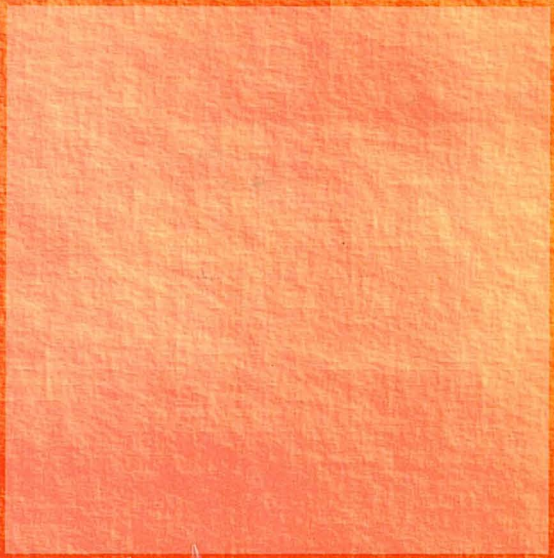
MARIJA NOVAK

TRAGOVI HRVATSKE MITOLOGIJE

Marija Novak

Tragovi hrvatske mitologije

BIBLIOTEKA NOVA ETNOGRAFIJA

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjiznice u Zagrebu pod brojem 631905.

Copyrigh © Marija Novak

Marija Novak

TRAGOVI HRVATSKE MITOLOGIJE

Institut za etnologiju i folkloristiku
Institute of Ethnology and Folklore Research

Zagreb, 2007.

Sadržaj

Predgovor 9
Kultno mjesto Glavatišče — mjesto za ivanjski krijes i kolo 13
Trojaki 29
Zašto *Trojaki*? 30
Tri veljki muški v beljini 33
Kvatri 37
Medardo 46
"Što Medardo daje, to četrdeset dana traje!" 48
Ostaci kulta Peruna u Hrvatskoj 51
Ilija Prorok, 20. srpnja 53
Fašenjk pomaže svetom Iliji 55
Suvremena meteorologija 58
Ljeljuja — leluja — perunika 59
Periščica 65
"Božji bič te vudril!" 67
Obrana od strijele 69
Jedinstvenost toponima i hidronima Periščica 72
Perunika 74
Duga 75
Eja, dunda, eja! 76
Sam se Ivo po moru vozio 84
Črnomaljsko kolo 89
I još o mitskom mostu 94
Pisana nedelja 97
Pisana braća i pisane sestre 106
Bijela nedjelja 107
Sestrenje sa svitom — pogačom 111
Svita — pogača (božanska osoba) prisutna na svadbi 121
Bratimljenje s drvenim križićem 124
Boginja Ljelja 131
Mač i *kraljice — ljelje* 136
Ropčenjak i svadbene sablje 139

Marame *ljeljare* 151
Kraljeve krune, vijenac i kitice 154
Zašto *kraljice — ljelje* imaju vijence kao mladenke? 164
Hodočašća Majci Božjoj Bističkoj 175
Hodočasnici iz Međimurja 177
Rubac — dar bističke kume 182
Sveti izvor 185
Omišaljska proslava Velike Gospe 194
Starinska Majka Božja 200
Sveto drvo 202
Kralj Ljeljo 206
Ljeljenovo kolo — pleten tanec — pleti kolo 212
Lada i Lado u Hrvata 222
Ljeljo u Gundulićevoj *Dubravki* 233
Božanski nadimci 235
Jura se javlja pod imenom Ivo 245
Ljuljanje na grani 246
Jura svilen boj bije 251
Ljubavna igra božanskog para se nastavlja: zaruke 263
Seksualna simbolika u međimurskom svadbenom ritualu: *ples svečami* 283
Starohrvatsko sakralno kolo 292
Mjesto i vrijeme održavanja 295
Naziv kola 296
Zajednički elementi kola 296
Starešina (stari svat) 297
Hodanje triput okolo 297
Smjer kretanja kola *Otecnaš* 300
Stol 302
Mojzešova tablja 304
Glazba 304
Razmišljanja na kraju... 309
Zahvala 314

Literatura 315
Some Afterthoughts... (Summary) 326
Rječnik manje poznatih riječi i izraza 331
Popis kazivača 349
O autorici 352
Objavljeni radovi 355
Iz recenzija 358
Iz kataloga izložbe Perunika 361

Predgovor

Već kao djevojčicu, rođenu na selu, zanimalo me zašto ljudi neke događaje obilježavaju baš tako kako ih obilježavaju, primjerice zašto na čelu svatovske povorke dječak nosi okićenog pijetla. Zato sam često ispitivala roditelje i susjede. Nisam uvijek bila zadovoljna odgovorima.

Kao gimnazijalka, a kasnije kao prosvjetna radnica (nastavnica hrvatskoga jezika i razredne nastave) rado sam čitala sve što mi je došlo pod ruku u svezi s folklorom (narodnom umjetnošću), a toga se u mojoj roditeljskoj kući uvijek našlo jer je moj otac Mijo Novak bio voditelj Ogranka Seljačke sloge. Surađivao je s akademikom Vinkom Žgancem, etnomuzikologom, pa sam s vremenom i ja postala Žgančeva suradnica koju je upravo on, uz roditelje, uputio u tajne istraživanja folklora.

U svoje slobodno vrijeme bavila sam se volonterski folkloristikom, a folkloristika je (kažu teoretičari) poveznica raznih znanosti: etnologije, sociologije, psihologije, povijesti, glazbe, književnosti, etnokoreologije, etnomuzikologije, religije, estetike...

Uključila sam se u Društvo folklorista Hrvatske. Počela sam istraživati narodne plesove mojega kraja, a rezultate istraživanja priopćavala sam na kongresima folklorista Jugoslavije koji su se održavali svake godine u drugoj republici bivše države. Tako sam upoznala i folklor drugih južnoslavenskih naroda. Za svoje sudjelovanje na kongresima moram zahvaliti akademiku Jerku Beziću, etnomuzikologu, koji je redovito bio recenzent mojih izvješća i uz kojega sam "pekla zanat" folklorista.

Što znači biti folklorist?

Folklorist je valorizator folklornih pojava. Da bi se mogla odnosno znala valorizirati neka folklorna pojava, treba ju ponajprije razumjeti. Kako su u našoj tradicijskoj kulturi mnoge folklorne pojave tijekom vremena izgubile prvotno značenje pa samim tim i smisao, postale su nerazumljive. I upravo zbog nerazumijevanja folklornih simbola u tradicijskoj kulturi, često se narodna umjetnost

(folklor) omalovažava, a u posljednje vrijeme i sama riječ *folklor* dobiva pejorativno značenje, i opet zbog nerazumijevanja, jer sve što je narodno nije i folklorno. Zato je zadaća folklorista ukazivati na stvarne vrijednosti kulturnog nasljeđa. A to nije lagan posao.

Zanimala me povijesna vertikala narodnih plesova. Osamdesetih godina 20. stoljeća istraživala sam u mojemu rodnom selu Donja Dubrava u Međimurju. Traganje za značenjem starih *šetanih kola* dovelo me do otkrića kultnoga mjesta u polju. O tome sam napisala izvješće za Kongres folklorista koji se održavao u Tuzli (Bosna i Hercegovina), 1987. godine. S obzirom na tematiku, kod svih je tada jugoslavenskih folklorista izvješće izazvalo posebnu pozornost. Javno priznanje i pohvala, poglavito Dragoslava Antonijevića, produbili su i moju želju za daljnjim istraživanjem starijega sloja narodnih kola.

Devedesetih godina prošlog stoljeća akademik Radoslav Katičić, filolog, upustio se na znanstveni izlet u slavensku mitologiju. Slušajući njegova predavanja na temu "Tragom tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti", na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, postala sam potpuno svjesna značenja kultnoga mjesta i narodnih kola koja su se tamo izvodila. Naime, Katičićevo predavanje o slavenskom božanskom paru Juri i Mari, a kasnije njegova objavljena studija "Hoditi - roditi", širom je otvorila vrata hrvatskoj etnokoreologiji, i ne samo hrvatskoj. Veliki opus narodnih *šetanih kola* postao je jasniji, a pojedinim narodnim kolima prema tomu je moguće odrediti prvotni smisao i značenje. Neosporno je filolog Katičić svojim "sporednim" poslom (kako sam kaže) studijom "Hoditi - roditi..." omogućio folkloristima-etnokoreolozima uspješnija istraživanja, a time i rasvjetljavanja nepoznanica narodne kulture i tradicije.

Katičićevi rezultati istraživanja ponukali su i Vitomira Belaja, etnologa, na dublje proučavanje svoje struke. Čitajući njegovu knjigu *Hod kroz godinu* uvidjela sam da su izostale mnoge teme koje bi s obzirom na sadržaj knjige mogle biti zastupljene. Iz razgovora s prijateljem Tvrtkom Zebecom, etnokoreologom, o duhovskom

ophodu *kraljica-ljelja* iznijela sam svoje viđenje tog ophoda. Tvrtko je uzbuđen rekao: "Zapišite to! Zapišite!" Nisam ga odmah poslušala jer sam se pišući priče za djecu bavila književnim radom. Tvrtko je bio uporan. Svaki put kad bismo se sreli i porazgovarali ponovio bi: "Dajte to zapišite! Samo stavite na papir!"

I tako u nekoliko navrata, dok nisam konačno stavila na papir svoje razmišljanje o *Trojakima, Kvatrima, kraljicama-ljeljama...* A onda, zahvaljujući Tvrtkovoj stručnoj i moralnoj potpori i uz ljubaznost knjižničarke Anemarije Starčević-Štambuk, počelo je moje "kopanje" po institutskoj knjižnici. U tome mi je poslu svesrdno pomagala i Suzana Marjanić.

Ali, nije bila dovoljna samo literatura. Iskustvo mi je govorilo da usmena narodna predaja čuva mnoge tajne, zato sam se oslonila i na nju. Imala sam sreću. Našla sam odlične kazivačice i kazivače. Istraživačke su se strasti probudile i počela sam im robovati. Kažem robovati jer nije bilo vremena za predah. Jednostavno stvari su se otkrivale jedna za drugom. Znatiželja je rasla. Uzbuđenja je bilo na pretek. Analiza pojedinih folklornih detalja odvela me u svijet božanstava. Odjednom sam počela uočavati tragove hrvatske mitologije. Običaje koje sam poznavala postajali su jasniji, smisleniji. Za ono što sam mislila da je pusta dekoracija, da ne kažem kič (npr. mladenkin vijenac s *pantlekima*), odjednom je postala duboko smislena umjetnost. "*Pisan* jelen" zasjao je u božanskom svjetlu. Stihovi: "... kud se šeću dva đunđera mlada / đunđer Ivo, đunđerica Mara" dobili su božansko značenje. *Pisana nedelja* postala je šarena žena. I tako redom, i tako redom.

Oduševljavala su me sjajno utkana pretkršćanska vjerovanja u kršćanski nauk vjere. Često sam se pitala kako je moguće da je neuki narod, kako običavamo reći, mogao smisliti tako čudesne pjesme, plesove, priče, običaje. Mogu slobodno reći da je tradicijska kultura Hrvata puna simbolike i da je narodni genij zaista čudesan.

Zahvaljujući brojnim zapisivačima, posebno župniku Andriji Dolenčiću, koji su u prošlom stoljeću ostavili dragocjene zapise o životu naših predaka, danas možemo lakše sagledavati njihovu, za

nas, čudesnu kulturu, koja tinja u pojedinim segmentima suvremenoga života. I na te male arhaične ostatke koje hrvatski narod čuva, danas često i na sceni, možemo biti nadasve ponosni. Ta nas baština vodi kao neprekinuta povijesna nit, u konačnici u nesagledivu vremensku dubinu.

Mada sam neke zapise mogla prepričati, nisam to činila jer bi se moglo misliti da tjeram vodu na svoj mlin. Zato, radi vjerodostojnosti, ima dosta citata. Navodim sve izvore metodom koja je uobičajena u posljednje vrijeme u etnološkoj i folklorističkoj znanosti. Na kraju citata u zagradi nalazi se prezime autora, godina objavljenog rada i broj stranice, a na kraju je knjige popis upotrijebljene literature, kao i popis kazivača-informanata s godinom i mjestom rođenja.

Božanstva koja su se otkrila u analiziranim starim hrvatskim običajima ubrajaju se u bajke pa sam zato i dala naslov knjizi *Tragovi hrvatske mitologije*. Mitologija je, naime, skup mitova, odnosno bajki o božanstvima.

Kako mi je najpoznatija tradicijska kultura sjeverne Hrvatske, u knjizi ima najviše primjera iz Međimurja i Podravine. No, nije to jedini razlog. Čini mi se da su Hrvati u Međimurju najdulje i najcjelovitije zadržali neke stare običaje, primjerice sestrenje i bratimljenje, neke detalje svadbenih običaja, bistričko kumstvo, itd.

Na kraju upućujem posebnu zahvalnost mojim brojnim pomagačima koji su mi omogućili da lakše dođem do otkrića ili spoznaja koje sam napisala u ovoj knjizi, a koja se daljnjim istraživanjem mogu nadopuniti ili možda opovrgnuti.

Nadam se da moje proučavanje nije bilo uzaludno. Vjerujem da je pridonijelo boljemu razumijevanju bogate duhovne tradicijske kulture u Hrvata.

Marija Novak

U Zagrebu, 18. lipnja 2005.

Kultno mjesto *Glavatišče* - mjesto za ivanjski krijes i kolo

Međimurska sela Donja Dubrava i Donji Vidovec udaljena su tri kilometra. Spaja ih uzdignuta cesta, drum. S lijeve strane puta iz Donje Dubrave prema Donjem Vidovcu prostire se vrlo mlada šuma (donedavno *gmajna*, livada), a s desne su strane plodne oranice, takozvano Gornje polje. Većina toga polja pripada mještanima Donje Dubrave. Donjovidovčani svoj dio polja zovu Posrednice.

Gornje polje kvalitetna je zemlja u koju su Donjodubravčani sadili i sade kukuruz, grah, luk, krumpir i pšenicu. Gotovo u sredini polja i danas strši usamljeni vinograd obitelji Lisjak, zvan *Gaborove gorice*.

Glavatišče - Gaborove gorice, foto: Marija Novak, 1985.

[1] Gornje polje u katastarskim kartama vodi se pod mađarskim nazivom Felsömezö, što također znači Gornje polje.

[2] Gaborove gorice su Gaborov vinograd - vinograd je Terezije Lisjak, rođene Smolek 1899. god. u Donjoj Dubravi. Zasadio ga je njen pokojni suprug Ivan Lisjak neposredno poslije Prvoga svjetskog rata. Terezija priča da je u početku vinograd bio veći (po čitavom brežuljku), ali je trebalo plaćati porez 'po korenu', odnosno trsu, pa su ga iskrčili, te je danas upola manji smješten na najvišem uzvišenju brežuljka. Terezija se ne sjeća jesu li zemlju na kojoj je vinograd kupili ili 'herbalji' (naslijedili). Zna samo da je to bilo oduvijek njihovo i da su oni imali jako puno zemlje na Gornjem polju. U Senjaru (polje) također su imali velike parcele zemlje. Ljudi su njihovu zemlju u Senjaru zvali Gaborov dol. I danas je tako zovu. Ne zna se odakle njima nadimak Gaborovi. Ona ne pamti u porodici Gabrijela. Gabrijel, hebr. (iz asir.) 'božji čovjek'. Moguće je da je nadimak izveden od imena Gabrijel, ali i ne mora biti tako.

U prošlosti je, prema usmenoj narodnoj predaji, na mjestu današnjih *Gaborovi goric* bila oranica na kojoj su sve žene iz sela Donje Dubrave zajednički sijale presad ili rasad, i to ponajviše **glavaticu**, tj. mlade sadnice zelja ili kupusa. Očito su prema glavatici, tu oranicu, kasniji vinograd, ljudi zvali *Glavatišče.* Većina kazivača locira Glavatišče na mjesto današnjega vinograda, no valja zabilježiti i drukčija razmišljanja. Kazivačica Kornelija Lisjak, kćerka dugogodišnjega poljara (čuvara) Gornjeg polja, kaže:

> "Japa so reklji da je Glavatišče bilo malo na bregeko poljek Gaborovi goric. Tak nekak."

Franjo Rusak se sjeća ovakvog pričanja poljara:

> "Glavatišče je bilo tu de so Gaborove gorice i malo k drumo. To je ne bila jena zemlja. To je bilo več zemlji skupa. To je bil komin, kakti nekov komin, tak so reklji".

Živo sjećanje sedamdesetdevetogodišnje France Kovač govori:

> "Tu kre škarpe, druma, tu so si žene naprajlje, saka sebi, kak malje humke,[3] i tu so si posadilje glavatico. To znam. To sem vidla dok sem bila mala. Tu sem hodila drača brat za svinje."

Franca, u stvari, govori o mjestu koje je veoma blizu *Gaborovi goric* i neposredno uz cestu, što je bila općinska zemlja. Znači, još do početka Prvoga svjetskog rata održao se, iako "svaka sebi", običaj sijanja glavatice u neposrednoj blizini najviše kote *Gaborovi goric.* S vremenom je prestalo sijanje glavatice i na tim humcima. Vjerojatno i zbog takvog sijanja glavatice Franjo, Franca i Kornelija proširuju Glavatišče od *Gaborovi goric* do druma.

---

[3] Kazivačica označava nevelika uzvišenja (kao grobne humke), zapravo napravljene manje gredice za sijanje.

U pozadini Glavatišče - Gaborove gorice, dječak Damir Trtanj kleči uz škarpu gdje su žene do 1930-ih sijale zelje-glavaticu, foto: Marija Novak, 1986.

Na temelju mnogih kazivanja, mišljenja sam da je prvotno Glavatišče bilo na mjestu današnjih *Gaborovi goric*, koje su i danas na najvišem uzvišenju brežuljka, te da se u kasnijim razdobljima ono proširilo do druma. Na brežuljčiću sjeverozapadno od Glavatišča nalazi se donjovidovsko groblje, a na brežuljčiću sjeveroistočno od Glavatišča donjodubravsko groblje. Tako groblja i Glavatišče čine trokut. I jedno i drugo groblje udaljeno je od Glavatišča kilometar-dva. Mali dol između Glavatišča i donjovidovskoga groblja, stotinjak metara od Glavatišča, ljudi zovu Krapnjak.[4]

Na Glavatišču su (današnje *Gaborove gorice*), prema opisu mojih kazivača,[5] uoči Ivanja (24. lipnja) muškarci složili veliki kup drva i granja. Navečer se oko kupa krijesa okupilo mnogo ljudi. Imale su

---

[4] Krapnjak - naziv za dvije-tri oranice koje su u dolu blizu Glavatišča, odnosno današnjih *Gaborovi goric*. Drago Žinić priča da se to mjesto zato zove Krapnjak što je nekad, jako davno, tu bila bara u kojoj su živjele ribe *krapi*. Njegovo kazivanje potvrđuje i Margareta Novak koja dodaje da je vjerojatno blizu Krapnjaka bilo i drveće jer, po pričanju njezinoga djeda, *krapi* se najviše skupljaju u hladu. Naravno, ni Drago niti Margareta ne pamte baru.

[5] Rozalija Lisjak, Franca Kovač, Margareta Novak, Franjo Rusak, Kornelija Lisjak, Terezija Lisjak, Drago Žinić, Franca Varga (svi iz Donje Dubrave), kao i mnogi drugi koje ovdje nisam spomenula. Popis kazivača s točnim podacima o godinama i mjestu rođenja nalazi se na kraju knjige.

pravo nazočiti i djevojke. Jedan je od prisutnih zapalio krijes i dok je vatra gorjela svi su izvodili kola *Turki robe* i *Oj, Jelo, Jelice*. Margareta Novak priča:

> "Mama so reklji da so ljudi pripovedalji da so tak pljesalji kaj je v jutro bil prah, a jogenj da je bil strahovito veljki."

Zasigurno su se krjesovi - vatre na Ivanjdan redovito palili i zasigurno su bili vrlo impresivni, jer je, vidimo, usmena narodna predaja sačuvala za njih neobičnu metaforu - ***komin***. Na humcima koje je spominjala Franca Kovač nije se palio krijes.

Gotovo svi današnji kazivači spomenutog običaja na Glavatišču nisu bili sudionici toga običaja, nego se samo sjećaju ivanjskoga krijesa po pričanju svojih roditelja ili susjeda.

Ivanjski krjesovi poznati su širom naše zemlje. O njima su pisali mnogi znanstvenici. Ana Maletić (1986:229) piše:

> "U godišnjem ciklusu dosiže solarni kult svoju kulminaciju u vrijeme ljetnog solsticija oko Ivanja 24. lipnja. Budući da je snaga sunca tada na vrhuncu, pale mu se i najviše vatre na najvišim mjestima; vjerojatno se tada pripisuje nebeskom, kao i zemaljskom ognju najveća moć. Oko ivanjske lomače pleše se i pjeva."

Međimurac (Kotoripčanin) Andrija Dolenčić zabilježio je sljedeće:

> "Nekada su se na Ivanje palili, odnosno uoči samoga Ivanja krjesovi na križanjima, livadama i gmajnama (Kotoriba, Domašinec, Sveti Martin na Muri, Sveta Marija, Podturen i dr.). Prigodom paljenja krijesa mladež je skakala preko vatre, pjevala i plesala oko vatre. U Prelogu mladež pjeva, pleše uz prigodne pjesme, a jedna stara žena prati pjevanje odgovarajućim gestama. U Kotoribi je također plesala, pjevala i vodila kolo oko ivanjskog krijesa. Danas se više ne pali krijes, ali se održalo uskrsno-ivanjsko kolo..."

Dolenčić je zapisao i neka vjerovanja uz ivanjski krijes. On piše:

> "Na vatri ivanjskog krijesa parilo se (grijalo) metvicu (biljku s jakim mirisom kao i druge srodne biljke s jetkim mirisom).

> Tako te sparene biljke žene su si metale na trbuh protiv bolova u maternici, grčeva u želucu i glavobolje (Domašinec, Sveti Martin na Muri, Kotoriba)... Prigodom paljenja krijesa prisutni su si uzimali žareće granje i nosili ih u vrtove da bi zelje i drugo povrće bilo pošteđeno od gusjenica i druge gamadi... Tko ne želi imati izrasline i žuljeve na nogama mora stati golom nogom na garište krijesa..." (Dolenčić [s.a.] NZ 132:27-28).[6]

Iako je u Međimurju poznato darivanje vatre - primjerice kad je žena pekla kruh u krušnoj peći, prije zatvaranja peći obvezatno je na žeravicu bacila ostatke tijesta ili brašno, *dar jognjecu* - zapisi i usmena narodna predaja ne govore nam ništa o darivanju ivanjske vatre.

Zanimljivo je da se u Donjoj Dubravi ivanjski krijes nije održavao kao u drugim međimurskim selima na križanjima, livadama i *gmajnama*, kako spominje Andrija Dolenčić, već samo na Glavatišču koje je bilo usred obradivog polja. Možemo se stoga pitati zašto su Donjodubrovčani izabrali upravo Glavatišče (mekano tlo) kao mjesto za ivanjski krijes, kad su sasvim blizu imali lijepu *gmajnu* i brojna križanja, kakva se uobičajeno prema etnokoreološkoj literaturi utvrđuju kao magična mjesta (Maletić 1986:230).

Također je zanimljivo da se na blagdane i nedjeljom nije kolo vodilo[7] na Glavatišču, tako da Glavatišče nije bilo pretvoreno u *igrišče* - mjesto za plesanje i igranje (usp. Maletić 1986:198). Što je, dakle, s Glavatiščem? Prema svemu sudeći, ono je bilo određeno mjesto samo za običaj oko ivanjskog krijesa.

Mnogi plesni običaji u Međimurju - primjerice *ples na zelje* (Novak 1983), *kolo mladih snaha z bidrami na glavi* (Novak 1981), kolo fašenjskih sneha (Novak 1983a), koji su imali prvobitnu magijsku

---

[6] Andrija Dolenčić, župnik, kateheta, r. 1909. g. u Kotoribi, a umro 1983. u Zagrebu. Zapisivao je i proučavao četrdesetih godina 20. stoljeća narodne običaje i vjerovanja u Međimurju. Rukopis *Proljetno-ljetni ciklus međimurskih narodnih običaja i vjerovanja* poklonio je 1980. godine JAZU, danas HAZU u Zagrebu (NZ 132). Kopiju rukopisa poklonio je i autorici ovog teksta. I rukopis *Božićno-novogodišnji ciklus narodnih običaja i vjerovanja* Dolenčić je uz naknadu pohranio oko 1960. godine u JAZU, danas HAZU u Zagrebu (NZ 120).

[7] Kolovoditi je stari izraz u Donjem Međimurju za izvođenje kola.

funkciju, a održavali su se u zatvorenom prostoru, polako su iščezavali. Mjestimice žive i danas, premda magijskoj funkciji nema ni traga. Običaj na Glavatišču - ivanjski krijes imao je drugu sudbinu. Prekinut je odjednom, i to se, prema usmenoj predaji, moglo dogoditi sredinom 19. stoljeća. Zašto?

Poznato je da se tehnika u 19. stoljeću naglo razvijala, da je čovjek sve više pobjeđivao prirodu, da su nove spoznaje sve jače potiskivale vjerovanja. Stari su običaji nužno doživljavali transformaciju, no uzroci prestanka ivanjskoga krijesa u Donjoj Dubravi mislim da su drugoga porijekla.

Značajan utjecaj na oblik i razvoj kulture učinile su gospodarske promjene sredinom 19. stoljeća. One su ponegdje gotovo brisale staro nasljeđe. Sve više se živjelo u manjim obiteljskim zajednicama. Naša poznata etnologinja Vesna Čulinović-Konstantinović (1972:73) piše:

> "Potrebno je stoga upoznati i porodični život međimurskog seljaka. Taj je seljak zajedno s drugim dijelovima sjeverne Hrvatske do polovice 19. st. živio pod feudalnim režimom, a to znači da je do toga doba sam upravni sistem (feudalac i država) podržavao tradicionalni život. U tom je životu kolektivni duh nadmašio individualistički, stoga su i u porodičnom životu bile primarne osobine kolektivnosti. Zadruga je, dakle, i u ovom kraju doživjela polovinu prošlog [19.] stoljeća kao redovna porodična formacija..."

Raspadom obiteljskih zadruga zasigurno su se poremetili odnosi među ljudima koji su, bez sumnje, negativno utjecali i na prije spomenuto zajedničko sijanje glavatice, a i tradicijsko mjesto za ivanjski krijes - Glavatišče - bilo je diobom zajednica rasparcelirano. Organizacija života poprimila je novi oblik. Stoga držim da je raspadanje obiteljskih zadruga imalo bitnu ulogu i za prestanak paljenja ivanjskoga krijesa na Glavatišču.

Zanimljivo je to što gubljenjem tradicijskoga mjesta za ivanjski krijes ljudi nisu više krijes palili negdje drugdje na livadi ili križanju, kako bi se to moglo očekivati. Dakle, nisu izabrali novo mjesto za paljenje krijesa, kao što nisu izabrali ni novo mjesto za izvođenje kola.

Možemo se zapitati jesu li samo Donjodubravčanke u Međimurju, u prošlosti, običavale zajednički sijati glavaticu. Je li to bio isključivo lokalni običaj?

> "Žene so si predi, ke so ne imele vrte, na gmajni složile vrta, ogradile z plotom i sejale glavatico, po deset-petnajst žen skupa. Saka je imela jeno parcelico, gredo, a ogradile so se skupa z plotom. Unda smo dogo za to mesto, si Vidovčani, govorili Glavatišče, več ve ne. To je bilo blizu potoka Bisterca. To je bilo na opčinskem. Gmajne so bile opčinske. To je bilo za mega pamčenja, to sem videl na svoje joči, a ja ne pamtim da so tak počele sejati. Čul sem pripovedati japo za ivanjski kres, ali to je bilo jako, jako zdavnja, predi morti sto četrdeset ljet. Na Ivanje, a to je točno na pol leta, so dišli ljudi z vun sela i vužgali jognja i pripovedali su si jen drugomo. Za kolo ne znam, to so mi ne pripovedali. Kaj bi jognja vužgali na Glavatišču nesem čul."[8]

Kao što vidimo, i Donjovidovčani su imali svoje Glavatišče. Mijo Rebrek govori o običaju zajedničkoga sijanja glavatice, iako 'svaka sebi', ali ipak su sve skupa žene *ogradile z plotom*. Možda je to bilo samo produženje nekog prijašnjeg pravog zajedničkog običaja sijanja. Iako Mijo kaže da su to običavale one žene koje nisu imale svoje vrtove, mišljenja sam da je zaista svaka žena pored kuće mogla naći metar-dva zemlje, koliko je potrebno za presad glavatice, i posijati je tamo za svoje potrebe, no one su ipak radije sijale na gmajni. Može se vjerovati da je svako selo u tom kraju u prošlosti imalo svoje Glavatišče. No, to je svakako, pitanje dubljega istraživanja.

Kola *Turki robe* i *Oj, Jelo, Jelice*, koja su se u Donjoj Dubravi izvodila uz ivanjski krijes na Glavatišču, u Kotoribi (susjednom selu) izvodila su se na križanjima, nedjeljama i blagdanima, od Uskrsa do Ivanja, u najnovije vrijeme do jeseni, i to sve do sredine 20. stoljeća. Donjodubravčani se ne sjećaju da bi kolovodili na križanjima, niti na

---

[8] Mijo Rebrek kazivao mi je u travnju 1987.

Uskrs niti u drugim prigodama, što znači da su prestankom paljenja krijesa Donjodubravčani prestali izvoditi i kola *Turki robe* i *Oj, Jelo, Jelice*. Vjerojatno su se ta kola u Kotoribi u 19. st., kao i *Kukuvačica zakukuvala* i *Skupljajte se, djevojčice* u Podravini (usp. Ivančan i Lovretić 1969:102, 125), izvodila prvotno na Ivanje uz krijes, a kasnije i na Uskrs. Kolo *Skupljajte se, djevojčice* u Podravini, osim prvoga stiha, tekstovno je identično kolu *Spomoč Božja i Marija / Spravljale se divojčice* koje se u Kotoribi izvodilo na Uskrs (usp. Novak 1991). Vjerojatno zbog izvođenja istih kola na Ivanje i Uskrs u Međimurju, Andrija Dolenčić spominje uskrsno-ivanjsko kolo.

Naš veliki skupljač narodnoga blaga i poznati etnomuzikolog akademik Vinko Žganec zabilježio je kolo *Turki robe* u Kotoribi 1916. godine. Uz to kolo stavio je i sljedeću napomenu:

> "Čini se, da ova pjesma podsjeća na doba, kad su Turci gospodarili u Međimurju. Stih *Turki robe zeleno dobravu* bit će da se proteže na kraj, koji je bio zarašten hrastovom šumom (dubovima-dubravu). Nedaleko Kotoribe je veliko selo Dubrava. U ovom kraju bio je negdje sagrađen Novi Zrinj za obranu od Turaka" (Žganec 1916:9, 101).

Istražujući narodnu plesnu umjetnost Međimurja, u Kotoribi sam istraživala oko 1980. godine u nekoliko navrata. Prema kazivanjima Kotoripčana, kolo *Turki robe* bilo je zatvoreno i uvijek se kretalo isključivo u lijevu stranu po krugu, bez zaustavljanja. Plesači su se držali za ruke tako da su pružali ruke ne prvome do sebe, nego drugome plesaču ispred ili iza pojasa. Izvodilo se uz pratnju pjesme. Pjevanje je bilo jednoglasno, otvorenim glasom. *Prva pevačica*, odnosno voditeljica kola otpjevala bi prvi stih, a ostali bi plesači za njom to ponovili istim tonovima i tempom (Novak 1991).[9]

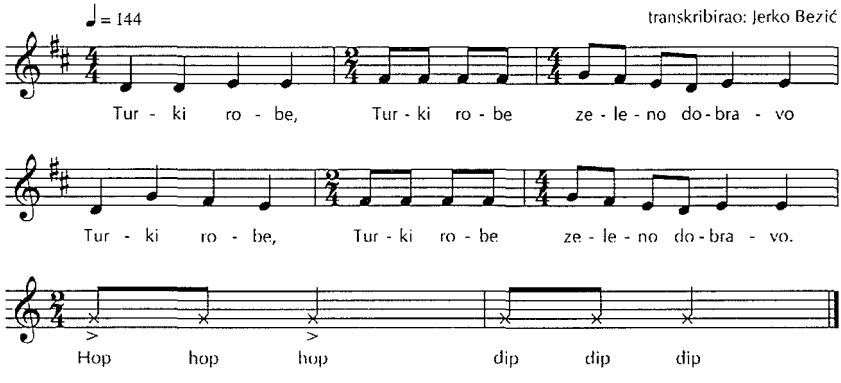
U Donjoj Dubravi kolo *Turki robe* njeguje i danas Ogranak Seljačke sloge Donja Dubrava. Godine 1947. postavio ga je na scenu Mijo Novak prema sjećanju i pokazivanju tadašnjih starijih ljudi.

---

[9] Melodiju *Turki robe* magnetofonski je zabilježio 1976. g. na priredbi u Donjoj Dubravi Stjepan Sremac. Ona se čuva u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, IEF mgtf 898.

Opis donjodubravskog kola *Turki robe* prema izvođenju tamošnjeg Ogranka Seljačke sloge:

Plesači su okrenuti za 45 stupnjeva u lijevu stranu. Kolo je u početku otvoreno. Drže se za ruke tako da pružaju ruke ne prvome do sebe, nego drugome plesaču i to ispred pojasa. Početak kola je u lijevu stranu. Kolo se ulijevo kreće kratkim koracima, a udesno još manjim koracima tako da postupno oblikuju krug, licem okrenuti prema sredini. Dakle, kolo se kreće u lijevu i desnu stranu. Jedna plesačica je *prva pevačica,* odnosno voditeljica kola. Ona pjeva sama prvi stih, a zatim taj isti stih svi ponove istim tonovima i tempom. Pjevanje je jednoglasno. Muškarci često pjevaju oktavu niže. Često prakticiraju da prvi stih pjevaju sve žene (to je zbog nedostatka dobre pjevačice), a onda ga svi ponavljaju. Ovo se kolo izvodilo dugo samo uz pjesmu, a već petnaestak godina izvode ga uz pjesmu i tamburaški sastav. Zato je tempo kola relativno brz. Kolo *Turki robe* najčešće se izvodi prilikom ulaska na pozornicu.

Prva pevačica nikad ne pjeva dva posljednja takta na riječi: hop, hop, hop, đip, đip, đip. Ta dva takta izvode svi kad su ponovili stih koji je otpjevala *prva pevačica,* odnosno voditeljica kola.

Turki robe, Turki robe zeleno dubravo.
Hop, hop, hop, đip, đip, đip.
Porobili, porobili snehe i divojke.
Hop, hop, hop, đip, đip, đip.
Turkinja se, Turkinja se s Turkom domenjkuje:
Hop, hop, hop, đip, đip, đip.
Kaj očemo, kaj očemo robu dela dati?
Hop, hop, hop, đip, đip, đip.
Tem junakom, tem junakom celjino kopati,
Hop, hop, hop, đip, đip, đip.
A snešicam, a snešicam droben švel šivati,
Hop, hop, hop, đip, đip, đip.
Divojčicam, divojčicam z jabokom igrati...
Hop, hop, hop, đip, đip, đip.[10]

Tekst pjesme i napjev isti su kod kotoripskog i donjodubravskog kola *Turki robe*, samo što je donjodubravsko kolo bogatije za dva posljednja takta.

Očito da tekst pjesme uz kolo *Turki robe* ne upućuje na neko obredno ivanjsko kolo, kao ni napjev, ali valja obratiti pozornost na koreografske elemente u donjodubravskom kolu. Dok se kotoripsko kolo *Turki robe* kreće isključivo u lijevu stranu po krugu, donjodubravsko je simetrično i s opetovanim trokratnim udarcima o tlo kojih nema u kotoripskom kolu. Na prvi pogled mogli bismo pomisliti da su riječi hop, hop, hop, đip, đip, đip, posuđene iz pjesme *Ftiček veli da se ženil bode*.

"... Imaš hižu, imaš hižu, od slamice hižu:
Đip, đip, đip, hop, hop, hop: naše Međimurje,
A, a, a: to je naša hiža" (usp. Žganec 1916:52-53, 113).

Nije vjerojatno da su riječi, obrnutog redoslijeda riječi: đip, đip, đip, hop, hop, hop, uzete iz pjesme i koreografski prilagođene kolu

[10] Podrobniji koreografski opis plesa riječima prema taktovima vidjeti u Novak, 1987.

Turki robe, jer je u pjesmi *Ftiček veli da se ženil bode*, onomatopejskim ponavljanjem riječi: đip, đip, đip, hop, hop, hop, narodni je pjesnik uspješno *istaknuo* - dom - Međimurje - zemlju.

Poznati etnokoreolog Ivan Ivančan (1971:20) piše da su udarci nogama o tlo ostaci ratarskih plesova u kojima se ističe magija za plodnost.

Ana Maletić (1986:231) piše:

> "Rašireno je vjerovanje u narodu da na Ivanje sunce na nebu tri puta poskoči i tri puta zastane, dakle, da zapleše. Broj tri kao sakralni i magični broj ponavlja se u ritualima kako primitivnih tako i visokih kultura, pa se opetovano javlja i u našim obredima i običajima: tri puta se obilazi ili okreće oko nekoga ili nečega, tri puta se pokloni, lupne, zavrti itd. Trokratni skok i zastoj sunca na dan njegove prekretnice mogao bi biti odraz vjerovanja da toga dana i samo sunce učestvuje u svojoj proslavi..."

Magični broj tri u vezi s Ivanjdanom spominje i *Srpski mitološki rečnik*:

> "Prilikom izlaska sunca, skače se tri puta prema njemu..." (Kulušić, Petrović, Pavletić 1970:149).

Prema svemu sudeći, mogli bismo zaključiti da je u kolu *Turki robe* **opetovano trokratno lupanje nogama o tlo na riječi hop, hop, hop, đip, đip, đip**, koje imaju onomatopejsko značenje, siguran dokaz najstarijega načina plesanja jer se udarcima o tlo najvjerojatnije željelo *potaknuti* zemlju na plodnost. Dakle, taj arhaični koreografski element upućuje nas da je kolo u prošlosti moralo imati magijsko obilježje. Budući da su Donja Dubrava i Kotoriba susjedna sela i budući da se radi o istom napjevu, pjesmi uz kolo, vjerojatno je taj element uzet iz nekog drugog, nama nepoznatog, ivanjskog, obrednog kola i unesen u kolo *Turki robe*, koje se izvodilo uz ivanjski krijes na Glavatišču.

Žganec (1916:9) je uz zapis melodije *Turki robe* stavio i ovu napomenu:

"Na istu se melodiju pjevaju pjesme: *Mikor konje po polju zjahava* i

Ta divojka, ka junakom draga." To je još jedan dokaz da su se tijekom vremena tekstovi pjesama mijenjali, miješali, spajali, a samim time i koreografski prilagođavali.

Opetovano trokratno lupanje nogama o tlo na riječi *šudri, drom, šudri, drom* javlja se i u međimurskom kolu *Naša Rega kruha pekla* koje njeguje Ogranak Seljačke sloge Prelog. Dakle, to sitno zrnce drevne plesne kulture, zahvaljujući ljubiteljima narodne umjetnosti, i danas živi - na sceni.

S obzirom na to da je Glavatišče bilo i vrlo blizu vode (bara Krapnjak), a mnogi se rituali s vatrom obavljaju kraj svetih izvora i to obično u danima Sunčeve prekretnice (usp. Maletić 1986:208), može se kod donjodubravskog ivanjskog krijesa naslutiti mistična povezanost između kulta Sunca, vatre i vode.

Na temelju iznijetih činjenica **smatram da je Glavatišče bilo u pradavno doba sveto odnosno *kultno mjesto* određeno za obredna kola i vatre**. Vjerojatno je i zato usmena narodna predaja sačuvala naziv za mjesto u polju - ***komin* (ognjište)**. Glavatišče bi valjalo i arheološki ispitati - možda zemlja krije nešto što čovjek nije bio u stanju sačuvati.

Nakon ovog istraživanja Glavatišča iz 1980-ih godina (prezentiranog na Kongresu Saveza udruženja folklorista Jugoslavije u Tuzli 1987.) tek sam nedavno u literaturi naišla na sličan primjer.

Kao što smo vidjeli, usmena narodna predaja očuvala je za kultno mjesto u Međimurju nazive Glavatišče i komin (ognjište). Glavatišče je dobilo naziv po zajedničkom sijanju rasada *glavatice* - kupusa (zelja), a taj su naziv u svijesti sačuvale većinom žene jer su upravo one sijale *glavaticu*, dok je naziv *komin* (ognjište) dobilo po ivanjskom krijesu, vatri, što je ostalo u svijesti muškaraca jer su oni u ivanjskim običajima obavljali poslove oko pripreme i paljenja krijesa te ga preskakivali.

Pogledajmo nedavno objavljen, kratki, ali dragocjen zapis iz Istre:

"Kako u ono vrijeme nije bilo sjemenarni za nabavu sadnica,

svaka je obitelj imala svoj rasad. ***Jedina iznimka bio je kupus***. Ne znam razlog, ali svaka obitelj, ne samo **Potočani**, nego i **Sučićani** i **Mečuli** imala je *v* ***Ognjišćeh*** iznad Furnaže svoj mali vrtić od nekoliko metara kvadratnih koji je služio kao rasadnik za kupus. Vjerojatno je u pitanju bio humus kojeg drugdje nije bilo. Čuo sam još jedan razlog a to je da su sadnice kupusa jedino od Ognjišć bile zdrave i kupus se *ni sčrvivel*" (Škalamera 2006:151).

Toponim Ognjišće i njegovo mjesto "iznad Furnaže" navodi nas na misao da se i ovdje, kao i u Međimurju, radilo o uzdignutom mjestu na kojem se o Ivanju palila vatra, krijes pa je to zato postalo "Ognjišće". Usto je činjenica da je to mjesto na koje su obitelji iz čak tri sela sijale isključivo presad zelja i bile uvjerene da neće biti crvljivo. Podudarnost s međimurskim Glavatišćem je očita. Već i ove činjenice navode na pomisao o kultnome mjestu u Istri što bi svakako valjalo dalje istraživati.

Otkrivanje i tumačenje kultnih mjesta poput Glavatišča na kojima su se u prošlosti izvodila obredna kola ili neki drugi obredi, odnosno otkrivanje smisla i značenja pojedinih običaja daljnja će poglavlja pobliže rasvijetliti. Toponimi i značenje određenih mjesta u nekoj zajednici neobično su važni u životu tih ljudi. Prema nazivima se, kao na primjeru Glavatišča, može otkriti i dublje značenje lokaliteta. U nastavku ćemo vidjeti da pojedini toponimi uz vjerovanja otkrivaju i imena pretkršćanskih božanstava.

U otkrivanju smisla i značenja običaja pojedini čini, izgovorene formule poput *spričavanja*, tekstovi pjesama koje se pri obredu pjevaju ili pokreti koji se u plesu izvode, sve to ima duboko značenje u očima sudionika obreda. Kako je Glavatišče mjesto na kojem su se izvodila kola za plodnost polja, tako je i *ples na zelje* običaj u kojem se plesalo za plodnost zelja. Da budu deblje glave zelja, izrazito se udaralo nogama o tlo na posljednje taktove pjesme koja se pritom izvodila.[11]

[11] Ovaj podatak dao mi je Zvonko Pahek u Goričanu 1984. godine za vrijeme snimanja TV emisije "Običaji vezani za plodnost zemlje". Pišući rad o *plesu na zelje* ispitala sam mnoge kazivače ali on je jedini znao funkciju ili svrhu tog plesa.

Za zelje se i pleše u svadbenim običajima. Dapače, *ples na zelje* donedavno je bio jedan od ključnih detalja u svadbenom ceremonijalu. O tome sam pisala 1983. godine pa dijelove tog rada o *plesu na zelje* donosim i ovdje.

"Oko devet sati donesu žene na stol pred šereg kapitana [*starešina*], okićenu glavu zelja. Šereg kapitan se digne i govori: 'Draga moja rodbina, došla nam je hrana od Boga dana i od gospe sokačice na stol poslana. To je zelje na veselje. Saki ke koštal bode, naj vesel bode. Došla nam je zapoved od svetloga cara: 'Ke konja ima naj ga jaše, a ke ga nema, naj pešice kaše. Tak i naš gospon hadnač [*dever*], ako ga imajo, naj ga jašejo, ako ga nemajo, naj kašejo' (to se odnosi na ples).

Ako hadnač ne može ili neće plesati, onda veli: 'Ja sem denes tak velki gospon kak je negda bil turski paša, kaj mesto sebe more drugoga poslati'. I sad ga netko zamijeni u plesu. Kada neko vrijeme plešu (podsnehalja i hadnač ili njegov zamjenik), dođu pred šereg kapitana i pozdrave ga sa 'Faljen bodi Jezoš Kristoš! Starim na poštenje, mladim na veselje!' Šereg kapitan odgovori: 'Tancarom na zdravje!'. Hadnač ga pita:' Prosim lepo ali su moja leta vun?' Na pitanje: 'Štero se leto piše' - odgovori hadnač obično 2-3 decenija manje. Zato mu kažu: 'Išče ste dalko od vašega leta' (tj. od onoga koje je uistinu). Više puta se ovako prekine ples, i oni dođu pitati da li su gotovi. Svaki put moraju reći što su radili, npr. orali, branali, ali kad treba potući grude i pobirati piriku, pomaže im sva prisutna rodbina i najzad na gotov posao meću sv. križ (tj. sada svi plešu)" (Blažeka 1939:199-200).

Možemo si postaviti pitanja zašto se pleše *ples na zelje* i zašto se u svatovima obvezatno jede zelje. Činjenica jest da je u prošlosti zelje bila jedna od glavnih namirnica u Međimurju. Ljudi su upravo obožavali tu hranu, poštovali tu biljku i odnosili se prema njoj kao prema svetoj biljci. Svatovske *starešine* su u *spričavanju* zelja najbolje pokazali odnos ljudi prema toj biljci. To se vidi iz sljedećih *spričavanja*.

Jedan od njih je Zvonko Pahek iz Goričana. Pahekovo *spričavanje*

doslovno glasi:

"Hvalen bodi Jezoš Kristoš! Draga i lubljena rodbina! Došla nam je hrana od Boga dana i od gospe sokačice sim poslana. Naime, zelje na veselje. Tak je negda naš zveličitelj Jezoš Kristoš prespodobiv kraljestvo nebesko k moštardovomo zrni i rekev je: Najmenše si od sega semenja i zelenja. Kada se poseja, izraste kruto veliko drevo. Te kaj ono kruto veliko drevo pusti svoje koreje vu črno zemljo. A svrži vu sivo nebo. Gde ptičice dojdoče počivajo i prebivajo. Ali draga i lubljena rodbina, moramo znati kaj znamenjuje ono kruto velko drevo. *Ono kruto velko drevo znamenjuje vsi široki svet i so diko v njemo.* A kaj znamenjujejo one svrži? One svrži znamenjujejo levite i svečenike, namesnike božje, ki nam božje reči nazveščujejo i za nas svete meše aldujejo. Kaj znamenjujejo one ptičice dojdoče? One ptičice dojdoče znamenjujejo nas nevoljne grešnike, ki na ovom sveto stanujemo i putujemo vu onu zmožno domovinu vu diko nebesko. Kamo si mi skupa želimo dojti, dopusti to i nam Otec, Bog nebeski.

Z druge strani pak, draga rodbina, zapovest cesara završiti se mora. Naime, zapovest je ova: Koji ima koja, nej ga jaše, ki pak ne, naj pešice kaše. Ovak rano i naš gospon hadnač, ak imajo koja nej ga jašejo, ako pak ga nemajo, naj pešice idejo. Hvalen bodi Jezoš Kristoš!"

Spričavanje Stjepana Orehovca iz Marije na Muri glasi:

"Došla nam je hrana od Boga dana, od naše gospe sokačice sim k nam poslana. To je zelje na veselje. Koj jê, jel bo ter vesel bo. To je najmenše semenje na sveto. Nje uzme jena ženska glava i ona je to posadi na vrto i ono *pusti svoje korenje vu črno mater zemljo, a svoje grane vo visoko nebo. Tak visoko da nebeske ftice na njega sedajo i Oca Boga nebeskoga hvalijo.* Tak je pak zišla jena stroga zapoved od našega svetloga cara Augusta: Koj konja ima, naj ga jaše, a koj nema nek pešice kaše. Tak i naš gospon hadnač, ako imajo kaj bodo zajahali, ako nemajo, bodo pešice išli."

U Gornjem Mihaljevcu, u zaseoku Bogdanovec, rukopisnu zbirčicu svatovskog spričavanja posjedovao je Albert Pintarić. Donosim ga cjelovito i bez ikakvih izmjena: "Nat zeljom.

Draga moja poštovana svadba. Dobili smo hrano zelje, zelje to je naše veselje, hrana od Boga dana od ljudi zebrana, a po gospe kuharice na stol poslana. *Ovak spodobno je zeljavo seme, ako se vo zemlju posija kad zide pusti najpredi 3 liste koji listi znamenujejo Presveto trojstvo, Bog Otec i Sin i Duh Sveti. Otec nebeski svojo roko rasprostrto drži i po celom sveto z vrha zelja svoj blagoslov deli.* Blagoslovi nam ga dragi Jezoš i Majka Marija da mi budemo njegova kompanija koja nam daje kruha i vina, Božjega mira. Faljen bodi Jezoš Kristoš."

Očito je da se u *spričavanjima* zelje poistovjećuje s kraljevstvom nebeskim i drvom života. Uspoređivanje, zapravo poistovjećivanje prva tri lista zelja (glavatice) sa Svetim trojstvom, kao u prethodnom spričavanju, zaista je impresivno. U rečenici da "Otac Bog sjedi i svoju ruku rasprostrtu drži i po cijelom svijetu s vrha zelja svoj blagoslov dijeli" prepoznajemo pretkršćansko vjerovanje u koje su utkani i kršćanski elementi.

U hrvatskoj folkoristici Sveto trojstvo (Otac, Sin i Duh Sveti) gotovo da i nije obrađeno. Zato ćemo u daljnjem tekstu posvetiti pažnju blagdanu Duhova - *Trojaka.*

Duhovo - *Trojaki*

U odnosu na božićne i uskrsne narodne običaje, uz blagdan Duhovo u narodu zvan i *Trojaki* ima razmjerno malo narodnih običaja. Ipak, znakoviti su za proučavanje kulturne baštine Hrvata. Jedan od njih zadržao se posredstvom scene u Slavoniji. To je duhovski ophod djevojaka pod nazivima *kraljevi, kraljičari, kraljice ljelje, ljelje*. Tim običajem bavim se opširnije u drugom dijelu knjige.

Najprije nekoliko rečenica o blagdanu Duhovo, o kojemu se nekako u posljednjim desetljećima manje govori pa izgleda kao da je potisnut na *manji svetek*.

Blagdan Duhovo je tzv. pomični blagdan. Slavi se pedeseti dan poslije Uskrsa. U nekim kalendarima na blagdan Duhovo, koji je obično u lipnju, piše Duhovi. To može zavarati slabijeg poznavatelja *Svetog pisma* (*Novi zavjet*) jer se može pomisliti da se radi o više duhova, a ne o jednom. Naime, katolička crkva na blagdan Duhovo slavi silazak Duha Svetoga.

U *Novom zavjetu* piše:

> "I tako, kad dođe pedeseti dan, svi bijahu skupljeni na istom mjestu. I najedamput dođe neka huka s neba, kao kad puše silan vjetar, pa ispuni čitavu kuću u kojoj su boravili. I ukažu im se jezici poput plamena, koji se razdijele, te se na svakoga od njih spusti po jedan. Svi se napune Duha Svetoga te počnu govoriti tuđim jezicima, kako im već Duh nadahnjivaše da se izraze" (Rupčić 1961:355).

Blagdanu Duhovo pripisuje se još jedan dan, blagdanski dan, a to je Duhovski ponedjeljak. U novije vrijeme to je blagdan Marije majke Crkve.

> "Duh sveti je sišao na apostole i na djevicu Mariju i zato se slavi Dan majke djevice Marije, majke Božje, kraljice apostola."[12]

[12] Papa Ivan Pavao II. - govor održan na Forumu u Zadru na Duhovski ponedjeljak, 9. lipnja 2003.

Postoje i narodni nazivi za blagdan Duhovo.

U Slavoniji (okolica Vinkovaca) blagdan Duhovo i Duhovski ponedjeljak zvali su *mrtvi dani*. To su bili dani kad se molilo za mrtve duše.[13]

U južnoj Dalmaciji Duhovo zovu *Rusalje* (izvodi se od lat. *rosalia, dies rosae*). U pretkršćansko doba tako su se zvali dani podušja u svibnju i lipnju (v. Gavazzi 1988:71-72).

U kajkavskim se krajevima Hrvatske još i danas za blagdan Duhovo kaže *Trojaki*, a za Duhovski ponedjeljak *Trojački pondeljek*.

Zašto *Trojaki*?

Naša susjeda u Donjoj Dubravi Franciska Dominić govorila je 1960-ih: "Trojaki elj Kvatri to ti je jeno te isto!" Moja majka Margareta Novak bila je, međutim, sigurna da *Trojaki* nisu isto što i *Kvatri*.

Zanimajući se za običaje vezane uz blagdan Duhovo - *Trojake*, sjetila sam se susjedine tvrdnje da su *Trojaki* i *Kvatri* jedno te isto. Zanimalo me što o tome misle i moji današnji sumještani, međimurski Donjodubrovčani. Vitalna starica Katarina Mikulan *Trojake* mi je objasnila ovako:

> "Trojaki se zovejo zato kaj so tri božanjske osobe: Otec, Sin i Duh Sveti. Trojaki so svetek kak i Vuzem, samo kaj se ne nese svetit (blagosljivat) hrana. Cirkva se okinči z ljeljujami i to je veljki svetek, veljim kak Vuzem. Trojaki so v kvatrenem tjedno. Na Trojake se treba zaklati mladinče, pernate, pevec, elj kokoš. Ako se te den ne zakolje, unda mladina crkava. To sem se uverila da je istina. Jeno ljeto sem ne zaklala i neje bilo sreče pri pernati mladini, auto mi je zgazil kokoš. Oni koji nemajo ne zakoljejo, njima je spričano (oprošteno), mora zaklati samo on koj ima."

[13] Prema kazivanju Ane Križan iz Cerne pokraj Vinkovaca.

Čak petnaestak mojih kazivača[14] smatra da je svetkovina Duhova - *Trojaka* u rangu Božića i Uskrsa. Kažu, jedino se tim blagdanima pripisuje još jedan dan. Božiću se pripisuje Stjepanje, Uskrsu uskrsni ponedjeljak, a Duhovu duhovski ponedjeljak. To su tri blagdana u godini kad se nije smjelo ništa raditi, a u daljnjoj prošlosti nije se čistila čak ni staja - sjeća se starija generacija. Također su svi, osim Mare Žiga, jedinstveni u svezi s nazivom *Trojaki*. Kažu da se *Trojaki* zovu zato što su tri božanske osobe u jednom: Otac, Sin i Duh Sveti, i da *Trojaki* nisu isto što i *Kvatri*.

Takvo tumačenje Trojaka sasvim je u suprotnosti s objašnjenjem naziva *Trojaki* Milovana Gavazzija. On u knjizi *Godina dana hrvatskih narodnih običaja* piše:

> "Dalji važan svetački datum - Duhovi, zaslužuje najprije nekoliko riječi s obzirom na njegove narodne nazive. Pored netom spomenutog imena, kome zacijelo ne treba daljega objašnjenja, ima u kajkavskih Hrvata naziv Trojaki, koji upućuje na to, da je narodu, kad je negdje u daljoj prošlosti dao Duhovima to ime, bilo pred očima propisano uobičajeno svetkovanje Duhova kroz tri dana (onako kako je danas po starom zadržano u pravoslavnoj crkvi). Ovo je trodnevno svetkovanje propisano od crkvenoga sabora u Constanzi g. 1094. i naš naziv može potjecati samo iz vremena poslije toga; međutim je svetkovanje Duhova ograničeno od strane crkve već dosta davno na 2 pa čak (interno crkveno, npr. u Rimu) na samo prvi dan dok je naziv Trojaki i dalje, eto, ostao u narodu, koji slavi Duhove već davno samo 2 dana..."(Gavazzi 1988:71).

Gavazzi, nadalje, potkrepljuje svoju tvrdnju:

> "Ono starije stanje kao da još održava svojom svojstvenom ustrajnošću i narodna duhovska pjesma (ispred Kalnika) u početnom stihu: 'Došli su, došli ti troji godi'" (Gavazzi 1988:71).

[14] Mara Žiga, Elizabeta Horvat, Ljudevit Čižmešija, Terezija Čižmešija, Franciska Mor, Drago Pintarić, Katica Klarić, Franciska Ujlaki, Ana Duhović, Sofija Vugrač, Paula i Julijana Mikulan, Terezija Rusak, Anđelka i Marija Fabić i mnogi drugi iz Donje Dubrave, te Terezija Matotek iz Kotoribe. Istraživanje sam provela u lipnju i srpnju 2003.

Na Trojake koji padaju između 10. svibnja i 13. lipnja, pjevala se pjesma *Došli su došli ti troji godi...* do Ivanja, piše Vinko Žganec i donosi pjesmu iz Hrvatskog zagorja koju mu je pjevala Barica Bruči, r. 1883. u Mirkovcu pokraj Bisaga. Evo te pjesme:

"Došli su došli
ti troji godi!
Leto i leto do Trojak!
(Tako se prave strofe od svakoga stiha!)
Došli su došli - ti troji godi,
došli su došli - dare donesli.
Dare donesli - zelene venke,
zelene venke - zlatne šeničke,
zlatne šeničke - vinske lozice,
š čem se alduju - sve božje meše
pod božjim krovom - nad božjim stolom.
Pjevačica kaže: 'Još nešto mora biti, samo se ne mogu sjetiti! '"
(Žganec 1979:94-95).

Iako balto-slavenska-praslavenska riječ *god - goda* znači svetkovine, imendan (Skok 1972:583-584), iz ove je pjesme jasno da se pod pojmom *troji godi* razumijevaju tri osobe, a ne tri dana. Zato smo mišljenja da je ova pjesma (šteta što se pjevačica nije mogla sjetiti još stihova) odraz nekog starog pretkršćanskog vjerovanja. Naime, ti personificirani *troji godi* (*godovnjaki*) koji su donijeli zelene *venke* (kite, grane), zlatne *šeničke* i vinske lozice, očito nemaju veze s jednim božanskim duhom u kojem su tri božanske osobe: Otac, Sin i Duh Sveti. Prema ovoj pjesmi moglo bi se reći da naziv *Trojaki* za blagdan Duhovo potječe iz razdoblja pretkršćanstva.

Tri veljki muški v beljini

Devedesetčetverogodišnju Maru Žiga iz Donje Dubrave našla sam pri poslu. Mljela je orahe za *orehovnjaču*. Kako mi je već prije nekoliko godina bila kazivačica, razveselila se mojemu dolasku.

"Kaj me boš pitala?" - nasmijala se.

"Kaj so to Kvatri?" - nasmijala sam se i ja.

Čila se starica zamislila i odgovorila:

"Ne znam kaj so Kvatri. Čekaj, čekaj malo, misljim da so to posti, je, tak je, to so posti, v petek nikaj jesti, nikvo meso. A, čuj, morti ti mene misliš pitati kaj so Trojaki?"

"I to vas mislim pitati" - odgovorila sam.

Starica Mara počela mi je odvažno objašnjavati:

"Trojaki so veljki svetek. Unda se nikaj ne dela. Čula sem pripovedati Vidovčico, drugu mamo Đurija Husarovoga, Anđelikinoga, da je ona svojemi dvema kčeri išla na Trojake sadit glavatico, zelje, v Senjar, i dok so došlje na kraj sela, vidlje so pri mosteko **tri veljke muške v beljini**. To so bilji Trojaki! To so Trojaki! Neso vupalje iti dalje i vrnulje so se dimo. To sem čula praf njo pripovedati i zato verjem."

Imala sam osjećaj da je ozarenoj starici bistrih očiju posebno drago što mi je mogla ispričati priču koju je čula od vidjelice Vidovčice koja je na Trojake (Duhove) išla u polje saditi glavaticu (presad, mlade stabljike zelja, kupusa). Riječ je o Tereziji Haramija (r. 1914. g. u Donjem Vidovcu - umrla 1991. u Donoj Dubravi), koja se udala u Donju Dubravu pa su je Donjodubravčani ponekad zvali i Vidovčica.

S obzirom na druga kazivanja o *Trojakima*, priča Mare Žiga nadasve me se dojmila, pomalo zbunila. Otišla sam do spomenutoga Đure Husarovoga, tj. Đure Haramije, oženjenoga s Anđelkom Horvat čija obitelj ima nadimak Husarovi, pa je tako i zet Đuro znan kao Husarov Đuro. Pitala sam ga je li čuo kakvu priču od svoje mame-maćehe u svezi s *Trojakima*. Odgovorio mi je:

"Kak ne. Oni so to pripovedalji. Njih je bilo strah. Išlji so v Senjar sadit glavatico i unda so nekaj vidlji, ja ne znam kaj so

vidlji, kak nekvoga Duha i jako so se zbesilji. To bi vam bolje znala reči moja polusestra Marica. Ona je bila ž njimi."

Đurina supruga Anđelka dodala je:

"Marica bi najbolje znala reči kaj so vidlje. One so se zbesilje. To so čulji župnik i župnik so išlji k njim kaj ji smire, valjda, župnik so išlji k njim, a ne oni k župniku. Jeno ljeto je naša zemlja bila jako v draču, stalno je dežd curel i ja sem morala iti na trojački pondeljek kopat, a Marica mi je rekla: 'Nejdi na trojački pondéljek na polje, ne sme se delati, naj delati niti za nikaj!' Je, kaj, ja sem v jutro išla k meši, a unda na polje, morala sam. I nikaj se ne dogodilo."

Pronašla sam Maricu, zapravo Mariju Pešo (r. Haramija 1947.) u Donjoj Dubravi. Dugo godina živi u Njemačkoj, no na dopust dolazi u rodno selo. Ispričala mi je što joj se dogodilo na *Trojake* (Duhovo) 1959. g. kad je s majkom Terezijom Haramija, spomenutom Vidovčicom, i sestrom Margaretom (r. 1950.) bila u polju blizu sela Donje Dubrave u Međimurju.

Tiha i smirena Marija razgovjetno mi je kazivala, upravo diktirala svoj nezaboravan doživljaj:

"Mi smo na Trojake išlje: mama, sestra i ja sadit glavatico v Senjar. Predi je bil dežd, bilo je vlažno, a zelje se sadi dok je zemlja vlažna. Mi smo sadilje po kuruzi zelje. Bilji smo siromaki. Imelji smo samo dušo i roke. Moralji smo delati. Spravljali smo se drugi den delati škednja i praf smo moral je unda iti to glavatico posaditi, makar smo znalje da je svetek.

Mi smo posadilje, i dok smo se vraćalje dimo i dok smo došlje do tam de jen pot vodi za Kevečišče, a jen za Senjar, zazvonilo je polne, bilo je dvanajst vur. Stalje smo i prekrižilje smo se, a mama je rekla: 'Stvarno je veljki svetek nigdi nikoga nega, niti živoga duha.' Počelje smo moljiti Anđeo Gospodnji. Mam nam se pokazalo, pokazalje so se tri osobe nad građom visoko, veljke osobe i čulje smo puno glasova, zvižduka. A te osobe so imelje kak nekve uniforme i na glavi biškupske kape, kak biškupske kape. Ja sem tak vidla. V rokaj so nekaj imelji,

visoko, elj sablju, elj so roko tak tak visoko držalji, ne znam kaj je to bilo. Bilji so skupa v red, jen kre drugoga. To je bilo morti sto metri dalje od nas. Mi smo se jako zbesilje i počelje smo bežati. I to je nakon nekog vremena nestalo. Ja sem tak vidla. Elj je praf tak vidla mama i sestra, ne znam. Sječam se da smo to ljeto imelji jako puno zelja. Sake Trojake ja se toga zmisljim."

Eto, tako je doživljaj prikazanja triju osoba doživjela Marija Haramija, koja je tada imala jedanaest godina.

Kako je doživljaj prikazanja triju osoba doživjela Marijina majka Terezija Haramija, zvana Vidovčica, ispričala nam je Mara Žiga. No, je li Mara Žiga baš sve točno upamtila kako je Terezija pričala, nemoguće je saznati. Terezijina priča kako je ispričala Mara Žiga, istovjetna je u glavnim pojedinostima s Marijinom pričom. Terezija je, međutim, o svom doživljaju pričala i djeci iz susjedstva kad su se nedjeljom poslije igre katkad na *trčkima* (balvanima) odmarala. Jedna od njih Katica Klarić pamti:

"Soseda Treza Haramijeva so pripovedalji da su na Trojake Išlji sadit v Senjar glavatico. Žena je rekla da je došla do senjarske građe i tam se najempot zdigel jako veljki viher i ona je malo postala. Rekla je da je vidla kak v sjeni Marijo, kak kip Marijin i ona se zbesila. Prekrižila se i išla dimo. I oni so nigdar ne po svetki neti v nedeljo delali. To njim je ostalo kak zakon."

Prema ovom kazivanju, možemo misliti da je Terezija imala dvije priče. Jednu za starije, koju je ispričala Mara Žiga, i jednu za djecu, koju je ispričala Katica Klarić koja je kao djevojčica slušala susjedu Tereziju. Možemo se pitati zašto bi Terezija to činila. Vjerojatno nije htjela strašiti djecu s *tri veljki muški v beljini*, a htjela im je dati do znanja da se na blagdane ne radi. A možda Katicu vara sjećanje?! Možda su na Katicu utjecale televizijske reportaže o ukazanju Marije (Majke Božje).

Prema svemu sudeći, Terezija je shvatila čin ukazanja kao Božju opomenu da se na blagdane ne smiju raditi poljski poslovi, pa je upozoravala susjede, i ne samo njih (jer Mara Žiga nije bila Terezijina susjeda) na poštivanje blagdana Duhovo (*Trojaki*).

Tko zna kako su sve ljudi u selu Terezijinu priču o ukazanju triju osoba shvaćali, doživljavali i prepričavali?! Valjalo bi istraživati!

Vjerojatno su u narodu postojala i u dalekoj prošlosti takva ili slična ukazanja, i o njima se, naravno, pričalo. Tijekom vremena zaboravilo se na vidioce ili vidjelice, priče su se prepričavale, prenosile s koljena na koljeno, a samim tim nadopunjavale, skraćivale, mijenjale, a što je sve ovisilo o maštovitosti pripovjedača. Možda su tako i nastale narodne priče mitskog sadržaja. Vidjeli smo da je *tri veljke muške v beljini* Mara Žiga shvatila kao *Trojake*.

Da je u poljima tijekom prošlih stoljeća bilo raznih ukazanja, dokaz su i poklonci ili kako ih ljudi zovu *piljevi* (pilovi), tj. mali sakralni objekti posvećeni nekom svecu ili svetici. Razlog njihove gradnje stari su ljudi objašnjavali rečenicom: "Tu se nekaj skazalo!" (Tu se nešto ukazalo!).[15] Ako se nešto ukazalo, to znači da je postojala i priča, a priču uvijek netko čuva. Bilo bi dobro potražiti čuvare priča!

Prolazeći pored poklonaca ljudi su se obvezatno poklanjali (danas se kaže pozdravljali) s *Faljen Isus i Marija* i prekrižili. To čine i danas, naravno ne svi.

[15] Prema kazivanju Zvonka Šantla iz Đelekovca.

Kvatri

Moji suvremenici, pretežito Donjodubravčani, Kvatre objašnjavaju ovako:

"Kvatri so saka tri meseca. Unda so posti. Slobodno se se dela, samo se mora postiti. Dok so Kvatri navek je nekvo loše vreme." (Elizabeta Horvat)

"Kvatri so veljki posti. V kvatrenem tjednu je obavezno nekvo loše vreme, elj je hladno, elj je dežd, elj je veter, nekvo zmešano vreme, obavezno. Kvatri so jako veljki posti, elj je najvekši post za Tri kralje, unda se ljudi poste i z marhom. I životinje se poste." (Terezija Čižmešija)

"Zna se da so Kvatri glavni posti, elj je najglavneši post za Tri kralje dok se ljudi poste i z marhom. V kvatrenem tjednu je navek nekvo hudo vreme." (Franca Ujlaki)

"Kvatri so strogi posti! Posti se za mrtve duše kaj njim se olakša. Trojački tjeden so Kvatri. Kvatri bi bilji duhi. Pripovedalji so kaj v kvatrene dneve se ne nikaj posuđuvat, jer bo nekva nesreča v onoj hiži v kojo se dojde posuđuvat." (Katarina Mikulan)

"Kvatri so veljki posti. Navek je loše vreme dok so Kvatri. Ne znam, Kvatri so dok je pon Mesec?" (Terezija Matotek)

"V kvaternem tjednu je navek zmešano vreme: dežd, veter, megla, tak nekak." (Julijana Mikulan)

"Dok se veter zabuhaval v ljeso, unda so staramama reklji: 'Je, kvaterni tjeden je!'" (Terezija Hraščanec)

"Kaj so Kvatri? Unda so posti. I nekvo hudo vreme je, promjenjivo!" (Đurđa Kuzmić)

"Kaj so Kvatri? Znam da so štiri pot na ljeto, a kaj so Kvatri ne znam, ne znam se izraziti. Sveci so ne, a unda je post, čini mi se i unda je loše vreme, tak nekak." (Marija Fabić)

"Kaj so Kvatri, ne znam. To mene asocira na nešto rijetko. Znaš kak se velji: Ah, dojde sake kvatre! To znači dojde rijetko. Ili to so znalji reči za onoga koj nemre, znaš, one stvari: Ah, on more

samo sake kvatre! Samo to znam." (Jelica Orehovec)

Zanimljivo sjećanje na *kvatreni* tjedan ispričao mi je Andrija Lisjak:

"Na kvatreni tjedan je naša strina Ljesjakova, soseda, jahala metlo na križanjo oko križnoga dreva. I to na kvatreni petek, i to v jutro rano, u svitanje. Vrtno metlo si je dela med noge i jahala je pet krogi oko križnoga dreva, tu blizu naše hiže. To se dobro sječam, to sem videl. To so i si drugi ljudi vidlji i za njo so reklji da copra. Reklji so da je copernica. Na gruntu pak je obrnola strogańjko (drvenu posudu) i pazila jo je. Ništo je ne smel videti kaj je spod struganjke. Mi smo, deca, jempot njo pazilji i dok je ona odišla v hižo, fljetno smo otkrilji struganjko i vidlji smo da je spod stroganjke križ, napravljeni od grančica. Tak znam kaj je bilo spod struganjke i kaj je to ona pazila.

Na kvatreni tjeden je ona obavezno resprestirala plafte na vrto. I v kvatrenem tjednu je ona obavezno došla nekaj prosit. Bilo kaj je prosila, makar iglo, elj konca, glavno da je nekaj prosila. To se sječam. A zakaj je ona to delala, to ne znam."

Franciska Mor prisjetila se svog djetinjstva i djedove priče:

"Meni so starijapa, dok sem bila mala, pripovedalji. Jen svetec, ve ne znam koj, elj mi se čini sveti Mihalj, je na nebu vagal duše. Tak je on jempot vagal jeno dušu i prevagnol je ljevi kraj, a to je značilo ne dobro, za pekel. Unda je devica Marija rekla: 'Čekaj malo, važi išče jenkrat, ta duša je za se kvaterne poste postila.' I on je vagal drúgi pot. Marija se nagnola nad vago i njena jena soza je čvapnola na desno stran, i ve je prevagnolo na desno, a to znači za nebo, za raj. Tak je duša bila spašena. To so starijapa pripovedalji."

Vrlo razgovjetno o *Kvatrima* pričala mi je i Ana (Jana) Duhović:

"Kvatri so štiri pot na ljeto, i to po tri dni: sreda, petek i sobota. I to so strogi posti, a v petek je najstroži (post i nemrs), nikaj jesti.

Na Kvatre so žene biljilje pređo v čebrima. Delje so pređo v čeber i unda so z vročom vodom poljivalje pepel i tak se naprajil ljug i unda so z ljugom pralje, naljivavalje so ga v čeber, tak se pralo. Unda pak so išlje v Periščico plajit kaj ljug zije vun,

kaj je pređa bila ljepa bela.

Ja sem čula od stari ljudi kaj so pripovedalji kaj se dogodilo negda.

Jempot dok je hmrl jen čovek i on je kak si mrtvi ležal domaj v raki, a oko njega so bilji ljudi, verestovalji so. Najempot je mrtev čovek mahnol z rokom. Si so se zbesilji. Jeni so zišlji vun, a jeni so itak ostalji, koji so se malo menje bojalji. Unda je po časo mrtev z drugom rokom mahnol. E, unda so se i ovi zbesilji i zišlji vun, bilo ji je strah. A unda je došel jen čovek k njim i pital: 'Kaj je, vuni ste?' Je, ovi so mo reklji: 'Mrtev z rokami maše.' 'A, je, idem ja nuter.' Došel je on nuter, k mrtvomo, i stoji kre mrtvoga. On tak mirno stoji i odjempot je jen Duh, nekov božanjski duh, odzgora rekel: 'Ti se ne moraš bojati, ti si se postil za se Kvatre. Ti si se jedini postil za se Kvatre, tebe ne mora biti strah.' I neje ga bilo strah. Tak so pripovedalji.

Elj mo je to duh Kvater rekel, elj koji drugi duh, ne znam kak so te ljudi misljilji."

Na moj upit jesu li *Kvatri* isto što i *Trojaki* Ana je odgovorila:

"Znaš kaj, i jeso i neso. Trojaki so jen duh, božanjski duh: Otec, Sin i Duh Sveti, to sem čula župnika Janka i tak znam. A, Kvatri pak so kak bi denes reklji, ne, praznoverni."

Sredinom 20. stoljeća župnik kateheta Andrija Dolenčić zapisivao je narodne običaje i vjerovanja u Međimurju, pa nije zaobišao ni Kvatre. Njegov zapis donosim u cijelosti.[16]

"Kako se Kvatri održavaju svaka tri mjeseca, tj. oko zimskog i ljetnog solsticija i proljetnog i jesenskog ekvinokcija, to im je puk pridavao posebno značenje i djelovanje. Međimurci si **Kvatre zamišljaju kao četiri jahača koji jašu okolo osobito po noći da kažnjavaju one koji su svojim držanjem i djelovanjem zaslužili kaznu.**

U kvatrene dane ne smije se presti jer bi inače Kvatri dolazili po noći strašiti. U kvatrene dane ne smije se ni šivati, ni prati jer

[16] Napominjem da Dolenčić koristi kratice za imena sela: Kot. je Kotoriba, Gorč. je Goričan, Dom. je Domašinec.

bi se inače moralo te poslove obavljati i na drugom svijetu (Kot. Gorč. Dom.).

Ako se pokojniku obuče odijelo u kvatrenom tjednu neće moći ući u nebo (Kot.).

Opasno je nositi rublje oprano u kvatrenom tjednu jer u njega rado udari grom (Kot.).

Kroz cijeli kvatreni tjedan ne smije se češljati jer će se u tom slučaju pojaviti trganje u glavi (Gorč.).

Tko se u kvátrenom tjednu ne pere i umiva toga vrag drži na lancu (Dom.).

Tko ne posti i moli u kvatrene dane tomu Kvatri lako uzmu pamet (Dom.).

U kvatrene dane cvatu novci. Nalaze se tamo gdje se zadržava divlji jogenj. U te dane treba ići na to mjesto kopati pa će se naći zakopani novac. Može ga se izvući samo šutke i na plenici (vrpci od ženskog šurca) pregače. Taj je posao najuspješniji na kvatreni petak u pol noći (Kot.).

Kao i u mlade dane tako isto i u kvatrene dane ne smije se voziti gnoj na njive, a ni tući u stupi ne smije se jer bi Kvatri dolazili uznemiravati i stupa bi sama tukla po noći (Kot.).

U kvatrene dane ne smije se ići po vodu na bilo čiji bunar jer se može vrlo lako dogoditi kakova neizlječiva bolest.

Kruh koji se peče u kvatrene dane brzo se pljesnivi (Kot.).

U kvatrenom se tjednu može lako dozvati pokojne. U kvatreni petak treba otići na groblje, nabrati mrtvačke kosti i na večer ih metnuti kuhati. Kad se kosti počnu vreti, pojavit će se pokojnik kojega želimo. U vezi s time pripovijeda se, inače na široko poznata priča, kako je žena dozvala svoga pokojnog muža.

Nastao je rat i muž jedne žene, kao toliki drugi, otišao u boj. Vratio se nije. Žena je mnogo plakala. Jednoga dana došla je neka žena, najvjerojatnije kakva Ciganka, i savjetovala siromašnoj ženi neka u kvatreni petak ode na groblje i nabere mrtvačke kosti i neka ih kuha u kotlu. Kada se budu kosti

počele vreti, pokojnik čije se kosti kuhaju dotjerat će ga živoga ili mrtvoga.

Žena je tako učinila. Kada su kosti počele vreti, neki nevidljivi glas pojavio se na vratima i samo joj je zaželio dobru večer. Ona je dalje kuhala, glas se pojavio i drugi put. Ona je i dalje kuhala mrtvačke kosti. Tada se najednom pojavi njezin muž i pozove je da se brzo spremi i pođe s njim u njegov novi dom. Ona je bila brzo gotova sa spremanjem kod čega nije zaboravila uzeti češalj i veliko klupko konca. Muž ju je posadio pred sebe na konja i oni su poput vihora poletjeli k njegovom novom domu. Kad bi došli na granicu koje nove države, on bi napomenuo: 'Oj, mesečko, mesečko svijetliš kak bijeli dan, ali da živi s mrtvim putuje. Je li te draga strah?' 'Kak bi me bilo strah kada draga s dragim putuje.'

Tako su prešli granice sedam carstva. Najednom on zakrene u jedno groblje do jednoga otvorenoga groba. On joj kaže da je to njegov novi dom. Oboje sađu s konja i on joj zapovijedi da uđe prva u grob.

Ona se dosjeti jadu u koji je zapala te je znala da će je rastrgati što ga je uznemirila u grobu. Zato ona njemu kaže neka on ide prvi u grob, a ona će njemu dodavati svoje stvari. Štogod mu je dala on je sve s mjesta pretvorio u prah. Na koncu mu je dodala klupko konca s kojim se on malo dulje pozabavio. Ona je dotle pobjegla u obližnju mrtvačnicu. Tu se zavukla u jedan kut mrtvačnice i čekala što će se dalje dogoditi.

U mrtvačnici je ležao na odru jedan drugi mrtvac. Za koji čas doletio je njezin muž na vrata mrtvačnice, ali dalje nije mogao jer je to bilo područje mrtvaca koji je ležao na odru. Muž je stao zaklinjati onoga na odru neka mu otvori vrata. No, ovaj mu odgovara da se ne može dignuti jer su mu zavezani palci na nogama.

Jadna žena molila je žarko onoga na odru da je spasi. No, on joj kaže da je nemoćan da se digne, ali mu ipak dopušta da je uzme u zaštitu zbog toga što je postila tri kvatre. Stoga neka mu

razveže palce na nogama. Kako je njezin muž htio silom provaliti u mrtvačnicu, ovaj se na odru digne i poleti prema vratima i sukobiše se na pragu mrtvačnice i borili su se dok nisu zapjevali jutarnji pijetlovi. Tada je jedan pao s jedne strane, a drugi s druge strane praga.

Žena je od straha zamrla i takvu su je ujutro našli u jednom kutu mrtvačnice. Uputili su ju natrag njezinoj kući. Ona je trebala do svoje kuće tako dugo ići dok nije sva posijedila" (Dolenčić [s.a.] NZ 132:32-33, istaknula M. Novak).

Prema ovom Dolenčićevu zapisu iz sredine prošlog stoljeća i prema našim istraživanjima, makar samo na primjeru Donje Dubrave, može se zaključiti da su vjerovanja u kvatre kao duhove gotovo iščezla.

Na temelju predočene građe vidljivo je da su *kvatri*, post i mrtve duše bili u uskoj vezi.

Kvatreni post je pomogao:

1. duši koju je vagao sveti Mihovil - "suza je pala na desnu stranu" (priča Franciske Mor);
2. čovjeku koji je došao pogledati mrtvaca - "naj se bojati" (priča Ane Duhović);
3. u Dolenčićevoj pak priči mrtva duša uzima u zaštitu ženu "zbog toga što je postila tri kvatre".

Osim toga, narodni nam je pripovjedač (u Dolenčićevoj priči) donio jasnu poruku - mrtve duše treba pustiti na miru pa makar to bile i najvoljenije osobe. Očito su se u narodu takve priče prepričavale i nije čudo što današnji kazivači, gotovo svi, kvatre povezuju s postom. No, i katolička crkva u kvatrene dane naglašava post.

Andrija Dolenčić zapisao je da su kvatre ljudi zamišljali kao četiri jahača (osobe). Dakle, četiri stroga duha, mitska bića, koja dolaze praviti red. Posebice se brinu za čistoću duše, jer treba obvezatno postiti u kvatrene dane, a post je očišćenje duše i tijela. Ali, treba postiti i za mrtve duše (kazivanje Katarine Mikulan) da im se olakša spokoj. Da su kvatre ljudi zamišljali kao duhove, danas zna samo starija generacija (Mikulan, Duhović).

Napisa o *Kvatrima* u etnološko-folklorističkoj literaturi gotovo

da nema. Jedan smo ipak našli u knjizi *Aždajkinja iz Manite Drage*. Autorica spomenute knjige Vesna Čulinović-Konstantinović piše da se vjerovanje u Kvatre izgubilo još u prvoj polovici 20. stoljeća, te da mlada generacija više ne zna za priče i vjerovanje u personificirane Kvatre, koje mogu ljude razbiti u "sunčani prah". Zatim da se ponegdje vjerovalo kako četiri Kvatre *drže svet* (Samobor), i da se u te dane starije žene po selima još drže zabrane svakog rada iglom i predom. Nadalje, autorica zaključuje:

> "Kvatre nisu u predajama definirane, ali se uvijek o njima govori kao o personificiranim silama s kojima se ne smije razgovarati, jer je opasno po život..." (Čulinović-Konstantinović 1989:117).

Prema kazivanjima, *kvatre* dolaze četiri puta godišnje i djeluju tri dana. Kvatrene dane bilježi i katolički kalendar. Tako npr. za 2004. godinu, prema katoličkom kalendaru, *kvatre* su bile:

u ožujku: 3. (srijeda), 5. (petak) i 6. (subota),
u lipnju: 2. (srijeda), 4. (petak) i 15. (subota),
u rujnu: 15. (srijeda), 17. (petak) i 18. (subota),
u prosincu: 8. Bezgrešno začeće BMD (srijeda), 10. (petak) i 11. (subota).

Tjedan u kojem dolaze *kvatre* ljudi zovu "kvaterni tjedan". U Istri, u buzetskom kraju, prvu korizmenu nedjelju ljudi zovu kvaterna (v. Čapo Žmegač 1997:33).

Zanimljivo je da *kvatre* nikad nisu u četvrtak, pa tako *kvatre* nisu tri dana zaredom, već se jedan dan (četvrtak) preskače. Zašto je tako, ne zna se.

Zanimljivo je i to što su sva današnja kazivanja o *Kvatrima* povezana s lošim vremenom (snijegom, kišom, maglom, vjetrom...). Zašto je tako, zaboravilo se. I opet, zahvaljujući Andriji Dolenčiću, imamo mogući odgovor na to pitanje. Dolenčić je zapisao i sljedeće:

"U međimurskim i susjednim narodnim pripovijetkama mnogo se govori o 4 muškarca, koji su zapravo **4 personificirana vjetra ili kvatra**. Oni hodaju odnosno jašu zajedno po svijetu. Kada se za vjetrovitog vremena ili u vrijeme bilo kojih kvatra čuje po noći

topot konja 4 jahača, to se uvijek javljaju vjetrovi s 4 strane svijeta ili 4 Kvatri..." (Dolenčić NZ 120:30, naglasila M. N.).

Kako su, prema Dolenčićevim zapisima, *Kvatri* duhovi koji dojašu četiri puta godišnje kažnjavati one koji svojim držanjem zaslužuju kaznu, može se pretpostaviti da kažnjavaju neposluh (npr. nepoštivanje posta) prirodnom nepogodom, tj. lošim vremenom. Budući da su *Kvatri* i personificirani vjetrovi, može se pretpostaviti da imaju neke veze s Gromovnikom - Perunom. Možemo se i zapitati jesu li *Kvatri* Perunovi sinovi. I to nije isključeno.

Može se pretpostaviti da je puk četiri duha *Kvatra* koje je zamišljao kao četiri jahača, a koji su četiri puta godišnje dolazili kažnjavati neposlušne, personificirao i u kraljeve. Nameće se pitanje jesu li u Slavoniji prvotni ophodari pod nazivom *kraljičari, kraljevi* na blagdan Duhovo, nastali kao spomen na stare duhove *Kvatre*.

Moglo bi se misliti da su prvotni ophodari *kraljičari* obilazili selo na konjima (*Kvatre* su ljudi zamišljali kao jahače) kao što su na konjima *jurjaši* u Đurđevcu na Jurjevo obilazili selo.[17]

Također bi se moglo pretpostaviti da su slavonski prvotni ophodari pod nazivom *kraljičari* bili muškarci. To govori i sam naziv jer su *Kvatri* muški duhovi. Međutim, slavonski ophodari zvani *kraljičari, kraljevi* zapravo su djevojke koje imaju na glavama muške šešire oblikovane poput krune i u rukama mačeve (što se tumači muškim rekvizitom) pa se u tom segmentu krije čudesna tajna tog duhovskog ophoda. Imajući na umu da je primjerice u razdoblju Vojne krajine žena u Slavoniji preuzela sve muške poslove, kako nas izvještavaju naši povjesničari, moglo bi se misliti da se to odrazilo i na običaje... No, zasigurno su razlozi takvom običavanju znatno složeniji. Valja ih tražiti!

Rekli smo da *Kvatri* dolaze četiri puta godišnje i djeluju po tri određena dana (srijeda, petak i subota), stoga nije isključeno da su

[17] Marija Janaček sjeća se da su na Jurjevo ujutro grupice mladića zvani *jurjaši* na konjima obilazili selo. Bili su obučeni u bijele *gače* (takva je bila nošnja), jahali su na konjima i obvezatno su stali pred kućom u kojoj je bila djevojka za udaju. Tada im je netko donio malo vina ili rakije i *jurjaši* su otišli dalje. *Jurjaši* su na konjima obilazili selo gotovo do sredine prošlog stoljeća.

neki ljudi i Kvatre zamišljali kao tri, a ne četiri personificirane osobe.

Primanjem kršćanstva počeo se slaviti silazak Duha Svetoga (Otac, Sin i Duh Sveti) i očito je da je taj novi Duh potisnuo stare duhove Kvatre. Zanimljivo je da je Dan slave Duha Svetoga (Duhovo) najčešće u kvatrenom tjednu. Zato nije čudo što su neki stari ljudi, koji nisu bili poučeni o kršćanskoj vjeri, mislili da su *Kvatri* i *Trojaki* jedno te isto.

Medardo

Ima godina, kao što je to bila 2003., kad se na blagdan Duhovo (*Trojake*) slavi i sveti Medard. Nije svake godine tako jer je Duhovo tzv. pomični blagdan koji se određuje prema Uskrsu, pedeseti dan poslije Uskrsa, a sveti Medard uvijek se slavi 8. lipnja. No, Medardovo je uvijek blizu Duhova.

Tko je sveti Medard u narodu zvan Medardo?

U francuskoj katoličkoj enciklopediji piše:

"Biskup Médard (+ 560. g.). Njegov je blagdan 8. lipnja. Rođen je u Vermondois. Svoje studije je obavio u gradu koji je poslije dobio ime Saint-Quentin (u pokrajini Aisne). Postavši biskup toga grada prenio je biskupsko sjedište u Noyon. Djelotvorno je radio na pokrštavanju sjeverne Galije. Oko njegova groba u Soissons poslije se izgradila glasovita opatija sveti Medardo. Oko njegova života stvorila se legenda. U toj legendi postoji jedno predanje ili tradicija iz 18. stoljeća koja s njim povezuje blagdan ruža, kad su čestitim djevojkama stavljali krune od ruža na glavu" (*Théo, l'Encyclopédie cahtolique pour tous* 1992:102, stupac b i c).[18]

Dakle, Francuzi su stvorili oko Medarda legendu koja ga povezuje "s blagdanom ruža, kad su čestitim djevojkama stavljali krune od ruža na glavu". Hrvati ga pak, povezuju s kišom. U svim krajevima Hrvatske poznata je uzrečica: "Što sveti Medardo daje, to četrdeset dana traje!"

Možda i u Hrvata postoji legenda o Medardu i blagdanu ruža jer u južnoj Hrvatskoj Duhovo zovu Rusalje. O tome piše Gavazzi:

"U južnoj pak Dalmaciji naziv je Rusalje koji se izvodi od lat. *rosalia, dies rosae*, kako su se zvali dani i podušja u svibnju ili lipnju još u pretkršćansko doba pa je to ime i poslije zaostalo baštinjeno, pače i donekle uloga ruža (koje su se u rimsko doba stavljale na grobove i dijelile gostima a poslije npr. u Siciliji

[18] S francuskoga preveo o. Vladimir Horvat, kojemu najtoplije zahvaljujem.

bacale u crkvi na taj dan, zvan *pascha rosata*). To je naše ime Rusalje na kraju u vezi i s niže spominjanim rusa(j)lijama, koji su po istom ovakvom nazivu Duhova dobili to ime" (Gavazzi 1988:71-72).

Francuski Médard je, po mišljenju o. Vladimira Horvata, kod nas dobio pučku etimologiju - Medardo. Korijen riječi imena Medardo potječe od riječi med. Kako se med izričito povezuje s pčelama, valja i o tome nešto reći. Mnogi, obično starija generacija, imaju ljudski odnos prema pčelama.

"Pčele su kak svete, kak katoličke, njih se ne smije ubiti, na njih se ne smije vikati, niti mahati! Tak su nas učili!" - sjeća se Marija Novak r. 1926. u Željeznoj Gori (Međimurje).

"Pčele imaju dušu, samo pčele imaju dušu kak čovek!" - tumači Milka Prevendar iz Moslavine.

Gavazzi piše da su se pčelarstvom bavili "viši" slojevi društva i da su seljaci sjeverne Europe održali tu tradiciju do naših dana (v. Gavazzi 1978:15).

U *Rječniku simbola* možemo pročitati:

"U starim kulturama (Egipat) pčela je simbol kraljeva koja se povezuje sa znakom groma.

Srednjovjekovni autori govore o simboličkom značenju pčela. Pčela je simbol Duha Svetoga...

Pčela na društvenoj razini simbolizira gospodara reda i poretka, kraljeva ili cara, ratnički žar i hrabrost. Bliska je prosvjetiteljskim junacima koji mudrošću i mačem uspostavljaju sklad" (Chevalier i Gheerbrant 1983:486-487).

Mislimo da Medardu nije slučajno odabran dan slave 8. lipnja jer oko tog datuma "vrti se" blagdan Duhovo, u narodu zvan *Trojaki* i Rusalje blagdan ruža. Medarda se u Francuskoj povezuje s blagdanom ruža, a Hrvati ga uz blagdan ruža povezuju i s prognozama vremena.

"Što Medardo daje, to četrdeset dana traje!"

U našoj službenoj katoličkoj literaturi možemo, između ostalog, pročitati:

> "Prema pučkom vjerovanju ako na Medardovo pada kiša, bit će kišovito 40 dana. 'Sveti Medard što nam daje, 40 dana traje.' Zato ga slikaju s orlom iznad glave koji ga velikim krilima štiti od kiše" (Depolo 1997:49).

Poznata narodna uzrečica "Što Medardo daje, četrdeset dana traje!" povezana je s vremenom. Vjeruje se da ako na Medardovo, 8. lipnja, pada kiša onda će padati četrdeset dana, a ako je sunce onda će četrdeset dana biti sunčano vrijeme.

U svezi s Medardom zapisao je Vladimir Kapun:

> "Sveti Medardo kaj nam daje, četrdeset dana traje. Ako je tog dana lijepo to je dobro; ali ako je ružno, onda je zlo i naopako jer se od dugotrajnih kiša sijeno neće moći sušiti niti žetva spremiti. Medardov dežd na saku tablu sena vudri! Če je na Medardovo dežd, onda križi rasteju" (Kapun 1971:191).

Znakovito vjerovanje u svezi s vremenom donosi i Lidija Bajuk. Ona piše:

> "... kiša koja pada na Uskrs i Duhovo padat će i narednih četrdeset dana..." (Bajuk Pecotić 1999:144).

U ovom vjerovanju umjesto Medardova spominju se blagdani Uskrs i Duhovo, ali se spominje i četrdeset dana koja se inače pripisuju Medardovom djelovanju. Zašto baš četrdeset dana?

Možda se ta vjerovanja prepleću s biblijskom pričom o općem potopu kad je Noa sa svojim sinovima i svime što mu je Bog naredio ušao u korablju, jer tada je:

> "Pljusak na zemlju padao četrdeset dana..." (Kaštelan i Duda 1968:5).

Iz literature o Medardu ne možemo saznati zašto se upravo njemu pripisuje ovakva vremenska prognoza u svezi s kišom. No, narod ima svoje objašnjenje. U Podravini se pričalo:

> "Bila je suša i Medardo je izmolil Boga kišu. I unda je četrdeset

dana padala kiša, ne samo u Podravini, već svuda. I onda su ljudi rekli: 'Medardo bo prodal se ambrele!'" objašnjava Marija Janaček.

Milka Prevendar iz Moslavine pak tumači:

"Kad je Bog davao zaduženja, ti buš to, ti buš to, onda je Medardu rekel: 'Ti buš daval kišu! Kad budu ljudi prosili kišu, ti buš daval kišu!' Medardo je bil stari i nagluhi pak je čuo: 'Kad budu ljudi kosili.' I tako je daval kišu kad su ljudi kosili, četrdeset dana".

Sličnu priču nalazimo kod Zvonimira Toldija koju je zapisao u Slavoniji. Prema njegovu zapisu, ljudi u Brodskom Posavlju Medarda nazivaju Nedardo. Evo Toldijeva zapisa:

"Nedarda u raj došo (zašto, to ne znamo, al sve svoje zašto ima), bijo već jako star i reuma ga mučila i ruke mu štrepile, a Sveti Petar sto buštabirat, ta kaki će posal tom đedu dat? Nema ni u raju plandovat, tamo je taki sistem, sve svoj red ima. Morda još, eto samo u raju, reda ima, barem tako se misli, al ću' ćete potljam. U raju dok trebaš radit se mora, zato, 'ne babe šta kliće i oltare ližu i raj mole, nek ne misle da će u raju skrstiv ruke samo na kaki oblak sjest, ogovarat, kavu pit, pa i pišnit, kad i'stisne, po nama šta po voj zemlje još odamo. Al vrnimo se Nedardi.

Kad on, kako smo već rekli, u nebo došo, Sveti Petar u čas smisli i kaza mu šta će radit, dade mu radni raspored. Kaza mu, kad ljudi budu kišu **prosili** nek on s tim upravlja i vrpa. Nedarda, ko staro čeljade, i već fajn gluv bijo, pa razumi Svetog Petra da liferuje kišu kad ljudi budu **kosili**, a ne kad budu prosili, svece molili. Zato uvik pada kad se đeteljine i livade kose. Nedarda kroz oblake proviri, vidi ljudi kose (a savjestan je radnik bijo, svaka mu čast, kapa dole) pa privrni na zemlju jedno bure puno kiše. Eto ti belaja, vidite kako se samo zbog rad jedne riči, ako je okreniš (prosili kosili), sve okreni.

(...)

> Od Svetog Nedarde ima još jedna zgoda, baš i ni zgoda za kazat, al kad nas je vako zaguljijo, kaza' ćemo je. Nek se zna. Nedarda se u gaće uneredijo, al pošteno. Grstionica-grstava, to se tako kaže, pa bijo svetac il obična kršćanska duša. I, kad se uneredijo objesijo je gaće na tarabu da ji kiša opere. Četrdeset dana je ljevalo dok su se istom te njegove uneredite gaće oprale. Zato, kad o Nedardi stanu kiše nepristavša padat, svit kaže: 'Sad se peru Nedardine gaće!'" (Toldi 1994:29).

Prema narodnoj priči Milke Prevendar iz Moslavine, Bog je upravo Medarda obvezao za kišu, a prema ovoj priči iz Slavonije to je bio Sveti Petar. Zapravo su priče istovjetne. Dakle, Medardo je bio star i nagluh kad je dobio tu zadaću i zato je često zbrkano vrijeme. Očito je da se u toj priči ne radi o francuskom biskupu Medardu. O čemu je onda riječ?

Ostaci kulta Peruna u Hrvatskoj

Mitolozi se slažu da je božanstvo koje vlada gromom, munjom i oblacima bilo poznato svim Slavenima i da se zove Perun. Pretpostavlja se da je ime Perun postojalo još u doba slavenske zajednice i da su ga naši preci donijeli sa sobom na ove naše prostore. Ostaci kulta boga Peruna susreću se najviše u topografskim nazivima. Milenko Filipović, proučavatelj Perunovih svetišta na području bivše države Jugoslavije, za područje Hrvatske zapisao je:

> "Perun u Istri je brdo (881 m) koje je oko 4 km od istočne obale Istre a na severozapadu od Mošćeničke Drage. Značajno je da se jedno mesto pod tim Perunom, prema severu, zove Trebišće: očigledno je na tom mestu nekada vršen kult i da su tu prinošene žrtve (stslov. tre*b*a = žrtva).
>
> U predelu Poljicima, istočno od Splita, je brdo Perun, u sastavu sela Postrana. Ispod tog Peruna teče potok Žrnovica. Taj Perun je jedno od mesta u tom kraju na kom, po narodnom verovanju, borave vile (Jedan potok ispod Peruna zove se Vilar).[19] Ovo brdo Perun pominje se u jednoj latinski pisanoj ispravi iz 1090. godine: vinea in Peruno (vinograd na Perunu).[20] To je značajno svedočanstvo o starini i o postojanosti ovog topografskog naziva. Pominje se i u XV veku. Uzgred da pomenem da je taj Perun isti objekat koji neki pisci pominju kao 'Pirun Dubrava u Hrvatskoj', po navodu GSUD, IX, Beograd 1857, 136, gde je to ime dospelo čak iz treće ruke!" (Filipović 1971:75).

O Perunovom svetištu u Istri u najnovije vrijeme piše Radoslav Katičić. Njegov tekst pod nazivom "Perunovo svetište nad Mošćenicama u svjetlu toponimije i topografije" govori da ustroj toga svetišta odgovara strukturi drugih Perunovih svetišta u Slavena (Katičić 2006:41).

---

[19] Filipović se poziva na sljedeće izvore: F. Ivanišević: "Poljica". *Zbornik za narodni život i običaje* (ZNŽO) 8, 1903:185, 190; te Pilar (1931:70-71).

[20] F. Rački: Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia. Monumenta, VII, Zagreb 1877:153.

Vjerojatno u Hrvatskoj ima još toponima s imenom Perun koji nisu zabilježeni u kartama.

Bogu Perunu Slaveni su prinosili žrtvene životinje.

> "Najstariji izvještaj o žrtvenom biku je delo Prokopija Cezarijskog (VI v.). On saopštava da su Sloveni verovali u vrhovnog boga gromovnika i da su mu žrtvovali bika i druge svete životinje" (Tolstoj i Radenković 2001:27).

Također su svi Slaveni štovali drvo hrast koji su povezivali s bogom Perunom Gromovnikom. Pod hrastom su obavljali razne obrede. Hrastove šume smatrali su svetima.

Južni su Slaveni u glavnom kalendarskom obredu koristili hrast za badnjak (Tolstoj i Radenković 2001:567). Hrvatski etnolog Tomo Vinšćak u knjizi *Vjerovanja o drveću u Hrvata* piše da je u južnih Slavena naziv Badnjak (dan prije Božića) prema ruskim mitolozima Ivanovu i Toporovu u svezi sa sanskrtskom riječi *ahi budhnya* koja označava zmiju ili zmaja koji boravi u korijenu hrasta (v. Vinšćak 2002:62-63).

Kod Hrvata se običaj paljenja badnjaka (hrastovog panja) zadržao do danas. Naime, i danas se ponegdje u badnjoj noći običava staviti na vatru hrastov *trček* (panj).

U ne tako davnoj prošlosti neki su na badnju večer donosili hrastovu granu u kuću, stavili je u kut sobe i okitili. To su činili gotovo do sredine prošlog stoljeća. U novije vrijeme donosili su borovicu ili bor.[21] To čine i danas.

U slavenskim jezicima i dijalektima hrast se naziva i *dub*. Zato su se i hrastove šume nazivale dubrave. Ostatak tog nazivlja nalazimo u stihu: "Turki robe zelenu dubravu" iz poznate narodne pjesme iz Međimurja. Vjerojatno su i naselja okružena hrastovim šumama dobila naziv Dubrava.

Kult slavenskoga boga Peruna kod svih južnih Slavena prenesen je na svetog Iliju.

---

[21] Prema kazivanju Roze Varge iz Donje Dubrave. Njezin otac običavao je donijeti u kuću na Badnjak hrastovu granu.

Ilija prorok, 20. srpnja

Službena katolička literatura koja se, naravno, temelji na *Bibliji* (*Starom zavjetu*), o Iliji, proroku koji se slavi 20. srpnja, donosi:

> "Bog pošalje Iliju da opakom kralju Ahabu (oko g. 860. prije Krista) navijesti veliku sušu. Pred srditim Ahabom, koji je poubijao sve izraelske svećenike i širio štovanje krivih bogova, Ilija se morao skrivati...
>
> Na gori Karmelu pred Ahabom i mnoštvom naroda prirediše dva junca na dva žrtvenika. Tada Ilija reče: 'Sada prizovite vi svoje bogove a ja ću prizvati svojega Boga Jahvu. Onaj koji pusti oganj na žrtvu pravi je Bog.' I Baalovi svećenici počeše vikati od jutra do podne: 'Baale usliši nas!' Ali odgovora nije bilo. Ilija im se rugao: 'Vičite jače, možda vam bogovi spavaju!' A oni su još jače vikali i noževima se parali. Pred večer Ilija oko svojeg žrtvenika iskopa jarak, sve poli s puno vode i pomoli se: 'Jahve pokaži danas da si ti Bog Izraelov!' Tada padne oganj s neba, spali žrtvu na žrtveniku i osuši vodu u opkopu. Sav narod padne na zemlju vičući: 'Jahve je Bog!' Nakon toga se Ilija pomoli za kišu i padne obilna kiša. Kad je došlo vrijeme da Ilija pođe sa Zemlje, povede sa sobom učenika Elizeja, dođoše do rijeke Jordana, Ilija udari plaštem po vodi i ona se rastavi na jednu i drugu stranu te prijeđoše po suhom. Išli su dalje i odjednom se pojave ognjeni konji i Ilija se počne s njima dizati prema nebu" (Depolo 1997:12).

Narodna vjerovanja u svezi sa svetim Ilijom nadasve su maštovita. Neka je zabilježio župnik Dolenčić. Kako su njegovi zapisi još uvijek u rukopisu, zapis o svetom Iliji donosimo u cijelosti. Dolenčić ovdje piše o Kotoribi (Kot.) i Maloj Subotici (M. Sub.):

> "U Međimurju postoji legenda kako je sveti Ilija postao od vraga. Vrag je, naime, vidio kako je Bog od zemlje napravio čovjeka. Vrag je isto htio da ima nekoga tko će ga slušati i tko će ga slaviti. Zato je i on napravio tijelo čovjeka od zemlje kako je vidio Boga. No, nije mu mogao udahnuti dušu i uliti mu život.

Po tome je vrag spoznao da je za stvaranje ljudskoga života potrebna Božja pomoć. Pod svaku je cijenu vrag htio imati svojega čovjeka.

Vrag se odlučio poniziti i zamoliti Boga da oživi njegova čovjeka. Bog ga je odvraćao od takove želje jer će mu biti na veliku neugodnost i štetu. No, vrag nije odustao od svoje namjere. Konačno mu je Bog udovoljio želji i oživio Iliju. Bog je obavezao Iliju da mora odasvud ganjati vragove u pakao.

Od toga časa Ilija ganja munjama na vatrenim kolima sve đavole u pakao. Vragovi ga se boje i pred njim bježe kao pred svojim najvećim neprijateljem. Kad god jako grmi i sijevaju munje Međimurci vjeruju da se Ilija vozi na vatrenim kolima i ognjenim strijelama ganja vragove.

Uz ovo vjerovanje postoji i drugo, kako je Bog stvorio nebo i dušu, a vrag svijet i tijelo. Osim toga se pripovijeda kako je vrag Bogu oteo svijet. Radi toga je nastala vječna borba između Boga i vraga. Ta se borba najjače očituje kad grmi i sijeva. Tada Ilija po nalogu Božjem tjera vragove na vatrenim kolima s ognjenim strijelama.

No, ima i drugih mišljenja o postanku grmljavine.

Tako vjeruju da se Bog kara grmljavinom na zločestu djecu i ljude.

Na dan svetog Ilije ne smije se voziti žito jer će tada u njega udariti grom (Kot., M. Sub.).

Na dan svetog Ilije mora se ići u crkvu k svetoj misi da grom ne udari u stanje (stambene prostorije) (Kot., M. Sub. i dr.).

Na dan svetog Ilije mora se sve žito pospremiti jer će inače na polju u njega udariti grom (Kot. i dr.)." (Dolenčić [s.a.] NZ 132:29).

Ovom Dolenčićevu zapisu pridodat ćemo, nama dobro poznate, izreke iz Međimurja koje se i danas mogu čuti prilikom grmljavine: "Sveti Ilija *lagve* (bačve) kotura!" i *"Božek se kara!"*

Fašenjk pomaže svetom Iliji

Prema narodnoj priči iz Podravine, sveti Ilija ima pomoćnika. Pogledajmo priču!

"V nebu so bila dva kora angelov, Mihaljev i Luciperov. Fašenjk je bil v Luciperovom koru. Angeli z Luciperovog kora šteli so znati više od Boga, a najgorši je bil Luciper. On je navek o tom trl, a Mihalj je govoril, da nek bo Bog gospodar. Vu tom so se i posvadili. Bog je videl kak se svađajo i onda je stvoril pekla. Luciperove stolice je mam shital v kraj i njegvem angelom je rekel, da mam ido nekam drugam. Čem je kojega pustil čez vrata, mam mu je rogeka stvoril. Oni so se veseljili kak ido v dobro kaj bodo sami gospodari.

Fašenjka nigdi neso trpeli, nek so ga narivavali kaj je ostal zadnji. Ali je Bog onda nameril, ako bi se i jeden ogledal, ne bi ga pustil vu pekel. Fašenjk kak je bil zadnji, se je ogledal i rekel je Bogu: 'Ako je mogoče da nedem ž njimi. Ja bi rajši išel na drugi svet za norca, kak sem bil i njem.' Na to je Bog rekel: 'Dobro, kad si si to zaželel, ja te pustim na drugi svet.' Po tom je stvoril maloga oblačeka i po njem pustil Fašenjka dole. Je, ali je onda Fašenjka bilo strah i sram, kad je bil gol, pak se je zato v listje omotal i zakrival. Deca so ga prva opazila i počela mu vikati: 'Fašenjka je došel, Fašenjka je došel.' I ona so mu prva to ime nadela.

Na zemlji je med našem narodom ostal Fašenjk dvanajst let. Onda je Ilija Boga zaprosil za pomočnika: 'Saki ima pomočnika, samo ja nemam nikakvoga.' Bog je na to rekel: 'Dobro. Imam ja za tebe jenoga na zemlji.' Pozval je Fašenjka gore i rekel je Iliji: 'Eto ti pomočnika. I samo kojega ti on pokaže toga ti pogodi strelom, a drugoga nikoga ne smeš pogoditi.' Od toga doba Fašenjk je pomočnik Ilijin i dok se mosikne, onda on navek pokaže koga mora strela vudriti. Mi Fašenjka ne

smemo mrziti, kad je i on negda bil angel" (Ivančan 1975:200).[22] Kao što vidimo, anđelu koji je došao gol na zemlju za *norca*, djeca su nadjenula ime *Fašenjk*. Ime *Fašenjk* veže se uz poklade. Snježana Zorić piše:

> "Postoji još jedan naziv za pokladne običaje. To je 'fašing'. Zapadni Nijemci tvrde da bi ta riječ trebala značiti 'Unsiun reden', što bismo mi rekli 'govoriti bez veze'" (Zorić 1991:116).

Norc znači budala, a budala govori bez veze. Zato bi taj Ilijin pomoćnik *Fašenjk* mogao imati veze s pokladama. Vjerojatno su takve priče postojale i u drugim krajevima Hrvatske jer mi je dobro poznato da su u Međimurju (Kotoriba) djeca na pokladni utorak ili pokladnu nedjelju vikala maskiranom mladiću ili djevojci: *"Hurma! Hurma!"* što znači *norc* (budala), a on bi ih šibom natjeravao. Ovdje valja spomenuti i poznatu narodnu uzrečicu: *"Samo norci kažu golje riti i špota!"* (Samo budale pokazuju gole stražnjice i spolovila!).

No, ne možemo zaključiti da je *Fašenjk*, pomoćnik svetom Iliji, u doslovnom smislu riječi *norc*. Prema priči on želi biti *norc*. Dakle, on se pretvara da je *norc*.

U Lici i Dalmatinskoj zagori, prema narodnom vjerovanju, sveti Ilija ima pomoćnicu. O tome nam govori sljedeći zapis:

> "Ilija je mnogo straoviti svetac. Njegove su sve strile i gromovi na nebu, a kad se na koga on naljuti, pomaže mu i Irudica puniti gromove. On kad svojom strilom od ozgar potegne, ta strila zabije sé u Zemlju cili 9 aršina dubine. Ta se strila svake godine po 1 aršin iz zemlje vraća i nakon 9 godina bude navrh Zemlje, ali komu se Bog smiluje i tu strilu nagje i uzase je nosi toga Grom nikada ošinuti neće, njemu više nauditi nemore Ilija nitili Irudica, njegova pomoćnica.
>
> Kad bi sv. Ilija doznao kad je njemu Imendan, on bi se taj dan opijo i svoje strile i grome, naperijo ter sve Gore i planine sa

[22] U priči *Fašenjk pomaže sv. Iliji* primjećujemo da je umjesto "Lucifer" zapisivač pisao "Luciper". Moglo bi se misliti da se radi o tiskarskoj pogrešci. Međutim, u Borovici (Bosna) pored Vareša, upozorava pater Vladimir Horvat, glas *f* često zamjenjuju s glasom *p*, pa tako tamo umjesto "ferje" kažu "perje", umjesto "Fuček" kažu "Puček", itd. Poznato je da je sv. Ilija zaštitnik Bosne.

Zemljom srazio, ali to mu Bog ne da znati. Kada na Sv. Iliju Grmi, tada svi orasi i lišnjaci se pocrvaju. Na Iliju se nesmi vrći Žito, jer se on najviše na to Ljuti, stog ubije Konje i čovika koji taj dan na Guvnu vrše.

Kad grmi dobro je moliti ovako: 'Biži, biži Irudice, majka ti je poganica. Sveti Ile Gromoćnik, naše duše pomoćnik'" (Čulinović-Konstantinović 1989:160-161).

Prema ovim zapisima vidljivo je da je u sjevernim krajevima Hrvatske sveti Ilija imao pomoćnika Fašenjka, a u južnim pomoćnicu Irudicu. No, pomoćnici nisu imali iste zadaće jer Fašenjk je pokazivao koga treba udariti, a Irudica je punila gromove. Stoga je moguće da je sveti Ilija imao dva pomoćnika.

Tako su naši preci ispleli priče o svetom Iliji. Ovi su nam zapisi dragocjena potvrda bogate mašte hrvatskoga čovjeka, koji i danas, u svom sjećanju čuva dijelove neke davne priče o djelovanju svetog Ilije.

Etnologinja Vesna Čulinović-Konstantinović u svezi s blagdanom sv. Ilije piše:

"Ovaj strah od sv. Ilije još je i danas aktuelan i strogo se svugdje poštuje zabrana rada na njegov blagdan. U Lici i Dalmatinskoj zagori ni pravoslavni ne rade na praznik katoličkog sveca. Pričaju se mnoge 'istinite' priče kako su ateisti krenuli po već pokošenu travu ili požeto žito da dovezu kući, pa je 'iz vedra neba' udario grom i zapalio kola s tovarom (Lika, Sinac, Dinara)" (Čulinović-Konstantinović 1989:161).

Zanimljivo je vjerovanje u svezi s Ilijinim imendanom, a poznato je u svim hrvatskim krajevima.

Sofiji Vugrač (r. 1929. u Donoj Dubravi) u živom je sjećanju priča:

"Ako sveti Ilija zabi (zaboravi) za svoj imendan, unda je dobro, ako pak ne zabi za svoj imendan, unda je ne dobro. Unda te (taj) den grmi, treska, praska i se zlo ide z neba. Samo na njegov imendan on grmi, veljim, ako ne zabi. Tak so mama govorilji."

Ovo kazivanje nadopunit ćemo sljedećim zapisom:

> "Ilija ne sme za svoj god znati, jer ako ga slavi uz udaranje gromova (a možda i tuču!) loš je znak" (Kapun 1971:192).

Prema svemu sudeći sveti Ilija sa svojim pomoćnicima Fašenjkom i Irudicom gospodari gromovima i strijelama, dakle ima Perunove ovlasti u toj domeni. Možemo se pitati a što je s kišom. Izgleda da je narod osobine boga Peruna pripisao i Medardu. Ali samo u ograničenom vremenu od četrdeset dana, saznajemo iz poznate izreke koja je zabilježena u literaturi. Međutim, prema kazivanjima Milke Prevendar (Moslavina): "... kad budu ljudi prosili kišu..." i Marije Janaček (Đurđevac): "Medardo je izmolio kišu od Boga", možemo zaključiti da Medardo ima ovlasti za djelovanje oblaka tijekom čitave godine.

Stoga bi se moglo reći da je kult boga Peruna prenesen na svetoga Iliju, ali i na svetoga Medarda.

Suvremena meteorologija

Izrekom "Što sveti Medardo daje, četrdeset dana traje!" pozabavio se i suvremeni meteorolog Milan Sijerković. U knjizi *Pučko vremenoslovlje* on piše:

> "... Atmosferski događaji, poput prvog ljetnog nastupa tzv. europskog monsuna, nisu strogo datumski određeni. Stoga sunčano vrijeme ili kiša 8. lipnja može biti igra slučaja. Dakako, još manje je razložno na osnovi takvoga slučajnog događaja pretkazivati vrijeme sljedećih tjedana. Uzgred rečeno, u Zagrebu se još nikad nije dogodilo da je tijekom ljetnih mjeseci bilo 40 uzastopnih dana kiše ili bez kiše. Stoga se može zaključiti da izreke koje su u svezi sa sv. Medardom nemaju bilo kakvu prognostičku valjanost" (Sijerković 1996:112).

Bez obzira na takvo stručno mišljenje, suvremeni meteorolozi smatraju svetoga Medarda svojim zaštitnikom iako nije službeno proglašen (v. Sijerković 2004:133).

Ljeljuja – leluja – perunika

Biljka (cvijet) perunika raste pretežno na močvarnom tlu, a rasprostranjena je u svim krajevima Hrvatske. Ima dugačke sabljaste listove i plave ljubičaste, bijele ili žute cvjetove. Najviše cvate u svibnju i lipnju. Za biljku peruniku možemo pročitati da se koristi u ljekarstvu i parfumeriji jer osušeni podanak ima miris ljubice (v. Selaković, Vrančić, Balen 1967:702).

Peruniku u našem hrvatskom narodu nalazimo i pod drugim imenima. Hrvati u Bosni i Hercegovini peruniku zovu *sablja* ili *sabljarka.*[23]

U Dubrovniku i okolici (Konavle) peruniku zovu *bogiša*, a kod žumberačkih katolika zovu je *božji pasac* (Skok 1972:644).

Početkom 20. stoljeća Pavlina pl. Bogdan Bijelić zapisala je:

> "Sveti Petar bogišar 29. aprila pada sv. Petar koga u Dubrovniku slave o. dominikanci. Tad cvjetaju bogiše, i u crkvi svetoga Dominika, po starinskom običaju, blagosivaju taj cvijet, i po tome narod zove ovoga sveca bogišar" (Bijelić 1918:318).

Ovaj zapis sedamdesetih godina nadopunjuje Milenko Filipović:

> "'Bogiše' blagoslovljene u crkvi na dan sv. Petra Bogišara, uzima u Dubrovniku narod i nosi kući zajedno sa blagoslovljenom vodom da bog sačuva od groma tu kuću u kojoj je bogiša, a bolesnici piju od one vode da ozdrave..." (Filipović 1971:84).

U Lici peruniku zovu *plavi ljiljan*. Njime su obvezno na Duhove kitili crkvu.[24]

U Smilčiću u Ravnim kotarima, zaleđu Zadra, plavu peruniku zovu *kaćun*. *Kaćun* je turcizam koji podrazumijeva vrstu orhideje, no Nedjeljko Anić siguran je da je to naziv za plavu peruniku. On kaže:

> "Plavog kaćuna ima svugdje, u vrtovima, pored plotova, uz

[23] Prema kazivanju Marije Antić.

[24] Prema kazivanju Nevenke Kranjec, r. Kostelac 1929. u Otočcu.

crkvu... To je skromna biljka, otporna, nije zahtjevna, raste i gdje ima vlage i gdje nema. Plavi kaćun je jako lijep, boja je lijepa, čudesna, tajanstvena. Sadili su ga na grobovima. Kaćun je za mene kao neki neslužbeni simbol groblja. On se ne reže i ne stavlja se u vaze."

I u Posedarju perunike rastu na groblju, sade ih kod ulaza u kuću ili dvorište, a zovu ih neobičnim imenom *gavran*. [25]

Perunike na groblju u Posedarju, foto: Tvrtko Zebec, 2006.

U okolici Imotskog u selima Proložac i Grubine perunika raste uza zid oko groblja, a raste i po grobovima, vrtovima, dvorištima i ispred kuća. Ime perunika smatra se *gospodskim* nazivom, a seljaci cvijet ali i mjesta gdje raste zovu *sabljaš*. [26]

[25] Kazivanja Vere Brala i Senke Gospić iz Posedarja prenio mi je Tvrtko Zebec.

[26] Kazivanje Agneze Banić.

Vido Bagur kazuje:

> "Svugdje oko moje kuće u Metkoviću je bilo jako puno plavih cvjetova. To mi je ostalo u sjećanju iz djetinjstva. To smo zvali *sabljak* zato što ima sabljaste listove. Dugo nisam znao da se to zove perunika. Toga je bilo jako puno oko kuće i po vrtu. Jako se razmnožio i zakorijenio po vrtu pa je moja mama htjela očistiti, a baka Kata nije dala. Baka Kata je rekla: 'Ne u to se ne smije dirati. To se ne smije uništavati!' A ne znam zašto."

Milja Šera i Nikola Todor pričali su mi da su karaševski Hrvati rekli: "Tamo gdje raste divlja perunika tamo sve dobro raste. Tu je jako plodna zemlja". Divlju peruniku zovu *lelin*. Raste na kamenim zidovima kojima su ograđeni vrtovi. Zidovi nisu zidani nego je na složeno kamenje stavljena zemlja na kojoj je rasla ta biljka ljubičastih cvjetova i širokog, sabljastost lišća. Te su cvjetove za Rusalje (Duhovo) nosili u crkvu.[27]

Prema rječniku u knjizi *Karaševci*, peruniku (*iris germanica*) karševski Hrvati zovu još i *guska* (Birta 1993:460).

Hrvati u Bosanskoj Posavini (Župa sveti Ive, Bijelo Brdo) peruniku zovu perunika i nemaju drugi naziv. Ivo Dankić kaže:

> "Perunike su bile posađene pred kućama. To je sveta biljka. Nisu nam dali trgati."

I Hrvati u Vojvodini (Slankamen) peruniku zovu perunika. Također ju smatraju svetom biljkom. Za Duhove su njome kitili crkvu.

Na Silbi neki peruniku zovu *koludrica* (kao što u Dalmaciji zovu redovnice) ne smatrajući je osobitim cvijećem.[28]

Etnolog Tomo Vinšćak piše:

> "Velebit je nekada bio poznat po obilju cvjetova perunike, koje su brali i izvozili u Rim, a i danas se na njegovim vrhuncima često susreće. Da je kod južnih Slavena do kristijanizacije postojao apelativ Perun dokazuje i botanički naziv perunika (*iris germanica*) koja se zove i bogiša, dok se iris duga zove u

[27] Kazivanje Marije Peka.

[28] Suzana Marjanić i Tvrtko Zebec prenijeli su mi kazivanje Marka Lukina (r. 1977.) stručnog suradnika Instituta za etnologiju i folkloristiku, o sjećanju svoje bake Brune Lukin (r. 1914.).

našim narječjima i boži pasec" (Vinšćak 1991:29).

U Podravini, u okolici Đurđevca, peruniku zovu *aleluja*. Također je smatraju svetom biljkom.[29] I sam naziv *aleluja* govori nam da je riječ o uzvišenom pojmu jer "Aleluja!" hebrejski znači: "Hvalite Boga!", a u katoličkoj liturgiji to je pripjev radosti (v. Klaić 1962:51).

U okolici Gline (u selima Donji Viduševac i Joševica) perunike zovu *leljije*. Za Duhovo su kitili crkve *leljijama* i božurima, već prema tome koje je cvijeće ljepše cvalo. Bijele i crvene božure u Joševici zovu *duhovnjače*, a u Donjem Viduševcu trojačke ruže.[30]

U međimurskim selima Donja Dubrava, Kotoriba, Donji Vidovec, Mala Subotica i drugima peruniku zovu *ljeljija*.[31] U Donjoj Dubravi neki su stariji ljudi *ljeljije* zvali kao i u Podravini *aljeljuje*. U selima Novakovec, Domašinec, Dekanovec, Hodošan perunika je poznata i kao *aljeljuja* i kao *ljeljuja*.[32] Prema *ljeljuji* su se odnosili kao prema svetoj biljci. Njome su za Duhovo kitili crkvu. Andrija Lisjak kaže:

"Ljeljuja je najčisteša ruža!"

Iako svaki cvijet ima svoje ime, Međimurci općenito za cvijet kažu još i *ruža*.

U Slavoniji (Nova Kapela) biljku peruniku zovu *leluja*. Neki je pak u Slavoniji (Donji Lipovac) zovu samo *perunika*.

> "Na cesti od Kapele preko Lipovca do Požege je sagrađena kapelica svetog Ivana Krstitelja na samom izvoru vode. Izvor voda je kod samog oltara. Oko te kapelice su uvijek rasle plave perunike" priča Marija Grozdanović.

Marijana Mikac iz Čađavice blizu Miholjca u Slavoniji sigurna je:

> "Perunika je leluja plava. To je narodni izraz. Tako svi kažu. Ima i leluja bijelih i žutih. Ja imam žute u vrtu. Kad se kaže perunika, svi misle na leluju plavu."

Marica Šestić iz Baranjskog Petrovog Sela priča:

---

[29] Prema kazivanju Marije Janaček.

[30] Kazivači Jela i Milan Štajduhar.

[31] Kazivačice Elizabeta Horvat i Ružica Jukić.

[32] Prema kazivanju Jelene Bister.

"Svaka kuća je to imala. Zvali smo *leluje* ili *aleluje*. To se sadilo obično kod kapije. Pretežno su bile plave oko kuća, a kod močvara su bile žute, i bijela se rijetko pojavljivala. To moderno zovu perunika."

Na samom početku 20. stoljeća u Slavoniji je Mojo Medić zabilježio za peruniku plavu (*iris germanica*) naziv *lelija plava* (v. Medić 1909:249).

Bijele leluje (*lilije*) imaju i tajnu moć, piše Boris Orel u svojoj studiji *Mitos o mostu*:

"Mistika rože se nam v teh stavkih odkriva v vsej globokomislenosti. Belokrajinska pravljica 'Gospodična', ki jo je tudi zapisal J. Trdina na svojih 'Izprehodih v Beli Krajini', pa pravljiči o bolni gospej, ki se na taj način pomladi, da izpije studenčno vodo iz kupice, ki se... 'zasveti in zacvete. Naredi se na njej rdeč nagenj in bela lilija.'... Okrasni moment rože se tu veže z njeno tajno močjo" (Orel 1936:85).

U Hercegovini je pak Ivo Pilar našao Leliju planinu (v. Pilar 1931:72-73). Čini nam se da ovaj toponim ima sveze s našim lelijama (perunikama). Vrlo vjerojatno je tamošnji narod planinu nazvao Lelija prema lelijama, perunikama, koje su tamo rasle kao i na Velebitu (o čemu je izvjestio T. Vinšćak).

Ovi posljednji zapisi dragocjeni su "stari" dokumenti koji nam govore da je ime *lelija, lilija* za peruniku bilo rasprostranjeno na širemu području.

Prema svemu sudeći, možemo zaključiti da Hrvati (ne samo u okolici Dubrovnika) smatraju biljku peruniku (*bogišu, sabljarku, kaćun, aljeljuju, ljeljiju, lelin, sabljak, sabljaš, ljeljuju, leluju, liliju...*) svetom biljkom, s poštovanjem se i odnose prema njoj, te je najčešće povezuju s blagdanom Duhovo, a poneki i uz groblje. Iako samo na primjeru Dubrovnika i okolice gdje je udomaćen naziv za peruniku *bogiša* – srpski znanstvenik Milenko Filipović smatra *bogišu* (naziva je još i *božjim cvijetom*) kultnom biljkom i misli da je u nekoj vezi s kultom boga Peruna (v. Filipović 1971:84-85).

Drugi pak srpski znanstvenik Petar Ž. Petrović, autor teksta

"O Perunovom kultu kod Južnih Slovena", suprotnog je mišljenja tvrdeći da se biljka perunika ne može dovoditi u vezu s kultom boga Peruna – Gromovnika (v. Petrović 1952:373).

U svojoj knjizi *Hod kroz godinu*, hrvatski etnolog Vitomir Belaj, piše:

> "Među posredne dokaze o štovanju boga Peruna u južnih Slavena valja ubrojiti, primjerice, biljku peruniku (iris germanica) koja u dubrovačkoj okolici nosi znakovito ime bogiša, izvedeno od bog. Dan 29. travnja zove se tamo Sveti Petar Bogišar, jer toga dana ljudi donose perunike bogiše na oltar (Bogdan Bijelić, 1918, str. 318.)" (Belaj 1998:58).

Kao što vidimo, iako rijetko, ipak su hrvatski i srpski znanstvenici obratili pozornost na biljku peruniku *bogišu* (ne spominjući druge nazive, osim Nodila koji spominje *sabljarku*). Dovode je u vezu s bogom Perunom, ali ostavljaju otvoreno pitanje u kakvoj su vezi biljka perunika i bog Perun ili je pak smatraju "posrednim dokazom o štovanju boga Peruna"?! (ibid.). Je li perunika zaista boginja, kako je u Dubrovniku lijepo nazivaju *bogiša*?!

Periščica

U Donjoj Dubravi u Međimurju *ljeljije/ljeljuje* odnosno perunike plave, žute i bijele, najviše su rasle uz baru Periščicu koja se nalazila na kraju sela prema Donjem Vidovcu.

Periščica je bila velika dugoljasta bara povezana s Drajicom, pritokom Drave. S jedne strane Periščice bila je mješovita šuma zvana **Cerine**, a s druge strane pašnjak (*gmajna*) na kojem su pastiri pasli krave, svinje, konje, guske, patke...

Na kraju Periščice (promatrajući od sela D. Dubrave), gdje se posve suzila, a to je bila već Drajica, bio je sagrađen mali most preko kojeg se išlo u polje neobična naziva **Mertvička**. Blizu toga mosta bio je i *šloprok* (seoska klaonica).

Jedan dio obale Periščice (bliže mosta) zvao se Pusti breg. Tu su pastiri u podne dotjerali stada na počinak (jedno je stado moglo imati i do tristo krava). Stada bi se napila vode u Drajici, i pastiri iz zdenčeca (prirodnog izvora vode) koji je bio tik uz **Pusti breg**. U tom zdenčecu ljudi su natakali *putre* (posebne glinene posude za vodu) kad su išli u polje Mrtvička obavljati poljske radove. Marko Karloci, unuk posljednjeg pastira Stjepana Karlocija, priča da je u tom zdenčecu izvirala najbolja voda i da ni jedan zdenac u selu nije imao tako bistru i finu vodu.

Pusti breg je stvarno bio pust. Na njemu nije bilo trave, nego su samo tu i tamo, mjestimice, rasle i do metar visoke dugoljaste srebrenolikog lišća biljke koje smo zvali *svilne ftičice*. Bliže Pustom bregu raslo je i nekoliko visokih jagnjeda (*arbor iagned*). U Donjoj Dubravi poznati pod nazivom *nerodi*.

Periščica je i sasvim blizu Gornjeg polja na kojemu je poznato kultno mjesto Glavatišče (Gaborove gorice) gdje su se do sredine 19. st. uoči Ivanja (24. lipnja) palili krjesovi i oko njih izvodila šetana kola s trokratim udarcima nogama o tlo što smo već rastumačili kao klanjanje Suncu.

Ljeti su u Periščici ljudi namakali konoplje i lan. Te biljke moraju biti tri tjedna u vodi, a onda ih treba oprati. Peru se tako da se

stabljikama udara po vodi i tako se odstranjuje lišće, kako bi se biljke pripremile za daljnju tekstilnu obradu.

Žene su u Periščici prale, ili bolje reći, isplahnjivale rublje. Rublje (komad po komad) stavljale bi na korito i praljkama (drvenim daščicama napravljenima za taj posao) udarale po njemu kako bi iz njega iscijedile lužinu. Zato su Periščicom čitavu godinu odzvanjali zvukovi udaraca praljki, a ljeti i praljki i konoplji.

Tijekom godine moglo se u Periščici kod zdenčeca često vidjeti konje kako stoje do koljena u vodi. Naime, ljudi su u Periščici liječili konjima upale žabica (to je meso između potkove) tako da je konj stajao određeno vrijeme u vodi i upala je prošla. To su činili kad nije bilo veterinara, a i kad je veterinar došao u selo sredinom 20. stoljeća, i dalje su upale žabica konjima liječili u Periščici. Dakle, zadržali su stari način liječenja.

Je li voda kod zdenčeca bila ljekovita?

"Za konja je bila sigurno ljekovita jer mu je prešla upala. Ja sem našega konja vodil v Periščico i bilo mu je dobro. To znam, to sem siguran. A, jel za još nekaj ta voda bila ljekovita, to ne znam" priča Mijo Punčikar.

Prema kazivanju posljednjeg kovača u selu Ljudevita Čižmešije, veterinar je bio upoznat s takvim liječenjem i rekao je da je vjerojatno riječ o temperaturi vode u Periščici, koja je pogodna za sanaciju upala konjskih žabica.

Bilo kako bilo, zanimljivo je da se liječenje konjskih kopita obavljalo kod prirodnog izvora vode (zdenčeca) u Periščici, a ne na nekom drugom mjestu, premda je Donja Dubrava uz Dravu imala mnoga mjesta gdje bi konji lako mogli zagaziti u vodu.

Već dugi niz godina u selu nema konja (sedamdesetih godina 20. stoljeća zamijenili su ih traktori) pa nema ni zanimljivog stjepanjskog običaja. Živi još samo u sjećanju starije generacije. Zabilježili smo ga.

Na *Štefanje* (Stjepanje), drugi dan poslije Božića, mladići su prijepodne u grupicama običavali jahati konje. Broj jahača nije bio određen. Moglo ih je biti pet, više ili manje, već prema tome kako su

se mladići dogovorili. Ni odjeća nije bila određena. U daljnjoj prošlosti jahali su u bijelim lanenim *gaćama* koje su i inače nosili, a poslije, znači sredinom prošlog stoljeća kad je običaj bio već na zalazu, jahali su u svečanoj odjeći kakvu su nosili nedjeljom.

Jahali su po selu i pjevali, prema sjećanju Katarine Mikulan, sljedeću pjesmu:

"Zdravo sveti Štefan,
Ime tvoje sveto,
Kaj se tvoje ime
Slavi po svem sveto..."

Jahači - ophodari na svakom bi križanju zastali, a pogotovo pred kućom u kojoj je bila djevojka za udaju. Uvijek se našao netko koji ih je ponudio pićem, najčešće rakijom, oni bi zahvalili i odjahali dalje. Znali su jahati čak i do drugoga sela, a najviše u Donji Vidovec.

Zanimljivo je da su jahači ophodari obvezatno dolazili do bare Periščice. Tamo su s konjima zagazili u vodu, kod zdenčeca, a tamo je i bio najbolji prilaz vodi. Nisu išli u duboku vodu, tek toliko da si konji namoče noge. A zatim su otišli kućama.[33]

Zašto su ophodili zdenčec u Periščici, a nisu išli liječiti žabice?

"Takof je bil običaj!" - dobivamo odgovor od Katarine Mikulan. Očito je pravi razlog takve ophodnje zaboravljen. Pitamo se jesu li *štefanjski* ophodari na konjima tražili u zdenčecu jabuku.

"Božji bič te vudril!"

Prema usmenoj predaji, u Periščicu je nekad davno "tresnula", udarila strijela. I to vodena strijela. Sve je zamrlo. Ptice i žabe nisu se čule cijeli dan. Priča o vodenoj strijeli prenosila se s koljena na koljeno i svi su ljudi upozoravali djecu: "Kad iznenada zagrmi, treba trčati kući, a ne stati pod debelu tužnu vrbu na obali Periščice!" Tamo su se

[33] Kazivali: Ljudevit Čižmešija, Terezija Rusak, Mijo Punčikar, Katarina Mikulan, Đuro Međimurec, svi iz Donje Dubrave. "Štefanjsku" pjesmu koju je po sjećanju kazivala Katarina Mikulan, zapisao je Vinko Žganec u Dekanovcu. Evo njegovog zapisa: "Zdravo sveti Štefan / ime tvoje sveto / Koj se opslužava denes po vom sveto / Prvi si za veru štel ti mučen biti / nesi se pobojal glavicọ zgubiti" (Žganec 1925:151).

djeca najčešće igrala ili lovila šarane.

Vodene strijele često su "treskale" (udarale) uz Dravu. O tome mi je pričala Katica Novak, koja je sa svojom sestrom Emom doživjela vodenu strijelu:

> "Ne da sam čula o vodenoj strijeli, nego sam ja doživjela vodenu strijelu. To je moglo biti oko pedesetih godina. Ema i ja smo bile u polju, u Orešcu. Počela je padati kiša, i grmjelo je, i svi ljudi su trčali kućama. I mi smo trčale. Kad smo dotrčale blizu Dravé, blizu mosta, stale smo pod veliki hrast da predahnemo. A ono, strašan prasak, tako je jako udarilo, prasnulo. Ema se prekrižila, a visoka topola blizu nas se raskolila i to od vrha do korijena. Nije gorjela, samo se raskolila, i to, stvarno, od vrha do korijena. To je bila vodena strijela. Tako su rekli ljudi. I uvijek kad grmi ja se sjetim te vodene strijele."

Cecilija Vadlja iz Hodošana kaže da "vodena strela reskolji drevo, topolo, elj hrasta. A dok vodena strela vudri v zemlju, unda nastane kak graba."

O vodenoj strijeli pitala sam nekoliko ljudi. Neki su čuli za nju, a neki nisu. Dobila sam dojam da ljudi o strijeli nerado pričaju. Zanimljiva kazivanja dobila sam od Mare Žiga i Marka Karlocija.

Starica Mara Žiga ne pamti neki stvarni udar vodene strijele, ali je odmah bez upita počela priču:

> "Mi smo gljedelji Bogorodico i unda so govorilji: koja boja je kak široka takva bo ljetina. Ako je bila zeljena boja široka, reklji so da bo dosta trave; ako je bila čerljena boja široka, unda se reklo da bo dosta vina, ako pak je bila žota boja široka unda bo dosta kruha i tak dalje..."

Neznajući za pričanje Mare Žiga, gotovo isto mi je ispričao i Marko Karloci, koji je još naglasio da "Bogorodica pije vodu iz Mure i Drave".

Marija Janaček iz Đurđevca kazuje:

> "Strela si odabere mesto gde vudri, drevo ili koje drugo mesto. Gde vudri strela nikaj ne raste, tam se sprži. Ako vodena strela

ne sprži, tam more rasti. Dok je grmelo po noči, onda su nam majkica rekli: 'Deca, stanite se i oblečite se, kaj bomo gori!' I onda smo molili Boga, i križali smo se, i tak hodili gori - doli po hiži, kaj nas Bog ne kazni. Dok grmi ja se i ve stanem i oblečem i hodim po stano."

Prema ovom kazivanju, strijela si odabere mjesto gdje udari. Ne udari bilo gdje, nego u mjesto koje si ona odabere.

U svezi s mjestom udara strijele u Međimurju su poznata vjerovanja:

"De vudri strela, tam rastu ljeljije!" [34]

"De vudri strela, tam se pokaže Marija (majka Božja)!" [35]

Iz literature saznajemo da se "mjesto u koje udari grom smatralo svetim (pa su se po njemu nekada ljudi valjali), a ono u što udari posvećenim (npr. kamen, stablo)" (Bajuk Pecotić 1999:200).

Karaševski Hrvati strijelu zovu *streljka*. O njoj nam je Nikola Todor pričao: "Tamo gdje udari streljka, mi kažemo *tresne*, obično tresne u drvo, a komadići drveta se nose kući da brane od zlih sila. Bog udari u nečisti duh i poništi ga. Zato onda postanu komadići drveta sveti. Na tom mjestu gdje udari streljka pojavi se mala kuglica kao od stakla. Mi smo djeca išli tražiti tu kuglicu. Na to mjesto išle su kuglicu tražiti i žene koje su znale bajati vračati. Pričali su da kuglica pomaže vračarama kod vračanja."

U narodu, gotovo u svim krajevima Hrvatske, u svezi sa strijelom, poznate su i kletve:

"Strela te vudrila!"

"Božji bič te vudril!" (Božji bič misli se na strijelu.)

Ta se kletva rjeđe upotrebljavala, kaže Jelena Bister iz Novakovca.

Zatim su bile ove kletve:

"Strela te Boža vudrila!"

"Strela Boža te ubila!"

"Strela te pukla!" - To je vrlo poznata kletva u Zagorju. "Strela

[34] Prema kazivanju Lidije Bajuk.

[35] Prema kazivanju Marije Novak iz Željezne Gore (Štrigova).

pukne, a grom vudri (udari)" - objašnjava Božica Pažur.

U Istri strijelu zovu *šajeta*.[36] Možemo pročitati:

"Munja, šajeta božja puška. I to su koristili kao psovke. Šajeta u te pukla, šajeta te ubila, da bi te šajeta ubila. Ča šajeta hita u dube, ute neka pukne" (Bijažić 1999:176).

Iako su ove kletve ljudi smatrali strašnim, teškim kletvama, ipak su ih upotrebljavali, pa i danas ih nažalost upotrebljavaju.

Obrana od strijele

Biljka *Sempervivum tectorum L.* (uvijek živuća) skromna je biljka koja raste po krovovima i drvarnicama seoskih kuća, vrtovima i balkonima. U narodu je poznata pod nazivima: gromovka, čuvarka, pazikuća, uhovnik, netres, cmilić, divlje smilje... Tradicija uzgoja ove biljke seže u 9. stoljeće. Olgica Pihler iz Klanjca poziva se na usmenu narodnu predaju te ističe da su ljudi u Zagorju vjerovali u njenu moć za vrijeme jakih grmljavina i mrazova, a istodobno njenim sokom liječili uho i zubno meso (Matković 2005:27).

Zanimljivo je da su u narodu, pogotovo u sjevernim krajevima Hrvatske, poznate šale u svezi s grmljavinom i kišom. Kad se namoči nekom domaćinu primjerice sijeno, uz smijeh mu se kaže: "Niste vedrili!" A to znači: niste imali spolne odnose. U Slavoniji (Brodsko Posavlje) šale se: "Kad se sa komšijom povaljaš, grmljavina na nebu prestane!" (Toldi 1994:185).

U sjevernoj Hrvatskoj, gotovo do naših dana, običavala se i sljedeća starinska obrana od strijele i groma. Kako?

Na Cvjetnicu, nedjelju prije Uskrsa, domaćica bi ujutro napravila *pušljek* (svežnjić, snopić) od grančica drijenka, propupale vrbine šibe (cice-mace), a stavila bi i pokoji cvijet te zavezala svilenom vrpcom ili koncem. U *pušljek* bi zataknula još tri mala križa napravljena od vrbine ili drijenkove grančice. I tako složen *pušljek* nosila bi u crkvu na blagoslov. Vrativši se, blagoslovljeni bi *pušljek* stavila u dvorištu na drvocijep (panj na kojem se cijepaju drva i na

[36] Prema kazivanju Marije Vučenik.

kojem se nalazi sjekira). Tamo bi ostao do večeri ili do drugog dana. Zatim bi ga odnijela na tavan kuće i zataknula za gredu na nekom vidnom mjestu. Kad je počelo sijevati i grmjeti ili kad se spremalo nevrijeme, iz *pušljeka* bi izvadila grančicu i stavila u vatru (peć) vjerujući da će time zaštititi kuću od udara strijele ili groma.

Odlaganje blagoslovljenog *pušljeka* na drvocijep pored sjekire očito ima veze s vjerovanjem u "kamene strijele" ili *sekire* (sjekire), koje su štitile kuće od groma, a poznate su u Hrvatskom zagorju i susjednoj državi Sloveniji (v. Belaj 1998:88-95).

Zanimljivo je da su ljudi unatoč poznavanju gromobrana, i unatoč tome što su bili praktični i dobri vjernici katolici (kao npr. moja majka Margareta), primjenjivali ovakvu obranu od groma. Jesu li vjerovali u posebnu moć *pušljeka* zato što je blagoslovljen ili zato što je bio na drvocijepu pored sjekire, pa je možda poprimio još neke zaštitne moći, teško je ustvrditi.

Iz Slavonije imamo sljedeći zapis:

"Uzmem sikeru i na avlije, prid vratima u zemlju je zabijem i molitvicu od groma i leda molim:

Zaspala djeva Marija,
U rodnom polju žitanca.
Otud idu tri bila anđela
I bude djevu Mariju:
'Ustani djevo Marija,
Evo idu tri crna oblaka!'
Progovara djeva Marija:
'Koji je od groma, nek ide u goru,
Koji je od leda, nek ide na vodu.
Koji je plodna kiša, nek ide u naše polje!

I zbilja, kad izmoliš, koda brže prođe to zlo" - upamtila je snaša Mara Matasovića iz Velike Kopanice.

Baka Jelica Vučinić-Barišina iz Donjeg Slatnika uradi opet vako:

"Je l' salauka zapriti, odma na avliju letim, sikiru iznesem, a oštar gore okrenim, led da rasiče" (Toldi 1994:185-186).

Čini nam se da su ljudi istodobno pridavali važnost i blagoslovu i "sjekiri", a moguće je da su i te običaje održavali na spomen svojih predaka prema onome: za svaki slučaj ne može štetiti.

Jedinstvenost toponima i hidronima Periščica

Čini nam se da je zasada toponim Periščica jedinstven. U Skokovu rječniku našli smo samo slične toponime, a to su: ime vrela Perunuša kod Smiljana u Lici i seoce Perunica kod Kotora (Skok 1972:644).

Vratimo se bari Periščici u koju je nekad davno udarila strijela. Uz obalu bare Periščice najviše su rasle bijele, žute i plave ljeljuje/ljeljije (perunike), pa kao da je obistinjeno narodno vjerovanje: "De vudri strela, tu rastu ljeljuje/ljeljije!" Naravno, raslo je i drugo bilje - potočnice, žabljak, lopoč, šaš, trska, rogoz...

Nažalost, Periščica je presušila osamdesetih godina prošlog stoljeća, jer je nedaleko od nje, na Dravi, sagrađena hidrocentrala "Dubrava". Danas je samo naziv - toponim Periščica koji nas vodi u duboku prošlost.

> Vitomir Belaj o slavenskom bogu Perunu - Gromovniku piše:
> "Prvi od dokaza je raširenje riječi perun u značenju 'grom, munja'. Danas više nitko ne dvoji da su riječi, izvedene iz praslavenske osnove *perun , koje su još danas u uporabi u Ukrajini, Belorusiji (perun, pĕrun), Poljskoj (piorun), Slovačkoj (perun) te u sjeveroistočnoj Sloveniji (perün, parün) u značenju 'grom, munja'... Svim tim riječima ishodište je u indoevropskom korijenu *per-, 'udarati' (odatle i naše riječi prati, pravda, pravica, rasprava): gromovnik udara, razbija svojim oružjem" (Belaj 1998:53, 54).

Prema ovom tumačenju toponim Periščica očito ima neke sveze sa slavenskim bogom Perunom - Gromovnikom, to više što se u Periščici zaista mnogo pralo i udaralo praljkama i konopljama. Ali, ne samo da ima sveze s bogom Perunom nego držimo da ima sveze s

boginjom Perunovom ženom, jer Gromovnik, prema spomenutim kletvama, ne udara sam. U tome mu pomaže strijela, a kako ćemo vidjeti i *duga*, prema narodnom nazivu *dundača*. I napokon, u Periščici je rasla bijela, žuta i plava ljeljuja/ljeljija (perunika), u narodu poznata kao sveta biljka, u okolici Dubrovnika zvana i bogiša.

Perunika

Nestankom bare Periščice nisu nestale i perunike (*ljeljije/ljeljuje*). Žene ih sade u vrtovima i cvjetnjacima. Kao nekad tako i danas za Duhovo kite crkvu najradije *ljeljujama* ili gladijolama koje još zovu *sabljice*.

Naši botaničari pišu da je perunika (*ljeljija*) veoma stara biljka i da je poznata mnogim narodima. Tako Ljerka Regula piše:

> "U mitu, legendi i religiji, u heraldici, na tapiserijama i u svečanim kraljevskim odorama, u čarolijama, liječništvu i botanici perunike su se pojavile od početka pisane povijesti. Na Kreti prije četiri tisuće godina, perunika je bila cvijet vladara i duhovnika. U starih Grka bile su personifikacija božice Iris i stavljali su ih na grobove žena. Mnogo kasnije putujući Muhamedovci nosili su bijele perunike i svuda ih sadili na vojničke grobove. Mnogi biblijski 'lijerovi' moguće su perunike, isto tako i glasoviti Salomonov 'poljski lijer'" (Regula 2002).

Kao što je u starih Grka perunika (grčko ime *iris*) personifikacija božice Iris, može se pretpostaviti da je biljka perunika (*ljeljija*) u Hrvata također personifikacija jedne slavenske boginje.

O perunici možemo pročitati i sljedeće:

"Perunika u službi boga

U Grčkoj mitologiji perunika (Iris) jest personifikacija duge, odnosno glasnika bogova. Prema starogrčkom pjesniku Hesiodu, Iris je bila kći boga Taumasa i oceanske nimfe Elektre. Imala je dužnost donositi u vrču vodu iz rijeke Stiks kad bi se

bogovi zaklinjali. Ako bi neki bog prekršio zakletvu, voda bi ga ostavila bez svijesti jednu godinu" (Blackbirds 2003:180).

Nameće se tako pomisao da su i Hrvati znali za boginju, personifikaciju *duge* (šarenice, lijepe nebeske pojave), te da je i ona bila božanska glasnogovornica. Na takvo razmišljanje navode nas narodni nazivi za *dugu* kao i vjerovanja vezana uz nju, koje predočujemo u daljnjem tekstu.

Duga

U sjevernoj Hrvatskoj (Međimurje, Podravina okolica Đelekovca) **dugu** ljudi zovu **bogorodica**. Starija generacija niti ne zna za drugi naziv osim bogorodica.

Kad se pojavila duga, govorili bi: "Bogorodica se skazala!" i "Bogorodica pije vodo!"

U nekim selima Međimurja (Novakovec, Domašinec, Dekanovec) dugu zovu **rodarodica**. Jelica Bister prenosi da tamo kažu kad se pojavi duga: "Rodarodica se skazala!" ili "Rodarodica pije vodo!" ili pak "Rodarodica je vuprta vo vodo!"

Kao što vidimo, naziv rodarodica za dugu vrlo je zanimljiv. Prvi dio te složene imenice je roda, što može značiti rod - usjev, a može značiti i ljudski rod.

Kad ljudi kažu Bogorodica misle na Majku Božju. Na najstarijemu spomeniku hrvatskoga jezika Bašćanskoj ploči, čitamo:

> "... ovaj posla Vitoslava na otok, da tko to poreče, neka ga prokune Bog i blažena ***Roditeljnica (t. j. Bogorodica)*** i 4 evanđelista i sveta Lucija..."[37] (Karaman 1992:12) [istaknula M. N].

[37] Bašćanska ploča: "+ 1100. U ime Otca i Sina i Svetoga Duha. Ja opat Držiha pisah ovo o ledini, koju dade Zvonimir, kralj hrvatski, u svoje dane Svetoj Luciji; i svjedok (ili svjedoci) mi župan (Desi? ra) Desila Krbavi,... (župan) u Luci Pribinega (ili Prvaneg); ovaj posla Vitoslava na otok, da tko to poreče, neka ga prokune Bog i blažena Roditeljnica (t.j. Bogorodica) i 4 evanđelista i sveta Lucija, amen; da tko ovdje živi i moli za njih Boga Ja opat Dobrovit sazidah ovu crkvu sa svoje devetero braće (t.j. redovnika) u dane kneza Kozmata (Kuzme), koji je vladao svojom krajinom. A bijaše u te dane (sveti) Mikula u Otočcu sa svetom Lucijom zajedno."

Prema tome, naziv Roditeljnica za Majku Božju nedvojbeno je star, što svakako ima sveze s nazivom rodarodica, ali je također i za *dugu* naziv bogorodica star i do danas zadržan na širemu prostoru Hrvatske, i ne samo Hrvatske.

"Dok se skazala Bogorodica, unda so jeni reklji da bo rat. I nas je, deco, bilo strah" - sjeća se Marija Novak iz Štrigove.

Prema kazivanju Milke Prevendar u Moslavini i Posavini *dugu* zovu **blagovjesnica**.

U Đurđevcu su *dugu* zvali **dundača**. Smatrali su da je naziv *duga* gospodski izraz. "Dok se skazala **dundača**, onda so nam majkica rekli: 'Deca, prekrižite se, **Dundača** je lepa, bo dosta sega, bo lepo vreme!'" sjeća se Marija Janaček.

U Hrvatskom zagorju (u okolici Brezničkog Huma) *dugu* i danas zovu **Marijin tračec** (Marijin - misli se na Majku Božju).[38]

Riječ *tračec* je deminutiv imenice *trak*, što znači vrpca, *pantlek*. Dakle, drugim riječima, *duga* je Marijin *pantlečec*. Kako je riječ o *dugi*, svakome je jasno da se radi o raznobojnom *pantlečecu*.

U Mihovljanu (Hrvatsko zagorje) dugu zovu **Marijin trak**, a pritom se također misli na Majku Božju.[39]

Natko Nodilo piše da Slovenci dugu zovu mavra ili mavrica, a "Hrvati kajkavski ne znaju mavricu, nego za dugu kažu, na nekim mjestima, da je to 'božji pasec' (pojasić) ili 'majke božje trak', ili 'luna'" (Nodilo 1981:138-139).

"U Mariji Bistrici dugu zovu Marijin pojas. Misli se na Majku Božju. A vjerovalo se ako želiš roditi muško dijete, onda se moraš prebaciti preko glave tam gdje pije vodu" - sjeća se Marija Kožić.

Iako naziv za dugu **Marijin pojas** izgleda neobičan, on ima svoj dublji smisao. Naime, "u kršćanskoj predaji pojas je znak zaštite, suzdržavanja i čednosti, a nosili su ih pustinjaci i samotnici, u obliku težih ili lakših lanaca" (Chevalier i Gheerbrant 1987:522). Očito su ljudi **Marijin pojas** povezivali s čednošću.

---

[38] Prema kazivanju Božice Pažur.

[39] Prema kazivanju Branke Burek.

Može se zaključiti da su, prema našim istraživanjima, u Hrvatskoj narodni nazivi za dugu - bogorodica, rodarodica, dundača/dondača, Marijin tračec, Marijin trak i Marijin pojas.

Inače, **u cijeloj je Hrvatskoj poznato vjerovanje u svezi s duginim bojama**. Vjerovalo se: ako je u dugi prevladavala crvena ili ljubičasta boja, te će godine biti dosta vina; ako je prevladavala žuta boja, bit će dosta žita, kruha; ako je pak prevladavala zelena boja, bit će dosta trave za stoku...

Karaševski Hrvat Nikola Todor priča:

> "Naši ljudi dugu zovu nebeska duga ili duga vodopija. Stari ljudi su pričali da će dijete biti pametno i zdravo ako trudna žena prođe ispod duge. Cure koje su bile slabe trčale su ispod duge da postanu jake. A duga može i promijeniti spol, muško postane žensko i obratno. Tako su pričali stari ljudi."

Karaševski pjesnik Milja Šera iz Lupaka sjeća se da su ljudi pričali da će ta godina biti rodna i da će među ljudima vladati sloga ako se više puta tijekom godine pojavi duga.

U narodnim vjerovanjima mnogi su književnici nalazili inspiracije za svoja djela. Početkom 20. stoljeća hrvatski je književnik Dinko Šimunović opisujući život Dalmatinske zagore napisao pripovijetku *Duga*. Donosimo odlomak koji govori o dugi (nebesnici):"Sava se zagleda u polje i uzdahne.

> - Pogledajte lijepe duge, kolika je! - reče. - U nas svi govore da kad koja curica protrči ispod duge pretvori se u muško. Tako sam još od djetinjstva slušala. Samo ne znam može li se i protrčati ispod nje.
>
> - Ja mislim da može - reče udovica. - Zašto se ne bi moglo protrčati? Ali ne znam bi li se u muško pretvorila, sve kad bi i protrčala. Bit će da se tako govori.
>
> - Samo se male curice mogu u muško pretvoriti kad ispod duge protrče. Ja sam to znala, ali isto nijesam nikad trčala. Pogledajte samo, onolike duge nijesam još nikad vidjela!" (Šimunović 1964:25).

Kako je pripovijetka *Duga* već gotovo prije sto godina objavljena, mislimo da nije jednostavno istraživaču i proučavatelju narodnih pripovijedaka ustvrditi je li okosnica vjerovanja - duga mijenja spol - plod Šimunovićeve mašte ili se Šimunović izravno poslužio narodnim vjerovanjem.

Godine 1965. Maja Bošković - Stulli zapisala je i snimila prema kazivanjima ljudi iz okolice Sinja[40] sljedeće predaje o dugi:

"Sidnu žene tamo ispod stabla, ispod kakve smokvetine ili žbunja se skupu i prìčaju opanke, znate, uzmu onu iglu i vezu sa onom oputom od mišine janjeće i razgovaraju. Odjednom se spremi nevrime za kišu, oblaci, tmurno. Međutin dođe, vedri se, vedri i kroz to vedro pokaže se duga.

A Gospe moja, da mi se izvalja u onoj dugi, da buden muško mjesto što san žensko.

Eto tako je ta priča o dugi.

***

Kad ugledaš dugu, onda kažu: Ajde, otić ćeš pa se izvaljaj pod njon, pa ćeš se učinit od muška žensko i od ženska muško.

Al ko će doć poda nju! Neka se izvalja đava, ti dođeš sada ovde, a ona ode dalje, ko će to!

***

Kada se stvori duga, onda ako je muškarac i želi postati žensko, da onda mora pribaciti kapu; ako bi žena htila da postane muškarac, onda bi ona trebala pribaciti šudar preko duge. I ako to uspje učiniti, onda mijenja spol" (Bošković-Stulli 1967-1968:375).

[40] U Otoku i Brnazama pokraj Sinja kazivali su joj Pava Omrčen, r. 1927., Ante Rančić, r. 1902., Blaž Ivković, r. 1937.

Maja Bošković-Stulli na temelju istraživanja narodnih predaja o dugi i proučavanja Šimunovićevih djela došla je do zaključka da je potka pripovijetci *Duga* narodno vjerovanje:

> "*Duga*, jedna od najljepših pripovijedaka Dinka Šimunović, izgrađena je na motivu o djevojčici Srni koja je željela postati dječakom. Potku je toj pripovijeci dalo narodno vjerovanje 'da kad koja curica protrči ispod dúge, pretvori se u muško', a nadahnulo je Šimunovića da napiše tu pripovijetku kazivanje njegove majke koja je kao djevojčica, kao peto žensko dijete svoga oca, ponesena ludom željom da postane dječak, u Kninskome polju zaista jednom pokušala trčati ispod duge (što je on ispripovijedao u *Mladim danima*)" (Bošković-Stulli 1967-1968:320).

Uzimajući u obzir i narodno vjerovanje iz Marije Bistrice koje nam je priopćila Marija Kožić: "Ako želiš muško dijete, moraš se prebaciti preko glave tamo gdje pije (duga) vodu!", lako je pretpostaviti kako Šimunovićev napis o mijenjanju spola: "Samo se male curice mogu pretvoriti u muško kad ispod duge protrče", zasigurno nije plod njegove mašte već je to plod anonimnoga stvaraoca, a što bi se onda reklo narodne mašte.

"Duga je znak da više nikad ne bude potopa! To piše u Starom zavjetu!" - sigurna je Milka Prevendar iz Moslavine. I Milka ima pravo. Evo što donosi *Stari zavjet*:

> "Još reče Bog Noi i njegovim sinovima: 'A ja, evo, sklapam svoj Savez s vama i s vašim potomstvom poslije vas, i sa svim živim stvorima što su s vama: s pticama, sa stokom, sa zvijerima - sa svime što je s vam izišlo iz korablje - sa svim živim stvorima na zemlji. Držat ću se ja svog Saveza s vama te nikada više vode potopne neće uništiti živa bića, niti će više ikad potop zemlju opustošiti.'

I reče Bog:
'A ovo znamen je Saveza
koji ostavljam između sebe i vas
i svih živih bića što su s vama,
za naraštaje buduće:
Dugu svoju u oblak stavljam,
da zalogom bude Savezu
između mene i zemlje.
Kad oblake nad zemlju navučem
i duga se u oblaku pokaže,
spomenut ću se Saveza svoga,
Saveza između mene i vas
i stvorenja svakoga živog:
Potopa više neće biti
da uništi svako biće.
U oblaku kad se pojavi duga,
ja ću vidjeti
i vjekovnog ću se sjećati Saveza
između Boga i svake žive duše,
i svakog tijela na zemlji.'

I reče Bog Noi: 'To je znak Saveza koji sam postavio između sebe i svih živih bića što su na zemlji'" (Kaštelan i Duda 1968:6).

Kao što vidimo, prema *Starom zavjetu*, temeljnoj knjizi katoličke vjere, duga je znak Saveza između Boga i zemlje.

"... Dugu svoju u oblake stavljam
da zalogom bude Savezu
između mene i zemlje..."

Dakle, duga je Božja. Zato hrvatski narodni nazivi za dugu Marijin trak, Marijin tračec, Marijin pojas, Majke Božje trak, bogorodica i Božji pasec imaju svoje uporište u katoličkom nauku, dok narodne izraze dunda/dundača (duga), rodarodica, a koji se još i danas upotrebljavaju u sjevernoj Hrvatskoj, ne možemo svrstati pod okrilje *Starog zavjeta*.

Nije samo hrvatski narod pridavao određeno značenje *dugi*. Kod svih naroda i kultura *duga* je izazivala posebnu pozornost. Ana Maletić u svojoj knjizi *Knjiga o plesu* piše:

> "Znamo da je iz animističko-demonološkog shvaćanja mnogih čovjeku inače neobjašnjivih pojava, nastalo i njegovo maštanje oko nebeskih tijela te proizašao bogati solarni i lunarni kult. Stoga bi bilo zamislivo da je jedan od stimulativnih doživljaja za njegovu predodžbu o mostu bila fascinacija nad nebeskim fenomenom, mostom-čudom, dugom. Ne bi li bila bliska njegovu shvaćanju svijeta vizija da se po tom čudesnom, šarenom svodu kreću nadnaravna bića, da taj luk na obzoru spaja dva svijeta i da po njemu prelaze duše preminulih s onoga svijeta na drugi, pa da prolaženje ispod tog nebeskog mosta-luka također ima magično djelovanje? O čudotvornom preobražavanju lica koja prolaze ispod duge pričaju i evropski narodi" (Maletić 1986:99).

I naš hrvatski narod bio je očaran "nebeskim fenomenom, mostom-čudom, dugom". Tragovi očaravajućih doživljaja utkani su u naše narodne običaje, koji nas danas oduševljavaju svojim maštovitim sklopom. No, pođimo od samog neobičnog naziva *dunda/dundača, donda/dondača* za dugu, koji se, kako smo već rekli, zadržao u Podravini (Đurđevac).

Gradišćanski Hrvati *dundu* zovu *đunđa*. U mjestu Gijeci/Kittsee zabilježena je sljedeća pjesma koju nam donosi Radoslav Katičić:

> "Hoja đunđa, hoja, / A ča vi to delate?/ Hoja đunđa, hoja, / Mi si moste gradimo. / Iz česa si ji gradite? / Iz dragoga kamika" (Katičić 1991:38).

Kajkavci pod pojmom *đunđeno* razumijevaju nešto posebno lijepo, orno, nakićeno.

Taj naziv za dugu na prvi pogled izgleda neobičan, međutim, ako znamo značenje riječi *dundati/dondati*, onda taj naziv ima svoje opravdanje iako se duga pokazuje poslije grmljavine.

Glagoli *dondati/dundati* znače *udarati; donda/dunda* znači *udara; donče/dunče* znači *udara.* Dok nešto padne u vodu upotrebljava se izraz *dunjkne.* Kad je jako grmjelo, rekli bi ljudi: "Donče, donče!" A kad se grmljavina malo čula "Dodlja, dodlja!" Svi ovi izrazi znače udarce koji traju, koji imaju duljinu trajanja, koji odzvanjaju, pri kojima se nešto trese.

Znamo da Perun Gromovnik udara, on *donče.* Međutim, prema samom nazivu *dundača/dondača* možemo zaključiti da i duga (*donda, dunda*) udara. Je li *dunda/donda* (duga) dobila po djelovanju Peruna Gromovnika ili pak i ona *dunda/donda* (udara, grmi)? Čini nam se da je **u nazivu *dunda* poistovijećena duga sa strijelom.** Imali smo prilike čuti: **"Strela pukne, grom vudri!"** [41]

Poznato je da se duga najčešće javlja poslije grmljavine. No, je li i ona sudjelovala u grmljavini? Naziv *dunda/donda* upućuje na to da jest. **Kako se javlja zajedno s Perunom Gromovnikom, a djelovanje im je prema nazivu dunda isto, može se pretpostaviti da je dundača/dondača (duga) naziv za Perunovu pomoćnicu, koja bi mogla biti njegova žena.**

[41] Prema spomenutom kazivanju Božice Pažur.

Eja, dunda, eja!

U Hrvatskoj tragove prisutnosti Perunove žene u obliku *duge* zvane dunda/donda ili dondača/dundača nalazimo u Podravini. O tome nam govori Ivančan Lovrenčevićev zapis:

"Eja, dunda, eja
El je trden taj vaš most?
Trden, trden kano kost.
Puščajte nas črez njega.
Kaj nam dare dajete?
Crnooko djevojku.
Zna li speči, skuhati?
Bolje, bolje nego vi.
Lažite si sami vi.
Podignite ručice!

Između nekoliko kola što su se igrala na Matkanu nedjelju ovo je jedno od najinteresantnijih. Sastoji se od dva dijela. Prvi predstavlja prvo kolo, otvoreno i vrlo dugačko. U njemu sudjeluje i do nekoliko desetaka parova. Obično je sastavljeno od mladića i djevojaka koji će se te jeseni ženiti, odnosno udavati, ili makar 'zagledati'. Drugi dio pruža sliku dugog mosta što ga čine podignute ruke pojedinih parova.

U času kad treba ples početi, svaka djevojka uzme svoj rupčić, prihvati ga za jedan ugao, a drugi pruži svom partneru. On joj stoji s desne strane. Kad to sad učine i svi ostai parovi, prva djevojka povede svog momka u smjeru hoda kazaljke na satu. Prva djevojka započinje i pjevati, a drugi je svi slijede. Kod stiha 'Podignite ručice' prvi par stane, okrene se licem jedno prema drugom i, podignuvši ruke, načine iznad glave most. Za njima slijedi drugi par koji, prošavši ispod njihova mosta, također stane kraj njih i načini svoj most. Za njima se 'petaju' i svi ostali.

Kad tako svi parovi načine most, par se sagne i prođe ispod čitave te tvorevine da bi na kraju opet načinio svoj most. Igra se

na taj način produžuje gotovo do večeri.

To se kolo igralo uglavnom jednom na godinu, na tzv. 'Matkanu' ili 'Belo nedelo', odnosno prvu nedjelju poslije Uskrsa" (Ivančan i Lovrenčević 1969:47).[42]

Iako nam ovo, dobro opisano, kolo *Eja, dunda, eja* izgleda poput zanimljive društvenozabavne igre, ono ima svoj zaista duboki smisao.

Iz opisa kola vidljivo je da se kolo, mogli bismo reći obredno plesno događanje, sastoji od dva dijela (zbivanja).

Uočavamo i dva osnovna motiva: motiv rijeke i motiv mosta.

Prvi dio kola *Eja, dunda, eja,* izvodi se u otvorenom dugačkom kolu uz pjesmu s laganim ritmičkim gibanjem, kretanjem.

Takva kola, prema etnokoreološkoj literaturi, simboliziraju rijeku (npr. u Hrvatskoj je još lijepi primjer takvog kola: *Izvir voda izvirala*), ili simboliziraju zmiju. U svatovima je otvoreno kolo poznato pod nazivom "kača" ili u novije vrijeme "vlakić",[43] koji se u prošlosti izvodio uz pjesmu, a danas uz instrumentalnu pratnju.

Svadba Ivane i Kreše Matić u Zagrebu 2004. g. Mladenka vodi "kaču".

[42] "Kolo je zapisano 1965. g. u Pitomači. Pokazivala ga je Slava Kovač, rođ. 1931. Ostale podatke o običaju toga kola kazivao je 1953. Stjepan Ružić iz Đurđevca, rođ. 1875. On je te običaje zapazio u Šemovcima i u Svetoj Ani."

[43] Prema kazivaju Katice Rupić (Seke).

U Sloveniji kažu: "kaču zvijat" ili "kaču vit" i smatraju da su to najstariji primjeri plesnog izraza (v. Ramovš 1980:24). U Slavoniji se takva otvorena kola nazivaju pletena kola. Naš primjer, bez sumnje, simbolizira rijeku, to više što i tekst pjesme govori o mostu. U slavenskoj su mitologiji rijeka, vlaga, mokro, voda, dolje, značajke boga Volosa (v. Belaj 1998:52). Dakle, prvi dio kola *Eja, dunda, eja* simbolizira, možemo reći, Volosov svijet.

Drugi dio kola počinje na stih: "Podignite ručice!" Parovi podignu ruke i tako naprave prastari plesni motiv, motiv mosta ispod kojeg se provlače. Taj simbolični most vjerojatno označuje dundu (dugu). I to je mitski most. U mnogim se selima (pišu autori prethodnog opisa kola) drugi dio kola izvodi kao poseban ples uz svirku (npr. u Sibeniku) pod nazivom Most ili Suhi most. I sam naziv Suhi most potvrđuje misao da je riječ o mitskom mostu. Značajke boga Peruna su: hum, gora, gore nad vodom, suho. Prema tome, drugi dio kola *Eja, dunda, eja* simbolizira Perunov svijet.

Dakle, obredno kolo *Eja, dunda, eja* simbolizira dva svijeta: Volosov svijet (mokró) i Perunov svijet (suho).

Ta dva svijeta spaja mitski most - dunda (duga). Da bi se prešlo iz jednoga svijeta u drugi preko mosta, treba dar-žrtva. U ovom je slučaju to crnooka djevojka.

Sudionici obrednog kola *Eja, dunda, eja* obično su mladići i djevojke koji će se te jeseni ženiti, odnosno udavati ili samo "zagledati", što znači da među parovima mora postojati barem neka privlačnost, ako već nije ljubav. Dakle, među parovima mora biti neka emotivna veza. Naravno, i to je veza, veza između dva (muško - žensko) spola.

Kao što spaja dva svijeta, vidimo da dunda spaja i dva spola. Rekli smo da se iza dunde krije boginja Perunova žena. Njena prisutnost u ovom obrednom plesnom događanju, koje se izvodilo samo jednom u godini (prva nedjelja poslije Uskrsa) i to s odabranim (muško-ženskim) sudionicima koji se spremaju za bračni život, upućuje na to da je boginja Perunova žena, na našim prostorima, kao neka zaštitnica braka.

Da nepisano pravilo u svezi sa sudionicima kola *Eja, dunda, eja* nije slučajno, govori nam pjesma koju pjeva dudaš na svatovima u Podravini prigodom dovođenja mlade snaše u sobu gdje će dijeliti darove.

Dudaš svira i pjeva:

"Prevezli su dundaru
kroz zelenu dubravu.
Pitaju je svatovi:
'Gdje s' ti, dundo, darovi?'

Dudaš zađe nasred sobe, skine dude sa sebe i stane na klupu da se bolje vidi što radi i što kome daje. Uz mlade su obje 'prijateljice', tj. njihove majke i kazuju dudašu što će kome dati. Dudaš započne ovako:

'Pomoz bog, draga rodbino i svatovi! Evo nam je došlo ovo dijete iz poštenog doma u ovaj dom i pod ovaj krov i naziva: 'Pomoz bog!' i dariva svoga kuma, debelog, lijepom košuljom tananom i svilenom maramom. Kum prihvati dar, zahvali i poljubi svoje kumče. Sad je na redu svekar..." (Ivančan i Lovrenčević 1969:47).

Dakle, mlada snaša dolazi iz svojega doma u drugi dom (mladenčev) koji će od tada postati i njezin i, kao što je red, daruje prisutne. U tome joj pomaže dudaš.

Uvod u ovo darivanje zaista je mitski zagonetan.

"Prevezli su dundaru
kroz zelenu dubravu."

Dundara dolazi iz gornjeg doma (gornjeg svijeta, Perunova svijeta) u donji dom, "zelenu dubravu" (zeleni lug, šumarak, donji svijet, Volosov svijet), i svatovi pitaju: "Gdje s' ti, dundo, darovi?"

Očito je dundara u ulozi mladenke, mlade snaše. Iako je u zapisu početno slovo riječi dundara napisano malim slovom, trebalo bi pisati velikim.

Ovaj lijepi mitski detalj sačuvali su nam podravski dudaši, pa tako zahvaljujući njima uočavamo tragove nazočnosti Perunove žene na svadbi, važnom događaju u čovjekovu životu.

Zanimljiv podatak koji nam potvrđuje naše razmišljanje o Dundari kao mladenki donosi Petar Grgec u knjizi *Razvoj hrvatskog narodnog pjesništva*. Grgec piše:

"Poznata je priča o gorostasnoj djevojci izjelici, koja je obrađena na različite načine. Sadržaj je prikazan obično epski, kako se vidi iz ovih stihova:

Provedoše Dundaru
Kroz zelenu dubravu.
Podmakoše pod nju konja,
Ne može je konj nositi,
Nego kola od olova
I pred njima sto volova.
Uz volove pet momaka.
Momci viču: 'Ćaja, ćaja!
Ćaja, ćaja, ćaj, bakota!
Nije proso ni pšenica,
Već djevojka prošenica!'
Kad su Dundu dovodili
I u kuću uvodili,
Troja vrata provalili.
Dok su Dundu nahranili,
Tri hambara izpraznili.
Dok su Dundu napojili,
Tri su mlina presušila... i. t. d.

Tu Dundaru, iako ne pod tim imenom, nalazimo u brojnim pjesmama iz svih hrvatskih krajeva..." (Grgec 1944:153-154).

Prema ovoj pjesmi, Dundara je "djevojka prošenica", moguća mladenka.

Sam se Ivo po moru vozio

Dunda nije poznata samo u Hrvatskoj (Podravini). Naš poznati etnokoreolog Ivan Ivančan piše:

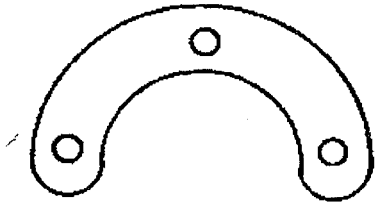
> "Osim toga Česi imaju ples *Hoja Dunda* u kojem se parovi provlače ispod mosta. Očigledno postoji veza ta dva plesa kao i veza između *Hoja Dunda* i *Sam se Ivo po moru vozio*. Podatak o *Hoja Dunda* našao sam u arhivu Zavoda za etnografiju i folkloristiku Češke akademije nauka u Pragu" (Ivančan i Lovrenčević 1969:178).

Ivančan uočava vezu između našeg kola *Eja, dunda, eja* i češkog plesa *Hoja dunda* (parovi se provlače ispod mosta), a zatim uočava i vezu između češkog plesa *Hoja Dunda* i našeg kola *Sam se Ivo po moru vozio*.

Pogledajmo kolo *Sam se Ivo po moru vozio* prema Ivančan - Lovrenčevićevu zapisu:

> "To se kolo izvodilo oko tri stupića. Obično su mjesto stupića stavljali na određena mjesta djecu.
>
> Djeca su obično imala bijele rupčiće s narančama u ruci. Kolo se, naime, izvodilo na Uskrs ili Bijelu nedjelju, a na taj je dan bio običaj da kume daruju djecu narančama. Te bi naranče djeca zavezala u bijele rupčiće. Kolo je bilo sasvim jednostavno, a odvijalo se vijugajući između tri stupića, odnosno između troje djece. Pri tom se pjevala ova pjesma:
>
> Sam se Ivo po moru vozio,
> Sam vozio, sam boga molio:
> 'Da su meni oči sokolove
> I još tome krila labudova,
> Preletel bi preko sinjeg mora,
> Pa bi videl kuda vojska spada.
> Vojska spada ispod Carigrada.'
>
> Svaki stih započela bi najprije jedna pjevačica, a onda bi ga svi nastavili. Budući da je pjesma kratka, ponovila bi se sve dok plesačima ne bi dosadilo plesati. U zatvorenom kolu drže se plesači obično za dolje ispružene ruke. Ples se sastoji od niza

dvočetvrtinskih taktova koji sadrže po dvije četvrtine. Oko tri stupića kolo se kreće u smjeru hoda kazaljke na satu tvoreći oblik kifla. Ovo kolo ide samo uz pratnju pjesme" (Ivančan i Lovrenčević 1969:117-119).[44]

Ovo je shematski prikaz kola *Sam se Ivo po moru vozio*. Ivančan uočava oblik *kifle*. Mi uočavamo oblik mosta – duge.

U svakom slučaju, takav oblik kola rijedak je primjer, ako ne i jedinstven, u hrvatskom plesnom stvaralaštvu.

Kolo je vrlo znakovito.

U tekstu pjesme naslućujemo mitsko kazivanje. Ime Ivo može se zamijeniti s imenom Jura, izgubljenim božanstvom koje, prema Katičiću, hoda, a čiji je hod plodonosan.

Ivo moli boga oči sokolove i bijela krila labudova da preleti preko sinjeg mora pa da vidi kuda vojska spada!? Ivo - Jura traži svoju vojsku, nebesku vojsku.

U opisu kola pročitali smo:

"Kolo se, naime, izvodilo na Uskrs ili Bijelu nedjelju, a na taj je dan bio običaj da kume daruju djecu narančama. Te bi naranče djeca zavezala u bijele rupčiće" (ibid.).

Bijela nedjelja se prvotno u narodu zvala *Pisana nedjelja* i tog su dana kume darivale djecu *pisanicama* (šarenim jajima). U Međimurju je poznat običaj sestrenja i bratimljenja upravo *pisanicama*.

"Šezdesetih godina, pisanicu je zamjenila naranča. Naranča je bilo malo (uvoze se), i to je tada bilo interesantno voće ili, rekli bismo, 'moderno'. Tada se

[44] Autori pišu da je kolo zapisano 1965. u Bjelovaru, a pokazivala ga je Ivka Vlahović, rođ. Pandur 1913. iz Hampovice.

sestrilo ili bratilo narančom. U početku su samo djeca bogatijih imala naranče, pa su se tako bratili narančama, a drugi pisanicama" (Novak 1983:82).

Eto, tako je to bilo u Međimurju, pa mislimo da je do tih promjena došlo i u Podravini.

Črnomaljsko kolo

Vrlo lijep primjer koreografski mitskoga mosta je *Črnomaljsko kolo* iz Bele Krajine (Slovenija). Uvaženi slovenski etnokoreolog Mirko Ramovš o *Črnomaljskom kolu* piše:

"Črnomaljsko kolo je skupno ime za dva sicer povsem različna plesa, ki pa so ju, kot nam je doslej znano, plesali skupaj: Aj, zelena je vsa gora in Al je kaj trden ta vaš must?

Prvič je kolo opisal Ivan Navratil v Ljubljanskem zvonu 1888. leta. Kolo je peto, plesala so ga samo dekleta, in sicer prej na velikonočni in binkoštni ponedeljek, kasneje pa še ob drugih prazničnih priložnostih, ko je bilo kolo nekak slovesen uvod v krajevno slavlje. Kolo je že pred letom 1888. zamrlo, vendar so ga potem prav tega leta oživeli. Črnomaljsko kolo je podrobno opisal in proučil France Marolt v že omenjeni študiji Tri obredja iz Bele Krajine. Denes ga ohranja črnomaljska folklorna skupina, ki se delno drži Maroltovega zapisa.

Aj, zelena je vsa gora, zelena, aj, zelena je.
Aj, notri raste trava, diteljina, aj, notri raste.
Aj, žela jo je spremlada devojka, aj, žela jo je.
Aj, zlatim srpom, belimi rokami, aj, zlatim srpom.
Aj, nesla jo je svojega bratca kojncem, aj, nesla jo je.
Aj, jejte, pite mojga bratca kojnci, aj, jejte, pite,
ker jutri bote daleč potovali, aj, jutri bote,
aj, čez te gore, gore so visoke, aj, čez te gore,
aj, čez te vode, vode so široke, aj, čez te vode.

Opis:

Kolo *Aj, zelena je vsa gora* plesalke plešejo po krogo v levo, za *Al je kaj trden ta vaš most?* pa se kolo razdeli v dva nasproti si stoječa polkroga, ki si pojoč izmenoma odgovarjata, kot narekuje tekst, ter med potjem zamahujeta z rokami naprej in nazaj. Nazadnje se polkroga skleneta v en sam polkrog, desni krajni dve plesalki dvigneta sklenjeni roki v 'most', zadnja plesalka na levem koncu polkroga pa vodi vrsto trikrat pod njim. Vedno je bila navada, da so plesalke po tretjem prehodu skozi most v svoj krog zajele kakega veseljaka, ki so ga izpustile šele, ko je plačal otkupnino.

...

Al je kaj trden ta vaš must?

Začetni položaj in drža:

Plesalke stoje v dveh nasprotnih polkrogih, ki jih bomo zaradi nazornosti imenovali A in B, obrnjene so proti navideznemu središču kroga. Drže se za spuščene roke. Ples začne polkrog A, nato pa se izmenjujeta v plesu in petju oba polkroga, kot je razvidno iz teksta.

Polkrog ki poje: (Drugi polkrog stoji v začetnom položaju in posluša).

A Al je kaj trden ta vaš must?
al je kaj trden ta vaš must?
Spreroža, roža brunka je naša.

B Alj trden, trden kakor kust,
alj trden, trden kakor kust.
Spreroža, roža brunka je naša.

A Iz česa ste ga zidali,
iz česa ste ga zidali?
Spreroža, roža brunka je naša.

B Iz lete repe šnitane,
iz lete repe šnitane.
Spreroža, roža brunka je naša.

A Al komu ste jo fkrali,
al komu ste jo fkrali?
Spreroža, roža brunka je naša.

B Našemu gospod županu,
našemu gospod županu.
Spreroža, roža brunka je naša.

A Al mi vas čmo zatožiti,
al mi vas čmo zatožiti.
Spreroža, roža brunka je naša.

B On je naš dober oče,
ki nam neč ne sporeče.
Spreroža, roža brunka je naša.

A Al nas pustite trikrat skuz,
al nas pustite trikrat skuz?
Spreroža, roža brunka je naša.

B Al kaj za sobo vodite,
al kaj za sobo vodite?
Spreroža, roža brunka je naša.

A Mi ta dekleta vodimo,
ki lepe gvante nosijo.
Spreroža, roža brunka je naša.

B Al pejte, pejte trikrat skuz,
al pejte, pejte trikrat skuz.
Spreroža, roža brunka je naša.

A Zdignite gor visok roke,
zdignite gor visok roke!
Spreroža, roža brunka je naša.

Na tekst 'Zdignite gor visok roke' dvignite prvi dve plesalki na čelu desnega krila polkroga B dklenjeni roki v 'most'. Na tekst 'Al pejte, pejte trikrat skuz' se prva plesalka levega krila polkroga B in prva plesalka desnega krila polkroga A primeta za roki, da tako nastane en sam polkrog, hkrati pa že prva plesalka na levem krilu polkroga vodi vrsto pod most. Ko pod mostom stečejo vse plesalke, se pod njim previjeta tudi obe plesalki, ki most držita, in sicer prva za cel obrat v levo, druga pa za cel obrat v desno. Prehod pod mostom se trikrat ponovi, ves čas pa plesalke pojejo 'A pejte, pejte trikrat skuz / al pejte, pejte trikrat skuz. / Spreroža, roža brunka je naša'" (Ramovš 1980:80-85).

Iz navedenog opisa *Črnomaljskog kola* izostavili smo notne zapise i zapise koraka jer ćemo prije svega obratiti pozornost na oblik kola i tekstove pjesama uz kolo.

Zanimljivo je što se *Črnomaljsko kolo* sastoji od dva različita plesa (u tehničkom smislu) povezana u jedno plesno događanje. No to plesno događanje nije bez smisla. Ono je duboko smisleno i povezano duhovnom sponom.

Prvi dio *Črnomaljskog kola* pod nazivom *Al je zelena vsa gora* izvodi se samo uz vokalnu pratnju u zatvorenom kolu i to u lijevu stranu, u stručnoj literaturi poznato pod pojmom *na oposun*.

Tekst pjesme *Al je zelena vsa gora* mitološkog je sadržaja.

Varijante kola *Al je zelena vsa gora* zabilježio je Vinko Žganec u Hrvatskoj, konkretnije u Kotoribi (v. Žganec 1990:193).[45]

Dakle, najprije kod *Črnomaljskog kola* imamo lagano kolanje u zatvorenom kolu uz tekst mitološkog sadržaja. Zatvoreno kolo simbolizira Sunce, a "kolanje" možemo tumačiti kao plodonosno hodanje.

[45] Napominjemo da je Žganec u Kotoribi zabilježio nekoliko kola mitološkog sadržaja, a koja su se kolovodila od Uskrsa do Ivanja (24. Lipnja).

Zanimljivo je da se to kolo raspolovi tako da nastanu dvije vrste, tj. dva polukruga. Ta dva polukruga mogu simbolizirati rijeku, zmiju, ali i dugu (nebesnicu). Zapravo, s obzirom na oblik kola (polukružno držanje i gibanje na mjestu), najvjerojatnija je simbolika duge.

Kad u polukrugu, pretežito na mjestu, otpjevaju posljednji stih "Zdignite gor visoko roke", plesačice simbolički rukama naprave "most" ispod kojeg se provlače.

No, u svezi s tekstom pjesme *Al je kaj trden ta vaš must?* primjećujemo da su prvi stihovi pjesme isti kao kod podravskog "mosta" *Eja, dunda, eja,* samo što je upravo taj prvi stih "Eja, dunda, eja" izostavljen. Zanimljivo je da se kod Slovaka (što ćemo kasnije pokazati) "Hoja Dunda hoja" javlja kao pripjev.

Pripjev črnomaljskog mosta (kola): "Spreroža, roža brunka je naša", a koji kod metliškog mosta glasi: "Preroža, roža prungar je naš" ili "Preroža, roža prungarjena" razmatrao je Boris Orel, tridesetih godina 20. stoljeća. Kako Orel nije našao određenu vrstu ruže koja bi mu možebitno razjasnila njenu prisutnost u pjesmi, "prerožu, rožu" povezao je s Praznikom ruža, a koji je opet vezan uz rimski Praznik mrtvih i tako je u belokrajinskom mostu vidio: "... redak primer žalnoga obreda..." (Orel 1936:91).

Uspoređujući belokrajinsku mostnu ružu, Orel zaključuje:

> "Refren 'preroža roža' je istoveten s poljskim vzklikom 'o javor javorjeva moža' ali s staroslovaškim pripevom 'Hoja Dunda hoja'.
>
> Roža - drevo, podobi dvolikega božanstva rastlinske rasti in podzemske rodnosti (življenja - smrti) sta prvotni okrasni ostalini (roža - javor) njegove davne biti, ki so jo prekrili drugotni obredni in zgodovinski motivi" (Orel 1936:90).

Dakle, za Borisa Orela *preroža* znači isto što i *dunda,* mada ne objašnjava riječ *dunda.*

Slažemo se da je značenje isto, ali ne zato što je "roža drevo", već zato što je u našem slučaju roža jednostavno ruža, iako ima

primjera gdje se ruža poistovjećuje s drvom.

Naime, *dunda* je duga (kod Hrvata), duga (nebesnica, šarenica). Već smo rekli da duga grčki znači *iris*. Poznata je božica Iris, ali i biljka iris. U Hrvatskoj se pak biljka iris zove perunika, uz narodne nazive *bogiša, lelija, ljeljija, leluja, aleluja, aljeljuja, ljeljuja, sabljarka*. U Beloj Krajini poznata je bijela *lilija* za koju se držalo da ima magičnu moć. Prema svemu sudeći, *preroža* je najvjerojatnije biljka perunika, ruža perunika.

Kako se *spreroža* i *preroža* nalaze u kontekstu mostnih igara (črnomaljskih i metliških), mislimo da nije riječ o biljci perunici već o Perunovoj ženi ili kćerki koja je zakodirana upravo u *spreroži* ili *preroži*.

I još o mitskom mostu

U svojoj studiji *Mitos o mostu* Boris Orel piše da se mostna igra prvi put spominje 1328. g. u Italiji i da se to smatra najstarijim zapisom te igre u Europi i u svijetu.

Nadalje, Orel piše da je u Poljskoj poznata mostna igra "Jawor" ili "Most", u Njemačkoj "Goldene Brücke", da Francuzi nazivaju mostnu igru "Porte du Gloria" itd. Navodi lijep primjer mitskoga mosta iz Slovačke:

> "Ta je dobro ohranjen v staroslovaški otroški igri 'Kralovna' ali 'Hoja Dunda'. Dva zbora dečkov in deklic si stojita nasproti, vsi se držijo za roke in z njim vi taktu kolebaju. Zbor zboru s slavnostnim glasom otpeva:
>
> | | | | |
> |---|---|---|---|
> | Zbor A | Hoja Dund'a hoja! | Poslala nás Královná! | Hoja Dund'a hoja! |
> | Zbor B | " | Načo že vás poslala? | " |
> | Zbor A | " | Po tri vozy kamenia. | " |
> | Zbor B | " | Načo vám to kamenia? | " |
> | Zbor A | " | Zlaté mosty stavati. | " |
> | Zbor B | " | Či sú mosty hotové? | " |
> | Zbor A | " | Už sú mosty hotové. | " |
> | Zbor B | " | Z čohože sú stavané? | " |
> | Zbor A | " | Z toho marvan-kamena. | " |
> | Zbor B | " | Či nás ces ne pustite? | " |

Zbor A	"	Čo nám za dar nesiete?	"
Zbor B	"	Černooké dievčatko.	"
Zbor A	"	No bežte a pospešte!	"
Zbor B	"	No bežme a pospešme!	"

(Pavpl Dobšinsky)

Ko zbora odpojeta, sledi dejanje, ki je docela slično onemu iz metliškega mosta, le s to razliko, da se staroslovaška igra potem ponavlja. Zbor A prevzame vlogo zbora B in obratno: zbor B poje to, kar prej zbor A. Ko ponavljajo igro, imenujejo 'črnookega fantiča' mesto 'črnooke deklice', kot dar oz odkupnino za prehod preko zlatega mosta" (Orel 1936:75-76, 79).

I Slovaci da bi prešli preko "zlatog mosta" nose na dar crnooku djevojku kao i Hrvati.

Pišući o mitskom mostu Radoslav Katičić također navodi opisani primjer iz Slovačke, ali kod njega nema pripjeva "Hoja Dunda hoja", već je taj pripjev u okviru prvoga stiha (v. Katičić 1991:38).

Ova staroslovačka mostna igra, koju zovu *Kralovna* ili *Hoja Dunda,* potvrđuje prisutnost Perunove žene, a koja se očituje u Dundi (dugi).

U Hrvatskoj kolo *Eja, dunda, eja,* koje su dobro sačuvali Hrvati u Podravini i *Črnomaljsko kolo* iz Bele Krajine (Slovenija) u kojem se, kao što smo vidjeli, u tekstu ne spominje *dunda,* već se spominje *spreroža,* a koja ima isto značenje kao i *dunda,* lijepi su primjeri mitskoga mosta čiji izvođači nisu djeca nego odrasli.

Mostne igre su, inače, poznate po čitavom prostoru Slovenije. Zanimljivo je da je Boris Orel obradio tri obreda iz Bele Krajine (Slovenija) vjerojatno su mu bili najzanimljiviji. Poznato je da je stanovništvo Bele Krajine (Slovenija) hrvatskoga podrijetla (v. Majstorović 1997) koje je s vremenom primilo slovenski jezik, no s obzirom na tekst pjesme uz kolo "Al je zelena vsa gora" te na početak i kraj teksta pjesme "Al je kaj trden ta vaš must?" možemo slobodno reći da je *Črnomaljsko kolo* hrvatsko-slovenska mitska baština.

Foto: Tvrtko Zebec, 2006.

Pisana nedelja

Uz Bijelu nedjelju, koja je službeni katolički naziv za prvu nedjelju poslije Uskrsa, u hrvatskom narodu poznati su i sljedeći nazivi - *Pisana nedelja, Matkana nedelja, Mlada nedelja, Pisani Vuzem, Malji Vuzem, Mladi Uskrs, Pisanovelanička* i *Pisanovilanička.*

Vitomir Belaj spominje i naziv *pisanovihlanička,* i kaže:

"Ovo po pučkoj etimologiji, vihlan 'bijela velika plahta'"

(Belaj 1998:130).

Primjećujemo da je pogrešno protumačen naziv *vihlan. Vihlan* je, naime, u Donjem Međimurju tkana lanena crveno-bijela prostirka dužine lijesa, koja se stavljala u lijes ispod mrtve žene. Crveni dio stavljao se pod gornji dio tijela i to tako da je jedan dio virio iz lijesa. *Vihlane* su stavljali redovito pod one žene koje su umrle pri porodu ili nakon poroda u tzv. *kimpetu* (u vremenu od tri do četiri tjedna nakon poroda). *Vihlan* je bio tako velik da je pokrio i dio vanjske strane lijesa.

Vihlan, Kotoriba, iz foto-albuma Zlate Horvat, oko 1955. godine

No, vratimo se nazivima. Ovi, kao što vidimo, brojni narodni nazivi za Bijelu nedjelju daju nam naslutiti da se radi o značajnom danu. Za svaki naziv narod ima i svoje objašnjenje.

Naziv *Matkana nedela* poznat je u Podravini i nekim hrvatskim selima uz Muru u Mađarskoj. Ivančan i Lovrenčević, zapisivači narodnog kola *Eja, dunda, eja* o kojem smo govorili, a koje se izvodilo upravo na *Matkanu nedelu*, pojasnili su nam i naziv imena te nedjelje:

> "Ta se nedjelja zove matkana zbog toga što se toga dana djevojčice matkaju. Svaka, naime, djevojčica izabere jednu od najboljih prijateljica koja će joj biti 'matka'. U rupčić stavi jednu pisanicu (uskrsno jaje) priđe k toj djevojčici i upita: Hoćeš biti moja matka?
>
> Ova obično pristane i sad međusobno izmjene pisanice. Od tog časa djevojčice postaju najvjernije prijateljice koje se do smrti vole i pomažu, pa se drugačije i ne nazivaju, nego matke. Dječaci su također to činili i birali sebi 'matkeša'" (Ivančan i Lovrenčević 1969:151).

Pisana nedelja dobila je, bez sumnje, naziv po *pisanicama*, tj. obojenim, šarenim jajima.

Bojanje jaja počelo je na veliku subotu, uoči Uskrsa, iako su se na Uskrs na ranu misu u košari nosila na blagoslov čista, bijela jaja.

Poznati zapisivač narodnih vjerovanja u Međimurju, župnik Andrija Dolenčić, sredinom 20. stoljeća uz ostalo je zapisao:

> "Na Veliku se Subotu bojadišu jaja većinom crvenom bojom. Nekoj ženi su se rugali čemu bojadiše jaja samo crvenom bojom. Ona se branila da je tako radila i Majka Božja. Da potvrdi svoju tvrdnju pomolila se Majci Božjoj da učini čudo da sva jaja pocrvene. Jaja su pocrvenila pa radi toga na spomen toga događaja i danas bojadišu jaja crvenom bojom.
>
> Žene koje dolaze na Veliku Subotu ujutro u crkvu ili na groblje obično pjevaju Šenju blažene Djevice Marije koja je jako srodna jednoj od triju pjesama u zbirci Vinka Kuzme iz Totszentmartona preko Mure.

Senja bl. Djevice Marije

Marija češe žote lasi
Angel nosi tožne glasi.

Kaj za glasi?
Sveti kokot zapopeva:

Stani gori Marija
Hudi ljudi Židovi

Na križ su ga raspeli
I žuhkim napojili.

Jezuša je bič, malo bolje bil,
Zato je i vumrl.

Sami zvoni zvonili
Same sveče vužgale.

Jezuš se na Velko Jutro gori stal
Zgledal svoje apostole"
(Dolenčić [s.a.] NZ 132:15-16).

Bojanje jaja u crveno, uoči Uskrsa, poznato je kod svih Hrvata, pogotovo se dugo zadržalo u Dalmaciji. Zapis ovog Dolenčićeva predanja iz sjeverne Hrvatske u kojem se crvena jaja vezuju uz Majku Božju, poznat je i kod zapadnih Slavena. U *Slovenskoj mitologiji* piše:

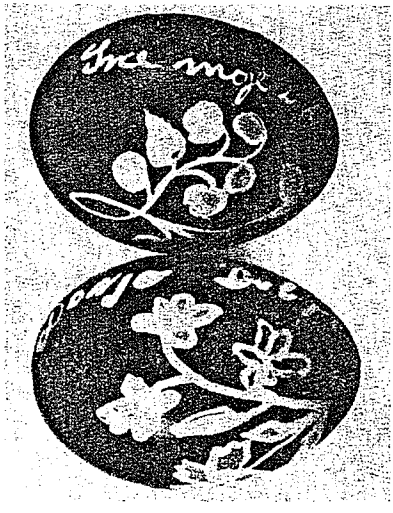
> "Po zap. slov. predanjima, kada je saznala za vaskrsenje Hristovo, Marija je videla čudo: jaja, koja je držala u svojoj kući, postala su crvena; podelila ih je apostolima kao dokaz Hristovog vaskrsenja; međutim, crvena jaja u njihovim rukama se pretvoriše u ptice, koje prhnuše, samim time dokazujući činjenicu Hristovog vaskrsenja" (Tolstoj i Radenković 2001:235).

Cijeli tjedan poslije Uskrsa bio je u znaku pisanja, šaranja jaja, kako bi na *Pisanu nedelju* bile *pisanice* spremne za upotrebu sestrenja i bratimljenja.

> Naša etnologinja Vesna Čulinović-Konstantinović piše:
> "Pobratimstvo i posestrimstvo bilo je u prošlim vremenima veoma raširen običaj na cijelom području Južnih Slavena, da bi se sredinom stoljeća počeo gubiti, a danas u novim društvenim uvjetima i razvijenijoj kulturnoj razini doživljavati transformacije i gubiti ritualna svojstva. Dinarsko područje, nekada tipičan areal pobratimstva, već je dugo izgubio uvodni obred uspostavljanja te veze" (Čulinović-Konstantinović 1989:155).

Kako se običaj sestrenja i bratimljenja, koliko nam je poznato, najdulje zadržao u Donjem Međimurju, razumljivo je da imamo i najviše zapisa iz tog kraja.

U Donjem Međimurju su *pisanice*, koliko stari ljudi pamte, bile oduvijek crne boje. Vrlo, vrlo rijetko bile su smeđe. Na *pisanicama* je isključivo bilo nacrtano cvijeće. Dakle, cvijeće na crnoj podlozi. To se radilo voskom, a prema etnološkoj literaturi to je stara tehnika pisanja. Izradom takvih *pisanica* bavile su se samo žene.

Pisanice Kate Gabaj iz Donjeg Vidovca i Margarete Benko iz Donje Dubrave, foto: Ivan Lozica, 1978.

Krajem 19. stoljeća i u prvoj polovici 20. stoljeća bilo je u svakom selu i do dvadesetak žena koje su veoma lijepo znale napisati *pisanice*. Govorile bi da se *pisanice* pišu, a ne šaraju. Na *pisanicu* bi običavale napisati primjerice "Mali dar" ili "Dar od kume", "Dar od strine" itd.

Na *Pisanu nedeljo* u središtu je događanja bilo jaje. Odmah ujutro za doručak se obvezatno jelo *cvertje* (pečena jaja), kao obredno jelo, a poslije su djeca pa i odrasli *dečki* i *dekle* dobivali (od roditelja, rođaka, kumova) *pisanice* - šarena jaja s kojima su išli u crkvu (to nije propisivala Crkva), a poslije objeda na sestrenje i bratimljenje *pisanicama*.

U crkvi je za vrijeme *obedne meše* (podnevne mise) kantor (orguljaš) *spričavao pisanice*. Svaki kantor to nije znao ili nije htio, jer to nije bila obveza; Crkva to nije zahtijevala, ali se nije niti protivila. Tako su kantori po svom nahođenju sastavili stihove koje su pjevali za vrijeme mise.

Donosimo *spričavanje pisanica* kantora Stjepana Brljaka iz Donje Dubrave:

"Veselte se radujte se krščenici ljubljeni
Dan denešnji koji jeste ovdi skupa spravljeni
Ar je to on dan veselji koj nam sada došel je
Kada Jezuš preljubljeni mira nam ponudil je

Kao nekad učenikom svojem Jezuš došel je
Mir vam bodi ne bojte se ovak svima rekel je
Tak i denes krščenike hoče razveseliti
Nam takajše pisanice hoče sad podeliti

Starem hoču pisanico ovo preporučiti
Da mlajšinu i dečicu znadu podučiti
Na molitve dobra dela sigdar opomenuti
I kak sigdar se od greha mogla bodo čuvati

Zakonskem pak srednje dobi pisanica bude ta
Nek živeju v miru Božjem sve do groba hladnoga
Da dečicu v straho Božjem dobro othranjujejo
I za dobro dece svoje naj sigdar skuznujeju

Za mladiče i divojke u cvetučoj mladosti
Pisanico hoče dati živeti v nedožnosti
Vu čistoči naj živeju do staleža drugoga
A ovogá naj zdržijo dušom telom čistoga

Vam dečica se ovako pisanica podelji
Posluhnite oca majku Božja zapoved veli
I poštujte svečenike školske naučitelje
Pak si dobro v pamet zemte kaj god oni vam vele

Ako dužnost saki svoju u življenju izvrši
Pisanica lepo v nebo sakomo se podelji
Ovak bude mir na zemlji i blagoslov prebival
A po smrti svaki slednji v nebo dike užival."[46]

Kao što vidimo, nepoznati je autor ove pjesme *pisanicu* povezao s Isusom Kristom i sročio za sve naraštaje, a ne samo za mlade i djecu, pouku za miran život na zemlji.

Ljudi su voljeli slušati to kantorovo pjevano *spričavanje*.

U svezi s običajem o *pisanicama* župnik je Andrija Dolenčić zapisao:

> "Starina i predkršćanski značaj tih običaja vidi se i po tome što se svemu tome htjelo naknadno dati neki kršćanski oblik. To lijepo pokazuje pjesma koja se pjevala na Prikazanje ili po novom Prinošenje darova. Pjesma glasi:

[46] Ovu pjesmu autorici je 1980. g. dao donjodubravski kantor Stjepan Brljak (1920.-1993.) koji je kao mladić pjevao u crkvenom zboru pod vodstvom kantora Ivana Horvata (1907.-1945.), koji je prema pričanju starijih ljudi također lijepo *spričavao pisanice*. Nije nam poznato jesu li ta dvojica kantora i autori tog *spričavanja* ili je pak Horvat *spričavanje pisanica* naslijedio od svog prethodnika.

Pisanice

Veselte se drage duše, o farniki ljubljeni,
Koji jeste na ovom svetom mestu skup spravljeni.
Svakom vam pisanicu hoću sad podeliti
Prosim malo da bi si skup šteli me posluhnuti:

Pervič vi mladići dragi i devojke vesele
Pisanice imate vi od mene
Lepu kitu ružmarina cveta preštimanoga
S tem junake i devojke nadeljujem sakoga.

Zakonski pak srednje dobi vam bo pisanica ta
Naša Mati i Devica preljubljena Marija.
Devojčice mala deca vam pisanicu sad dam
Jezušeka ljubljenoga, on za pomoć bu vam sam.

Starem pisanicu dajem, Jožefa presvetoga
Njega zročam vam pri Bogu kakti zagovornika
On je Jezuša dragoga bil prvi hranitelj
On naj bu vam vu teškoćaj i nevoljaj branitelj.

Vi pak tožne se dovice pisanicu pak dajem vam
Našu lepo i ljubljenu nut Devicu Mariju
Vu žalosti i tugi naj vas ona veseli
A po smrti sve skup nebeskom dikom nadeli"
(Dolenčić NZ 132:18-19).

Dakle, *pisanica* **se poistovjećuje s lijepom kitom ružmarina, s Djevicom Marijom, svetim Josipom, s Isusom**, što nam daje naslutiti da je u pretkršćanstvu *pisanica* imala značajnu ulogu.

Nije se moglo zamisliti da neko dijete na *Pisanu nedelju* nema *pisanicu*. Svako dijete dobilo je *pisanicu* na dar od krsne ili *ferminjske* (krizmane) kume, od tetke, ili su mu je kupili roditelji. *Pisanice* su čuvali poput neke svetinje, zamatali ih u maramice i s njima su se poslije objeda išli bratiti ili sestriti.

Sestrilo se ili bratilo na ulici, križanju, pred crkvom, na livadi ili u kući. Mjesto za sestrenje nije bilo određeno.

Stariji *dečki* i *deklje* (do 18 godina) znali su većinom u kući prirediti veselicu. Kad su se pobratili i posestrili, pjevali su i plesali. Na takvim su se veselicama našli samo mladi koji su bili neoženjeni. Djevojke su se mogle sestriti samo do udaje, a mladići do ženidbe.

Svaki koji se želio bratiti ili sestriti već si je prije *namerkal* (naumio) kome će to predložiti. Izabranici su obično bili školski prijatelji ili susjedi, naravno, koji su se najbolje slagali u raznim igrama. Kad su se sastali, dječak bi obično pitao: "Se boš z menom bratil?", a djevojčica: "Se boš z menom sestrila?" Ako su dobili potvrdne odgovore, izmijenili su *pisanice* govoreći istodobno i zajednički:

"Sestra nevesta,
Za naveke sestra."

ili

"Brat, brat,
Za naveke brat."

Nisu uvijek morali istodobno govoriti. Moglo se sestriti i tako da je najprije jedna djevojčica govorila, a nakon nje druga. Pri govorenju je prvo desnom rukom u kojoj je držala *pisanicu* pritisnula svoje grudi i rekla "sestra". Zatim je pritisnula grudi druge djevojčice i rekla "nevesta", pa onda opet svoje i rekla "zanaveke" i napokon njezine i rekla "sestra".

Grudi je mogla pritiskati, odnosno doticati i samo na slogove što je, naravno, iziskivalo brži tempo govorenja.

Na takav se isti način i bratimilo, dakako govoreći "brat"...

Kad su si tako izmijenile *pisanice*, što znači da su se posestrile, od toga su trenutka djevojčice jedna drugoj govorile sestra, a dječaci brat. Neki bi sasvim ozbiljno shvatili taj običaj. Margareta Benko, jedina dugogodišnja izrađivačica pisanica voskom, sjeća se:

> "Naše dve sosede so si do smrti govorilje jena drugi sestra. Jempot je jena žena pitala sosedo: Pak kakva ti je to sestra? Soseda ji je odgovorila: Pisana" (Novak 1983:80).

Andrija Dolenčić zapisao je da su si stariji mladići i starije djevojke kad su se *pisanicama* pobratimili govorili jedno drugome "Vi brat" ili djevojke "Vi sestra". Također je zapisao da ponekad nisu upotrebljavali *pisanice*, već su samo u društvu na *Pisanu nedelju* pojeli pečena jaja i smatrali su se braćom.

Možemo se pitati gdje leže korijeni takvom običaju.

U publikaciji *Pisanice u Jugoslaviji* Milovan Gavazzi piše da se očituje vjerovanje kako je jaje nosilac životne snage i klice života, da od prethistorijskih vremena nalazimo jaja kao popudbine pokojnicima u grobovima, te da su običaji s jajetom pripadali još pretkršćanskoj tradiciji različitih naroda, pa su se kasnije shvaćanja vezala napose uz kršćanski Uskrs (v. Gavazzi 1975:1).

Ovdje želimo spomenuti da se u Međimurju zadržao običaj, naravno djelomično, do najnovijega doba daje se djetetu jaje uvijek kad bi prvi put došlo u kuću, a i *ljuckom* (stranom) muškarcu ili ženi (pogotovo iz drugog sela) kad bi prvi put došli u nečiju kuću.

No *pisanice* se nisu davale, *pisanice* su bile samo u upotrebi na *Pisanu nedelju*, a zatim su se čuvale u čašicama u prozoru, jer one su bile "bratska veza" ili "sestrinska veza".

Običaj sestrenja i bratimljenja *pisanicama* na *Pisanu nedelju*, koji se u narodu najdulje zadržao u Donjem Međimurju, i danas živi na sceni. Naime, godine 1972. na scenu ga je postavio s učenicima Osnovne škole Donja Dubrava Mijo Novak (1909.-1973.), obnovitelj i dugogodišnji umjetnički voditelj Ogranka Seljačke sloge Donja Dubrava. Ta je skupina učenika 1972. godine običaj prikazala u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu prigodom ponovnog otvaranja (nakon preuređenja) Etnografskog muzeja u Zagrebu. Nekoliko godina kasnije običaj je na scenu postavio u ansamblu Lado pod nazivom "Pisana nedelja" Ivan Ivančan, etnokoreolog iz Zagreba. Ansambl Lado i danas ima na repertoaru "Pisanu nedelju" i tako, barem na sceni, imamo sačuvan prastari običaj sestrenja i bratimljenja.

U posljednje vrijeme Anđelko Peranec, r. 1969. godine, vanjski suradnik Etnografskog muzeja u Zagrebu potaknuo je nekoliko žena u Donjoj Dubravi na izradu tradicijskih takozvanih crnih pisanica najstarijom tehnikom, pisanje voskom. Među njima vrlo lijepe pisanice rade Biserka Vučenik, r. 1958. godine, sa svojim sinom Markom.

Pisana braća i pisane sestre

Mitsku priču o Juri i Mari, božanskoj djeci, Perunovoj djeci, koja su se zagledala jedno u drugo, ne znajući da su rođena braća, rekonstruirao je Radoslav Katičić. On analizira jednu pjesmu iz Slavonije pa piše:

> "Tu je i devetero braće, i deseti istaknut kao nerođeni, što obično znači stečen bratimljenjem" (Katičić 1989:56).

I upravo po tom nerođenom bratu, piše Katičić, Jura i Mara spoznaju da su zapravo rođena braća, tj. brat i sestra.

Što znači da je netko "stečen bratimljenjem"? Znači da se pobratimio.

Bratilo se i sestrilo na *Pisanu nedelju* i to *pisanicama*. I to su onda bila nerođena braća i nerođene sestre, zvana ***pisana* (šarena) braća i *pisane* (šarene) sestre**.

Pisanica (šarenica) u tom je slučaju bila obredni rekvizit koji je imao funkciju posredovanja toga "rodbinskoga" čina. Dakle, to su bila **braća i sestre po *pisanici* (šarenici)**. Očito *pisanica* (šarenica) nekoga predstavlja, simbolizira? Koga?

Često se u crkvi katolički svećenici obraćaju vjernicima: "Draga braćo i sestre po Kristu!" To, naravno, ima smisla. A i *pisana* braća i *pisane* sestre su po *pisanici*. To na prvi pogled nema smisla, ali ima smisla ako znamo simboliku *pisanice* (šarenice).

Iz opisa običaja iz Podravine (v. Ivančan i Lovrenčević 1969) saznali smo da djevojčice sebi biraju *matke* uz izmjenu *pisanica*. I tako postaju i ostaju vjerne prijateljice.

Pisanu nedelju pak Podravci zovu *Matkana nedelja*. Riječ ***matka***

znači ***majka***, a potječe iz praslavenskoga jezika.[47]

Prema tome, ***Matkana nedelja*** bila bi drugim riječima **Majčina nedjelja**. I sam naziv govori da se te nedjelje zbiva nešto u svezi s majkom. Ali kojom majkom?

Kako je šarenica ujedno i duga, a duga je znak saveza koja je personifikacija boginje, vjerojatno su tzv. **crne *pisanice*** rađene voskom, najstarijom tehnikom, simbol boginje Perunove žene. Naime, crna *pisanica* uvijek je s motivom cvijeća, a crna je boja u našim krajevima simbol smrti, tuge, žalosti. Cvijeće je pak simbol ljubavi. Kako je Blagdan ruža povezan s rimskim Blagdanom mrtvih (perunike su stavljali na grobove žena), može se i cvijeće na crnoj podlozi *pisanice* s tim povezati.

Ako je crna *pisanica* (šarenica), ali i ne samo crna, simbol boginje Perunove žene, a vjerojatno jest, onda bi *pisana* braća i *pisane* sestre bile sestre po majci, *matki*, boginji Perunovoj ženi.

Dakle, *pisana nedelja, matkana nedelja*, bez sumnje, stari su pučki nazivi.

Bijela nedjelja

Bijela nedjelja (*Bela nedelja*) službeni je katolički naziv za prvu nedjelju poslije Uskrsa, koji je samo djelomično potisnuo pučke nazive. Taj je naziv povezan s kršćanskom inicijacijom. U prvim stoljećima kršćanstva, katakumeni pripravnici za krštenje koji su se na Veliku subotu krstili bili su u bijelim haljinama i te bijele haljine nosili su osam dana, a to znači do nedjelje poslije Uskrsa. Tek tada su ih skidali. I zato se ta nedjelja službeno naziva *Dominica in albis* (Bijela nedjelja) (Badurina 1990:364).

Pišući o narodnim vjerovanjima, Vesna Čulinović-Konstantinović u svezi s *Belom nedeljom* zaključuje:

---

[47] Mati = izvedenice se prave od dviju osnova: od *mat* i od *mater*. Od *mat* je praslavenski deminutiv: na bka; češki, poljski *matka* = mâjka (također bugarski i slovenski) (Skok 1972:389).

"Bela nedelja je u predaji dobila lik bijele žene, personifikaciju sila koje kažnjavaju zlo, ali kako nitko nije bez 'greha', tj. svatko je nekome napravio nešto što nije dobro, vlada od nje strah. S takvim pretpostavkama logično se razvija običaj bratimljenja i sestrinstva na Belu nedelju" (Čulinović-Konstantinović 1989:153-154).

Kao što vidimo, *Bela nedelja* je u predaji dobila lik bijele žene. Kako *pisanice*, a samim tim i *Pisana nedelja* pripadaju pretkršćanstvu, može se pretpostaviti da je **"lik bijele žene" potisnuo lik "*pisane* žene"** (šarene žene) - boginje Perunove žene.

Bela nedelja poznata je u narodu i kao *Mlada nedelja*. Zanimljivost u svezi s *Mladom nedeljom* nalazimo u bajalici *Za udavanje* (što je vrlo znakovito). Zabilježio ju je Ivan Birta među karaševskim Hrvatima (Rumunjska). Bajalica je tekst koji izgovara *bajalica vračara* radi dobivanja neke želje. Osoba koja želi da joj se baja za udaju donosi bajalici vodu iz dviju rijeka koju pomiješa, tri bijela, tri plava i tri crvena konca, sedam metalnih novčića, sedam klipova kukuruza, sedam šaka suhoga graha, sedam biskvita, tri jajeta i jednu novu bijelu košulju. Bajalica tri večeri i tri jutra moli po tri Očenaša, tri Zdravomarije i tri Vjerovanja i baje (govori) uz sljedeće riječi:

"Sbnče sestrico,
Na rajski vrati baniš,
Priko ciloga sveta glidiš,
Tako daj da svi za mojom devkom glide,
I mal i velik,
I star i mlad.
Sveta mila mlado nedeljo
I veliko gospođico, smiluj se.
Promij me od svih činja,
Od svih omraza,
Od svih nafučini.
Upudi mi grklja od kurljaka,
Upudi mi cerovu korku s lica,

Metni mi u grudi Sunce,
U krstine Mesec,
U desno rame Večerku,
U šuvo rame Danicu.
Sveta mila mlada nedeljo,
Velika gospođo,
Kako si ti najvelika,
Priko svi bujadi,
Tako da sam ja najvelika,
Tako da sam ja najpametna,
Tako da sam ja najočišćena
Priko ciloga sveta.
Sveta velika pucalnico,
Kako ti pucaš danjom i noćom,
Tako daj da puca mojemu dragomu srce za mene,
Da ne može da spi, da dođe kod mene"
(Birta 1993:307-308, 393).

Iako *bajalica - vračara* pozna katoličku vjeru (moli tri temeljne molitve), ipak se obraća i moli pomoć *sunčeve sestrice*. Moli milost *Mlade nedelje* i *velike* ***gospođice***. Kad kaže: "Sveta mila mlada nedeljo, velika gospođo", očito Mladu nedjelju poistovjećuje i s *velikom* ***gospođom***. Tko je ta *velika gospođa*? Je li to Majka Božja?
Bajalica priziva u pomoć i svetu *veliku pucalnicu*. Tko je *pucalnica*? *Pucalnica* je naziv za cvijeće, ali *pucalnica* u ovom tekstu može biti samo munja ili strijela. Jer strijela pukne, grom udari. A strijela se povezuje sa srcem. U ovom tekstu bajalica se obraća *pucalnici* - strijeli, kao osobi - mogućoj gospođici ili gospođi.

Jasna Čapo Žmegač donosi stariji zapis *matkanja* koji je 1845. g. objavio Dragić Rusan u *Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj*. U Rusanovu zapisu je riječ o udanim ženama koje se sastaju na ulici noseći *pisanice* i piće, a njihov razgovor o razmjeni jaja tumači kao simbol pomirenja posvađanih žena. Pogledajmo Rusanov zapis:

"Sa željom pomirenja pohiti zatim jedna drugoj na susret, ter ju za oproštenje tom i tom prigodom učinjene njojzi uvrede zaprosi, navodeći za ispričanje: da je ciganiju, kavgu, klevetu i neslogu ljubeći jezike poslušala: da je lakoverstvu mesto odstupila: sada se je pak o istinitosti stvari zadosta osvedočila i ne može svoju pogrešku zadosta požaliti. Zatim rekne, da se i žlice u žličnjaku većkrat pokockaju, nu opet i pomire, nekamoli nebi to činili na kip božji stvoreni ljudi; da to gosp. Bog zapoveda, a čovečji razum i dužnosti sobom donašaju itd.

Opraštajuć joj učinjenu uvredu, odgovori na to zaprošena: 'neka ti gospodin Bog oprosti i ja ti opraštam'. Poljubivši se zatim u lice, uruči jedna drugoj svoju pisanicu u znak pomirovna. Od ovoga časa do druge godine zovu se međusobno matkom, i takve matke imaju i ista deca medju sobom" (Rusan prema Čapo Žmegač 1997:171-172).

Bez sumnje, prema ovom starom zapisu, *matka* (*pisanica*) može biti simbol pomirenja. No, **kako u simbolici *matke*, prema imenu, vidimo majku, onda nas ta simbolika upućuje upravo na majku, moguću majku boginju**.

Ovdje predočeni Rusanov zapis nedvojbeno oslikava duhovnu razinu hrvatskoga puka sredinom 19. stoljeća. Priznati svoj grijeh (a znamo da se jezikom može nanijeti veliko zlo nekoj osobi) nije mala stvar. Moliti za oprost uz *pisanicu* koju zovu *matka* (majka) veoma je znakovito. Osoba koja se moli za oprost odgovara:

"Neka ti gospodin Bog oprosti i ja ti opraštam."

Dakle, prvo mora Bog oprostiti.

Matka (*pisanica*) kod tog čina nije samo znak pomirbe već može imati i drugo značenje. Ona može biti **izraz štovanja majke boginje Perunove žene od koje se moglo očekivati da bude zagovornica kod boga Peruna**, kao što je to Majka Božja kojoj se vjernici obraćaju za pomoć, pogotovo kad se radi o priznavanju grijeha.

Pogledajmo dio ove molitve:

"... moj grijeh, moj grijeh, moj preveliki grijeh. Zato molim blaženu Mariju vazda Djevicu, sve anđele i svete, i vas braćo,

da se molite za me Gospodinu, Bogu našemu" (*Mali molitvenik* 1991:16).

Zanimljivo je da je štovanje Blažene Djevice Marije u Kloštru Ivaniću upravo na Mladu nedjelju (Bijelu odnosno Pisanu) vrlo staro, što dokumentira fra Paškal Cvekan u sljedećem tekstu:

> "Tvrdnja, da je crkva Blažene Djevice Marije u Ivaniću samostanska i župna, proštenjarska crkva, povijesno se može utvrditi samo predajom od 1232. do 1620. godine. To dopušta nagađanje, što je Bela IV. molio Sjepana II., da u Ivanić dovede opatice, koje će moliti za kralja, kraljicu i za Belinog nasljednika, a onda i za biskupa Stjepana. Kad je crkva podignuta *u čast Djevice* i kao takvu je pohađao Bela IV. sa svojom ženom Marijom, koja je za provale Tatara bila trudna... To tim više, jer je ivanićka crkva štovana kao Djevičina, a Bela IV. sa ženom je to znao. Do odlaska benediktinki crkva u Ivaniću se nigdje ne spominje kao proštenjarska. Sajmovi na Veliku Gospu i *Mladu nedjelju* potvrđuju da je na te dane bilo proštenje Majke Božje. Običaj je općenito, da se sajmovi održavaju za određene crkvene svetkovine, što je i danas još običaj, i u Ivaniću." (Cvekan 1994:129)

Sasvim je moguće da je u dalekoj prošlosti *Matkina nedelja* (Majčina nedjelja) ili *Pisana nedelja* (Šarena nedjelja) ili Mlada nedjelja bio dan kada se slavila majka boginja Perunova žena.

Narodna kola *Eja, dunda, eja, Sam se Ivo po moru vozio* i *Črnomaljsko kolo*, koja su se izvodila jedino na *Pisanu nedelju*, daju nam hrabrosti za razmišljanje o Danu Perunove žene.

Sestrenje sa svitom - pogačom

Nije se sestrilo samo *pisanicama*. Sedamdesetih godina 20. stoljeća vrlo je zanimljiv i dragocjen zapis o sestrinjstvu napisala Giorgina Kolonić iz Donjeg Hraščana (Međimurje). Kolonićeva piše da su se djevojke sestrile jedanput na godinu, i to na Đurđevo (Jurjevo) ili *Belo nedeljo*, odnosno *Pisano nedeljo*. Opisuje pripreme za sestrenje.

Najprije su dvije djevojke išle po selu i zapisivale koje će se sve djevojke sestriti. Zatim su se dogovorile kad će se sestrinjstvo održati, na Đurđevo ili na *Belo nedeljo*, pa u čijoj kući, koja će djevojka kroz selo nositi pogaču, koje dvije pantlike, kako će biti odjevene, koji će *bandisti* svirati, tko će okititi kuću i *najge* ispred kuće, što će dati večeru *bandistima* i stranjskim dečkima...

Uglavnom trebalo je dobro organizirati svečanost sestrinjstva. Sudionica sestrinjske svečanosti 1943. g., Giorgina Kolonić, piše:

"I tak se den sestrinjstva približaval. Se se spravljalo. Mi smo bandiste naručile tijam z Goričani. Robače i spodnjice so se prale i šterkale, ka bodo bolje širom stale. Došel je i zadnji večer. Pogače so bile pečene. Trebalo je hižo i najge okinčiti. Dečki so je postajli pred dvorom tak ka so se zdalječ vidle, ka so stranjski dečki vidlji pre šteri hiži je sestrinstvo. Mi puce (djevojke) smo stalno govorile:

- Sam dej Bog ka na dežđ, dok mi s pogačom ne didemo! Potli naj curi kak oče...

Ali da je došel te den, se kume, strine, vujne i tece so bile koli sake puce gda se oblačila, saka je nekaj poravnavala. Saka je mama svoji rekla:

- Ka bo na tebi najlepše stalo, ka boš po seli lepo išla, ka naš dolji tuljila, lepo se nesi!

No da smo se zišle, žene so nas slagale. Vi mejše napre, a vekše zaj i lepo na korak ite ka se nate mešale!

Bandisti so zaigrali, ali so bormeš i naša srca zaigrala! Povorka je krenula k oni hiži de je bila pogača. Da smo došli k te hiži, unda so tri puce išle nuter. Ka bo nesla pogačo i ke bodo pantleke držale, a druge so na dvoro čakale. Da so nuter došle, onda veljijo:

- Kuma, mi smo došle po našo svito, a to je pogača, znak sestrinstva!

Onda je kuma pogačo zela i pucam na roke dela i rekla:

- Pazi čerka, ka ti na opala!

I tak smo nazaj išle po selji do hiže de smo se sestrile. Da smo tam došle, pogačo smo dele v oblok i išle smo se dimo respravljati, ka bomo mogle bolje tancati. Da smo se preoblekle, saka je zela svojo pogačo i nesla tam. I tak je počelo veselje. Prvo so bandisti zaigrali za ples, a da so oni postali, mi puce i dečki smo se prijeli f kolo i zapopevali:

Oj čašica verna pajdašica
kam se skitaš za Maricu pitaš...

Po pol noči se plesalo z pogačom... Na sredino pogače se dela okičena jaboka, a isto tak i jeden locenj zavinuti v polkrug. Na locnju so bile navezane kugle, kakve se devajo na bor, tak se se svetilo. Puce so se primile f kolo, a bandisti so zaigrali kratki čardaš. Prva je plesala ona puca štera je pogačo nesla. Da so bandisti stali, ona je prišla k svoji prvi pajdašici i rekla ji:

- Sestra nevesta, boš ti moja sestra!?

Ona joj odgovori:

- Bodem!

Pita prva:

- Do ke dobi?

Druga odgovarja:

- Do smerti!

Tak so se kušnule i pogača je išla dalje, a na krajo so se se puce posestrile z svojemi najboljemi pajdašicami.

Da se tak z pogačom splesalo, velijo kuma:

- Puce, pol noči je prešlo, več bi si saki pošten človek nekaj v zobe del. Hote pak razrežemo pogače!

Saka puca je zela svoju pogačo i nesla jo je v kuhinjo da jo razreže. Kuma so prva načinjali. Z nožom so na njoj križa naprajli i rekli:

- Prekriži i blagoslovi nam Bog ovoga dara!

Puce so potlam toga ponudile pogače sema koji so se tu našli..." (Kolonić 1971:172-175).

Sestrenje sa svitom-pogačom koja ima široki bijeli *pantlek*, Donji Hraščan, 1943. godine (Kolonić 1971).

Na osnovi spominjanja *bandista* (limene glazbe) i čardaša ne bismo mogli govoriti u ovom opisanom običaju kao o nekom starom nasljeđu, ali ukrašena pogača odiše velikom starinom. Zanimljivo je da se glavni dio obreda događa poslije pola noći, a to je sestrenje zbog kojeg je i upriličeno ovo, jednom godišnje, zanimljivo zbivanje. U središtu je pozornosti u ovom obredu ukrašena pogača koju su djevojke, svečano odjevene kao za misu, nosile kroz selo i koja je čekala ponoć na prozoru. Prvo s pogačom pleše djevojka (naravno, sama, jer u rukama ima pogaču) koja je nosila pogaču kroz selo, i kad je dobila sestru, s njom se poljubi, preda joj pogaču, a onda ova nastavi isto, i tako se sve djevojke izredaju.

Zašto ples s pogačom?

Pogača (veliki okrugli dizani kolač) u Međimurju je simbol plodnosti. Tako su, na primjer, mlade snahe plesale kolo s bidrama (pogačama) na glavi u svatovima za plodnost braka (v. Novak 1981). No što simbolizira pogača na kojoj su okićena jabuka, *pantleki* i ukrašeni *locenj*, u ovom obredu sestrinjstvo?

Kad su djevojke koje su se sestrile došle u kuću gdje je bila pogača, jasno su rekle:

"Kuma, mi smo došle po našo svito, a to je pogača, znak sestrinstva!"

Dakle, pogača, u narodu smatrana kao izniman Božji dar, poistovijećena je sa svitom. A znamo da je svita imenica koja označuje pratnju istaknutim osobama, ali i ne samo pratnju (v. Klaić 1962:1404).[48] U hrvatskom narodu (okolica Zagreba) poznata je svadbena svita koju čine glavni sudionici svadbe: mladenci, djever, podsneš, zastavnik (v. Barlek 1988:308).

Čini nam se da je u našem slučaju sestrinjstva očito na djelu pučka etimologija, jer je svita (pogača) postala, zapravo, važna istaknuta osoba. Izgleda nelogično, ali nije!

Kolonićeva piše:

"Na sredino pogače se dela okičena jaboka..."

U hrvatskim svadbenim običajima okićena jabuka simbolizira djevojku (mladenku) kao i *pantlike* uz nju, a za koje smo ustvrdili (na drugom mjestu poglavlje: o svadbenom vijencu) da pripadaju mitskom inventaru.

Važno je spomenuti da je jabuka u hrvatskom narodu i simbol plodnosti. O tome nam govori nekoliko narodnih pjesama. Evo jedne koju je Žganec početkom prošlog stoljeća zabilježio u Macincu:

"Pokotni nam Jezuš jabuku...

Pokotni nam Jezuš jabuku
Vu tu goru visoku
Da bi nam gora rodila
S črlenim vincem lejala.
Blagoslovi nam ju Jezuš!
Čuvaj nam, Bože, se vinske gore!
Blagoslovi nam ju Jezuš, čuvaj nam Bože.
Pokotni nam Jezuš jabuku
Vu to pole široko;
Da bi nam pole rodilo,
Zlatnom pšenicom plodilo.

[48] Klaić donosi: "svita, 2. mn. svîta, franc. (suite) 1. pratioci istaknute ličnosti; pratnja; 2. geol. skup različitih slojeva rudnih vrsta povezanih zajedničkim imenom, starošću, svojstvima; 3. muz. muzičko djelo, sastavljeno od uzastopnih samostalnih pjesama (v.), povezanih jedinstvenom zamisli" (Klaić 1962:1404).

Blagoslovi nam Jezuš se naše pole
I vinske gore.
Blagoslovi nam je Jezuš,
Čuvaj nam Bože.

Pokutnuti, pokotnoti = okrugli predmet (kruglju, jabuku) baciti po zemlji, da se valja ili 'kutura'. Zato i 'pokoturnuti'" (Žganec 1924:42).

Znakovito je da **svita-pogača** nije bila u kući u kojoj se obavljalo sestrinjstvo, već je po nju trebalo ići na drugi kraj sela i to s glazbom. Kad su dobile svitu-pogaču i kad su se vraćale u kuću u kojoj će se sestriti, jedna je djevojka nosila svitu-pogaču uz koju su bile pedalj široke i gotovo metar dugačke *pantlike* (od krep-papira ili svilene) i zato su ih nosile (pridržavale) dvije djevojke, a koje su išle s njezine lijeve i desne strane, pa su one bile tako reći pomoćne nositeljice svite-pogače.

Ove *pantlike* nisu puka dekoracija. One imaju svoje značenje. Šarene *pantlike* uz okićenu jabuku simboliziraju mladenku.

Prema zapisu Kolonićeve, svita-pogača imala je bijele *pantlike*, a i djevojke su se dogovorile da si i u pletenice stave bijele *pantleke*.

Zašto bijele *pantleke*?

Kako se sam običaj sestrenja izvodi na Bijelu nedjelju, a sam naziv uvela je Katolička crkva i kako je ona protežirala bijelu boju kao znak čistoće, nije čudo što su djevojke odredile da svita-pogača ima bijele *pantleke* kao i one u svojoj kosi, tj. pletenicama. Prema tim bijelim detaljima vidljivo je da je u pretkršćanske običaje utkan katolički duh koji je na neki poseban način produhovio sam obred sestrinjstva.

S obzirom na dobro poznatu *Pisanu nedelju* kad je sve bilo u znaku *pisanice* (šarenice), može se pretpostaviti da je u prošlosti i svita-pogača imala *pisane* (šarene) pantlike, koje su u svezi s dugom (šarenicom, nebesnicom).

Veoma zanimljiv i zagonetan detalj na sviti-pogači je i "jeden locenj zvinuti v polkrug. Na locnju so bile navezane kugle, kakve se

denejo na bor, tak se se svetelo", piše Kolonićeva.

Locenj je oveća poprečna drška, ručka na košari zvanoj *locnjača* koja je obično rađena od vrbova šiblja. Kuglice pak koje su privezane na *locenj* ljudi zovu *đunđi*, a mogu biti raznih boja.

A što bi mogao simbolizirati taj polukružni svjetleći *locenj* na sviti-pogači?

Može se pretpostaviti da simbolizira (prema obliku i prema raznobojnim kuglicama-*đunđima*) ***dugu***, a kako je svjetleći *locenj* u kombinaciji s okićenom jabukom (koja se javlja i u svadbenim običajima) i pogačom, to je moguća simbolika kitica (mladenkina oglavlja). Kitice susrećemo i na Badnjak, i to na stolu u zdjeli sa sjemenjem ili na pogači u Podravini i Međimurju, o čemu će biti govora na drugom mjestu.

Mislimo da *locenj* predstavlja kitice koje simboliziraju mladenku.

Prema svemu sudeći, tako opremljena **svita-pogača (okićena jabuka, *pantleki*, svjetleći *locenj*) simbol je božanske osobe**, i to **ženske** božanske osobe.

Može se postaviti pitanje koje ženske božanske osobe.

Prema filologu-mitologu Katičiću i njegovoj mitskoj priči o Juri i Mari, Mara ima jabuku. I naša svita-pogača ima jabuku i to okićenu zato se usuđujemo misliti da je ovdje riječ o Perunovoj kćerki, Mari.

Poznato nam je, zahvaljujući Katičiću (1989), da je Perunova kćerka Mara došla iz gornjega svijeta (Perunova svijeta) u donji svijet (Velesov svijet). Zanimljivo je da gotovo svako selo ima Gornji kraj i Donji kraj. Svečano nošenje svite-pogače kroz selo iz jednoga kraja sela (iz jedne kuće) u drugi kraj sela (u drugu kuću) simboličan je prijelazak svite-pogače (božanske osobe Mare) iz gornjega svijeta u donji svijet.

Svita-pogača (božanska osoba) čekala je ponoć na prozoru.

Poslije pola noći plesalo se sa svitom-pogačom (božanskom osobom). Djevojke su se primile u kolo, a *bandisti* su zaigrali kratki čardaš, što znači samo nekoliko taktova čardaša. Prva je plesala ona

djevojka koja je svitu-pogaču nosila kroz selo. Kad su *bandisti* prestali svirati, ona je prišla jednoj djevojci i rekla:

"Sestra, nevesta, boš ti moja sestra?!
Ona joj odgovori:
Bodem!
Prva pita:
Do ke dobi?
Druga odgovarja:
Do smerti!
Tada su se poljubile i svita-pogača je išla dalje."

Dakle, **djevojka je plesala sama sa svitom-pogačom (božanskom osobom) i u ime božanske osobe (svite-pogače) zamolila je jednu djevojku za sestru.** Kad je ova pristala, poljubile su se i to je bio još jedan dokaz pristanka na sestrinstvo.

S božanskom osobom (svitom-pogačom) zatim je plesala druga djevojka i tako redom dok nisu sve otplesale i posestrile se. E, tek sada su se i međusobno sestrile sa svojim najboljim prijateljicama, kako piše Kolonićeva: "A na kraju su se puce posestrile z svojemi najboljemi pajdašicami!" Dakle, prvo su se posestrile s božanskom osobom (svitom-pogačom Marom) i svaka je djevojka postala sestra božanskoj osobi Mari, a zatim su se međusobno sestrile.

Kako je Perunova kćerka Mara došla iz gornjega svijeta (Perunova svijeta) u donji svijet (Velesov svijet), može se reći da je sestrenje čin prihvaćanja strane osobe (Mare) u Velesov rod.

U selu Hodošan također se običavalo sestriti s pogačom kao što je opisala ovdje citirana Kolonićeva, no uočavamo i neke nove pojedinosti za koje mislimo da su značajne, pa ćemo ih predočiti.

Prema sjećanju mojih kazivačica, obredna povorka sestrenja s pogačom nalikuje svatovskoj povorci.[49] Cecilija Vadlja kaže:

"To je tak kak da svati idu od dečka do puce (djevojke). Se so

[49] Marija Vlahek, Katarina Vuk, Cecilija Vadlja i Ružica Vuk, nastavnica Osnovne škole koja mi je i organizirala istraživanje u rujnu 2004. se i ovom im prilikom najtoplije zahvaljujem.

puce oblječene svečano. Dve so oblječene v narodno nošnjo, jedna je mladenec, a jedna mladenka. Na glavama imajo vence koje si posode od žen koje imajo, v kojima se inače venčalo. Misljim da so se puce sestrile zadnji pot 1953. ljeta. Misljim da je unda Ljuca bila mladoženja, a Fana zaručnica. Je tak je bilo, Ljuca mladoženja, Fana zaručnica. Samo so se s pogačom sestrile stareše puce, pucke ne, one čakajo drugo ljeto."

Zanimalo me u kakvu su se narodnu nošnju odjenule djevojke ("mladenec" i mladenka). U svečanu žensku narodnu nošnju dobila sam odgovor. Je li se po nekom detalju mladoženja (Ljuca) razlikovao od mladenke (Fane)? Kazivačice se nisu mogle sjetiti detalja po kojem bi se "mladenec" raspoznavao od mladenke, ali kažu da se to znalo koja je djevojka "mladenec", a koja mladenka. Dakle, "mladenec" i mladenka su djevojke odjevene u žensku svečanu nošnju. Priupitala sam kako to da djevojka ("mladenec") nije odjevena u mušku nošnju? "A, ne, to je ne fašenjk. Ne, unda bi bili maškuri. To ne." - sigurna je bila Marija Vlahek.

U zapisu Kolonićeve nije povorka djevojaka za sestrenje predočena kao svatovska povorka, premda se može uočiti detalj koji upućuje na svadbu. Kolonićeva je za dan uoči sestrinjstva zapisala:

"Došel je zadnji večer. Pogače so bile pečene. Trebalo je hižo i najge okinčiti. Dečki so je postajli pred dvorom tak ka so se z dalječ vidle, ka so stranjski dečki vidlji pre šteri hiži je sestrinjstvo" (Kolonić 1971:174).

Dakle, trebalo je kuću u kojoj se održavalo sestrinjstvo okititi, a i *najge* okititi i postaviti. Što su *najge*? U nekim se selima za najge kaže i *majge*. Najstariji zapis o *majgi/najgi* nalazimo iz kraja 19. stoljeća. To je zapis mađarskoga etnografa F. Gönczyja. On opisuje dolazak mladoženjinih svatova pred kuću mladenke. Da bi ušli u mladenkinu kuću, trebaju posječi *majgu*. O tom detalju Gönczy piše:

"Međutim, nju nije lako dobiti [Misli se na mladenku, nap. M. N.]. Osobito u onim selima gdje je za takve prilike uobičajeno postaviti 'majgu' (visoko i debelo drvo ukopano kod 'lese' (ulazna vrata dvorišta). Na vrh 'majge' privežu se marame,

boce s vinom i drugo. Kada mladoženjini svatovi ujutro dođu po mladenku, ne puštaju ih unutra dok ne skinu predmete s 'majge'. Da bi ih skinuli, moraju je srušiti, a nemaju čime. Tada 'primoš-kapitan' započinje pogodbu za alat kojim će to učiniti. Dok ne izbroji dogovorenu svotu, donose mu različiti neupotrebljiv alat, a na kraju tupu, staru sjekiru. Kada je 'majga' napokon srušena, svatovi ulaze u dvorište. Došavši do zatvorenih kućnih vratiju pokucaju, a iznutra ih pitaju tko je..." (Gönczy 1995:94).

Pedeset godina poslije tog zapisa *majge/najge* vrlo lijepo je objasnila Marija Žganec (1875.-1950.), majka akademika Vinka Žganca iz Vratišinca. Ona je zapisala:

"Od zdavnja se nuca pre ženidbi i majga. Majga predstavla zaručnicu. Ona je slika zaručnice. Majga je postavlena za zlamenje, po čem se pozna da je zaručnica spravlena za ženidbu.

Majgu doneseju samu dečki ki su pozvani na gustuvanje. Oni majgu posečeju vu najbliži šumi, v borovju. To je dugi mladi bor deset metrov dugi a i krajši; de su bole kuražni, dukšu majgu doneseju. Največ je toga negda bilo v grofovski šumi. Majgu fkradneju. Onda ji postružeju koru i posečeju kitice po stebli. Samo na vrhu ostaviju zelenuga vrha. Puce ga okinčiju s paperi. Navežeju sake forme papere i jenoga žepnoga ropčeka na vrh privežeju..." (Žganec 1968:52).

Majgu/najgu mladići postave (zakopaju) pred *dvorom* i gdje se održavalo sestrinstvo, piše Kolonićeva. Uočavamo da *majga/najga* prema zapisu Marije Žganec ima isto značenje kao i *ropčenjak/venčenjak*, o čemu će još biti riječi, a koji nas upućuje na svetu svadbu, božansku svadbu i zato mislimo da zakapanje (postavljanje) *najge* uoči obreda sestrinstva ima mitsku pozadinu.

Svita-pogača (božanska osoba) prisutna na svadbi

Svatovi Katarine i Andrije Radaj, Donja Dubrava, 1944. godina

Prije tridesetak godina napisala sam o svatovskoj pogači i objavila u časopisu *Kaj* sljedeći tekst:

> "Pogača je veliki okrugli kolač. Pogača koju je nosila podsnehalja također je morala biti dobro okićena. I ostale pogače koje su bile raspoređene po stolovima bile su okićene. Na glavnom stolu ispred mladenaca bila je najveća i najljepše okićena pogača. U sredini pogače bila je zabodena (najčešće je to bila breskvina) grančica.
>
> Grančica je bila omotana zelenim papirom, a po njoj su bile poredane đurđice i drugo cvijeće, naravno, rađeno od krep papira. Pogače su znale biti okićene i pericama, tj. tanko pečenim tijestom raznih oblika. Na nekim svatovima, barem je jedna pogača bila okićena i hostijama... Razgranata i okićena breskvina grančica na pogači simbolizirala je želju za plodnim i rumenim brakom" (Novak 1979:77-78).

Danas mislim da simbolika okićene grančice na pogači ima dublje značenje. Zašto?

Regina Golub sa svadbenom pogačom (svita-pogača), Donja Dubrava, 1944.

Istraživanja pokazuju da je u nekim međimurskim mjestima, primjerice u Prelogu bio običaj na svadbi da *podsnehalja* nosi pogaču na kojoj je okićena jabuka, a da su uz pogaču i *pantleki*. Dakle, u nekim je selima na svatovskoj pogači bila razgranata i okićena grančica, a u nekim okićena jabuka, ali i *pantleki*.[50] Također, istraživanja pokazuju da je u nekim međimurskim selima umjesto okićene grančice na svadbenoj pogači bila okićena jabuka i da su uz svadbenu pogaču bili i *pantleki*, svileni ili papirnati. Jelica Orehovec iz Preloga opisala mi je svadbenu pogaču ovako:

> "Na plitki tanjur se najprije stave pantleki, a zatim se na pantleke stavi pogača i na pogaču okićena jabuka. Kad se tanjur s pogačom prime u ruke, onda pantleki slobodno vise. Oni budu dugački i do pola metra. Tako okićenu pogaču nosila je podsnehalja u svadbenoj povorci, a zatim ju je stavila na stol pred mladence."

[50] Prema kazivanju Jelice Orehovec.

Prema ovom opisu svadbena je pogača gotovo ista sa svitom-pogačom s kojom su se djevojke sestrile, a za koju smo utvrdili da simbolizira božansku osobu.

U nekim selima u novije vrijeme umjesto pogače govori se *kuglof*. *Kuglof* je gotovo isti po obliku kao i pogača.

U knjizi *Darivanje kruhom u običajima Hrvata,* Manda Svirac piše da je u Maloj Rakovici (Sombor) *kuglof* bio ukrašen zataknutim ružmarinom i vrpcama te da se kao svadbeni kolač držao na stolu pred mladencima.

Svadbena pogača iz Mrčeva, okolica Dubrovnika (Svirac 1998:85)

Vrlo lijep i znakovit primjer svadbene pogače koji nalazimo na fotografiji u istoj knjizi jest svadbena pogača iz Mrčeva pokraj Dubrovnika. U sredinu te pogače zataknuta je maslinova grančica i

na njoj su privezani raznobojni *pantleki*, dužine i do pola metra (v. Svirac 1998:75, 81). Tako ukrašena pogača s mnoštvom raznobojnih *pantleka* doima se kao skulptura.

Da tako opremljena svatovska pogača ima simboliku osobe, govori nam sljedeći zapis etnologa Josipa Barleka:

> "Poslije kićenja, uz oproštaj, a negdje i kućnog vjenčanja, kao npr. u Klari (kad je domači krstil na pogači mladenca i mladu - i ruke koje bi držali zalio im vinom i vodom), išlo se u crkvu na prisegu" (Barlek 1988:313).

Ovaj svadbeni detalj očito govori o simbolu božanskih mladenaca čiju smo prisutnost uočili na pogači. "Domači je krstil na pogači mladenca i mladu" - što znači da su božanski mladenci bili pogani.

Bratimljenje s drvenim križićem

O Bijeloj nedjelji zapisao je Andrija Dolenčić:

> "Te se nedjelje djevojke sestre, a momci brate. Nekada bi se djevojke posebno, a momci posebno sastali u nekoj kući. Tu bi si dali prirediti zakusku kod koje je glavno jelo bilo cvrtje (pečena jaja). Cvrtje se smatralo kao obredno jelo.
>
> Kad su pojeli cvrtje digli su se od stola i stali u krug i dodavaju si **mali drveni križić** udarajući dlan o dlan, stisnu si ruke i jedan drugome kaže: **Nate vam dejte mej pak si bomo brati** (Kotoriba, Goričan). Drugi pita: Do ke dobi? (Za koje vrijeme?) Prvi opet odgovara: **Do moje i vaše smrti.** Iza toga se poljube i od toga časa zove jedan drugoga brat i govore si vi..." (Dolenčić NZ 132:17).

Da pojasnimo, ovdje istaknuta rečenica: "Nate vam, dejte mej, pak si bomo brati" znači Izvolite Vi (misli se na mali drveni križ) dajte meni (vratite mi ga) pa ćemo biti braća.

Kao što vidimo kod ovog bratimljenja nema pisanice, nema pogače, ali zato ima mali drveni križ. Običaj sestrenja s pisanicama ili pogačom pretkršćanska je baština, a običaj bratimljenja s malim

drvenim križem usporedno se izvodio s običajem sestrenja djevojaka, - onda bi se moglo misliti da je kod ovog bratimljenja unesen kršćanski motiv - simbol Krista. Kako je poznato da su sudionici tog običaja kršćani (katolici) i bratimljenje sa simbolom Krista bilo bi suvišno jer oni već jesu braća po Kristu, a to su postali samim krštenjem. Zato nam se čini da je ovdje riječ o održavanju pradavnog običaja kad je drveni križić vjerojatno simbolizirao jelena. Naime, legenda o svetom Eustahiju, zaštitniku lovaca, čija je oznaka bijeli jelen s raspelom među rogovima, tvrdi da je jednog dana Placid (2. stoljeće), zapovjednik tjelesne straže cara Trajana, kasnije sveti Eustahije, za vrijeme lova ugledao ispred sebe bijela jelena, a između njegovih rogova pokazalo se jasno svjetlo u obliku križa i na križu lik Krista (Badurina 1990:224).

Šefik Bešlagić analizira stećke na kojima je lik jelena i priopćuje:

> "Jelen je kod mnogih naroda od davnina božanska životinja, za čiji su kult negdje i danas vezani neki narodni običaji i vjerovanja. Jelen je i žrtvena životinja. Kod Kelta je jelen bio simbol plodnosti, bogatstva ali i smrti. (...) U narodnoj pjesmi se ova životinja uspoređuje sa mladom u svatovima: 'Zaigra se mlada niz svatove kano jelen od godine dana'" (Bešlagić 1971:52, 53).

I hrvatski narod jelena smatra božanskom životinjom. Uvjerili smo se u to u Kotoribi, kako će se vidjeti u daljnjem tekstu.

U Rječniku simbola pak o jelenu čitamo:

> "Jelen kao božanski vjesnik i posrednik između neba i zemlje, zahvaljujući svom rogovlju simbolizira i križ" (Chevalier i Gheerbrant 1987:227).

S obzirom na ove spoznaje, mišljenja smo kako je sasvim moguće da mali drveni križ u običaju bratimljenja simbolizira jelena.

Kako se običaj bratimljenja obavljao na Bijelu nedjelju u narodu zvanu i Pisani Vuzem, Malji Vuzem, Mladi Uskrs, vjerojatno je **Pisani Vuzem poprimio u predajama personificirani lik muške osobe kao što je Bijela nedjelja poprimila u predajama**

personificirani lik bijele žene, a u daljnjoj prošlosti Pisana nedelja personificirani lik pisane (šarene) žene - moguće boginje Perunove žene.

Pitamo se koji bi se to muški lik krio ispod Pisanog Vuzma.

U narodnoj pjesmi iz Bisaga kod Zeline susrećemo se s pisanim jelenom koji nas podsjeća na Pisani Vuzem.

"Lepa ptica vijoglavka,
Nepozobi vinograda,
Koga meni teca dala,
Dala, dala obećala.
Ja sam snoćka s Vugor došla,
Lepoj zverje dopelala,
Lepoj zverje, pisan jelen,
Na jelenu tri rožice.
Ne mi nesi Petru meštru,
Naj mi skuje devet ključev,
Devet ključev otpiračev,
Čem otpremo devet komor..."
(Perić-Polonijo 1985:58).[51]

Narodni je pjesnik jelena očito uveo u mitološki svijet jer na njemu su "tri rožice" moguća tri grumena zlata iz kojeg se želi iskovati devet ključeva, a što nas upućuje na devet Perunovih sinova (Katičić 1991). Stihom: "Lepoj zverje, pisan jelen" narodni pjesnik jelena svrstava u viši mitološki rang jer ovdje je očito pisani jelen u ulozi neke mitske osobe. Naime, u mitskom svijetu zvijeri se ponekad izjednačuju s mitskim osobama kao npr. svekar i svekrva izjednačuju se s medvjedom i medvjedicom (Katičić 1989:58).

Ova naša "lijepa zvijer, pisan jelen" vjerojatno dolazi iz Perunova svijeta jer nas pridjev pisan (šaren) upućuje na usrksnu pisanicu (šareno jaje) koja je, kako smo protumačili, simbol boginje Perunove žene.

[51] Napomena autorice: "Žganec, br. 248 Devet ključev otpiračov. Kuhač br. 707. Tekst je iz Kukuljevićeve zbirke 'Pjesme' (god. 1847). Kuhač drži da pjesma potječe svakako iz doba prije godine 1800." (Perić-Polonijo 1985:76).

Kako se običaj bratimljenja izvodi na Pisani Vuzem, a sudionici običaja upotrebljavaju (da bi se pobratili) mali drveni križić (mogući simbol jelena), mišljenja smo da se pod pojmom Pisanoga Vuzma krije pisani jelen. Budući da je jelen u narodu zvan i *ljeljen*, koji je poprimio osobine božanstva Ljelja, o čemu će još biti riječi, **mišljenja smo da je Pisani Vuzem personificirani lik muške božanske osobe Ljeljo kojega je u nekom vremenskom razdoblju zamijenio Jura** (opširnije u daljnjem tekstu). Na takvo razmišljanje navode nas i narodni stihovi: "Pisan Vuzem prošel je / Zelen Juraj došel je". To su početni stihovi nekoliko jurjevskih pjesama. Mi ćemo ovdje predočiti sljedeću:

"Prešel je, prešel
pisani Vuzem,
došel je, došel
Zeleni Juraj
koji nam donosi
zelenu kitu
i zelenu travicu,
pedenj dugu mladicu.
Darujte ga, darujte
Jurja zelenoga!
Dajte Jurju masla,
bu vam sreča rasla!
Darujte ga, darujte
Jurja zelenoga!
Dajte Jurju rži,
Kaj se doma trži!
Dajte Jurju žita,
Kaj se doma ita!
Darujte ga, darujte
Jurja zelenoga!
Oče vama Jurica
danas zutra pomoči,

kod nebeskih vrati
Boga za vas prositi"
(Čubelić 1990:74).

Kao što govori pjesma, Juraj donosi zelenu kitu, zelenu travicu, pedenj dugu mladicu - jednom riječju Jurin dolazak je plodonosan. On želi darove, a za uzvrat nudi pomoć kod "nebeski vrati". Očito Jura dolazi iz "nebeskog svijeta", reklo bi se Perunova svijeta.

Analizirajući jurjevske pjesme Radoslav Katičić je ustvrdio da je Jurin hod plodonosan i da se izjednačuje s plodonosnim hodom godine. U godišnjem slijedu blagdana (Uskrs, Sveti Juraj, Spasovo, Sveti Petar) Katičić uočava slijed boja. Redoslijed boja zeleno crveno prepoznaje i u Jurinom dolasku:

"Juraj dolazi od iza *zelenoga luga*, šume u vlažnoj nizini, i iz još veće daljine, od iza *crvenoga* ili *krvavoga* mora..." (Katičić 1989:48).

Kod Jurja je, svakako, primarna zelena boja, zato se i u pjesmama najviše javlja kao zeleni Juraj (on i dolazi u doba propupale vegetacije), ali ako malo bolje pogledamo jurjevske pjesme onda ćemo vidjeti da on nije samo zelen već da na sebi ima i druge boje koje mogu imati određenu simboliku.

Jura dolazi u nekim pjesmama u **svakojakoj odori**. U nekim pjesmama ima **žute čizme** (Huzjak 1992:7, 8), a u pjesmi iz Turopolja Jura je oslikan ovako:

"Ovo se klanja, **zeleni Juro**, zeleno drevce, Kiroles! i **žute čizme**, i u kune kape, u **plave hale**, i bričke sable, **pisanom pasu**..." (Nodilo 1981:111, [pod ispravci i dopune]; naglasila M. N.).

Uočavamo zelenu, plavu i žutu boju te pisani (šareni) pojas. S Jurom ide i crvena boja. Naime, jurjaši u Turopolju nose zastavu koju zovu samo *juraj*.

"To je dosta dugačka motka kojoj je na vrhu pričvršćen najčešće **crveni rubac**, ili više njih, pa **različiti trakovi**, trobojnica kadkada bude na vrhu nasađena i jabuka (u Donjoj Lomnici, Remetincu) ili poculica (Mraclin)... U nekim selima vrpcama

se kiti zelena grana..." (Huzjak 1992:13, naglasila M. N.).
Dakle, Jura dolazi obojan. Ističu se zelena, žuta, plava i crvena boja. Veoma su važni i pisan (šaren) pojas i raznobojni trakovi (*pantleki*).

Kako je Jura Perunov sin, uočavamo da nosi boje svoje majke. Naime, crvena, žuta, plava i zelena boja ključne su boje duge (nebesnice) koja je u hrvatskim predajama dundača, moguća Perunova žena, a koja je svojim bojama, prema vjerovanjima, nagovještavala ljetinu. Tako je zelena boja označavala pašnjake, crvena vino, žuta žito, plava hajdinu (heljdu) i grožđe.

Prema svemu sudeći i Jura je pisan (šaren) kao i Pisan Vuzem.

Ljeljo je u našim rječnicima tumačen kao bog proljeća, plodnosti i ljubavi (vidjeti u daljnjem tekstu). To isto ustvrdio je Katičić za Juru. Ako pod pojmom Pisan Vuzem imamo personificiranu mitsku osobu Ljelja, onda je u stihovima "Pisan Vuzem prošel je / Zelen Juraj došel je" moguća zamjena Ljelja s Jurom (vidjeti u poglavlju "Kralj Ljeljo").

Zato mislimo da je u običaju bratimljenja, koji se izvodio upravo na Pisani Vuzem, **mali drveni križ simbol Ljelja/Jure. Dakle, kako su se djevojke posestrile sa svitom - pogačom, simbolom ženske božanske osobe Ljeljom/Marom, tako su se mladići pobratili s malim drvenim križem, simbolom muške božanske osobe Ljeljom/Jurom.**

Mladenka iz Karaševa (Rumunjska), foto: Marija Novak, 1994.

Boginja Ljelja

Za naše suvremene proučavatelje slavenske mitologije Perunova je žena nepoznanica. Zapravo, bogu Perunu još traže ženu. O tome nas lijepo izvještava Suzana Marjanić:

> "Ovisno o primarnom izvoru koji hrvatski znanstvenici /mitolozi koriste u rekonstrukciji južnoslavenskoga /hrvatskoga panteona, tekst razmatra dvije mogućnosti rekonstrukcije južnoslavenske/hrvatske boginje - Nodilovu re/konstrukciju južnoslavenskoga panteona u koju kreće od Helmoldove Kronike, gdje kao polapska boginja figurira Siwa koju Nodilo određuje kao vrhovnu slavensku boginju, a time i južnoslavensku) i nedavno ostvarenu Katičić - Belajevu rekonstrukciju prahrvatskoga bajoslovlja, čije je polazište Kijevski ljetopis, gdje kao ruska boginja figurira Mokoš, koju Radoslav Katičić (1997:115) određuje kao vrhovnu slavensku boginju, a toponimom Mokošica u dubrovačkoj okolici dokazuje boginjin prežitak na ovim prostorima (usp. Katičić 1998:306).
>
> Vitomir Belaj u knjizi Hod kroz godinu: mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja kao suprugu vrhovnog slavenskog boga Peruna (na praslavenskoj razini riječ je o Gromovniku) određuje Sunce (Belaj 1998:211, 349); međutim, u članku 'Uz Katičićevu rekonstrukciju tekstova o baltoslavenskoj Majci bogova', koji nastaje kao posveta podastire 'nekoliko možda korisnih podataka i misli o toj temi' nizu predavanja Radoslava Katičića, koje je održao 1999. (Gazdarica na vratima. Tragom predaje o slavenskoj i baltičkoj velikoj boginji) i 2000. (Tri žene na vodi) na zagrebačkom Filozofskom fakultetu o rekonstrukciji fragmenata baltoslavenske mitske predaje o velikoj boginji (usp. Belaj 2000:113), pored toga što određuje Mokoš kao božansku Majku Zemlju (ibid.:122) upućuje 'da se u sve više pjesama u kojima se

spominje jedna vila otkriva da je tu zapravo riječ o Perunovoj ženi'" (Marjanić 2002:177).

Hoće li nam Radoslav Katičić otkriti ime Perunove žene?

U slavenskoj mitologiji spominje se više ženskih božanstava. Spominje se i boginja Ljelja. Stariji proučavatelj slavenske mitologije Natko Nadilo spominje Ljelju kao "visoku milu caricu nebesku" (Nodilo 1981:151-152). Suvremeni hrvatski mitolozi i folkloristi na Ljelju nisu obratili pažnju. Boginja Ljelja je "zamagljena".

Tko su pak *kraljice - ljelje*, slavonske duhovske ophodnice? Tko je Ljelja?

Ovu nam tajnu rasvjetljava već spomenuto narodno vjerovanje:

"De vudri strela, tam rastu *ljeljuje*! " (Gdje udari strijela, tamo rastu *leluje*/perunike!).

"De vudri strela, tam se pokaže Marija (Majka Božja)! " (Gdje udari strijela, tamo se pokaže Majka Božja!)

Očito ovo drugo vjerovanje pokazuje da se takva mjesta smatralo svetim. Sredinom 20. st. Andrija Dolenčić je zapisao da se mjesto gdje je udario grom smatralo ljekovitim i plodonosnim, i da su na ta mjesta odlazile žene (Dolenčić [s.a.] NZ 120:762).

Slavenski bog Perun - Gromovnik udara, ali mu u tome pomažu strijela i Dundača/Dondača (duga), bit će to njegova žena, a gdje udare kao da se nešto rađa: rastu *ljeljuje*/perunike. Ako je riječ o rađanju *ljeljuja*, moglo bi biti da se radi o rađanju Perunove kćerke, jer Perunovi su na djelu, oni grme. Kako je riječ o božanskom paru Perunu i njegovoj ženi, onda je riječ i o božanskom djetetu. Stoga bi personificirana biljka *ljeljuja* bila boginja Ljelja. Biljka *ljeljuja* ujedno je i biljka perunika, pa bi se tako Perunova kćerka mogla zvati i boginja Perunika. Dakle, Perunova kći moguća je boginja Ljelja/Perunika.

Sve to ima sveze s nazivom slavonskih duhovskih ophodnica *kraljica - ljelja*.

Ljelje u dvorištu jedne kuće u Gorjanima, snimljeno god. 1957, Gušić (1967)

Kako se majka boginja Perunova žena, rekli smo moguća Dundača/Dondača (duga - nebesnica, šarenica) očituje u spektru boja, tako je i njezina kćerka boginja Ljelja/Perunika zaogrnuta u majčine "haljine". Narodni nazivi za dugu: *Marijin trak* ili *Marijin tračec* govore nam da su glavni atributi majke boginje i njene kćerke Ljelje/Perunike *pantleki* (trakovi, vrpce) u spektru boja.

U hrvatskom narodu tragove majke boginje Perunove žene i njene kćerke boginje Ljelje/Perunike i danas nalazimo u vidu raznobojnih pantleka u običaju *kraljica - ljelja*, svadbenim i drugim običajima.

U vjerovanju o rastu *ljeljija/ljeljuja* i pokazivanju Majke Božje očita je isprepletenost kršćanskih motiva s pretkršćanskima. Takvu isprepletenost nalazimo i u uskrsnom običaju. Naime, uoči Uskrsa ili

u zoru na sam Uskrs pale se pored sela vatre, tzv. *vuzelnice, vuzmenke, krisi*. U Hrvatskom zagorju, *vuzelnice* su bile visoke i preko deset metara, a složene od drva i crnogoričkoga granja u stožastom obliku. Milana Černelić donosi zapis:

> "Vrh vuzelnice okiti se; nakit je od 'pantleki' i šarenog papira, 'kinča'; čitav taj nakit nazivlje se jednim nazivom, 'paheta'" (Černelić 1991:42).

Nadalje navodi:

> "No, stariji ljuđi ipak znadu barem u fragmentu jednu legendu o postanku vuzelnice. Oni odgovaraju na postavljeno pitanje ovako: 'Je to im je tak ostalo od starine, a veliju, da se za jednu vuzelnicu Marija z detetom skrila, gda je bežala'" (Černelić 1991:42).

Kako će se poslije vidjeti, imamo razloga misliti da su *pantleki* na vrhu *vuzelnice* obilježje boginje Perunove žene. U *vuzelnicu* se "skrila Marija z detetom", a znamo da se *vuzelnica* zapali, da gori. Pitamo se je li riječ o Ognjenoj Mariji koju spominje Nodilo.

Nodilo piše da je Ognjena Marija sestra Gromovnika (Peruna) i da se javlja munjom, strijelom i ognjem, te da nije riječ o Mariji, Isusovoj majci, već da je riječ o boginji starih Srba i Hrvata (v. Nodilo 1981:152-153). Mi bismo rekli da je, kad se radi o Ognjenoj Mariji, riječ o boginji Gromovnikovoj (Perunovoj) ženi.

Razabire se iz narodnih pjesama koje donose Katičić i Belaj da bog Perun ima devét sinova i desetu kćerku Maru.

Nazire se tako mitski sadržaj da je Perunova kćerka došla iz gornjeg svijeta (Perunova svijeta) u donji svijet (Velesov svijet) i tu se na *Pisanu nedelju* s Velesovim kćerima posestrila. Kako su Velesove kćeri postale njezine nerođene sestre, imale su pravo nositi na glavama vijence, krune (kraljevsko znakovlje) jer je ona došla iz nebeskih predjela. To razmišljanje potvrđuje nam običaj sestrenja iz Hodošana koje smo opisali, a gdje su dvije nositeljice svite-pogače simbola božanske osobe (jedna je predstavljala mladenca, a druga mladenku i one same predstavljaju božanske mladence), imale na glavama vijence.

Zato možemo pretpostaviti da je u običaju slavonskih ophodarki *kraljica - ljelja* iz Gorjana (u kojem su sve isto odjevene) samo jedna ophodarka kraljica, pa bi to možda bila boginja Ljelja, a ostale ophodarke da su njene posestrime koje boginji (kraljici) Ljelji pomažu tražiti božanski par.

Kraljice, Otok, KUD "Josip Lovretić", Katalog *39. međunarodne smotre folklora 2005.*, foto: Vidoslav Bagur

Slavonske ophodarke, *kraljice - ljelje*, kad dođu u kuću gdje se nalazi mladić pjevaju:

Ovdi nama kažu
momče neženjeno
il ga vi ženite
il ga nama dajte
da ga mi ženimo
s našim desnim kraljem
i levom kraljicom (Lechner 1967:18).

Tumačenje naziva *Ljelja* Marijane Gušić suprotno je našemu. Ona piše:

> "... Čvrsto uporište za ovo naše tumačenje, da je u običaju Ljelje sačuvana obredna formula inicijacije i da je tu prisutna obrana, zaštita od ženskih demona, nalazimo u samom nazivu Ljelje i pripjevu ljeljo. Po ljubeznom saopćenju kolege Banateanu-a, direktora Muzeja narodne umjetnosti u Bukureštu, u rumunjskom folkloru postoji lik lelea sa značenjem vila, tačnije ženski demonski lik, a ta riječ ima svoje porijeklo u staroturskom *elë sa složenim značenjem. U srednjoj Aziji to je zao ženski demon, koji nadolazi s nepoćudnim vjetrom, zatim dalje, to je onaj vrtuljak prašine što ga vjetar podiže, a koji je za prolaznika osobito opasan na raskrsnici puteva" (Gušić 1967:28).

Mač i *kraljice - ljelje*

Poznato je da su narodni običaji tijekom dugih stoljeća doživljavali promjene. Vjerojatno su i *kraljice - ljelje*. Koliko nam je poznato u 19. i 20. stoljeću, ophodarke *kraljice - ljelje* imaju u rukama mačeve, ali samo one koje predstavljaju u ophodu *kraljeve*. Tako je to kod gorjanskih ophodarki.

Zdenka Lechner opisuje:

> "Kraljevi drže sablje uspravno desnom rukom, koja je savijena u laktu. Držak sablje omotan je zetinarkom, pamučnom maramom sa cvjetnom bordurom" (Lechner 1967:17).

Iako je profesorica Lechner temeljita u opisivanju *kraljica*, ipak joj je u opisu promakao važan detalj - ženska marama. Naime, na fotografijama koje donosi primjećujemo da je iskorišten za omot drške mača (sablje) jedan manji dio marame, a ostali veći dio marame slobodno visi ispod ruke (drške) mača. Dakle, radi se o dva rekvizita (mač i ženska marama) spojena u jedan, što daje tom rekvizitu jednu

novu dimenziju.

Poznati zapisivač tradicijske kulture u Slavoniji Josip Lovretić krajem je 19. stoljeća u svezi s duhovskim ophodom *kraljeva* ili *kraljica* zapisao:

> "Svaki kralj mora imati sablju. Na ovu povežu svilene pantlike, da se vijore" (Lovretić 1990:324).

Dakle, i prema Lovretićevu zapisu, mač (sablja) nije sam već je u kombinaciji sa svilenim *pantlikama.*

Kraljice, KUD Ravnica Stari Perkovci, foto: Vidoslav Bagur, 1999.

Kulturno-umjetničko društvo Ravnica iz Starih Perkovaca nastupilo je na Smotri folklora Brodsko kolo u Slavonskom Brodu 1997. g. pod nazivom "Ljelje - kraljice, običaj za Duhove". Sve sudionice *Ljelja - kraljica* imale su u rukama mačeve, a na svaki je bila nabodena jabuka i na vrhu mača pričvršćeni raznobojni *pantleki* u dužini mača.[52]

I opet, mač nije sam nego je u kombinaciji s jabukom i *pantlekima.* Jedna od prvih temeljitijih proučavateljica *kraljica ljelja* Marijana Gušić smatra da mač u rukama *kraljica ljelja* ima magijsko-apotropejsku funkciju (v. Gušić 1967:32).

No pitamo se što je s maramom, jabukom i *pantlekima* na maču.

Mač ima višestruku simboliku. Između ostalog, dijeli dobro od

[52] Videokaseta IEF video 524. Snimila: Naila Ceribašić, Smotra folklora "Brodsko kolo", Slavonski Brod 1997., Stari Perkovci, KUD "Ravnica".

zla, ima faličku simboliku, simbol je kraljeva...

U rukama *kraljica - ljelja* može simbolizirati biljku peruniku, zvanu i *sabljarka*, i može se pretpostaviti da su u daljnjoj prošlosti ophodarke *kraljice - ljelje* umjesto pravih mačeva imale u rukama cvijet peruniku. Toj pretpostavci ide u prilog "jedna koleda koju su na Štefanje koledali dječaci i u kojoj se spominje 'pravedni bog s l(j)el(j)om u ruci'" (Bajuk Pecotić 1999:142).

Međutim, to i ne mora biti tako. *Kraljice - ljelje* su čudesne, jedinstvene, neusporedive, mnogoslojne...

Kraljice - ljelje proučavali su naši poznati znanstvenici, npr. Milovan Gavazzi, Marijana Gušić, Ante Sekulić, Lada Čale Feldman, Ivan Lozica, srpski znanstvenik Slobodan Zečević i drugi.

Najnoviji proučavatelj *kraljica - ljelja* Ivan Lozica primjećuje da u Katičić - Belajevoj rekonstrukciji mitskoga okvira *kraljice - ljelje* nisu našle svoje mjesto (v. Lozica 2000:77). Mi pak primjećujemo da je Lozica jedini znanstvenik koji je na temelju kraljičkih pjesama uočio "da kraljice imaju nešto sa svadbom i spajanjem spolova, a i s ujedinjenjem dvaju svjetova" (v. Lozica 2000:77). Dakle, nije riječ o običnoj svadbi.

Pitamo se ima li mač (vidjeli smo da on nije sam već je u kombinaciji s maramom, *pantlekima* i jabukom) kakve veze sa svadbom.

Mač - iako je prije svega simbol vojničkog poziva - ima veze i sa svadbom, to više što se uz njega nalaze marama, jabuka i *pantleki*.

Kad sam jednom prilikom pitala oca Miju Novaka zašto se u dvorištu mladenke navečer uoči svadbe postavlja na rodeću voćku *ropčenjak*, odgovorio mi je:

"To je znak kaj bo vojska znala kam mora iti!

- Zakaj vojska?

- Tak so reklji stari ljudi!"

Naime, stari su ljudi za svatovsku povorku običavali reći: "Ide vojska!"

Ropčenjak i svadbene sablje

Najprije ćemo objasniti *ropčenjak* koji su neki zvali i *venčenjak*, poglavito u Kotoribi, a koji je, mogli bismo reći, bio živo prisutan do sedamdesetih godina 20. stoljeća u svim selima Donjeg Međimurja.

Naime, u selima Donjeg Međimurja, navečer uoči svadbe (vjenčanja) dođe *mladenec* sa svojim prijateljima u mladenkinu kuću. Tada mladenka daje mladencu okićenu jabuku. Jabuku okiti sitnim bijelim papirnatim đurđicama i s malo *šika* (svjetlucavi staniol). Uz tako okićenu jabuku daruje mu rubac (maramu za glavu) i papirnate ili svilene *pantlike* (dugačke pola metra) raznih boja, a uz to može biti i malo zelenila.

Jabuku, *pantleke* i rubac *mladenec* i njegovi prijatelji pričvrste na vrh dugačke *štanjge* (motke) poput *kljuke* (štapa) kojim se vadila voda iz zdenca. Štap je, naravno, drveni, oguljene kore, suh. To je *ropčenjak* ili *venčenjak*. Taj *ropčenjak* mora *mladenec* privezati na granu rodeće voćke u mladenkinu dvorištu. To je ujedno znak starješini svatova da zna kamo mora voditi "vojsku" (svatove). A neki su rekli kako je to znak da je mladenka spremna za udaju.

Katarina Toplek priređuje *pantleke* i *jabuku* za *ropčenjak*, Donja Dubrava, foto: Marija Novak, 2006.

O *ropčenjaku* ili *venčenjaku* zapisao je Andrija Dolenčić sredinom prošlog stoljeća ovo:

"Venčenjak je znak djevojačke časti. On se pravi tako da se uzmu dvije dugačke motke koje se inače upotrebljavaju za povezivanje vozova sijena ili žita kod prevoženja sa polja kući, nazivaju ih inače *žrd*. Te dvije *žrdi* povežu jednu s drugom lancima ili užetima da tako naprave jednu dugačku motku i po nekoliko metara. Na vrhu privežu jedan štap na kojem je privezana crvéno-šarena marama zvana ingliški rubac. Gore na štap je nataknuta jabuka obilato okićena umjetnim cvijećem i zlatožutim i srebrnastim vrpcama zvanima šik. One se kupe u dućanu pa se stoga i zovu kramarske. Štap s rupcem i jabukom priveže se na vrh motke i sve se onda osovi i priveže uz kakovo stablo ili stup u dvorištu. Time je podizanje venčenjaka gotovo" (Dolenčić [s.a.] NZ 132:39).

Ropčenjak, foto: Marija Novak, 2006.

Ropčenjak je privezan na stablu voćke do drugog dana kad dođu svatovi s vjenčanja. Tada ga uz glazbu mora skinuti djever. Djever mora najprije platiti glazbenicima kako bi oni svirali dok on razvezuje *ropčenjak*. Prije razvezivanja djever natoči dvije čaše vina i nazdravi:

"Dej Bog hasna pri delji!"

Jednu čašu pruži *podsnehalji* (koja po pravilu mora biti udana mladenčeva sestra) i kucne se s njom. Kad dvaput popiju vino, on se uzvere na voćku. Razveže *ropčenjak* i spusti se na zemlju. Rubac i *pantlike* predaje *podsnehalji*, to pripada njoj, a jabuku zadrži. Zatim djever natoči opet dvije čaše vina pa si on i *podsnehalja trinknu* (kucnu) uz: "Bog nas poživi!" Kad su ispili vino, glazba prestaje svirati i smatra se da je *ropčenjak* razvezan.

Zanimljiv detalj o skidanju *ropčenjaka* ili *venčenjaka* u hrvatskim selima uz Muru u Mađarskoj donosi Andrija Dolenčić:

> "Tamo se najprije jedan mladi obuče u ženske haljine, maskira se i nagaravi. Pravi kojekakve šale i lakrdije te sprečava podsnehalji da 'posječe' cera. Najednom toga mladića pograbe prisutni mladići i povale ga na klupu, a svi ga ostali 'praše' (tuku) po stražnjici. Nakon što su dobro 'isprašili' ometača, donesu sjekiru i podsnehalja par puta zasječe u venčenjak, preda sjekiru deveru i on konačno dovrši rušenje (Mlinarci)" (Dolenčić NZ [s.a.] 132:51).

Da se *ropčenjak* zvao i *venčenjak* ne treba nas čuditi, ako znamo da su raznobojni *pantleki* bili dio mladenkinog vijenca. Naime, raznobojni *pantleki* bili su pričvršćeni i za mladenkin svadbeni vijenac i slobodno su visjeli po njezinim ramenima.

Ropčenjak ili *venčenjak* nije uska lokalna, u ovom slučaju međimurska, posebnost, već je u daljnjoj prošlosti, pretpostavljamo, to bio običaj rasprostranjen na širemu hrvatskom prostoru.

Student etnologije Dražen Galenić zapisao je seljačke svadbene običaje u okolici Ludbrega, a u selu Kutnjak (župa Kuzminec) zapisao je i djeverovo skidanje rupca sa stabla. Njegov zapis protumačio je Vitomir Belaj ovako:

"Riječ je o običaju koji se izvodio u određenom trenutku svadbenog slavlja. 'Gda je kolona došla pred hižu mlade i dok je prešla vsa spitancija pred lesom'. U tom se trenutku dakle, kada mladoženja dolazi pred mladenkinu kuću, dever morao popeti na neko drvo i s njega skinuti mladin ropčec.

U prijašnja vremena ('negda su mi japa pripovedali') nije se radilo samo o rupcu, nego je 'mesto ropčeca gori na drvo bil obešeni nekakev venčec od zelenjave, na kojemo je bil privezani isti takov ropčec'. Taj je rubac (odnosno nekoć vijenac) netko mlađi ranije objesio na vrh krošnje, ali ne na kakvu god granu: ona je trebala 'po mogućnosti biti čim višeša i da je bila suharek' (suha grana). Vijenac je visio na vrhu stabla, na suhoj grani u njegovoj krošnji.

Imajući na umu Katičićevo tumačenje jurjevskih ophodnih pjesama sada nije teško razumjeti simboliku ovoga svadbenog obreda (u tome slučaju, naime, možemo već naslutiti obred): 'venčec' je standardni simbol mladenke, a 'suharek' je suha grana na 'arbor mundi'. 'Venčec' po kojega mora ići djever, a obješen je o 'suharek' nije do li kukuvačica koja je zakukuvala u jutro rano v zelenom lugu, v zelenom lugu na suhom drugu, odnosno mlada nevjesta koja po gradu šeće. Dever simbolički odlazi po bratovu mladenku. Kutnjačko penjanje na drvo u čijoj je krošnji o suhu granu obješen zeleni vijenac posve je jasna aluzija na mitsku sliku o božanskoj svadbi koja se odvija u krošnji Svjetskoga drva" (Belaj 1998:238-239).

Prema ovim spoznajama možemo ustvrditi da je i naš *ropčenjak* ili *venčenjak* koji je također pričvršćen na suhu granu (štap je oguljene kore što znači suhi) očiti fragment božanske svadbe. Onda u "maskiranom mladiću u ženske haljine" koji ometa rušenje *ropčenjaka* (Dolenčićev zapis) vidimo mitsku sliku muške božanske osobe.

Zanimljivo je i dakako znakovito da *ropčenjak* susrećemo i u jurjevskim ophodima, ali i ne samo jurjevskima, pa nam i to govori da se radi o veoma važnom svadbenom detalju.

Zato donosimo i Nodilov zapis jurjevskih ophodara koji je dobio od Milana Šenoe:

> "Pjesma se pjeva u Turovom polju, na sam Gjurgjev dan u jutro, no, i pokraj drugojačijeg pripjeva, pjesma i obred ostadoše neznabožački. Slo`.e se dvije djevojke i jedan momak. Od dviju djevojaka jedna drži u ruci zelenu rakitovu ili vrbovu šibu, a momak na jednom suhom drvcu nosi svezanu crvenu mahramu, kao zastavu. To troje zaredi od kuće do kuće po čitavom selu, očekujući darove i pjevajući:
>
> 'Ovo se klanja, zeleni Juro, zeleno drevce, Kiroles! - i žute čizme, i u kune kape, u plave hale, - i bričke sable, pisanom pasu. - Kukuvačica zakukuvala u rano jutro, - v zelenom lugu, na suhom drugu, - na rakitovom i na borovom. - Jura mi ima zlatnu jabuku, - on mi ju tače u rano polje, u rano polje i crne gore, - u crne gore u divojačtvo. - Komu jabuka, tomu divojka! Jure jabuka, Jure divojka!'" (Nodilo 1981:111 [pod Ispravci i dopune]).

Nodilo piše da je gospodinu Šenoi neki stari seljak rekao da *Kiroles* znači kao i *Kyrie eleison*! I da se taj pripjev ponavlja iza svakog stiha u pjesmi. Nodilo smatra da je pripjev *Kiroles* u jurjevskim pjesmama zamijenio pripjeve *Lado* i *Ljeljo* (Nodilo 1981:110 [pod Ispravci i dopune]).

Kao što je vidljivo i neki jurjevski ophodari iz Turopolja nose *ropčenjak*. Možemo reći necjelovit *ropčenjak* jer nema jabuke. Međutim, jabuka je ipak prisutna. Tekst pjesme govori da je jabuka kod Jure što bi moglo značiti da je Jura već osvojio jabuku (mladenku): "Jura mi ima zlatnu jabuku... Komu jabuka, tomu divojka! - Jure jabuka, Jure divojka!"

Jurina britka sablja o pisanom pojasu, te stari pripjev pjesme *Lado* i *Ljeljo*, kao i prisutnost jabuke i crvene marame u ovom jurjevskom ophodu asociraju nas na duhovski ophod *kraljičara, kraljica - ljelja* u Slavoniji. Očito je da postoji sveza između ta dva ophoda.

Vratimo se našim mačevima ili sabljama.

U starijoj svadbenoj tradiciji Međimurja išli su na čelu svatovske povorke takozvani *kaprolji*. To su bila dva mladića, svečano obučena, a ponekad su imali i bijele rukavice. Svaki je u ruci imao pravi mač (sablju). Držao ga je desnom rukom savijenom u laktu. Toke mačeva pričvrstili su za pojase. Neki su privezali dugačke raznobojne *pantlike* (najviše crvene, bijele i plave) od papira, a ponekad od svile, na dršku mača, koje su slobodno visjele, a neki su privezali *pantlike* na toku mača. I danas se starija generacija sjeća takvih *kaprola*, što je u svom opisu polaska na vjenčanje sredinom 20. stoljeća lijepo opisao Andrija Dolenčić:

"Mladu vode u povorku koja već formirana na dvorištu čeka. Povorka je složena slijedećim redom: najprije idu jedan ili dva *kaprola*. Iza njih idu *katani*. Iza *katana* ide zastavnik i podzastavnik. Iza njega su *podekliči*, slijede ih mladoženja sa *starešinom* ili s *podekličkom*. Negdje pak mladoženja ide između zastavnika i njegova zamjenika, a tada ide *starešina* sa mladenkom, a negdje *dever*. A negdje ide u crkvu *dever* sa mladenkom a *starešina* sa zastavnikom. To je prema dogovoru. Tamo gdje *dever* ide sa mladenkom tamo onda *starešina* ide s *podsnehaljom*. Na koncu slijedi glazba. Povorka ide u crkvu i iz crkve pravcem kako Sunce ide. Gdje na crkvi postoje vrata na istočnoj i zapadnoj strani tada svadbena povorka ulazi na istočna vrata, a izlazi na zapadna. Negdje su to župnici branili, ali se tu i tamo čini krišom (Kotoriba). Razumije se da u nekim mjestima idu takovim smjerom od kuće u crkvu i iz crkve kući. Povorka se vraća istim redom kao i u crkvu ali s tom razlikom da sada mladenci kao muž i žena idu zajedno.

U svadbenoj povorci idu samo one osobe koje su zadužene kakvom funkcijom. *Kaproli* su imali dužnost da prave red. Oni su morali paziti da odstranjuju sve što bi moglo uznemirivati ili ometati svadbenu povorku. Bili su po vojnički ađustirani pa im odatle i ime. Kao vanjski znak svoje službe nosili su prave ili drvene sablje. Katkad su imali samo šareno okićene batine ili *fokoše* na kojima su bile privezane dugačke šarene, papirnate

vrpce. Nekada su *kaproli* jašili ispred svadbene povorke na bogato iskićenim konjima i pravili s konjima razne pompozne pokrete. No, način i oblik njihove uloge često se mijenjao, kako je to već naprijed spomenuto. *Kaproli* su imali dužnost pred crkvenim vratima ispred mladenaca sabljama ili *botama* napraviti križ na zemlji i onda ih podignuti u križ da mladenci odnosno cijela svadbena povorka prođe ispod njih kao ispod slavoluka.

Ako svadbena povorka ide pješke tada zastavnik mora sa zastavom praviti razne šaljive bravure da zabavlja svadbenu povorku i slučajne prolaznike.

Katani su danas svečana pratnja mladenaca. Nekada su bili obučeni u šarene narodne nošnje, u bijelu košulju, bijele gače, čizme i škrljak na glavi. Oko vrata su imali crvene rupce, a isto tako i u džepovima. Ako su jahali na konjima oni su također imali na sebi privezane rupce, u grivi i repu isprepletene šarene vrpce zajedno sa šikom. Čim su *katani* bili bogatije okićeni tim je povorka izgledala svečanije. Ako su *katani* išli pješke ulazili su s mladencima u crkvu, ako su jašili na konjima, ostali su s konjima pred crkvom." (Dolenčić [s.a.] NZ 132:47-48).

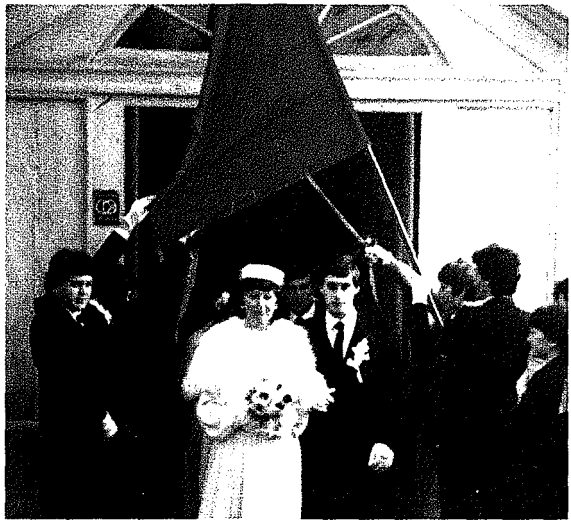
Iako nas sada zanimaju mačevi odnosno sablje, ne možemo ne primijetiti i upozoriti na kretanje povorke u smjeru Sunca kao što se kreću sva stara šetana kola (po Suncu), kao i da mladenku na vjenčanje vodi *starešina* ili djever koji su na svadbi preuzimali ulogu mladenkinog oca. Danas otac sam vodi svoju kćer u crkvu na vjenčanje jer se s vremenom izgubila uloga *starešine*. Takav je slijed normalan jer vuče korijene iz naše stare tradicije. Također, crveni rupci oko vrata *katana* i u njihovim džepovima svakako imaju značajno simboličko, apotropejsko, značenje odbijanja zlih sila.

Sjećajući se svoje svadbe i svojih vršnjakinja, Ksenija Repalust iz Draškovca priča:

"Bilo je kaprola koji so jako ljepo znalji stupati. Išlji so jen

kre drugoga. Znalji so stupati i malo rikverc kaj je bila vekša parada. A znalji so se u hodu i malo trknuti sabljami, i nazaj su išlji ljepo ravno v korak." [53]

Kad su *kaprolji* došli do crkvenih vrata, mačeve su prekrižili tako da je nastao luk i svatovi su u crkvu ulazili i izlazili ispod tog luka. Zastavnik je pak stavio zastavu iznad njihova luka.

Vjenčanje Ksenije i Josipa Repalust iz Draškovca, mladenka u netradicijskom oglavlju prolazi ispod mačeva - spoj starog i novog, 1986.

Ovdje moramo spomenuti i opremu svatovske zastave (ponekad državna, a ponekad samo crvena, crkvena) koju na čelu svatovske povorke nosi zastavnik.

Etnografski zapis o svatovskom barjaku s otoka Raba donosi Širola (1931:137): "Ako je 'dopust' crkveni priča mi stari debeli kum onda se uzima i barjak. Na barjak se kladu 2-3 jabuke, slatki i jedan drugi kolač i *'pašte'* (vrpce šarene)".

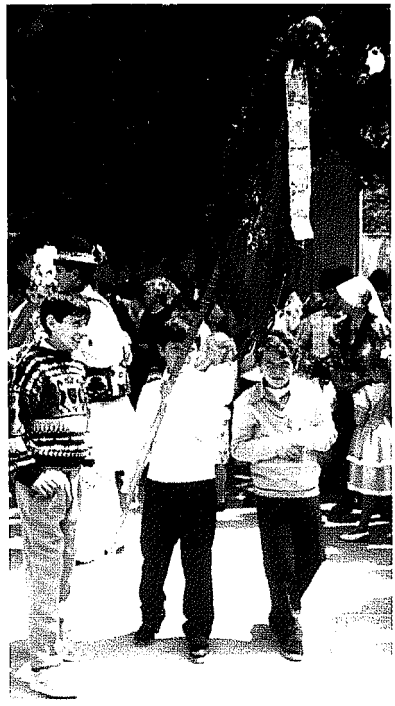
U selima Donjeg Međimurja običaj je da se na vrhu drške zastave pričvrste okićena jabuka i široki raznobojni *pantleki*. Za tako opremljenu (okićena jabuka, *pantleki*) zastavu također se kaže

[53] Kazivale Ksenija Repalust i Agneza Buconjić r. Repalust.

ropčenjak. Ovakav *ropčenjak* živo je prisutan do dandanas, naravno ne u svim svatovima.

Svatovska zastava koju nosi zastavnik na čelu svatovske povorke slična je *ropčenjaku*, Donja Dubrava, foto: Marija Novak, 2006.

Svatovska zastava, Karaševo (Rumunjska), foto: Marija Novak, 1994.

Prisutnost *kaprola* se također povremeno običava, koliko nam je poznato jedino u međimurskom selu Draškovec. U mnogim selima živi samo u sjećanju starije generacije.

Kaproli s mačevima
Vjenčanje Mile i Pavela Repalust, Draškovec, oko 1980. godine

Dakle, mačevi su bili prisutni na čelu svatovske povorke u hrvatskoj tradicijskoj svadbi, i opet bismo mogli reći, ne samo u Međimurju već i u drugim hrvatskim krajevima, a što nam potvrđuju fotografije iz okolice Zagreba (Vitez 1996:74).

Svadbena povorka u Lukšiću (Zagreb), 1952. iz zbirke Branka Kostelca, foto: Knežević, IEF foto 40938

No, mačevi su bili prisutni i u drugim svadbenim trenucima.

Na otoku Zlarinu, u starijoj svadbenoj tradiciji, mač je bio prisutan kad se skida mladenkin vijenac (kruna). U starijoj tradiciji mačem se je "odsijecala" mladenkina kruna, a u novije vrijeme mač je zamijenio nož kojim su se rezali končići kojima je bila pričvršćena kruna (v. Rajković 1982:535).

Iz Turopolja donosimo sljedeći zapis:

"Jedna osobitost stare turopoljske svadbe bio je 'tanec za partu'. Parta je bila traka, koju je djevojka do udaje nosila na kosi pod rupcom. Tu je traku 'gospon poklonič' nataknuo na šiljak sablje i zabio na kućno sljeme, dok su 'gospon dever' i 'gospon svat' s isukanim sabljama branili pristup, vitlajući uz sljeme oko parte sabljama i plešući 'drmež', koga su dulci zaigrali. Znalo je tu biti isječenih ruku i prstiju, po čem se vidi s kolikom se ozbiljnošću shvaćalo to predanje. Tko je pak htjeo i smjeo od svatova partu oteti, dobio je za nagradu pečenog purana i vina.

> Obično su napadali po dvojica, te dok je jedan potegnuo iz sljemena ruku sa sabljom, drugi je velikom brzinom oteo partu. O smislu tog običaja dalo bi se pisati" (Miklaušić 1994:298).

Da, zaista bi se dalo "o smislu tog običaja pisati", kao što kaže autor citiranog teksta Vojko Miklaušić.

Ovom prilikom nemamo namjere pisati o tom običaju, već samo primjećujemo da su mačevi u staroj svadbenoj tradiciji imali "posla" s mladenkinim oglavljem i stoga je moguće u tom kontekstu naslutiti njihovu faličku simboliku.

Vratimo se našim slavonskim duhovskim ophodarkama *kraljicama - ljeljama* i njihovim mačevima.

Mačevi u rukama gorjanskih *kraljica - ljelja* sjedinjeni su s maramom, u rukama otočkih *kraljica* su sjedinjeni s *pantlekima*, a u Starim Perkovcima su u kombinaciji s jabukom i *pantlekima*.

Da spomenuto Društvo "Ravnica" iz Starih Perkovaca nije na scenu postavilo neko novo običavanje gdje se uz mač nalaze jabuka i *pantleki*, govori nam i sljedeći Gavazzijev zapis o *kraljicama - ljeljama* koji je nastao u prvoj polovici 20. stoljeća:

> "U rukama imadu sablje (prave stare, ili drvene) a na njima bud obješene šarene trakove bud nabodenu naranču, limun ili jabuku i to ili čitava družba ili samo one, koje čine glavni njezin dio" (Gavazzi 1988:73).

I ovaj Gavazzijev opis (šareni *trakovi pantlike* i jabuka na vrhu sablje) upućuju na mladenku. Zato mač u rukama *kraljica - ljelja* ne možemo promatrati samo kao muški rekvizit.

Stoga se pitamo imaju li *kraljičari* ili *kraljice - ljelje* u rukama *ropčenjak* (*venčenjak*).

Jabuka, a pogotovo raznobojne *pantleke* na vrhu mača - kraljevskom simbolu - uvode nas u svijet božanstva. I pitamo se jesmo li na tragu božanske svadbe.

Marame *ljeljare*

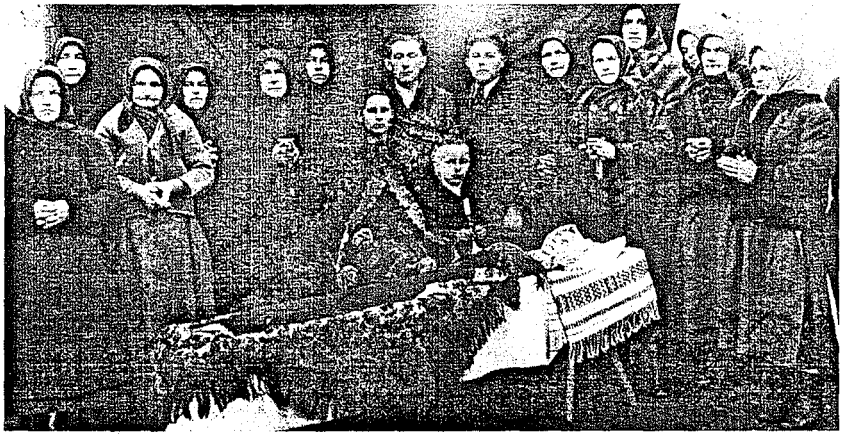
Jedan od važnih ženskih odjevnih predmeta koje upotrebljavaju ophodarke *kraljice - ljelje* jesu marame. Njih je dobro opisala Zdenka Lechner. Donosimo njezin zapis:

> "... Preko ramena i leđa Ljelje ogrću svilene mareme, koje se na prsima ne prekrste kao što je inače uobičajeno, nego se samo sastave pa krajevi vise nad pregačom. Početkom stoljeća kupovale su Gorjanke velike svilene marame sa cvjetnim motivima i nosile ih u Ljelje, pa su ih i zato prozvale ljeljarama. Zovu ih još šarene marame ili marame do prsti, čime se označava njihova veličina. Spušteni krajevi dopirali su im do stopala. O upotrebi tih velikih svilenih marama na grane svjedoče i fotografije Ljelja iz 1917. g. i ranijih godina. Tada su ih Ljelje nosile prvi dan, no kasnije kada su ušle u modu marame crvene svile preotele su prvo mjesto i potisnule marame ljeljare za drugi dan kada se odlazilo u tuđa sela..." (Lechner 1967:16).

Prema riječima Zdenke Lechner, marame *ljeljare* dobile su ime po ophodarkama Ljeljama. Što nas navodi na misao da su ophodarke Ljelje dobile ime po biljci *ljeljiji* (perunici)? Marame s cvjetnim motivima imaju duboko simbolično značenje.

Ovako opisane marame *ljeljare* nalazimo u Međimurju i Podravini (Đurđevac) pod nazivom *tibetni ropci* ili samo *tibeti*. Svi *tibetni ropci* bili su s cvjetnim motivima, a žene bi im same dodale okolo *štranclje* (vunene ili svilene resice). Nosile su ih u svečanim prigodama preko ramena, sprijeda preklopljenih u križ, a straga o pojasu su ih zavezale.

Osim toga što su *tibetni ropci* služili kao svečano žensko ruho, oni su bili i dio pogrebnog inventara. Naime, kad je žena umrla i kad su je stavili u lijes (*raku*), pokrili su je *tibetnim ropcem* sve do glave, i tako je bila do ukopa kada bi joj pokrili i glavu, a potom pribili *veku* (poklopac lijesa). Dakle, donji dio lijesa, izvana, bio je prekrit *tibetnim ropcem* na kojem je dominirala cvjetna bordura.

Pok. Regina Marđetko (*vihlan* i pokrov *tibetni robec*), Kotoriba 1942. godine

Takav mrtvački pokrov imale su samo žene. Muškarca bi pokrili *tibetnim ropcem* samo u slučaju da u kući nisu imali novaca za bijelo platno (obični pokrov) kakav se inače stavljao. Tako su mnogi *tibetni ropci* tijekom vremena zajedno s pokojnicama pokopani i oni su danas prava rijetkost pa se čuvaju kao drage uspomene.

Ukop u Kotoribi, lijes - *raka* s tibetnim ropcem i vihlanom, oko 1977., iz foto albuma Zlate Horvat, Kotoriba

O ženskim maramama za glavu, a koje su prema *Svetom pismu* simbol podložnosti, Josip Lovretić iz Slavonije početkom 20. stoljeća piše da su u Slavoniji mlađoj ženi stavljali u lijes čak tri marame.

Evo Lovretićeva zapisa:

> "Mrtvaca opreme u najsvečanije ruho, ali ako je umrla djevojka, ili mlada snaša, obuku je u tri ruha, a još po koje ruho ukraj nie metnu u lijes. Bude ih, koje po deset odijela u grob ponesu. Na djevojku i mladu navuku košulu svilom vezenu, drugu zlatom, a treća je svilena sukna; po dva, tri svilena zaprega joj pripašu, a oko vrata metnu po tri marame, ako ima, bijelu zlatom vezenu, pa crnu, ili plavu zlatom vezenu atlaskinu, i najlepšu i najveću svilenu prangaru. Pokrov joj kroje od bijelog u dvije pole još nekrojena tkana. Ako je žena prikrivali su ju dosad zlatnom šamijom, a sad ju zaviju šamijom, kao da će u crkvu" (Lovretić 1990:381).

Zašto tri marame? Zašto tri ruha?

Lovretić nam ne objašnjava ovakvo običavanje, no sigurni smo da su ljudi za takvo opremanje mrtvaca ("obuku ju u tri ruha") imali svoj razlog.

U plesnom folkloru, kod Hrvata, brojka tri ima sakralno značenje (v. Novak 1987:530) stoga nije nemoguće da i u ovakvim životnim okolnostima ima svoj sakralni dio.

U svakom slučaju, marama pri ukopu žena zauzima posebno mjesto. Pazilo se na svaku pojedinost. Tako na primjer, u Podravini umrloj ženi nisu zavezali maramu pod bradom, već su samo krajeve marame ispod brade preklopili u križ. Mislimo da i taj detalj proizlazi iz nekog starog zaboravljenog vjerovanja.

No, vratimo se *tibetnim ropcima* i maramama *ljeljarama*.

Moramo spomenuti da neki *tibetni rupci* u Međimurju nisu bili od svile, već od fine kašmirske vunice koja je u narodu kotirala kao svila.

Prema pridjevima *kašmirski* i *tibetni* može se govoriti o podrijetlu tih marama, tj. da potječu iz daleke Azije. Naime, Kašmir se nalazi između Indije i Pakistana, a Tibet koji je smješten sjeverno

od Himalaje u sastavu je Kine.

O putu svile Marijana Gušić piše:

"Svila kao stalna formula u običaju Ljelja uvodi nas ponovo u taj isti svijet, gdje je trgovina svilom kretala iz Kine na Iran, koji je dugo zadržao monopol predstavništva s tom dragocjenom robom, a konačno na početku naše ere Iran i sam započinje proizvodnjom svilenih tkanina" (Gušić 1967:37).

Kao što vidimo, prema Marijani Gušić, sam materijal marama *ljeljara* (svila) vrlo je znakovit za običaj *kraljica - ljelja*, no mislimo da i uzorak (cvjetni motiv) ima svoje značenje.

Moguće je da su, koliko nam je poznato, međimursko-podravski *tibetni ropci*, zvani u obredu *kraljica - ljelja* marame *ljeljare*, imali i prvotni uzorak cvijeta perunike (*ljeljije*), a tek da su se u kasnijem razdoblju na maramama pojavili motivi raznog cvijeća. Sam naziv *ljeljara* upućuje nas na biljku *ljeljiju* (peruniku). Prema botaničarki Ljerki Regula, stavljala se još kod starih Grka na grobove žena. U našim se krajevima, pogotovo u južnim krajevima Hrvatske, perunika/lelija i danas veže s grobljem.[54]

Ako znamo da je odnos Hrvata prema biljci perunici (*ljeljiji*) bio kao prema svetoj biljci, onda možemo pretpostaviti da su te marame imale i ulogu zaštite, i to božanske zaštite, kako u kraljičkom obredu tako i u pogrebnom obredu.

Kraljeve krune, vijenac i kitice

Ophodarke *kraljice ljelje* posebno resi oglavlje. U svezi s oglavljem Zdenka Lechner je zapisala:

"Kosa im je nad čelom okićena đendarom, nizom zrnaca, sa strana cvjetićima, a zulufi špangama. Na tako uređenu glavu kraljevi stavljaju cvjetne kape, a kraljice vijence.

[54] Vidjeti u poglavlju o perunici, kazivanje Nedjeljka Anića.

Cvjetne kape koje nazivaju jednostavno kape, a ponekad i kraljeve krune, imaju stožasti oblik, koji je dobiven slaganjem ukrasnih elemenata na muški šešir. Nad obodom su 'štrepe', a red ukrasa napravljen od sjajnih zrnaca uokvirenih perlica, a nad njima cvjetovi, umjetno cvijeće od raznobojne svile ili samta. Cvjetovi se slažu unaokolo i uvis, a na vrh se stavlja kovilje, koje bude i obojeno. U cvjetove se ulažu po jedno ogledalce sa prednje strane, a jedno sa stražnje. Kape prave žene u selu koje su vješte tom poslu. Danas te cvjetne grančice kupuju kod kitničarke, a neko vrijeme pravile su ih same od perja. U jednom razdoblju cvjetovi su bili izrađeni od žice i živoga zlata. Na stražnjoj strani kape ispod 'štrepa' pričvršćene su raznobojne svilene vrpce, koje padaju niz leđa.

'Vinci' za kraljice napravljeni su od voštane mirte kao za mladenke koje idu na vjenčanje. Kupuju se u trgovinama" (Lechner 1967:16-17).

Mi bismo rekli *kraljevi* pak imaju krune baš kao mladenci. Naime, i mladenci su imali krune (o tome nam govore poneki zapisi, a i pojedina sjećanja starije generacije), samo su oni prekinuli s običajem nošenja krune prije negoli mladenke.

Kralj u običaju Ljelje iz Gorjana u Đakovštini (Gušić, 1967)

Zanimljivo je da u duhovskom ophodu *kraljica - ljelja* u Gorjanima ljudi *kraljevo* oglavlje zovu krune, a da *kraljičino* oglavlje zovu vijenac, a znamo da kruna i vijenac imaju isto značenje. Tako, promatrajući oglavlja *kraljeva* i *kraljica* možemo govoriti kao o mladencima i mladenkama.

Međutim, prema nekim starim zapisima duhovskog ophoda pod nazivom *kraljice - ljelje*, nisu sve sudionice *kraljice* niti su svi sudionici *kraljevi*. Samo je jedna *kraljica* u ulozi mladenke.

Marin Radičev je 1944. godine zapisao:

"Pri izvođenju 'Kraljica' sve su djevojke obučene u najljepšu narodnu nošnju, a 'Kraljica' ili kako je još zovu 'Mlada' imade i veo na glavi, kao kad ide sa vjenčanja" (Radičev prema Černelić 1991:64).

Sljedeći zapis potječe iz 1846. godine, a nastao je u Slatini (Slavonija):

"Djevojke se skupe i jednu između drugaricah obuku u svečano mužko, odelo, dadu joj sablju u ruku i nazovu je *kraljem*. Druga se kao *kraljica* obuče. Obe osobe moraju se od svih ostalih nesamo uresom, već i deržanjem odlikovati..." (Černelić 1991:64).

Prema ovim zapisima, jasno je da je u duhovskom ophodu *kraljica - ljelja* samo jedna osoba *kraljica* i samo jedna osoba *kralj*, a ostale sudionice su *kraljevska* pratnja. *Kraljicu* zovu mlada i ima na glavi veo kao kad ide na vjenčanje. Dakle, *kraljica* je u biti mladenka, a onda je i *kralj* mladenac i on ima krunu.

U starijoj hrvatskoj svadbenoj tradiciji, u Podravini (priča Marija Janaček), bio je poznati običaj koji se zvao ***na vence*** (na vijence). Navečer uoči svadbe (misli se vjenčanja) išli su mladenac i *zastavnik* k mladenkinoj kući. To su rekli: "Idu na vence!" U mladenkinoj kući im je žena, koja je bila zadužena za *vence*, prišila na šešire vijence. Na šešir iznad oboda sve okolo prišila je pedalj široku traku izrađenu od sitnih bijelih cvjetića voštane mirte. I to je bio mladenčev vijenac za svadbu. Isto tako je prišila i *zastavniku*.

Gdje su bili bogatiji, tamo su vijenci bili bogatije okićeni, a gdje su bili siromašni, tamo su vijenci bili skromniji. Tamo gdje su bili

bogatiji, tamo su mladenca i *zastavnika* ponudili jelom i pićem, a gdje su bili siromašni, tamo su samo poslali šešire, na njih je žena prišila vijence i poslali su ih natrag k mladencu. Kad je bila svadba, mladenac je skinuo svoj vijenac u određeno vrijeme, obično kad i mladenka. *Zastavnik* također. Običaj *na vence* održao se u Đurđevcu i okolici skoro do četrdesetih godina 20. stoljeća, sjeća se Marija Janaček.

U svezi s večeri kod mladenke, a uoči vjenčanja, Manda Svirac donosi Božičevićev zapis iz 1910. godine, a koji se odnosi na Šušnjevo Selo u Lici. Pogledajmo taj zapis:

> "Večer uoči svadbe zove se ***kitice večer***. Cure... deladu goru. To je jedan kru, a u sredini tega kruva zataknu kiticu, ka će bit na zastavi. Oko ove velike kitice, zataknu u kru one druge ke ćedu svatom prišit kitičarice za kriljake. Ovaj kru opašedu s tračkom, širokim tri prsta..." (Svirac 1998:81).

I sam naziv ***kitice večer*** govori o tome da su te večeri u prvom planu kitice. Kitice su zamjena za svadbeni vijenac, a kitice se zovu i male grančice koje se stavljaju svatovima na rever. Ovaj zapis govori da se kitice stavljaju i na zastavu. To nije neobično jer se u nekim hrvatskim krajevima, npr. u Međimurju, na zastavu stavlja okićena jabuka i *pantleki*, simboli mladenke, pa tako i kitice na zastavi mogu imati istu simboliku.

Iz etnološke literature saznajemo:

> "Ponegdje je i mladenac imao svadbeni vjenčić pričvršćen na šeširu, a češće je to bila za šešir zataknuta kitica ili drugi ukras (npr. čapljino pero)" (Vitez 2003:41).

Zanimljiv zapis u svezi s mladenčevom kapom donosi Zvonimir Toldi. On je u Glogovici (Slavonija) zapisao da djevojka šalje momku šarenu jabuku u koju je utaknut ružmarin nakićen *pantličicama* i žutim smiljem. Jabuke je u Glogovici u drugoj polovici 20. st. šarala Jelka Kasapović - Kasapova. Šarala ih je pčelinjim voskom slično šaranju pisanica. Najviše je šarala cvijeće, hrastovo lišće, *kofrčice* (spirale), jagode. A još bi i napisala: *Živili mladenci!*

Je li to bila praksa na širem području Slavonije ili Hrvatske ili je to lokalna osobitost, predmet je dubljega istraživanja. U svakom slučaju prisutnost jabuke na svadbi ili uoči svadbe vrlo je znakovita. Jabuka ima višestruko značenje. Između ostaloga simbol je plodnosti, simbol mladenke, itd. Na širem području Hrvatske poznato je da su si djevojke i mladići međusobno davali jabuku, osobito *božićnicu*, "za veru" što je značilo da gaje osjećaje ljubavi jedno prema drugome i da su si odani, vjerni. Naravno da je bilo i slučajeva da je samo djevojka dala jabuku *božićnicu* mladiću i tako mu izrazila svoju naklonost, a tako je mogao postupiti i mladić.

U predsvadbenom običaju kod Hrvata u Bosni i Hercegovini, prema starijim etnografskim zapisima s kraja 19. st. "jabuka šarenika sva unaokrug okićena cvancikama" koju sprošenoj djevojci, curi, na tzv. *curskom kolaču,* na uzdarje nosi svekar u predsvadbenom ritualu preuzima simboliku prstena kojom mladenka potvrđuje svoju vjernost mladencu i odlučnost za sklapanje čvrstog braka (v. Šestić 2003:138-155).

U tom kontekstu promatramo i šaranu jabuku. Toldi je zapisao:

> "Jabuku šalje cura momku i u njoj ružmarin zaboden u polak jabuke, ružmarin sav nakitit pantlićicama i žutim smiljem. Taj je ružmarin nakitit za mladoženju. Kad se dođe stvari selit, doveze se na koli i sestra mladoženje. Njoj dadu da donese šaranu jabuku i ružmarin, a vozi se u prvi koli. Na dlanu drži jabuku, drugom rukom čuva da se ne pribije brk ružmarina, a sve u biloj šlinganoj maramici, razvrnitoj, pa se to i vidi. Do vjenčanja jabuka bude u sobici, a kad se mladoženja stane spremat, dobije taj ružmarin iz jabuke oko kape. Šarana jabuka ostane u sobici i čuva se dok ne strune" (Toldi 1997:76).

Kao što vidimo i mladenčeva kruna (vijenac) doživjela je polagano odumiranje (od krune preko kitica do čapljinog pera).

Nas zanima mladenčev šešir pretvoren u krunu (vijenac). Kako to da su mladenčev šešir i *zastavnikov* šešir postali krune? Kruna simbolizira nešto uzvišeno, nešto što pripada samo

kraljevima!? Ima li sve to smisla? Zašto takva simbolika u svadbenom ceremonijalu?

Mislimo da ima smisla.

Prvo, okrunjena mladenka treba sebi ravnog para!

U narodu je mladenkin vijenac (kruna) simbol nevinosti. Možemo li to isto reći i za mladenčev? Da, možemo. Ali, vijenac (kruna) nije samo simbol nevinosti. Kruna je ponajprije simbol kraljeva, to pak nije upitno.

Zastavnik predvodi svatove. On ide na čelu svatovske povorke. I on ima na glavi šešir-vijenac (krunu). Je li bitna i kod njega simbolika vijenca - nevinost?

Mislimo da nije. Mislimo da *zastavnikov* šešir-kruna ima prvotnu simboliku kralja. Prema tome *zastavnik* predvodi "kraljevske svatove". On predvodi "gospodu svatove"! Kako gospodu svatove kad se zna da se obični ljudi (seljaci) nisu u svakodnevnom životu oslovljavali s gospodin? Međutim, na svadbi jesu.

O tome piše Zorica Vitez:

> "U nekim krajevima bilo je uobičajeno tituliranje svatova izrazima koji upućuju na drugu društvenu skupinu, na stalež kojemu ti ljudi inače ne pripadaju. To je raširenо oslovljavanje svatova kao gospode (gospoda svatovi), kao i oslovljavanje s vi ili obraćanje u trećem licu množine (čuju, gospon), što je običaj na kajkavskom području. Prema nekim tumačenjima, tu je riječ o namjernom imitiranju ponašanja višeg staleža, ugledanju na negdašnju vlastelu" (Vitez 2003:40-41).

U sjevernoj Hrvatskoj (Međimurje), na dan vjenčanja, kad *mladenec* sa svojim svatovima dođe k *mladenke* i kad je dobije, tj. kad su prihvaćeni u kuću, onda na ulaznim vratima kuće svaki svat dobije *cimer* (negdje kažu kitica jer je cvjetić isti kao i cvjetići u mladenkinu vijencu), koju mu obično mladenkina prijateljica pričvrsti na rever (kragnu). *Cimer* svatovi mogu, a i ne moraju platiti.

Dobivši ovo svatovsko znamenje *cimer*-kiticu, malu cvjetnu grančicu i zelenilo, svatovi dobivaju novi status, status "gospode".

Uz to se jedan drugome obraćaju s poštovanjem, i obraćaju se jedan drugome u trećem licu množine.

U Gornjem Međimurju (Gornji Mihaljevec) uz *gospon* pridavali su još i pridjev *čerljeni* (crveni). Tako na primjer:

"Čerljena gospa sokačica, čerljeni gospon dever, itd." [55]

U svezi sa svatovskim kiticama Andrija Dolenčić je zapisao:

> "Značajno je kod toga da se uz ostala jela donesu neke pogačica u koje je zataknuta kitica ružmarina, pušpana (zimzelena). Svaki mora platiti tu kiticu i time stiče pravo na naziv gospon ili gospa i jedan drugome govori vi bez obzira na godine. Svi se pozdravljaju. Čerleno dobro jutro ili Čerleni dober den" (Dolenčić [s.a.] NZ 132:45).

Dakle, dobivši ili plativši svatovsko znamenje (*cimere* - kitice), svi sudionici svadbe prelaze u "više sfere". Razlog tome ne vidimo u "imitiranju ponašanja negdašnje vlastele", već mislimo da su korijeni takvom običaju mnogo dublji i složeniji.

Radoslav Katičić u tekstu "Tragom tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti", u nekoliko navrata spominje "gospodu", a koja su u svezi sa svetom svadbom. Evo jednog njegovog primjera:

> "Sve su kite oklenile, samo jedna ne. / Ona nije oklenila kaj zelena nij. / Na toj kiti sva gospoda i gospon Bog (H 17). Tamo su se okupila i 'gospoda', tj. prosci. Kao da se svadba slavi kod Gromovnika kao mladenkina oca" (Katičić 1989:58).

Možemo se pitati kakve veze imaju "Katičićeva gospoda" s "našom gospodom".

Pričekat ćemo izravni odgovor.

U knjizi *Hrvatski svadbeni običaji* iz pera Zorice Vitez možemo pročitati:

> "Privremeni prijelaz u viši rang ili drugi stalež, također na verbalnom planú, potvrđuje se i u već spomenutim nazivima (npr. u Žumberku postoje uobičajeni nazivi: mlada i

[55] Iz rukopisne zbirčice svatovskog *spričavanja* Albera Pintarića, r. 1904. g. u Gornjem Mihaljevcu. Zbirčicu je sam prepisivao 1932. g. iz jedne starije bilježnice.

mladoženja, ali ih za trajanja svadbene procedure oslovljavaju: kapetanica i kapetan). Ta vrsta 'napredovanja' u znaku vojničke hijerarhije vjerojatno nije tek slučajno vezana uz područja s vojničkom tradicijom. Ta ista tradicija nazire se i u drugoj pojedinosti, u mladenčevoj odjeći u kojoj barem jedan dio treba biti prema uzoru na vojničko odijelo, i to ne ono suvremeno, nego dio vojničke uniforme iz starijeg doba (kabanica, uske hlače). Istoj skupini pojava vjerojatno pripada poredak i kretanje svadbene povorke u kojoj neki naziru oblik vojne formacije; s tim je možda u svezi i inzistiranje u nekim krajevima da svatovi jašu na konjima bez obzira na udaljenost, a možda i specifičan način izražavanja radosti i obilježavanja određenih faza svadbene procedure pucanjem iz vatrenog oružja (uz druge osobito magijske svrhe)" (Vitez 2003:41).

Primjećujemo da sjeverna Hrvatska (Podravina, Međimurje) nije područje s vojničkom tradicijom, a ipak se za svadbenu povorku reklo: "Ide vojska!" Osim toga, na čelu svatovske povorke išli su već spominjani *kaprolji*, pa *katani*, a *starješinu* svatova (vođu svatova) nazivalo se *šereg kapitan*.

Vinko Žganec izdao je 1921. g. knjižicu svatovskih govora pod nazivom *Starešinstvo ili kapitanjstvo*. I Nikola Bonifačić Rožin dobio je na terenu rukopisnu zbirčicu svatovskih govora: *Starešinstvo ili kapitanstvo* iz sela Štefanca u Međimurju, koju je pohranio u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu (v. Bonifačić Rožin 1959).

Kako objasniti to vojničko nazivlje na svadbi na području s "nevojničkom tradicijom"? Neki bi, možda, rekli da su ti krajevi pod utjecajem "vojničkog područja". To bi bilo najjednostavnije objašnjenje. Međutim, pitanje nije tako jednostavno.

Pođimo od *mladencove* i *zastavnikove* krune (vijenca).

"S krunom se može usporediti vijenac što ga dobivaju inicijanti kultova s misterijem", čitamo u *Rječniku simbola*.

Vijenci (krune) *mladenaca* u našem narodu simbol su nevinosti, a posebice se to misli za mladenkin vijenac.

Nema sumnje, mladenci su i inicijanti, pa eto, imamo

objašnjenje za njihovo nošenje krune.

> "Od najdavnijih vremena kruni se pripisivala profilaktička vrijednost. Tu osobinu dobiva od one tvari od koje je napravljena: cvijeća, lišća, kovine, dragog kamenja, a i kružnog oblika koji je dovodi u srodstvo sa simbolizmom neba" (Chevalier i Gheerbrant 1987:325).

Poznato je da mladenci nose cvjetne krune. Dakle, kruna im je i zaštita.

A što je sa *zastavnikovom* krunom? Što ona simbolizira? Svatovi pak imaju *cimere* kitice (cvjetne grančice). Rađeni su od istog materijala kao i krune *mladenaca*. Znači to su djelići krune, pripadaju *mladencovim* krunama.

U *Rječniku simbola* možemo pročitati i sljedeće:

> "Kruna simbolizira dostojanstvo, vlast, kraljevstvo, pristup višim redovima i snagama...
>
> U svim civilizacijama atribut kralja je kruna...
>
> Zbog solarnog podrijetla kruna simbolizira kraljevsku ili nebesku vlast" (Chevalier i Gheerbrant 1987:326).

U toj simbolici vidimo i simboliku *zastavnikove* krune. Njegova nas kruna vodi u kraljevstvo. Ali, pitamo se u koje kraljevstvo?

Postoje dva kraljevstva: kraljevstvo zemaljsko i kraljevstvo nebesko.

Mislimo da okrunjeni *zastavnik* predvodi "kraljevsku svadbu" koja pripada kraljevstvu nebeskom. Zašto? Kraljevstvo nebesko ima i nebesku vojsku. *Milîcija coelestis* (nebeska vojska), prema *Bibliji* (*Svetom pismu*, Izajija 34,4; Luka 2,13) ima tri značenja:

1. zvijezde nebeske, svod nebeski, nebeska vojska;
2. nebeska vojska su anđeli;
3. klanjanje zvijezdama može značiti i kao idolopoklonstvo.

Nas zanimaju prvo i drugo značenje. Dakle, nebeskom se vojskom podrazumijeva čitav nebeski svod sa svim zvijezdama koje stoje u redu, svaka na svom određenom mjestu. I drugo, nebeskom vojskom podrazumijeva se i sav duhovni svijet koji je nevidljiv, ali je također u određenom redu.

Gotovo u čitavoj Hrvatskoj, svatovi su se uspoređivali s vojskom. Za svatovsku povorku reklo se: "Ide vojska!"

Za mladence se pak reklo: "Sprajlji so se v red!" ili se reklo: "Oni so se sredilji!" Mladenkinoj majci znalo bi se reći: "Blago tebi, kčer si v red sprajla!" Isto bi tako znali reći i za mladenca. Ili se pak moglo čuti: "Djecu je u red postavio!" Što je značilo da je djecu oženio ili udao.

Tako isto običavalo se reći i na otoku Krku: "Najviše je bilo da se oni ožene, ali kako se v Omišlju reklo '*da se sprave*'" (Turato Mešter 1970:452).

Što znači "sprajti se v red" (spremiti se u red, stati u red)?

Tu se ne misli stali su u red, u vrstu, već se misli da su u svom životu zauzeli svoje mjesto koje po nekom nepisanom pravilu zauzimaju odrasli (djevojke se udaju, mladići žene) jer takav je životni red koji teži savršenstvu po uzoru na nebeski red gdje je sve u redu i kako treba biti. Običaji neba su savršeni. Dakle, kako svaka zvijezda stoji na svojemu mjestu, tako i svaki čovjek ima svoje određeno mjesto. Čovjek, naravno, teži savršenstvu. **Mišljenja smo da zbog takvog savršenog nebeskog reda koji podsjeća na zemaljski strogi vojnički ustroj, narod svatovsku povorku naziva vojskom, a *starješinu* svatova *kapetanom*, a onda i nekim drugim svatovskim dužnosnicima pridaje pokoji vojnički čin.**

Dakle, kad se za svatovsku povorku kaže "vojska", misli se na nebesku vojsku.

U tom kontekstu vidimo i Katičićevu "gospodu", a i našu "gospodu svatove", "nebesku gospodu svatove". Prema tome, okrunjeni *zastavnik* predvodi "nebesku vojsku", a samim tim i "nebesku svadbu", "božansku svadbu". *Zastavnik* na vrhu drške zastave ima pričvršćenu okićenu jabuku i raznobojne *pantleke*, simbole mladenke.

Zašto *kraljice - ljelje* imaju vijence kao mladenke?

Iz etnografske literature i brojne fotodokumentacije saznajemo da su se Hrvatice udavale okićene svadbenim vijencem s *pantlikama* (vrpcama) još u 20. stoljeću (v. Vitez 1996).

> O svadbenom vijencu i kiticama donosimo zapis s područja sjeverne Hrvatske, a koji je nastao sedamdesetih godina 20. stoljeća:
>
> "Mladenka je na glavi imala vijenac. On je bio napravljen od đurđica (rađenih od papira), malo zelenila i ukrašen šikom. Vijenac joj je bio svezan ispod 'kite' (pletenice), a po pletenici su joj visjeli 'pantleki' raznih boja. 'Pantleki' nisu bili papirnati. Tako ukrašenu glavu imala je mladenka koja se vjenčavala u 'robači'. Ne može se reći vremenska granica, ali bi se moglo reći otprilike da se vijenac zadržao do dvadesetih godina 20. stoljeća.
>
> S pojavom bijele haljine se promijenio i ukras za glavu. Umjesto vijenca mladenka je imala na glavi kitice. I kitice su bile napravljene od đurđica, a ispod njih bi stavili grančicu asparagusa. Neke su mladenke i kupovale kitice, tako da već oko pedesetih godina 20. stoljeća sve mladenke imaju kupljene kitice s dugim ili kratkim šlajerom.
>
> Valja zabilježiti i to da su mladenke jedna drugoj posuđivale vijenac (ili, kásnije, kitice i šlajer). Tako bi se u jednom vijencu ili jednom šlajeru vjenčalo po nekoliko mladenki" (Novak 1979:78-79).

Kasnija su istraživanja pokazala da je u nekim selima, primjerice u Svetoj Mariji, bilo mladenki koje su se u prvoj polovici dvadesetog stoljeća vjenčale tako da su na glavama imale samo bijeli rubac *preljevanec*. Ispod rupca visjela je jedna pletenica u kojoj je bio zavezan *pantlek*. Bijeli rubac trebao je biti zavezan *na špinec* tako da je iznad čela nastao oblik trokuta.[56]

[56] Prema kazivanju Katarine Kvakan.

Dakle, *pantlek* u mladenkinom oglavlju bio je jedan od važnih detalja. To potvrđuje i zapis s kraja 19. st. koji govori o uređivanju mladenke za vjenčanje kod Hrvata u okolici Dervente (Bosna i Hercegovina). Uz raskošno mladenkino oglavlje "najposlije se na vrh glave pripne cvijet od raznobojnih vrpci (*pantljika*), čiji krajevi s prijeda dopiru do talira, a odostraga odulje do pleća" (Šestić 2003:158).

Pojavom kitica nestali su iz mladenkina oglavlja raznobojni *pantleki*. Međutim, nisu se baš lako žene odrekle *pantleka*. Njih mladenke i dalje nose ali na buketima cvijeća. O tome nam govori sljedeći zapis:

> "Za mladenku i 'podekljičke' (mladenkine pratilje) napravile su 'čokore' (bukete cvijeća). Mladenkin je buket morao biti znatno veći od ostalih. U 'čokore' su obično stavljale bijele kale ili 'ivanjske ruže' (ivančice). U nekim svatovima 'podekljičke' nisu imale bukete.
>
> Krajem 19. i početkom 20. stoljeća ni mladenka nije imala buket, već je umjesto njega držala u ruci molitvenik i maramicu. Dakle, buketi su došli u 'modu' tek negdje tridesetih godina 20. stoljeća. Buketi su slagani ovako:
>
> Najprije su stavljale na široki bijeli papir nekoliko grančica asparagusa, a zatim bijelo papirnato cvijeće, najčešće kale ili ivančice. Iz svakog buketa visjelo je i nekoliko bijelih papirnatih naboranih vrpci. Stabljike cvijeća bile su svezane dvjema (pedalj širokim) papirnatim vrpcama u mašnu. I vrpce su bile bijele, a krajevi mašne sezali su skoro do zemlje. Te su vrpce bile ukrašene sitnim grančicama asparagusa" (Novak 1979:79-80).

Iako *pantleki* na buketima cvijeća nisu bili raznobojni, već bijeli (bijela boja je simbol nevinosti u tom kraju), *pantleki* su ipak bili uz mladenku.

Svatovi Katarine i Andrije Radaj, Donja Dubrava, 1944. godina, detalj - buket s *pantlekima*

Poslije sedamdesetih godina 20. stoljeća mladenke su imale bukete od živog cvijeća i ti buketi nisu imali dugačke *pantleke*, već je samo bijelom vrpcom u mašnu bio zavezan buket. Tako je to do danas.[57]

[57] Kazivale su mi Marica Kvakan (r. 1954.) koja se udala 1974. g. u Svetoj Mariji i Ana Karloci koja se rodila 1957. g. i vjenčala 1975. u Donjoj Dubravi.

Zanimljivo je da su se raznobojnim *pantlekima* do kraja 20. stoljeća kitile sobe u kojima se održavala svadba. Zato bismo mogli reći da su *pantleki* bili obvezatna dekoracija tradicijske svadbe.

Međutim, zanimljivo je da su i na pogrebnim vijencima (koji su bili kruškolika oblika i koje su žene izrađivale kod kuće) bila dva velika papirnata *pantleka* (metar dugačka i pedalj široka) i to obično plave boje. Na te *pantleke* nije se ništa pisalo. Takvi pogrebni vijenci s *pantlekima* bili su samo za žene.

Vratimo se svadbenom vijencu s raznobojnim *pantlekima*.

Raznobojni *pantleki* na svadbenom mladenkinu vijencu, koji su bili pričvršćeni za vijenac i slobodno su visjeli mladenki po ramenima, očito su imali važnu ulogu u svadbenom obredu.

Što simboliziraju raznobojni *pantleki* u spektru boja?

Hrvati su katoličke vjere, a "... u kršćanskoj predaji ***duga*** se često pojavljuje kao znak stišavanja božanske srdžbe, sklapanja novog saveza, novog polaska u život i kao znak novog stvaranja, koje štiti božanska naklonost" (Chevalier i Gheerbrant 1987:132).

Nema sumnje, mladenka je na pragu novog života, novog saveza, i u tom trenutku poželjna je božanska zaštita. Ali koja? U grčkoj mitologiji *duga* je personifikacija boginje Iris. Uočili smo da je u Hrvatskoj *duga* personifikacija boginje Perunove žene. Stoga možemo ustvrditi da su **raznobojni *pantleki* u spektru boja na tradicijskom svadbenom vijencu mladenke u Hrvatica simbol *duge*, odnosno simbol boginje Perunove žene.**

Zdenka Bobinec iz Šulinca u zelinskom kraju, foto: prof. Dinko Vranković (Žganec, 1979)

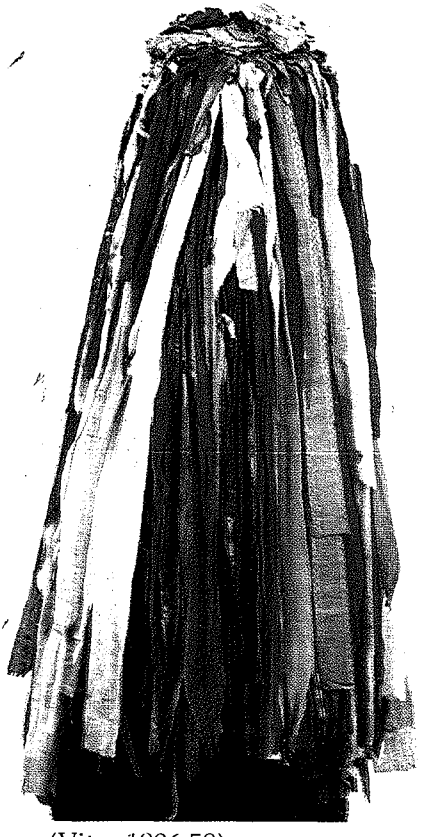
Samim tim što raznobojne *pantlike* simboliziraju boginju Perunovu ženu one ujedno mogu biti i simbolična "duhovna spona" između mladenke i boginje te znak privrženosti boginji čiju naklonost mladenke priželjkuju u trenutku stupanja u "novi život".

U posljednjim stoljećima, u sjevernim krajevima Hrvatske, *dugu* zovu bogorodica. Ni u podsvijesti ne misle na boginju Perunovu ženu već na Majku Božju. Nazivi za *dugu* u Hrvatskom zagorju *Marijin tračec* ili *Marijin trak* (drugim riječima Marijin *pantlečec* ili Marijin *pantlek*), *Marijin pojas* potvrđuju nam prethodnu misao.

O mladenkinom svadbenom vijencu naša etnologinja Zorica Vitez piše:

> "Svadbeni vijenci su se čuvali u obiteljima kao dragocjene uspomene, često u posebnim ormarićima. Uz vijenac se obično nalazila i mladenčeva svadbena kitica, a ponekad i fotografija s vjenčanja. **Svadbeni su se vijenci poklanjali crkvi**, odnosno **Majci Božjoj kao zavjetni dar**, o čemu svjedoče i do danas očuvani vijenci u crkvama i samostanima. Štoviše, crkvama darovani vijenci služili su za posudbu udavačama koje nisu mogle nabaviti vlastiti vijenac. Primjerice, u crkvi Majke Božje u Mutvoranu u jugoistočnoj Istri čuva se vijenac rijetke starine. Prema istraživanjima etnologije Jelke Radauš Ribarić, **vijenac je do Drugoga svjetskog rata ukrašavao glavu kipa Majke Božje**, a poslije rata čuva se u sakristiji. Do Prvog svjetskog rata, a možda i ranije, **skidali su ga i posuđivali mladenkama**. O starosti vijenca svjedoče brojne ukrasne vrpce različitog podrijetla i vremena izrade.
>
> Vrijednost vrpci koje je trebalo kupiti za mladenkin vijenac nadmašivala je mogućnost seljačkih obitelji, pa je zabilježeno da je u nekim slučajevima i cijelo selo darivalo budućoj mladenki poneku vrpcu za njezin vijenac. Razumljivo je da je tako nastala dragocjenost, s dodatnom vrijednošću vijenca kao simbola djevičanstva, mogla završiti u crkvi i na kipu Majke Božje. **Noseći takav vijenac, mladenke su osiguravale i**

osobitu zaštitu: posvetu i blagoslov toliko priželjkivanu u času udaje. Zauzvrat, **mladenke su vijencu pridodavale poneku vrpcu i na njima ostavljale znakove o sebi** (ime, magijski čvor ili zaštitni znak načinjen koncem). Tako je nastao i impozantni mutvoranski vijenac od umjetnog cvijeća s mnoštvom vrpci koje sežu do koljena i gotovo sasvim skrivaju mladenkino lice" (Vitez 2003:43-44) [istaknula M. N.].

Mutvoranski vijenac (Vitez 1996:59)

Mladenka s otoka Oliba (Vitez 1996:13)

Mlada iz Delnica (Vitez 1996:18)

Iz ovog napisa vidljivo je da je mladenkino oglavlje (vijenac) bio jedan od zaista važnih detalja na tradicijskoj svadbi. Čak ima slučajeva "da je cijelo selo darivalo budućoj mladenki poneku vrpcu za njezin vijenac". Zašto? Pa vjerojatno zato što su svi željeli pomoći mladenki da ima što ljepši znak - *trak Majke Božje* (duge - u narodu zvane: rodarodica, blagovjesnica, dundača, bogorodica) moguće Perunove žene, kako bi mladenka iskazala svoju vjernost, privrženost prema Majci Božjoj i pridobila njenu naklonost za budući bračni život. Očito **je u ovom slučaju Majka Božja zamijenila majku boginju Perunovu ženu.**

Kako je znano da je Majka Božja djevica, nije čudo što je u narodu mladenkin svadbeni vijenac smatran simbolom djevičanstva.

Koliko je bila prisutna mitska pozadina raznobojnih *pantleka* na mladenkinu vijencu u svijesti Hrvatica tijekom prošlog stoljeća, teško je govoriti. No čini nam se da se usmene nositeljice mitske priče nisu lako odrekle *pantleka* na mladenkinom vijencu jer kad su oko tridesetih godina prošlog stoljeća došle u modu kitice i *šlajer*, pantleki su dobili svoje mjesto na mladenkinom buketu. Iako nisu bili raznobojni već samo bijeli, ali ipak su *pantleki*. Tek poslije sedamdesetih godina prošlog stoljeća kad su mladenkini buketi bili rađeni od živog cvijeća, tradicija raznobojnih *pantleka* i bijelih *pantleka* posve je nestala, ili bolje reći, prekinuta.

Mislimo da raznobojni *pantleki* na *kraljevim* kapama, krunama, slavonskih duhovskih ophodara koje je opisala Zdenka Lechner imaju isto značenje.

Analizirajući opremu *kraljica - ljelja* Marijana Gušić smatra da vrpca u oglavlju žene ima prvotno magijsko značenje zaštite, te da podrijetlo vrpce seže na početak naše ere, u doba iranske dinastije Sasanida (v. Gušić 1967:35).

Bez sumnje, vrpca ima i magijsko značenje. Međutim, mislimo da raznobojne *pantleke* na tradicijskom svadbenom vijencu, a kakav su nosile i *kraljice - ljelje* u svom duhovskom ophodu, pripadaju mitskom inventaru.

Zaista je uzbudljivo pročitati u romansiranoj knjizi *Hrvatska narodna mitologija* Nikole Sučića tekst koji govori o *pantlekima* i boginji Peruniki.

"... Strielku je, međutim, osamljenu i od bola ojađenu od njenog uzbudljivog čeznuća oborio san. U snu ona usni, kako joj se Sveotac sa prijestolja blago smieši i kako joj Perun silazi s neba u susret. I njoj se pričini, da joj od divovskog mišičja Perunovog protrnuše njezini živci, pa, kad se probudi, nije se od čuđenja mogla pravo da snađe, jer još uviek mišljaše, da je to samo puki sanak. Pred njom je stajao Perun, mlad, ali čil i muževan, kao što on uviek bijaše. Dok joj se Perun još divio, nestade jarkog sutonskog rumenila, **a nad njima se sjaše prekrasan polukrug šarenih duginih boja, što bijaše most, kojim je Svarun poslao Strielki Peruna**. Strielka, zadivljena tim prizorom, gledaše ga i divila mu se, ali ona još uviek mišljaše, da je to san, samo san. Perun pridigne Strielku, nevinu Svarunovu žrtvu, i onako čistu, uznese je na golim rukama pred priesto bogaoca, da njenu molitvu usliša i zablagoslovi. Ali, još prije nego što je Svarun mogao da kaže svoju otčinsku rieč - zabruji nešto nad njima u zraku. Kad pogledaše onamo, gle, to bješe Svanimir, najmlađi Svarožić, mezimče otca. On siđe pred Sveoca, pruži mu nekoje čudesne igračke, obojene svim mogućim bojama, pa mu reče:

'Evo, donio sam ukras, kakvog nigdje na svietu nema. Donio sam dugine boje, da okitimo nevjesticu' - i pokaže na Strielku i Peruna, koji još uviek držaše na rukama svoju dragocienu žrtvu.

Najmlađi je Svarožić pobiedio!

Svarunu, Starome Vidu, pogledavši na Strielku, odmah omilje djevojka i da pokrije smiešak, pogladi Svarog zadovoljno svoju siedu bradu, **uzme od maloga Svanimira dugine vrpce i preda ih Boženi, da njima okite nevjesticu. Kad je tako ukrasiše - predvedu je pred priestol Svaruna** i on im očito ganut prozbori ovako:

- 'Neka vam je, djeco, vjera i bog! Vjeru držite, a zakon čuvajte, jer vjeru tko lomi - njega će Bog! A ti, Strielko, moje milo diete, zvati ćeš se odsele Perunova. Vaši potomci, Strielko i Perune, neka budu Perunovići'" (Sučić 1943:36-39, naglasila M. N.).

Očito je Nikola Sučić poznavao tradicijsku kulturu Hrvata. Prava je šteta što nije naveo vrela iz kojih je crpio gradivo za svoje djelo. To bi se isto moglo reći i za Franju Ledića autora *Slavenske mitologije*.

Vratimo se našim *kraljicama - ljeljama*. Pitamo se zašto baš takva oprema, oprema mladenke, *kraljice - ljelje* imaju u svom duhovskom ophodu? I zašto *kraljice - ljelje* ogrću marame s cvjetnim motivima, zvane *ljeljare*?

Nepoznat nam je prvotni običaj *kraljica - ljelja*. Možemo ga samo naslućivati. Naslućujemo ga u običaju đurđevačkih hodočasnika (*romara*) na Mariju Bistricu, ali i ne samo đurđevačkih i ne samo bistričkih.

Hodočašća Majci Božjoj Bistričkoj

O fenomenu hodočašćenja poznati hrvatski bibličar Adalbert Rebić razlaže:

> "Hodočašćenje je fenomen vezan za sve religije te kao takav postoji prije biblijskih religija. Hodočašćenje je putovanje vjernika k svetomu mjestu što ga je posvetilo očitovanje nekog božanstva ili djelatnost nekog religioznog učitelja i osnivača religije u namjeri da se ondje prikažu molitve u izuzetnom povoljnom okolišu. Na svetom mjestu obično je podignuto svetište u koje i oko kojega se skupljaju vjernici.
>
> Posvećeno mjesto može biti ili u zemlji hodočasnika ili pak izvan njegove zemlje, vrlo daleko. Cilj hodočašćenja je obično postizavanje nekog materijalnog ili duhovnog dobra koje po vjerovanju hodočasnika to sveto mjesto može posredovati. Hodočašće je po svojoj naravi obično vezano uz neke žrtve i odricanja. I dobro koje hodočasnik traži upravo je nagrada za izvršeni napor. Dobra koja se traže mogu biti vrlo različita, te idu od ozdravljenja od neke bolesti pa sve do postignuća vječnog života" (prema Jembrih 1995:25-26).

Ovom vrlo lijepom uvodu u hodočašće o kojem ćemo govoriti u okviru hrvatske zbilje, valja pridodati i tumačenje o procesijama Ante Škobalja u njegovoj knjizi *Obredne gomile*:

> "... Ophodi, to jest procesije, općeljudska su ustanova i sklonost ljudske naravi. Evropljani su, kad su prvi put došli u Ameriku, našli domorodce kako obavljaju svoje procesije, a da ih ni od koga nisu poprimili. Tako su i kršćani poslije dobivanja slobode počeli obavljati procesije kao izraz trijumfa svoje vjere, a poslije u svrhu pokore i prošnje. Sigurno su i stari Slaveni kao pogani poznavali vjerske ophode i obavljali ih u vezi s kultom na vrhuncima. S tim ophodima je valjda povezano i obredno kolo, što ga tako često nalazimo prikazana na stećcima. U svakom slučaju procesije se u mnogim krajevima Hrvatske obavljaju tako, da se pojedini obredi i blagoslovi obavljaju

upravo na starim gradinama, vrhuncima i položajima, koji, povezani sa starim poganskim kultom vrhunaca, još i sada na sebi nose obredne gomile i na njima se pale krijesovi, kao očiti dokaz tih starih poganskih obreda" (Škobalj 1970:441).

Kao što vidimo, prema Škobalju, tradicija hodočašćenja u Hrvata seže u daleku prošlost, a povezana je sa starim poganskim kultom vrhunaca.

Hrvati katolici hodočastili su, a i danas hodočaste, u nekoliko svetišta u Hrvatskoj, naravno, hodočaste i u druge zemlje. Poznata svetišta u Hrvatskoj su na Trsatu, u Sinju (Sinjska Gospa - Majka od Milosti), Aljmašu (Gospa od Utočišta), u Mariji Bistrici i druga.

Međimurci su hodočastili najviše na Mariju Bistricu. "Mjesto Bistrica dobilo je ime po potoku koji protječe kroz mjesto, a spominje se prvi put god. 1202. u povelji..." (Lubina 1995:68). U Mariji Bistrici koja je 1971. g. proglašena hrvatskim nacionalnim svetištem nalazi se drveni crni kip Majke Božje s Isusom, nepoznatog autora, a pretpostavlja se da je iz 15. ili 16. stoljeća.

Taj čudotvorni kip prvotno se nalazio u župnoj kapelici svetog Vida na Vinskom Vrhu (pola sata hoda od Marije Bistrice). Bježeći u strahu pred Turcima 1545. g. narod je zajedno sa svećenikom uzeo crni kip Majke Božje i donio ga sa sobom u Bistricu. Kako su se Turci približavali i Bistrici, župnik je zakopao Marijin kip u zemlju, u crkvi ispod kora (pjevališta). Ubrzo je župnik preminuo i nitko nije znao gdje se nalazi kip.

Godine 1588. tadašnji je bistrički župnik imenom Luka, jedne večeri poslije pozdravljenja zvonima, *Zdravo Marije*, opazio čudesno svjetlo ispod kora. Drugi dan župnik je s narodom odlučio kopati na tom mjestu i ubrzo su našli crni kip Majke Božje s Isusom. Vijest o tome se brzo pročula i narod je hrlio svojoj zaštitnici. Došle su nove opasnosti (seljačke bune, turske opasnosti) i pobožnost prema kipu Majke Božje gotovo je prestala. Tada je župnik Juraj Marinčić kip premjestio s oltara na prozor. Kasnije je prozor zazidan pa je virio samo obraz Marijinog kipa. Na poticaj zagrebačkog biskupa Martina Borkovića kip je odzidan 1684. g. i postavljen na glavni oltar. Odmah

su se počela događati čuda a koja je prvi počeo zapisivati bistrički župnik Andrija Ifšić (1660.-1719.) (v. Jembrih 1995:33-39).

Od tada pa do danas čudotvorni drveni crni kip Majke Božje s Isusom u Mariji Bistrici posjetilo je bezbroj hodočasnika iz čitave Hrvatske i drugih zemalja.

Majka Božja Bistrička, drvo, 15.-16. stoljeće

Hodočasnici iz Međimurja

Koliko nam je poznato, među prvim hodočasnicima bili su i Međimurci.

Gotovo do šezdesetih godina 20. stoljeća Donjodubravčani su hodočastili na Mariju Bistricu pješice. Hodočašće je trajalo tri dana. Hodočastili su svake godine i to prije žetve, sredinom srpnja. Hodočasnici su išli pješice, u procesiji, a katkad ih je bilo i više od stotinu. Prvi je nosio raspelo. Izabrali su i vođu puta. Obično je to bio iskusni vjernik koji je dobro znao poprečne putove i staze. Putem su pjevali marijanske pjesme i molili krunicu. Iza procesije su išla jedna ili dvoja zaprežna kola koja su im vozila "strošek", tj. u *cekerima* hranu

i vodu. A na kolima se vozio i onaj koji je na putu obolio ili iznemogao od hodanja.

U doba komunizma (1945.-1990.) procesije je katkad zaustavljala policija i s vođama je obavljala informativne razgovore. To nisu bili ugodni razgovori jer komunistima nije bilo drago što ljudi hodočaste.[58]

Svaka djevojka koja je išla prvi put na hodočašće izabrala si je još kod kuće kumu. Isto tako i mladić kuma. Kumovi, zvani bistrički kumovi, birali su se prema simpatijama. Djevojka je morala ići kući *prosit* (moliti) ženu koju je željela imati za bistričku kumu. Isto tako i mladić. Bistrička kuma ili bistrički kum mogli su biti samo oni koji su već bili u Mariji Bistrici na hodočašću. Postati bistrička kuma ili kum bila je čast, ali i obveza. Bistričko kumstvo nije propisivala Crkva, ali se Crkva nije protivila tom pobožnom pučkom običaju. Ljudi kažu da je to bio običaj od davnine.

Hodočasničko kumstvo nije bilo samo bistričko. O tome nam govori sljedeći primjer.

Donjodubravčani su u prošlom stoljeću svake godine na Malu Gospu (8. rujna) hodočastili i u svetište Majke Božje k svetomu Jurju na Bregu, koje se nalazi dva i pol sata normalnog hoda od Čakovca. Od Kotoribe do Čakovca išli su vlakom, a ostali dio puta pješice, u procesiji. Jedan je na čelu procesije nosio raspelo. Putem su pjevali marijanske pjesme i molili krunicu.

O hodočašću k *Majki Božji k svetomu Jurju na Brego* kazivala mi je Julijana Punčikar:

> "Dok sem ja bila stara deset ljet, unda so strina Roza reklji mami: 'Mogla bi iti Juljica z menom k Majki Boži k svetomo Jurju.' Mama so reklji: 'Pak dobro, ako oče naj ide.'
>
> Ja sem štela iti, kaj nej štela. I tak sem išla. Mama so mi se v ceker delji, jesti, vodo, i reklji so mi: 'Ako ti se bo koja ponođala kaj ti bo kuma, ti ńeči. To je ne tak važno.'
>
> I tak sem ja išla strinom Rozom k Majki Boži k svetomu

[58] Kazivao o. Vladimir Horvat (r. 1935.) koji je i sam kao mladić bio priveden jednom takvom razgovoru 1959. g.

Jurju na Brego. Išlo je več ljudi. I na cugo so mi se ponođalje kaj mi bodo kume Vera Hljebarova i Anka Kovačeva. Anka je rekla: 'Očeš Juljica, ja ti bom kuma?' Vera je isto rekla: 'Očeš, ja ti bom kuma?'

One bi mi jako rado bilje kume, elj kaj, ja sem rekla: 'Mama so mi reklji da meni ne treba kuma.'

I tak sam je ne imela kumu dok sem išla prvi pot k Majki Boži k svetomo Jurju na Brego.

A dok sem išla prvi pot na Bistro (Mariju Bistricu) bila sem stara trinajst-štirinajst ljet, unda mi je bila kuma moja gazdarica Treza koja me vučila šivati. Unda so mama štelji kaj bom imela kumu. Tak bistričko kumu imam. Kupila mi je na Bistri kitice i dela na glavo, i nabrala je cvetje kaj mi je dala i kaj sem cvetje dela v svetilnico, i več se kak ide.

Potlji pak sem ja jako puno ljet hodila na Bistro. Ja sem dvanajst pot bila kuma. I ja sem tak se kupila kak je meni moja kuma kupila."

Svetište Majke Božje pri *Svetome Jurju na Brego* je posljednjih desetljeća zapostavljeno. Više se organiziraju hodočašća na Mariju Bistricu. Nekima je žao što se ne organiziraju hodočašća i k *Svetomu Jurju na Brego* jer kažu da je to bilo lijepo svetište i lijepo mjesto blizu potoka gdje su si hodočasnici mogli oprati noge i osvježiti se čistom vodom.[59]

No, vratimo se bistričkom kumstvu.

Da su neke žene zaista ozbiljno shvaćale bistričko kumstvo govori nam iskustvo Đurđe Fundak:

"Ja sem prvi pot išla na Bistro dok sem imela četrnajst ljet. Išlji smo grupno. Bilo nas je puno. Ne znam točno kuljko. Išlji smo vlakom do Zlatara, a unda pak pešice v prešenciji.

Sječam se dok smo na Bistri odmarali pod jednim drevom da si je Margitina mama ftrgla jeno zeljeno grančico i ž njom je mahala, hladila se. Ja sem bila mala i nesem si mogla sama privinuti grano. Rekla sam Margitinoj mami: 'Dej i meni ftrgni

[59] Prema kazivanju Terezije Rusak.

jedno grančico kaj se bom i ja hladila.' A ona mi je odgovorila: 'A ne, unda ti bom kuma!' 'Kaj to znači?' - pitala sem. 'To znači da ti unda bom bistrička kuma!' 'A kaj mora bistrička kuma?' 'Am, nikaj ne mora' - rekla je. 'Ako nikaj ne mora, unda mi ftrgni grančico, pak mi bodi kuma.' 'Je, nesi me prosila kaj ti bom kuma.' 'Prosim te!' 'Je, ne.' I nije mi ftrgla grančico."

To što Đurđa nije znala da može imati bističku kumu nije bio slučajni propust njenih roditelja koji joj nisu rekli za taj običaj, već jednostavno oni nisú pridavali važnost/značenje običaju iako su bili dobri praktični vjernici.

Neki su pak bističko kumstvo shvaćali zaista ozbiljno, kao na primjer Margitina mama koja nije otkinula grančicu i dala djevojci Đurđi jer je smatrala da tom gestom automatski postaje bistrička kuma, a kako je Đurđa nije kod kuće molila za kumu, ona se nije pripremila za kumstvo i zato nije htjela otkinuti grančicu kako se ne bi kasnije dovela u neugodnu situaciju. Vjerojatno je Margitina mama dobro znala nepisana pravila u svezi s bističkim kumstvom.

Bistrički kum je svom kumčetu-mladiću "morao" (takav je bio običaj) na Bistri (kako su skraćeno zvali Mariju Bistricu) kupiti medaljicu na kojoj je bila Majka Božja, a koja je bila pričvršćena na mašnicu napravljenu od uske vrpce s državnim bojama. I to mu je pričvrstio poput *cimera* na rever ili košulju, već prema tome kako je bio mladić odjeven. Osim toga, "morao" mu je dati nešto novaca što će staviti na oltar, "morao" ga je počastiti hranom i kupiti mu neku sličicu (*kipeca* - svetu sličicu koja se drži u molitveniku), krunicu ili molitvenik.

Bistrička je kuma pak svom kumčetu-djevojci "morala" prvo dati stručak cvijeća koji će djevojka staviti u crkvi u *svetilnicu* (kameno udubljenje) koje se nalazi odmah kod ulaznih vrata crkve i u njoj je blagoslovljena voda koju svi ljudi zovu *sveta voda*. U nju ljudi prilikom ulaska umoče prste i tako se svetom vodom prekriže. Cvijeće su obično kume nabrale putem po *sinokošama*, livadama.

Na *Bistri* pak je kuma "morala" djevojci kupiti vijenac ili u novije vrijeme kitice koje su zamijenile vijenac i staviti joj na glavu.

Osim toga, "morala" je svoje kumče počastiti hranom i kupiti neki darak, npr. *kipec*, tj. svetu sličicu za molitvenik, krunicu ili molitvenik i dati joj nešto novaca koji će djevojka staviti na oltar prilikom obilaska. Naime, običaj je bio da svi hodočasnici prije povratka kućama obilaze oltar na kojemu je najveća svetinja i biser bistričkoga svetišta čudotvorni crni drveni kip Majke Božje s djetetom u naručju (visok 117 cm). Hodočasnici i danas obilaze oltar i vraćaju se natraške do izlaznih vrata crkve tako da Gospi ne okreću leđa i opraštaju se od nje pjesmom: *Zbogom, zbogom, zbogom Marijo!*

Hodočasnici, zvani i *romari*, vraćali su se u svoje selo umorni, ali radosni i s pjesmom. Posebno su se za ulazak u selo pripremile djevojke (obrisale lice, poravnale odjeću, namjestile vijenac na glavi) koje su bile prvi put na *Bistri*. Cijelo ih je selo nestrpljivo očekivalo, a pogotovo su se veselila djeca koja su znala ići pred njih i izvan sela (znalo se kad će otprilike doći) jer su dobivala, njima drage, poklone, tzv. bistričke *šipe*. To su dugački žuti drveni štapovi na kojima su bile rupice, a imali su i *usnik* pa se u njih moglo *šipati*, tj. proizvoditi razne tonove i improvizirati melodije. Osim bistričkih *šipa*, djeca su dobivala i drvene žute ptičice koje su također bile napravljene kao zviždaljke ili svirala. Tako su djeca uz *romare šipala* i *žvegljala, žvrgoljila* do crkve. *Romari* bi otišli u crkvu na misu, ili bi se dogovorili pa su na misu išli drugi dan.

Običaj bistričkoga kumstva nije bio lokalnog, u ovom slučaju međimurskog značaja, već je to bio običaj, koliko nam je poznato, šireg hrvatskoga prostora (Moslavina, Podravina), ali se izgleda najdulje zadržao u Međimurju.

Iz ovog običaja u sjećanju je starije generacije najviše ostao vijenac koji je djevojka dobivala kad je prvi put hodočastila na Mariju Bistricu.[60]

Zanimljivo je da su Đurđevčani (Podravina) prije Drugoga svjetskog rata svake godine na Duhovo hodočastili u Mariju Bistricu. Hodočastili su dva dana. Do Križevaca su išli vlakom, a ostali dio puta pješice, u procesiji. Djevojke koje su išle prvi put dobile su na

[60] Prema kazivanju Milke Prevendar.

Mariji Bistrici na glavu vijenac (cvjetni vijenac - umjetno cvijeće) i tako su se vraćale kući. Vijenac su im stavile starije žene. I drugi dan su išle na misu s tim vijencima na glavi.[61] Dakle, i djevojke iz Podravine vraćale su se kućama iz *Bistre* s vijencima ili kiticama i tako su išle drugi dan u crkvu na misu. Po kiticama odnosno vijencu znalo se koje su djevojke bile prvi put na hodočašću. Kitice su kasnije djevojke spremile. Čuvale su ih kao dragu uspomenu. Obično su ih stavljale na raspelo ili neku svetu sliku u sobi.

Iz ovog pučkog-bističkog običaja zanima nas vijenac, odnosno kitice na glavi djevojke koja je prvi put hodočastila na Mariju Bistricu.

Zašto je bistrička kuma kupovala i stavljala djevojci na glavu vijenac? Zapravo, kuma ju je na *Bistri* okrunila, jer vijenac je kruna. Poznato nam je da samo mladenka dobiva vijenac na glavu i *kraljica*. Je li djevojka sad postala i vraćala se iz *Bistre* kao mladenka ili *kraljica*? Ili je pak u ovom slučaju vijenac bio znak poklonice, štovataljice Majke Božje Bistričke?

> "Najprvo bi bilo da je to znak štovateljice Majke Božje Bistričke!" - odgovorila mi je Anđelka Fabić, koja je nekoliko puta bila bistrička kuma.

Jasno nam je da se tu radi o inicijaciji. Bistrička kuma uvodi djevojku u red štovateljica Majke Božje Bistričke. Samim tim ona je i njezina duhovna voditeljica, potpora i oslonac u daljnjem životu kao što je to i krizmana (*ferminjska*) kuma.

Rubac - dar bistričke kume

Kad se djevojka udavala, na svadbu je obvezatno pozivala i bistričku kumu. Tada je bistrička kuma "morala" darivati mladenki (u daljnjoj prošlosti) rubac - maramu s cvjetnim motivom.

Zašto je bistrička kuma morala darovati svom kumčetu-

[61] Kazivala Marija Janaček koja je prvi put je hodočastila na Mariju Bistricu 1934. g. Na čelu procesije nosila je kip Majke Božje. Vraćala se s vijencem na glavi. Ne sjeća se koja joj je žena stavila vijenac na glavu.

djevojci kad se udavala rubac na glavu s cvjetnim motivom?

"Nije morala, ali takof je bil običaj!" - kazivala mi je Katarina Mikulan, koja i danas čuva dar bističke kume, rubac koji ju podsjeća na prvi poljubac sa svojim suprugom.

Na prvi pogled nevažan dar, dar bističke kume - rubac, u prošlosti je imao značajnu ulogu. Rubac, dar bističke kume, upotrebljavao se na svadbi prilikom zaruka.

U Donjem Međimurju zaruke su se održavale u mladenkinoj kući mjesec dana prije vjenčanja, ali i, u novije vrijeme, neposredno prije vjenčanja. Zaruke koje su bile neposredno prije vjenčanja izvodile su se ovako:

Podsnehalja, tj. mladenkina savjetnica koja je najčešće ili po tradiciji morala biti mladenčeva sestra i morala je biti udana, za vrijeme zaruka držala je tanjur, a na tanjuru je bio rubac - dar bističke kume - i na njemu dva prstena. Tanjur s rupcem i prstenima držala je pred mladencima.

Tada je *starešina* (stari svat) rekao:

"Stvoril je Bog nebo i zemljo
i jenoga ljepoga vrta po imeno Paradižuma,
i u njemo je stvoril sake felje ftičice i ribice
koje so se med sebom raduvalje
i od radosti kušuvalje.
Tak je Bog stvoril i ove naše mlade
koji se bodo radi imelji, raduvalji,
i od radosti kušuvalji." [62]

Nakon tog govora, mladenci stave jedan drugome vjenčani prsten. Zatim se trebaju poljubiti. *Podsnehalja* rasprostre rubac ispred njihovih glava tako da svatovi ne vide kako se mladenci ljube.[63]

Kao što vidimo, dar bističke kume - rubac s cvjetnim motivom imao je funkciju zaštite bračne intime. Ova simbolika ima dublji smisao kad znamo da je posrednica te zaštite bistrička kuma, koja je na neki način duhovno povezana s Majkom Božjom

[62] Prema kazivanju Mije Punčikara.

[63] Prema kazivanju Katarine Mikulan.

Bistričkom. Po tom važnom detalju cvjetnoga motiva i načinu izvedbe običaja naslućujemo da su ljudi Majci Božjoj Bistričkoj s vremenom pripisali simboliku i osobine koje je u pretkršćanstvu imala majka boginja Perunova žena.

Prema Dolenčiću, po starijemu načinu održavanja zaruka, zaručnica daruje svom zaručniku "vješto izvezeni rubac koji on visoko diže da bi im tako rasla njihova međusobna ljubav i sreća" (Dolenčić NŽ 132:37), mislimo da je simbolika rupca u zaručničkom ceremonijalu, u daljoj prošlosti, znak međusobne zaručničke privrženosti i podložnosti.

Na "vješto izvezenom rupcu", kako piše Dolenčić, moglo je biti izvezeno samo cvijeće jer je poznato da su Međimurke najviše i najradije vezle cvjetne motive.

Pretpostavljamo da je u dalekoj prošlosti postojalo kultno mjesto boginje Perunove žene i njene kćerke Ljelje. I najvjerojatnije su na to mjesto najviše hodočastile žene s cvijećem. U tom kontekstu vidimo i marame *ljeljare* s cvjetnim motivima, koje su *kraljice - ljelje* u Slavoniji prilikom ophoda na Duhovo nosile slobodno preko ramena, nezavezane na prsima.

I danas, primjerice u Podravini (Molve), prigodom slavlja Majke Božje (15. kolovoza - Velika Gospa) i prigodom nošenja njezinoga kipa (slike) u procesiji izvan crkve zaogrću se djevojke maramama s cvjetnim motivima i ne zavezuju ih na prsima, kao što je to slučaj i s nošenjém marama *ljeljara*. Vjerujemo da je takva praksa nošenja marama, gdje do punog izražaja dolazi cvjetni motiv kako bi se i na taj način iskazala ljubav prema Majci Božjoj, ostatak prastarog običaja koji u svijesti današnjih sudionica procesije nema nikakve sveze sa starim pretkršćanskim vjerovanjima.

Sveti izvor

Rekli smo da djevojka najprije Majci Božjoj Bistričkoj daruje stručak poljskog cvijeća stavljajući ga u crkvi pored vrata u *svetilnicu*. Taj je stručak cvijeća djevojci dala bistrička kuma nabravši ga putem po *sinokošama*. Mogla si je i djevojka sama nabrati cvijeće, međutim, pravilo je nalagalo da to uradi bistrička kuma. Dakle, bistrička kuma ujedno i uči djevojku da treba Majci Božjoj darivati cvijeće - znak ljubavi.

Djevojka stavlja stručak cvijeća u *svetilnicu* u kojoj se nalazi blagoslovljena, sveta voda. Zašto u svetu vodu? "Takof je bil običaj!" - odgovaraju današnje kazivačice koje su održale taj običaj.

Običaj stavljanja cvijeća u *svetilnicu* (svetu vodu) vodi nas na neki pretkršćanski sveti izvor. Nameće se pitanje jesu li kultna mjesta boginje Perunove žene bila kod izvora vode.

Na Stjepanje, drugi dan poslije Božića, u Međimurju je bio običaj baciti jabuku u zdenac - dar vodi. Jabuka koja se bacala u zdenac bila je na stolu od Badnjaka do Stjepanja ili se uzimala iz okićene grane u kutu sobe koja se kitila na badnju večer. Okićenu granu zvali su *betlehem*. Jabuku je u zdenac bacala rano ujutro gazdarica. Gazda pak je uzeo slamu koju je na Badnjak donio u kuću, od nje napravio "pojase" i njima u vrtu zavezao voćke. Kad su ukućani ustali, išli su se umivati na zdenac. Tko je zagrabio jabuku - njegova sreća. Obično ju je razrezao na kriške i podijelio.

Neke su žene nosile jabuku i bacile je u prirodni izvor (*zdenčec*) u već spominjanu Periščicu u Donjoj Dubravi. Taj je običaj na Stjepanje 1972. g. održala Verona Rusak. Koliko nam je poznato, ona je bila i posljednja žena koja je *zdenčecu* u Periščici darovala jabuku s okićenog bora.[64]

Naravno, nisu samo Međimurci običavali darivati vodu. Ana Maletić piše:

---

[64] O običaju kazivali Terezija i Ljudevit Čižmešija, te Terezija Rusak. Autorica je osobno čula Veronu Rusak 1972. g. kad je pričala kako je odnijela jabuku *zdenčecu* u Periščicu, a umrla je godinu dana nakon toga.

"... Slaveni su poštivali vodu kao neophodnu za život i zato su obožavali 'žive vode': izvore, zdence, potoke, rijeke...

Na Božić i Novu godinu u krajevima gdje se kult vode održao kao narodni običaj obično se podnose vodi darovne žrtve u hrani. U različitim mjestima Hrvatske, Slavonije, Vojvodine i Dalmacije tih dana bacaju u zdenac jabuku, žito, vino ili božićna jela.

U Hlebinama na Novu godinu mještani idu na zdenac sa svijećama i tamo ih zapale. Kad se umiju vodom iz zdenca, bacaju u njega novac ili jabuku, da bi si tom žrtvom osigurali zdravlje i veselje kroz čitavu godinu" (Maletić 1986:207, 209).

Donjodubravski su mladići jašući konje na Stjepanje prijepodne ophodili selo pjevajući pjesmu o svetom Stjepanu. Išli su i u susjedno selo Donji Vidovec. Kako je opisano i u poglavlju o Periščici, obvezatno su pohodili i baru Periščicu. Tamo su kod *zdenčeca* (prirodnog izvora vode) s konjima zagazili u vodu. Nisu išli u duboku vodu. Zagazili su tek toliko da konji namoče noge, a zatim su se ophodari na konjima vratili kućama.

Možemo se pitati zašto su na Stjepanje ophodari na konjima pohodili upravo *zdenčec* u Periščici. I zašto su zagazili u vodu da konji namoče noge? Znamo da je na Stjepanje dosta hladno, a često i sklisko pa nije baš lako doći s konjima do vode, no ophodare to nije smetalo. Zašto su to činili? "Takof je bil običaj!" - objašnjava Katarina Mikulan koja se sjeća tog neobičnog ophoda. Očito je pravi razlog takvog običavanja u narodu zaboravljen.

Kratak zapis o izjahivanju konja donosi i M. Gavazzi:

"O sv. Stjepanu (Stipanje, Štefanje)... po sjevernim hrvatskim krajevima to je još i danas u ostacima svetački dan konja (mazga) i sv. Stjepan se shvaća kao njihov zaštitnik. Seljaci izlaze s konjima taj dan vani, jašu ili se pače utrkuju" (Gavazzi 1988:190).

No, imamo zanimljiv zapis o izjahivanju konja iz pera Andrije Dolenčića. On je zapisao:

"Na ostatke sunčanoga kulta u Međimurju upućuje i

izjahivanje konja, koje je u isto vrijeme spojeno s vodenom magijom. U nekim mjestima u Međimurju (Kotoriba, Mala Subotica, Podturen i dr.) dogovore se neki, koji posjeduju konje da će ići na Stjepanje na izjahivanje. Sastanu se negdje izvan sela oko 2 sata iza ponoći. Ako je slučajno bio debeo led na rijeci ili potocima, a niti je bio dosta debeo i mekani snijeg, da bi se moglo po njemu gaziti svaki bi pojedini jahač doma nagrabio vode u škaf ispod leda i još metnuo možda novac i crvenu jabuku u nju, tada bi se najprije sam umio u njoj. Iza toga bi oprao konjima a i volovima i kravama oči, noge, uši i nozdrve u svrhu čilosti, brzine, zdravlja i napretka (Podt., M. Sub., Kot. i dr.). Pranje volova i krava obavljalo se u svakom slučaju kod kuće bez obzira na led i snijeg, dok bi se u povoljnim okolnostima konji prali u tekućoj vodi rijeka i potoka.

Sastavši se jahači na dogovorenom mjestu počnu u najvećem galopu juriti oko sela i po granici 'hatara' (posjedovana općina zemlje koja pripada jednoj općini ili kojem mjestu), u smjeru kako sunce ide. Kod toga su u Kotoribi sve do najnovijeg vremena žestoko puceketali bičevima, što se činilo nekada po čitavom Međimurju, gdje god je bilo uobičajeno izjahivanje konja...

Glede pranja konja mora se ovdje napomenuti, da se nakon izjahivanja moralo s konjima ići u tekuću mrzlu vodu..." (Dolenčić NZ 120:385-386).

Dolenčić nadalje piše da puk smatra tekuću vodu plodonosnom i ljekovitom jer tekuća voda zbog svoje pokretljivosti i neprestanog mijenjanja donosi svježinu a odnosi štetno i opasno, pa su zbog toga tekuću vodu zvali živa voda, a zimi (za Božić, Novu godinu, Bogojavljanje) živoj su vodi pridavali posebnu važnost u smislu ljekovitosti (v. Dolenčić NZ 120:387).

No, mislimo da to nije bio običaj radi običaja, već da je u daljnjoj prošlosti imao svoj dublji smisao. Na takvo razmišljanje navodi nas Ivo Pilar. On piše:

"Da nije puki slučaj, da se na lijevoj obali Save nalazila kapela

> sv. Vida s glasovitim proštenjem, a na desnoj selo Veleševac, kojemu je ime od staroslovjenskoga boga Velesa, pak da tu doista imamo pred sobom staroslovjensko svetište, dokazuje nam i stari običaj, koji je po mome mnijenju ostatak staroslovjenskoga kulta konja. Na Sv. Tri kralja (6. siječnja) sabiru se konji iz cijele okolice u Veleševcu; konji su svečano okićeni i neke im voštanice upletene u grivu. Tu povrstaju procesiju i u procesiji jašu iz Veleševca u Orle, pak objahuju tri puta kapelu sv. Bartola, nakon čega svećenik blagoslovi konje. Taj se prastari običaj, koji je August Šenoa svojim umjetničkim perom opisao u poznatoj noveli 'Mladi gospodin', vršio u predašnja vremena na Bartolovo (24. kolovoza)" (Pilar 1931:65).

August Šenoa piše da Posavci od starine kod priproste crkvice čine na dan sv. Bartola zavjet za svoje konje da ih ne snađe kakvo zlo... Tri puta obilaze kola na kojima sjede bake, žene i djevojke, pjevajući svete pjesme, oko crkvice, tri puta zavjetuju Posavci sv. Bartolu svoje konje (v. Pilar 1931:66).

Analogno ovom starom običaju Posavaca vidimo i smisao donjodubravskih jahača-ophodara na konjima. Ulazak jahača-ophodara u vodu Periščicu, na Stjepanje, kako bi konji namočili noge, mogao bi biti ostatak nekog pretkršćanskog zaboravljenog zavjeta da konje ne snađe kakvo zlo. A možda su konjanici ophodari tražili u *zdenčecu* (prirodnom izvoru vode) Periščice jabuku, koja je bila na Badnjak na stolu ili privezana na okićenoj grani, a rano ujutro na Stjepanje bačena u *zdenčec*?!

Obredni ophodi zanimali su mnoge proučavatelje tradicijske kulture. O njima Ana Maletić piše:

> "... Prema tome obredne bi grupe koje obavljaju cikličke ceremonije po čitavu selu bile starijeg porijekla. Ovi grupni obredni ophodi, danas sporadični, ali nekoć rasprostranjeni po čitavu području južnih i ostalih Slavena, a poznati i mnogim drugim indoevropskim narodima imaju nekoliko općih, zajedničkih karakteristika.

Ritualne grupe-povorke obilaze selom uz pjesmu, ponekad svirku i zaustavljaju se pred pojedinim domovima.

Obred obavljaju bilo pred kućom ili u njoj pjesmom, plesom i drugim simboličkim činima.

Svrha je obreda najčešće zaštita ukućana od zlih duhova, osiguranje zdravlja i napretka ljudi, stoke i usjeva..." (Maletić 1986:203, 204, 205).

Na temelju ovih spoznaja mogli bismo reći da se donjodubravski ophodari na konjima, na Stjepanje, ubrajaju zaista u duboku starinu. Ta duboka starina ima i svoj duboki smisao.

Kako kod donjodubravskih ophodara na konjima u "igri" su konj i jabuka, a po Katičić - Belajevoj mitskoj priči o Juri i Mari ovi pojmovi igraju ključnu ulogu (v. Belaj 1998), mogli bismo misliti da su na Stjepanje donjodubravski ophodari na konjima u ophodu *zdenčecu* (gdje se nalazi jabuka) u Periščici djelić mitske priče koji nadopunjuje ili potvrđuje Katičić - Belajevu tezu o božanstvima Juri i Mari. Međutim, mislimo da je ovdje riječ o drugom paru božanstava, o kojemu će biti riječi na drugom mjestu.

Vratimo se našim ophodarima na konjima.

Rekli smo da su donjodubravski ophodari na konjima na Stjepanje obvezatno posjetili *zdenčec* (prirodni izvor vode) u Periščici i tamo zagazili u vodu kako bi konji namočili noge. Pitamo se zašto su to činili?

Može se pretpostaviti da su naši davni preci izvor vode u Periščici smatrali svetim izvorom i da je ulazak konja u vodu zapravo prastari blagoslov konja.

Vjerojatno su izvor vode povezivali s boginjom Perunovom ženom. Ostatak tog davnog vjerovanja osjećamo u toponimu Periščica.

Običaju darivanja vode jabukom, žitom, vinom, novcem ili božićnom hranom (v. Maletić 1986:207) možemo još dodati i darivanje vode cvijećem.

Pretpostavljamo da je običaj darivanja cvijeća - znak ljubavi - u *svetilnicu* (svetu vodu) Majci Božjoj Bistričkoj, i ne samo bistričkoj,

nastavak običaja poklonica boginje Perunove žene koje su s cvijećem hodočastile na **staro pretkršćansko kultno mjesto, koje je bilo kod nekog svetog izvora**, moleći boginju za uspješan brak, uspješnu ljubav.

Vrlo lijep običaj darivanja cvijeća Majci Božjoj zadržali su Hrvati u dijaspori. U Americi (Chicago) prigodom vjenčanja u crkvi, odmah nakon službenog obreda, mladenka nosi, samo za tu prigodu pripremljen buket cvijeća, pred kip Majke Božje i tiho se pomoli. Očevici kažu da je to posebno svečani trenutak.[65]

Kako je dugo ovaj običaj bio živo prisutan u Hrvatskoj, teško je reći. Vidjevši taj običaj u Chicagu, Katica Novak se sjetila da je u Čakovcu u crkvi, oko šezdesetih godina, na trenutak nestala mladenka ispred oltara, i svi su se svatovi okretali i šaputali dok nisu opazili da mladenka pred kipom Majke Božje moli.

Poslije sedamdesetih godina 20. stoljeća u Svetoj Mariji (Međimurje) sve su mladenke imale bukete od živih ruža. Drugi dan poslije vjenčanja nosile su ih u crkvu pred kip Majke Božje. I naravno, tamo su se pomolile.[66]

Što može mladenka moliti pred kipom Majke Božje? Sigurno uspješnu ljubav, uspješan brak uz zavjet ljubavi! Vjerojatno su i prije pojave kršćanstva, prije pojave Majke Božje, djevojke i mladenke imale iste želje i obraćale su se božanstvima ljubavi za zaštitu i pomoć.

Koliko znamo, prema Adalbertu Rebiću i Anti Škobalju, hodočastilo se i mnogo prije pojave kršćanstva na mjesta koja su ljudi smatrali svetima. Je li takvo sveto mjesto bio i Vinski Vrh u Hrvatskom zagorju? O tom mjestu Ivo Pilar piše:

> "Po tome što narod tu crkvu poznaje samo s imenom sv. Vida, kome je posvećen desni pobočni oltar, zatim što živi pobožna legenda, da je čudotvorni kip Majke Božje Bistričke doletio negdje u srednjem vijeku iz Mađarske na Vinski Vrh i sio na

[65] Kazivali Ivan i Anka Novak koji žive u Chicagu, te Katica Novak, časna sestra Leonarda u Kloštru Ivaniću.

[66] Kazivala Marica Kvakan koja se udala 1974. g. u Svetoj Mariji.

> šljivu bistricu, od čega je Majka Božja prozvana 'bističkom', sudim, da je crkva bila u prvo vrijeme posvećena sv. Vidu, i tek kasnije sa dolaskom čudotvornoga kipa postala crkvom Majke Božje. Crkva bijaše dugo vrijeme župna crkva i glasovito prošteniste, ali godine 1588., kod jedne velike opasnosti od Turaka, čudotvorni kip bude prenesen u današnju Mariju Bistricu i ondje zakopan. Pronađen kasnije, ostao je u ovoj crkvi, koja postade čuveno prošteniste 'Majke Božje Bistričke'. Sudim dakle, da je Vinski Vrh nekada bio svetište poganskoga Svetovida. 5 do 6 km daleko nalazi se mjesto Konjščina, gdje su se držali posvećeni konji, i podno Vinskoga Vrha vidljivo je naprijed opisano konjsko gatalište. Na samome mjestu poganskoga svetišta kršćanstvo je sagradilo crkvu sv. Vida, koja se po vremenu obratila u crkvu Majke Božje Bistričke, dok se čudotvorni kip nije preselio u Mariju Bistricu, gdje se razvilo današnje najpoznatije prošteniste u Hrvatskoj i Slavoniji. Zanimljivo je, da glavna proštenja padaju otprilike u isto doba, kad i tri staroslovjenske poganske svetkovine: proljetna, ljetna i jesenska" (Pilar 1931:67).

Eto, tako je ustvrdio prije sedamdesetak godina Ivo Pilar. Dakle, na Vinskom Vrhu, prema Pilarovim spoznajama, bilo je svetište poganskoga Svetovida.

Međutim, s obzirom na to da su u prošlosti, kao i danas, najviše u svetište Majke Božje Bistričke hodočastile žene i s obzirom na to da su djevojke koje su išle prvi put na hodočašće dobivale vijence na glavu, s obzirom na bistričko kumstvo i dužnosti bistričke kume da kupi svojemu kumčetu rubac na glavu koji se upotrebljavao na zarukama kao zaštita (intime, ljubavi), s obzirom na darivanje poljskoga cvijeća u *svetilnicu* (svetu vodu) što bi mogao biti znak da se u blizini nalazio neki sveti izvor (prema Lubini, mjesto Bistrica dobilo je ime po potoku koji protječe kroz mjesto), te da je prema legendi baš na Vinski Vrh "sletio" čudotvorni kip Majke Božje, **mišljenja smo da je vjerojatno pretkršćansko svetište na**

Vinskom Vrhu bilo posvećeno i nekom ženskom božanstvu, a ne samo Svetovidu.

Boginja Perunova žena i njezina kćerka Ljelja žive i danas u hrvatskom narodu, u obliku mitske krhotine, u nazivu za *dugu* (nebesnicu, šarenicu): *Marijin trak* (misli se na Majku Božju), *Marijin tračec* (drugim riječima *Marijin pantlečec*), *Marijin pojas*, bogorodica ili *dundača/dondača, rodarodica.*

Još u 20. stoljeću štovanje boginje Perunove žene očitovalo se i u primjeni raznobojnih *pantleka* na svadbenim vijencima hrvatskih mladenki. I upravo ti raznobojni *pantleki* u spektru boja daju nam naslutiti da je boginja Perunova žena u Hrvata bila štovana još dugo nakon primanja kršćanstva.

Slavonske ophodarke *kraljice-ljelje* koje su za blagdan Duhovo ophodile domove, a pogotovo one u kojima je bio neoženjen mladić ili neudana djevojka i pjevale: "... Il ga vi ženite, il ga nama dajte - ljeljo! / Da ga mi ženimo sa kraljicom Ljeljom!" (Lechner 1967:18) i kod kojih se u opremi posebno ističu raznobojni *pantleki* na sabljama i kraljevim krunama, očiti su dokaz pradavnoga štovanja kulta boginje Perunove žene i njezine kćerke Ljelje.

Kako su primanjem kršćanstva vjerovanja u slavenske boginje Vidu, Ladu, Ljelju, Živu i druge (koje spominju slavenski mitolozi) iščezavala, tako su se njihove osobine vjerojatno "pripisivale" Majci Božjoj Bistričkoj, to više što se na Mariji Bistrici nalazi i čudotvorni drveni crni kip Majke s djetetom. Ona je postala "univerzalna nada", kako pjevaju i brojni hodočasnici pjesmu Dragutina Domjanića koju je uglazbio Rudolf Matz:

"K suncu prosi vsaka roža,
K suncu trava vsaka
Tak i tebi, Majko Božja,
Srce siromaka.

Milostiva vsakom ti si,
Vse ti vračiš boli,
Odbila još nikog nisi
Koj za pomoć moli.

Čuj molitve vruće ove,
Draga naša mati,
Tvoj te vezda narod zove,
Romari Hrvati.

Dobra nam navek ostani
Zmoli nam pri Sinu
Da od svega zla obrani
Nas i domovinu!" (Špralja 1983:773).

I tako nas je, eto, proučavanje slavonskih ophodarki *kraljica-ljelja* dovelo do Majke Božje Bistričke - kraljice neba i kraljice Hrvata.

Da je Majka Božja zamijenila boginju Perunovu ženu potvrđuje i običaj koji se djelomično sačuvao na otoku Krku.

Omišaljska proslava Velike Gospe

Običaj *koledve* u Dubašnici opisao je početkom prošlog stoljeća Ivan Milčetić. Prema njegovu zapisu, grupa mladića se dogovara i bira *kralja* i *kraljicu*. *Kraljica* bude također mladić. Mladići pod vodstvom *kraljice*, tj. mladića koji predstavlja *kraljicu*, ophode od Stjepanja do Tri kralja kuće i pred svakom kućom pjevaju *koledsku pjesmu* i dobiju vina, smokve, kolače, itd. Prvu nedjelju poslije Tri kralja prirede *koledski pir*. Mladi se skupe ujutro kod *kralja* i kreću u parovima (mladić sa svojom družicom) svečano odjeveni i okićeni cvijećem u župnu crkvu na misu. Milčetić piše:

"Pred povorkom ide barjaktar, koji nosi na ostilju zastavu, složenu od samih šarenih rubaca, najobičnije svilenih. Na vrhu zastave utaknuta je lijepa jabuka" (Milčetić 1917:2).

Takvi se ophodari u selu Gabonjinu zovu *kolijani*. Svoju zastavu zovu *kolijanska bandira*. I njihova je zastava okićena s mnoštvom marama i na vrhu je jabuka, ali je na vrhu zastave i jedan okrugli kićeni kolač koji zovu *koluba*.

Kolijani pjevaju:

"Kolijani redu, ki su bili davni, le-le-le, fijole.
Mi imamo kra'ja i kra'jicu, le-le-le, fijole.
Dajte Mariji krunu, ona nam kolubu, le-le-le, fijole.
Koljani mi smo, selu veseli smo, le-le-le, fijole.
Običaj smo stari Gabonjinu dali, le-le-le, fijole.
Sad se veselimo, pa se svi napijmo, veselo, veselo"
(Zebec 2005:161).

Pripjev ove pjesme "le-le-le, fijole" javlja se i u drugim *koledskim* pjesmama, pogotovo zadnji dio pripjeva *fijole* koji nas upućuje na boginju Ljelju. Prema mitologu Natku Nodilu, *Le* je kratica imena boginje Ljelje koja se često javlja u starim jurjevskim pjesmama (v. Nodilo 1981:152).

Stih "Dajte Mariji krunu, ona nam kolubu" jasno govori da Mariji treba dati kraljevsku čast, poštovanje, kako bi ona dala kruha (*kolubu*). Kako se kruh smatra Božjim darom, ona ne može dati kruh,

ali može biti zagovornica kod Boga. No, je li ovdje riječ baš o Mariji, majci Božjoj?

Student etnologije Damir Kremenić u svojoj diplomskoj radnji donosi gotovo istu pjesmu kao što je i prethodna, ali u njegovu zapisu stoji stih:

"Dajte Ani krunu, ona nam kolubu, le-le-le, fijole"
(Kremenić 2001:22).

Kremenić je pratio *koledvu* u Gabonjinu 1994. godine. Zapisao je da je bio *kolijanski kralj* Ive Plišić, a njegova žena Ana Plišić *kolijanska kraljica* (v. Kremenić 2001:12). Prema tome su *kolijani* u spominjani stih umetali stvarno ime *kolijanske kraljice*. U Gabonjinu *kolijanska kraljica* nije bila muškog spola kao u Dubašnici. Taj *dubašljanski* detalj (mladić *kraljica*) vrlo je znakovit.

Kolijanska kraljica nas podsjeća na neku žensku božansku osobu jer od nje se očekuje *koluba*. Asocira nas na Majku Božju jer Omišljani zahvaljuju Bogu na plodovima zemlje upravo na blagdan Velike Gospe (15. kolovoza). Dan zahvale za plodove Velika Gospa podsjeća nas na stih: "Dajte Mariji krunu, ona nam kolubu". Reklo bi se posrijedi je Marija - iz *kolijanskog* običaja *kraljica*, a moglo bi se pomisliti da je riječ o Majci Božjoj. No, kako *kolijanska kraljica* nije uvijek po imenu Marija, nego može biti Ana ili kako već se zove *kraljeva* žena, mišljenja smo da se ipak pojmom *kolijanske kraljice* ne razumijeva Majka Božja.

Gabonjarski *kolijani* imaju istu zastavu kao što je i omišaljska *stomorina* - simbol omišaljske proslave Velike Gospe.

Proslavu Velike Gospe u Omišlju Turato Mešter opisuje:

"Stomorina se u Omišlju postavljala u crkvi. To su dva unakrsno zategnuta užeta na kojima vise plodovi koji dozrijevaju do blagdana Velike Gospe i simbol su zahvale Bogu. Prema toj crkvenoj stomorini omišaljski mladići učine svoju stomorinu na Placi, samo puno veću. Na sredini Place postavljaju bandiru kao sjecište dvaju konopaca povezanih na krovovima kuća oko place. Konopi su ukrašeni mnoštvom svilenih rubaca te raznih plodova. Stomorina je postala simbol

omišaljske proslave Velike Gospe pa se po njoj zove i cijeli običaj. U stomorinu mogu poći samo mladići i djevojke. Na sam dan Vele Gospoje rano ujutro, odmah iza ponoći, mladići dižu stomorinu.

'Bandira prikazuje Majku Božju kako leti po ajeru, a facoli na konopih su anjeli, ki lete okolo nje i nose ju na nebo. Stomorina visi dva dni, na Velu Gospoju i drugi dan na Rokovo'" (Turato Mešter1970:456).

Izvan crkve na Placi, središnje je mjesto proslave *bandira* koju zovu *stomorina* i prema kojoj je svekoliki običaj dobio naziv *stomorina*. *Bandira* je oveća motka koja je sjecište dvaju konopaca povezanih na krovovima kuća oko *place*, konopi su ukrašeni mnoštvom svilenih rubaca te raznim plodovima. I *bandira* je ukrašena mnoštvom rubaca.

Stomorina, Omišalj 2005., foto: Andrej Žmegač

Turato Mešter misli da *bandira* prikazuje Majku Božju kako leti po zraku, a rupci na konopima su anđeli koji ju nose u nebo. Za ovo Mešterovo tumačenje *bandire-stomorine* Zebec (2005:209) nalazi opravdanje u zapadnoj ikonografiji Uznesenja Bogorodice. U svakom slučaju, simbolika je smislena s obzirom na dan proslave, no mislimo da se tu radi o pretkršćanskoj simbolici.

Naime, mnoštvo svilenih rubaca u spektru raznih boja na *bandiri* i konopima upućuju nas, kao i raznobojni *pantleki*, na *dugu* (nebesnicu, šarenicu), a kako znamo stara vjerovanja da su ljudi po duginim bojama prepoznavali kakva će biti ljetina (npr. žuta boja značila je žito), onda nas i privezani plodovi na konopima *stomorine* vode u mitski svijet. Tako mislimo da je *stomorina* u dalekoj prošlosti simbolizirala boginju Perunovu ženu o kojoj smo pisali u prethodnim poglavljima.

Stomorina stoji na Placi dva dana. Skida se drugi dan navečer i to u nazočnosti svih stanovnika.

> "Za razliku od koledvi, kada se spravi puno toga za jist i za pit, stomorinari učine na Rokovo samo vičiru, ku sami plate. Da bi mladićem malo pripomogli, seka divojka prenese litru, ali dupjak vina i jednu pogaču, ke za Velu Gospoju kako i za Vezem peče seka kuća.
>
> Okolo dvih ur zapodne stomorinari se sprave va kući kadi će bit vičira. Sopilami gredu okolo grada do Place. Čim čuju sopili celi Omišej teče na Placu da vidi stomorinu i stomorinari. Mladići se obeku svi jednako va bele gače i černe maje. Divojki obeku najlipše ča imaju, a sve va svitlu. Kada pasaju sopilami Placu tri puti, onrat najstariji stomorinar tenca prvi tenec svojum divojkum i divojkum najmlajega stomorinara. Drugi tancaju za njim seki svojim divojkum, po starosti i po letih" (Turato Meštar 1970:456).

Tancalo se sve do večeri, a onda se spuštala *stomorina* na radost djece koja su skupljala plodove (smokve, kruške, jabuke), a stomorinari su odlazili na večeru, pretežito mladi.

Na proslavi *stomorine* izvodio se i ples zvani *verec*, u kojem

sudjeluju djevojke (može ih biti preko pedeset) i samo jedan mladić. *Verec* znači *vera* - vjera. Znakovito je da se *verec* može izvoditi samo na otvorenom prostoru, a izvodi se samo u posebnim prigodama i to početkom godine, prvu nedjelju poslije Tri kralja na *kolednom piru*, na pokladni utorak, na *velom piru* i uvijek se izvodi treći dan. Proslava stomorine traje dva dana i *verec* se izvodi drugi dan, na Rokovo (Zebec 2005:209-210).

Verec je vrlo zanimljivo plesno događanje. Ukratko. *Sopci sopu*, a *tancar tanca* i *tancajúć* poziva djevojke u plesnu igru. One moraju napraviti tri kola: malo, srednje i po cijeloj *placi*, tj. veliko. *Tancar* sada napravi s njima jedno kolo. U tom kolu on izabere jednu djevojku, da joj "pravu ruku, a ženska njemu livu i oni se tako drže, a sve druge dvi po dvi se šukaju pod njihove ruki" (Zebec 2005:260). Kad su izveli taj dio, *tancar* sa svojom odabranicom - *tancaricom* obiđe tri puta *placu*, prekriži je i *verec* je gotov.

Eto, tako završava svečana omišaljska proslava zahvale za plodove na Veliku Gospu koja se održala do današnjih dana, a u njoj prepoznajemo elemente pretkršćanstva.

Tancar i *tancarica* naprave rukama "most" ispod kojeg se provlače djevojke. Simbolika takvog mjesta ima mitsku pozadinu u dugi (nebesnici). O tome smo govorili u poglavlju "Eja, dunda, eja".

Zatim, nemoguće je ne uočiti brojku tri. Sopci tri puta obilaze Placu na kojoj je *bandira - stomorina*. *Verec* se izvodi treći dan na *velom piru*. Moraju napraviti tri kola, triput obići placu i na kraju je "prekrižiti".

Razlog takvom trostrukom obilaženju nalazimo u starim vjerovanjima. Naime, Hrvati su kao i ostali slavenski narodi vjerovali u srećenosnost i svetost broja tri. Poznato je da su prigodom određenih svečanosti, pogotovo uz krjesove, tri puta nogama lupali o tlo, tri puta obilazili oko ognjišta, itd. Kad bi obilazili oko svetišta, Hrvati su to činili uvijek kako Sunce ide, tj. po Suncu ili naoposun.

Pišući o kultu vrhunaca, Ante Škobalj spominje da su pogani održavali velika slavlja s gozbom i obrednim kolima na vrhuncima, te da je papa Grgur VI. naredio da se te gozbe ne ukidaju već da se

pretvore u religijske gozbe. Škobalj napominje da je u našim krajevima tradicija u svezi sa slavljem zaista žilava (v. Škobalj 1970:442).

I omišaljska proslava *stomorina* na otvorenom prostoru dokaz je žilavosti tradicije, ali je dokaz i jedne kulture, **kulture zahvale** na zavidnoj razini, jer Omišljani nisu zadovoljni da se zahvala za plodove održi samo u crkvi.

U omišaljskoj *stomorini* vidimo prežitak starog poganskog slavlja najvjerojatnije posvećenog majci boginji Perunovoj ženi, koje je iznimno dobro stopljeno s kršćanskom vjerom.

Starinska Majka Božja

O kulturi zahvale govori nam i *Knjiga čudesa Blažene Djevice Marije Ivanečke* koja se nalazi u župnom arhivu Kloštar Ivanić. O njoj je u povodu 900. godišnjice Ivanića pisao akademik Josip Bratulić. Piše da je *Knjigu čudesa* pisalo više ruku, da je pisana kajkavskim jezikom te da su prvi zapisi nastali nakon obnove crkve 1757., a posljednji 1782. godine. Bratulić, nadalje, u prikazu *Knjige čudesa* piše da su se ljudi utjecali Majci Božjoj zbog raznih bolesti i nedaća i da su nakon zadobivene milosti, odnosno uslišenja i ozdravljenja, donosili Majci Božjoj darove i svjedočili o tomu pod prisegom.

Prema *Knjizi čudesa* vjernici su se obraćali Majci Božjoj:

"Marija starinska, obrani me!"

Ili za očuvanje stoke:

"O starinski kip Marije naše, koji su vu farne cirkve, oglej se na me siromaška i občuvaj voleke i maršicu moju..."

Svjedočanstva zahvale:

"I ova vračiteljica ne druga nego naša starinska Majka Marija vu farne cirkve vu koju on se je vufal i čez malo vreme ozdravil i dar donesel."

"... konačno je dijete izliječila starinska vračiteljica Marija Ivanečka" (Bratulić 1994:132-139).

Prema usmenoj narodnoj predaji na oltaru je prije slike Marijinog uznesenja na nebo bio kameni kip Majke Božje s Isusom na rukama. Taj se kameni kip i danas nalazi u crkvi, s lijeve strane kod ulaznih vrata u udubini zida. Taj kip ljudi zovu starinska Majka Božja pa se i danas uz njega znaju moliti ili ga dotaknuti. O kamenom kipu koji narod zove Starinska Majka Božja kloštarsko-ivanićki kroničar i povjesničar, koji je uveliko koristio župni arhiv, Stanko Rac piše:

"Prošlost se gubi u obilju baroka. Samo u tamnom prostoru ispod velikog kora kao da vlada neki sasvim drukčiji ugođaj, što nas prenosi u daleki, zaboravljeni svijet. Nedokučivo duboko doima nas se osjećaj, izražen u kamenom pogledu jednog kipa. Nešto su neobični njegovi oblici. U njima nema ni

> traga renesanse, baroka i kasnijih slogova. Čini se, kao da se sva težnja nepoznatog umjetnika sastojala u izrazu neke skromne, na pučki način uvjeriljive jednostavnosti. Po mišljenju dobrih poznavaoca djelo je nastalo u desetom stoljeću, a izrađeno je za priprosti seljački svijet" (Rac 1964:2).

Zanimljivo je da se čudotvorni kameni kip Majke Božje kojeg ljudi zovu Starinska Majka Božja ne spominje u zapisniku o ivanićkoj kanonskoj vizitaciji iz godine 1649., pa zato Rac pretpostavlja da je kameni kip morao stajati neko vrijeme izvan crkve. Nadalje, Rac piše:

> "Sve okolnosti govore, da je čudotvorni kameni kip postojao već prije osnutka zagrebačke biskupije god. 1093., kad je njezin osnivač kralj Ladislav Sveti odobrio prvomu biskupu Duhu velike posjede u okolici Ivanića" (Rac 1964:3).

Prema svemu sudeći, čini nam se da je Starinska Majka Božja, odnosno, kameni kip Majke Božje u župnoj crkvi Marijinog uznesenja na nebo u Kloštru Ivaniću očiti dokaz ranog štovanja Majke Božje na našim prostorima. U svakom slučaju pridjev *starinska* vrlo je znakovit jer se može odnositi i na prva kršćanska vremena.

Starinska Majka Božja - kameni kip nepoznatog autora u župnoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Kloštru Ivaniću, foto: č. s. Ivka Lučić, 2006.

Sveto drvo

U hrvatskom jeziku kruška je naziv za određenu vrstu voćke. U kajkavskom dijalektu govori se *hruška* i *ruška*. *Hruška* je balto-slavenska, praslavenska riječ (Skok 1972:215-216).

Poznata je u sjevernim krajevima Hrvatske *tepka hruška*. Riječ je o tzv. divljoj kruški. To je starinska voćka koju su potisnule nove sorte krušaka pa su danas rijetka stabla *tepke hruške*.

Kao i hrast *tepka hruška* je višestoljetno i debelo stablo, raspucale kore i izrazito razgranate krošnje s mnogo plodova. Plodove ima sitne (veličine većeg oraha) koji su dok dozriju mekani i smeđe boje. Ljudi su ih sušili obično u krušnim pećima. Na Badnjak su za večeru jeli suhe i kuhane u mlijeku ili vodi. To je uz *makviče* (uštipci posipani makom) bilo obredno jelo. Plodovi *tepke hruške* izrazito su slatki, mogli bismo reći kao med pa vjerojatno i zbog toga *tepke hruške* imaju još dva naziva - *medovinke* ili *medovke*.

Motiv *tepke hruške* i divojčice nalazimo u narodnoj poeziji. Jednu pjesmu po zapisu Kukuljevića (sredina 19. st.) iz Varaždinskih Toplica donosi Ivo Zvonar:

"**Kruška medovinka i divojčica** (Toplička)

Zrasla ruška medovinka
Hladna voda na Dunaj!
Več je rušek neg je listja,
Hladna voda na Dunaj!
Njo mi bere divojčica,
Hladna voda na Dunaj!
Jočeš majka medovinku?
Hladna voda na Dunaj!
Ali mene divojčicu?
Hladna voda na Dunaj!
Rajši joču medovinku

Nego tebe divojčicu
Hladna voda na Dunaj!

Tako pita onda dalje starog jočka (otca), mladog brata i mladu sestru, koji svi vole medovinku dok ne dojde do ljuboga, koji voli divojčicu (Kukuljevićeva napomena)" (Zvonar 2005:52).

Pripjev pjesme "Hladna voda na Dunaj!" upućuje nas na mitološku starinu jer pod pojmom Dunaj razumijeva se velika voda, neodređeno more, a ne kao što bismo mogli misliti rijeka Dunav, o čemu će još biti riječi.

Iz pjesme se razabire da na kraju divojčica ima prednost pred *ruškom medovinkom* jer ljubljeni bira nju.

Naziv za *tepku hrušku medovinka* ili *medovka* asocira nas na medovinu.

"Medovina je napitak besmrtnosti, piće bogova iz drugoga svijeta... Prilikom keltskih svetkovina medovina se pila isto toliko kao i pivo, a opijala je brzo i potpuno. To se piće i danas pije u keltskim zemljama, osobito u Bretanji... Medovina je u Kelta piće bogova..." (Chevalier i Gheerbrant 1987:395).

Tako bi prema nazivu *medovinka* (*tepka hruška*) mogla biti voće bogova ili božansko voće.

Motiv *tepke hruške* i divojčice nalazimo u pjesmi koju je u Svetoj Mariji (Međimurje) početkom prošlog stoljeća zabilježio Žganec. Pogledajmo pjesmu:

"Na' n kraj pota tepka hruška, bine tepka hruška,
đane, ben gudlin
beli bene hoj điniđan.
Pod njom sedi divojčica, bine, tepka hruška...
I pobira v torbu hruške, bine, tepka hruška...
Polek ide stari čiča;
On ju prosi torbu hrušek.
Ne dam tebi, stari čiča.
Tud mi pojde mladi junak.
Njemu podam torbu hrušek" (Žganec 1924:69).

Kao što vidimo, pripjev ove pjesme: "bine tepka hruška, đane, ben gudlin, beli bene hoj điniđan" razgranata je onomatopeja koju je teško razabrati, no vjerojatno je u prošlosti imala svoje značenje.

Divojčica će podati *tepke hruške* mladom junaku. Bez sumnje, time izražava svoju naklonost prema njemu. Kruške su simbol njenih osjećaja, osjećaja simpatije, ljubavi. U narodu je plod kruške erotski simbol. I tumači snova kažu da je kruška simbol ljubavnih odnosa (v. Loevstrom 1976:95).

Da je kruška u prošlosti bila značajno drvo, potvrđuje nam i pjesma iz Bele krajine (Slovenija) koju su pjevali Belokranjci (poznato je da su podrijetlom Hrvati) za vrijeme krijesa:

"Izrasla je runjka ruška
na sred sela širokega.
Pod njom su mi lipi stoli,
Pod njom su mi lipi gosti,
lipi gosti Bog, Marija,
Sveti Peter, ključar božji..." (Šmitek 2004:60).

Povezanost kruške s "nebeskim gostima" (Bog, Marija, Sveti Peter) vjerojatno je odraz nekog, nama nepoznatog, vjerovanja. Unatoč tom nedostatku, slovenski mitolog Zmago Šmitek analizirajući ovu pjesmu dolazi do zaključka da je kruška *sveto drvo*.

Šmitek piše da su na zapadnom Goriškem u 19. stoljeću "ob mlaju" u svibnju palili panj otpiljen od debla staroga drva koje je porušio vihor. Pa tako priopćuje:

> "Panj, imenovan *osvatin*, je bil, če le mogoče, *hruškov ali tudi hrastov*, moral je biti čim debelejši in s koreninami vred, saj je bila od trajanja njegovega gorenja na ognjišču odvisna naslednja letina pri hiši. Če se je zgodilo, da je bil v deblu 'zares' (ne le simbolično) skrit *kačon* (htonski bog v podobi kače), je hiša ponoči pogorela do tal" (Šmitek 2004:82).

Ovdje je *hruškov panj* stavljen u suodnos s *hrastovim panjem*. Dakle, *hruškov* i *hrastov* panj, u ovom obredu, imaju isto značenje. Inače je poznato paljenje hrastovog panja na Badnjak uz kojega su vezana brojna vjerovanja (v. Belaj 1998:325-330).

Suvremeni mitolozi pišu da je u južnih Slavena kruška sveto drvo i da su uz nju vezana razna vjerovanja. Pogledajmo neka:

> "U sev. Bugarskoj su krušku poštovali kao zaštitnicu zasejane njive. Belorusi iz okolice Vitepska su zabranu sečenja kruške motivisali verovanjem da se na njoj odmara ***Bogorodica Pračista Matka***, kada silazi na zemlju. U Slovačkoj (u oblasti Gron) sadili su kruške pored krstova krajputaša i kapelica, posvećenih Devi Mariji. U sev. i ist. Bugarskoj su smatrali da u njenoj senci ne mogu da borave zli duhovi..." (Tolstoj i Radenković 2001:313).

Prema svemu sudeći, kako je hrast bio posvećen bogu Perunu, tako je kruška (u kajkavskoj Hrvatskoj *tepka* kruška), bila posvećena ženskom božanstvu (Pračista Matka), vjerojatno Perunovoj ženi.

Kralj Ljeljo

U televizijskoj emisiji, emitiranoj 9. lipnja 2003. a snimljenoj 2001. g. pod nazivom "Kraljičari" (iz Otoka) scenaristice Ljiljane Šišmanović, slavonske ophodarke su u pripjevu pjesme pjevale "kralju Leo"! Tako su ih naučile starije žene - bilo je rečeno u emisiji. Drugih objašnjenja nije bilo.

Pitamo se zašto Leo, a ne Ljeljo kako bismo očekivali s obzirom na ostale (iz drugih sela) ophodarke koje u pripjevu pjevaju "Ljeljo"?!

Moguće je da su otočki *kraljičari* željeli baš naglasiti da se radi o muškom *kralju* jer Ljeljo može značiti (u vokativu) i ženski rod pa se onda može misliti na *kraljicu* Ljelju, jer u nekim stihovima pjevaju u pripjevu samo "Ljeljo", bez "*kralju*". Vjerojatno je netko u selu htio izbjeći tu "jezičnu nejasnoću", pa je Ljelja prozvao Leo kako bi bili sigurni da se radi o *kralju* a ne o *kraljici*.

Tko je Ljeljo?

U Anićevu *Rječniku hrvatskoga jezika* piše:

> "Ljeljo = mit. jez. knjiž. etnol. bog proljeća u slavenskoj mitologiji" (Anić 1998:499).

U knjizi *Folklorno kazalište*, koju je priredio Ivan Lozica, Tumač imena i izraza priredila je Ivana Klinčić, a tu nalazimo sljedeće objašnjenje za Ljelja:

> "Ljeljo, pripjev u starim slavenskim obrednim pjesmama. Dovodi se u vezu s praslavenskim bogom Ljeljom, zaštitnikom braka i ljubavi" (Lozica 1996:403).

U svezi s Ljeljom Ivo Pilar donosi zanimljiv tekst. Pogledajmo ga u cijelosti!

> "Na granici između Bosne i Hercegovine, u kotaru Konjica nalazi se planina Visočica sa 1964 m visokim vrhom Ljeljenom, poznatim eldoradom za lovce, jer obiluje divokozama. Ta planina odavna mi je poznata, ali tek u posljednje vrijeme, kad sam našao još nekoliko topografskih oznaka istoga korijena, palo mi je na pamet, da bi ime Ljeljen moglo imati mitološko

značenje i polaziti od staroslovjenskoga božanstva Ljeljo, koga naši dalmatinski pisci iz doba Renesanse spominju uvijek kao sinonim za Amora ili Kupidona. Na tu sam zamisao došao našavši Ljeljen kao ime gore na više mjesta u Bosni i Hercegovini: tako na pr. na Romanji Planini kod Mokroga 1321 m visoko Ljeljen-brdo; na granici između Dalmacije i Hercegovine 4 km daleko od Mrcine u Konavlima 983 m visoku Ljeljenovu Glavicu; u Hercegovini Leliju Planinu (2070 m), i. t. d. Ima i imena mjesta istoga korijena, na pr. selo Ljeljenče u bijeljinskom kotaru u sjeveroistočnoj Bosni; selo Ljeljenica u srezu Mileševo, užička oblast, i. t. d. No od kompetentne lingvističke strane sam upozoren, da ime vrha Ljeljen ne može potjecati od mitološkoga imena Ljeljo. Ja tu kao jezični nestručnjak nemam suda. Ali kako bilo, ja se nemalo iznenadih, kad opazih, da i brda s imenom Ljeljen imaju od reda dualističku strukturu. Eno na pr. prvo spomenuti Ljeljen, koji stoji lijevo od potoka Rakitnice, poznate sa mnogo obilja plemenitih riba, dok se na desno isplela 1459 m visoka kosa Vranj.

Shema toga svetišta:

Ljeljen
prijesto boga sunca i svjetlosti

Rakitnica
Vranj
sjedište boga tame i zla"

(Pilar 1931:72-73).

Eto, vidimo, Pilara su upozorili lingvisti da ime vrha Ljeljen ne može potjecati od mitološkog imena Ljeljo. No ipak, mislimo da toponimi koje donosi Pilar imaju sveze s božanstvom Ljeljom, što ćemo kasnije obrazložiti. Mitološko ime Ljeljo može potjecati od biljke ljiljan zvan *lijer*. U *Leksikonu ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* piše:

"Perunika (Iris). Kao cvijet Djevice Marije, perunika se natječe s ljiljanom" (Badurina 1990:456).

Rekli smo da je kraljica Ljelja dobila najvjerojatnije ime prema biljci perunici, u narodu zvanoj *ljeljuja/ljeljija*. Tako je moguće da je i Ljeljo dobio ime prema vrsti ljiljana zvanog *lijer* (*flur-de-lis*) "koji je znamenje kraljevskog dostojanstva. Kao oznaka kraljevske časti lijer se pojavljuje na krunama i žezlima svetaca kraljevskog podrijetla, a pridaje se i djevici Mariji Kraljici neba" (Badurina 1990:388).

Razabiremo da je vrsta ljiljana *lijer* i *ljeljuja* u zaista uskoj svezi, a prema vjerovanju "*De vudri strela tam rastu* ***ljeljuje***!", prema kojem smo i zaključili da je Ljelja dobila ime, mislimo da je moguće i da je kralj Ljeljo dobio ime prema ljiljanu, *lijeru*. Pretpostavili smo da je kraljica Ljelja moguća boginja Ljelja, Perunova kći pa je tako moguće da je i kralj Ljeljo Perunov sin, po čemu bi ulazio u red božanstva. Jesu li se Ljelja i Ljeljo istodobno i rodili što znači da bi bili blizanci, kao što su neki mitolozi već naslućivali, navedeno vjerovanje možda i potvrđuje kad se spominje *ljeljuje* u množini.

Zanimljivo je da neki ljudi, kao npr. kazivačica Julijana Punčikar, za jednu vrstu ljiljana kažu da je ljiljan ujedno i *ljeljuja*. Jedanput kaže ljiljan, drugi put *ljeljuja*, koje joj ime prvo padne na pamet. Dakle, jedan cvijet ima i muško i žensko ime što je, svakako, neuobičajeno i znakovito. I karaševski Hrvati divlju peruniku zovu *lelin* - kaže Milja Šera iz Lupaka.

Da je Ljeljo u nekoj svezi s *lelijama* sluti i Milenko Filipović, proučavatelj slavenske mitologije. Filipović o biljci perunici piše:

"Mnogo je značajnije da se ta biljka u jednoj lekaruši iz Slavonije zove **lelija plava** i da to ime i danas živi u narodu u Slavoniji.[67] U tom značenju je reč poznata i u poljskom jeziku. Ovo ime je oblikom veoma daleko, upravo nema nikakve veze s imenom Peruna, ali i to ime je, vrlo verovatno, u vezi s nekim kultom, preslovenskim ili slovenskim. Naime, u slovenskim ritualnim stihovima i refrenima veoma je čest izraz 'leljo' ili 'ljeljo'. Taj izraz i slavonska 'lelija' su veoma slični po obliku, a

[67] Filipović koristi zapis M. Medića (1909:249).

kad se uzme u obzir ritualni i kultni karakter i jednog i drugog, onda postaje verovatna i njihova semantička veza" (Filipović 1971:86).

Srpski pak mitolog Slobodan Zečević vrlo oprezno Ljelja povezuje s *ljeljenom*:

"Već i sam naziv Ljeljo, koji je veoma sličan Ljeljenu- narodnom nazivu za jelena, ukazuje na to da je Ljeljo, ukoliko se ovdje radi o njemu, u ranijim fazama razvoja naše prehrišćanske religije, pre no što je antropomorfiziran, i sam bio jelen.

Pri tome ne treba da unese zabune njegovo svojsvo ljubavnoga boga i karakteristike htonskog božanstva. Naime, poznato je da su htonska božanstva istovremeno bila i božanstva plodnosti i da su, kao rodonačelnici, na sebe uzimala funkciju obezbeđenja plodnosti potomstva" (Zečević 1964:708).

I prema ovim spoznajama, Ljelja se smatralo bogom ljubavi, plodnosti uroda i plodnosti potomstva.

U Hercegovini i Hrvatskoj jelena se još nazivalo i *ljeljen*. Toponimi koje navodi Pilar (*Ljeljen-brdo, Ljeljenova glavica, Lelija planina*) imaju veze s mitološkim imenom Ljeljo. Zbog mitskog značenja jelena, o kojem je već bilo govora kod bratimljenja, mišljenja smo da je jedan dio slavenskih naroda u nekom razdoblju *ljeljena* - jelena povezao s Ljeljom. U daljnjem tekstu na temelju narodnih pjesama i pjesama u kolu razmatrat ćemo njihov međusobni odnos.[68]

Na području sjeverozapadne Hrvatske (tj. između Save, Drave, Kalnika i Đakovštine), zahvaljujući folkloristu Zvonimiru Lovrenčeviću, sačuvana je sljedeća pjesma:

"Ljeljen hodi boga moli
da mu bog da zlatne roge
i nuz roge priroščiće
da on para crnu goru

[68] Mitološko ime Ljeljo prema mišljenju lingvista ne potječe od *ljeljena* (jelena) jer to nije praslavenska riječ nego naša dijalektalna preoblika od praslavenskoga "jelen" na što me upozorio akademik Katičić.

da on vidi što u gori.
Al u gori oganj gori.
Oko ognja devet braca
i deseta seka Marta.
Seka braći govorila:
'Da sem vaša seka bila
ne bi mene ostavili
u toj jadnoj crnoj gori
gdjeno žarki oganj gori'" (Lovrenčević 1964:711).

Ovu su pjesmu pjevale *ladarice* (4 djevojčice od 10-12 godina) s vjenčićem od ivančica na glavi, hodajući u kolu oko košare, u dvorištu kuća koje su pohodile na Ivanje, 24. lipnja (v. Lovrenčević 1964:711).

Već sama pojava *ljeljena* (jelena) u ovoj ophodarskoj pjesmi *ladarica* vrlo je znakovita. Naime, jelen ima višestruku simboliku.

U ovom kontekstu jelen zbog svojega razgranatog rogovlja koje se povremeno obnavlja, a zbog kojega se često uspoređuje sa stablom života, simbolizira plodnost, ritmove rasta i ponovna rađanja (v. Chevalier i Gheerbrant 1987:226).

Sadržaj pak ove ophodarske pjesme (devet braće, *seka* Marta, crna gora) upućuje nas na Katičić - Belajevu mitsku priču o Juri i Mari.

Veoma je znakovit prvi stih pjesme:

"Ljeljen hodi boga moli."

I *ladarice* pjevajući hodaju u kolu oko košare. Dakle, sve je u pokretu. *Ljeljen* hodi! *Ladarice* hodaju!

Ne samo da *ljeljen* (jelen) hodi, već i košutica, njegov ljubavni par, hodi. O njenom hodu govori nam pjesma iz Slavonije *Rosna bosna košutico*, koju su "pjevale djevojke u kolu za ljetnih radova i uz vatru na raskršćima u vrijeme poklada", kako piše Matija Petar Katančić (1750.-1825.).

"Rosna bosna košutico,
Gdje li si se zarosila?
Pratila sam milog bratca.

A što ti je bratac dao?
Dao mi je devet ključev,
da otvaram devet gradov.
Ja otvorih prvog grada,
al u gradu kolo igra;
U kolu je seka Mara,
Mara bi se udavala
za junaka za oblaka.
Kuma zove žarko sunce,
a miseca starog svata,
a vlašiće barjačiće,
sitne zvizde u svatove."

Inačicu te pjesme u Vrbniku su *bugarili* u kolu, a osim na otoku Krku, bila je rasprostranjena i u Primorju, Istri i Dalmaciji, kao koleda i kao svatovska pjesma:

"Rosna bosa košutico, kadi si se urosila?
Tamo doli u livadi, kadi rastu zlatne pasi,
Kadi rastu zlate žice i sreberne povezače.
Ja utergoh jednu žicu ter s njom projdoh ka zlataru,
Da mi kuje ključe gradu, da vidimo če j' u gradu.
U gradu je devet bratac, med njimi je jedna sestra,
Me sobum se pominjaju, komu hote sestru dati:
Hote l' Suncu al Misecu. Bolje j' Suncu neg Misecu,
Sunce će ju ogrijati i hoće njoj svitlost dati.
Misec će joj diver biti, a zvezdice jetervice. "
(Štefanić 1944:56-57).

I Katančić donosi još jednu inačicu te pjesme, a koja ima pripjev "Oj, rosna bosa!" Pogledajmo kako ona glasi:

"Rosna, bosa, oj košutko, Oj, rosna, bosa!
kud si rosom putovala? Oj, rosna, bosa!
Pratila sam bratca dragog. Oj, rosna, bosa!
A što ti je bratac davo? - Oj, rosna, bosa!

Davo mi je devet ključev, - Oj, rosna, bosa!
otvaram da devet gradov. - Oj, rosna, bosa!
Otvori je prva grada, - Oj, rosna, bosa!
al u gradu kolo igra, - Oj, rosna, bosa!
u kolu je seka Mara. - Oj, rosna, bosa!
Mara bi se jurve dala - Oj, rosna, bosa!
za junaka za oblaka: - Oj, rosna, bosa!
kuma zove žarko sunce, - Oj, rosna, bosa!
a miseca svata starog, - Oj, rosna, bosa!
a Vlašiće barjaktare; - Oj, rosna, bosa!
svate zove sitne zvizde. - Oj, rosna, bosa!"
(Katančić 1984:134, 209, 210, 313).

Da je košutin bratec "lijepa zvijer", govori nam pjesma iz Bisaga kraj Zeline:

"Lepa ptica vijoglavka,
Nepozobi vinograda,
Koga meni teca dala,
Dala, dala obećala.
Ja sam snoćka s Vugor došla,
Lepoj zverje dopelala,
Lepoj zverje, pisan jelen,
Na jelenu tri rožice.
Ne mi nesi Petru meštru,
Naj mi skuje devet ključev,
Devet ključev otpiračev,
Čem otpremo devet komor.
Hitro tekli črni mali,
Razgrnuli list travicu,
Notri našli zlato ruho;
I dva pera pavunova
I četiri sokolova"
(Perić-Polonijo 1985:58, 76). [69]

[69] Napomena autorice T. Perić Polonijo koja piše o tekstovima iz Kuhačeve zbirke: "Žganec, br. 248 Devet ključev otpiračov. Kuhač br. 707. Tekst je iz Kukuljevićeve zbirke 'Pjesme' (god. 1847). Kuhač drži da pjesma potječe svakako iz doba prije godine 1800."

Ljeljena (jelena) susrećemo i na svadbi. I to na tradicijskoj staroj turopoljskoj svadbi.

Evo što je zapisao Vojko Miklaušić:

"Mladenci su na polasku u crkvu zamolili roditelje da ih blagoslove. Istog časa pomolili bi se svi prisutni za preminulog roditelja, što je mnogom u taj svečani čas orosilo oko suzom. A svatski je starješina 'gospon starešina' zagugukao, krećući samicu:

Oj cvili jelen v šumice zelene,
cvili jelen jelen precvileva,
pita Jezuš pita mi jelenka
kaj je tebe mili moj jelenek?
'sil mi gladan deteline trave,
'sil mi žejden te vodice ladne?
Imam, imam zelene travice,
Imam, imam studene vodice,
al na žalost i svetle zvezdice,
gda ja nemam svoje drugarice,
drugarice hitre košutice"
(Miklaušić 1994:298).

Dakle, "gospon starešina" u ulozi jelena i hoda i pjeva. Ovdje želimo spomenuti da je tradicijske svadbene detalje iz Turopolja nedavno na sceni prikazalo Kulturno-umjetničko društvo "Nova zora" iz Donje Lomnice.

Nadasve impresivna bila je upravo samica *Oj cvili jelen*, u interpretaciji Ivana Klafurića Medeka, koji je u hodu, visoko uzdignute glave kao da oponaša jelena i njegovo cviljenje, otpjevao arhaičnu melodiju. Svojim stilom i bojom glasa uspio je kod gledatelja pobuditi emocije sažaljenja "nad osamljenom i nesretnom životinjom".[70]

[70] KUD "Nova zora" iz Donje Lomnice je 6. ožujka 2004. na Smotri folklora Zajednice KUD-ova grada Velike Gorice izvelo "Svadbene slike iz Donje Lomnice", a koje je za scenu priredio i uvježbao Ivica Đuričić. Stručno praćenje Smotre bilo je povjereno Tvrtku Zebecu iz Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Zahvaljujući njegovu pozivu na Smotru, autorica ovog teksta imala je priliku vidjeti ljepotu prošlostoljetnog seljačkog odijevanja, eleganciju starinskog pokreta (kola) i osjetiti istinsku i toplu dušu hrvatskog čovjeka iz Turopolja.

"Kad je jelen žedan ili kad traži družicu, njegov je promukao i divlji zov neodoljiv; otud usporedba s Kristom koji poziva duše i s dušom-zaručnicom koja doziva svoga zaručnika. Jelen simbolizira i božanskog zaručnika, hitrog i neumornog u traženju duša, svojih zaručnica, kao i samu dušu, koja traži svoj božanski izvor da na njemu utaži žeđ" (Chevalier i Gheerbrant 1987:228).

Ovo tumačenje jelena, iako dolazi iz poznatog *Rječnika simbola*, ne bismo trebali doslovno shvatiti!

Ljeljenovo kolo - pleten tanec - pletikolo

Ljeljen (jelen) hodi! Košutica je "rosom putovala"! "Gospon starešina" je u hodu! Sve je u hodu! Taj stalan *ljeljenov* (jelenov) hod vodi nas prema *ljeljenovu* kolu (jelenovu kolu) s vrlo starim motivom zapletanja. *Ljeljenovo kolo* najdulje se pod tim imenom zadržalo (saznajemo iz etnološke literature) u Bosni i Hercegovini, a izvodilo ga je kršćansko - hrvatsko, srpsko te muslimansko stanovništvo. O *ljeljenovu kolu* najviše je pisala sarajevska etnokoreologinja Jelena Dopuđa. U svom radu "Narodne igre u vezi sa smrti" Dopuđa je o *ljeljenovom kolu* priopćila:

"Možda su i igre oko ivanjdanske vatre (ivanjskih krijesova), koji su preskakivali mladići i djevojke, blijedi ostatak igara sa ovom temom, jer padaju u dane ljetne ravnodnevnice - solsticija. U posljednje vrijeme su se kod nas, u ovim našim krajevima, igrale igre oko vatre koje su uobičajene i u drugim prilikama.

U ovu grupu igara mogli bismo ubrojiti i igru Ljeljenovo kolo, koja sadrži obligatno simbolično provlačenje kola - lanca ispod svoda podignutih ruku dvojice, sa 'zaplitanjem' ruku oko vrata i 'rasplitanjem'. I u ovoj igri vodi se dijalog u pjesmi kolovođe i kola, npr.

'Oj, pleti, Jovo, kolo ljeljenovo!
Oj, pleti, pleti, plele ti se ruke!'

- Oj, ja sam Jovo, ja ću plesti kolo,
mučnu igru, kolo, kolo ljeljenovo!

(Istočna gornja Hercegovina, srpsko stanovništvo.)

U Hercegovini ljeljenom nazivaju jelena. Zanimljivo je da na bosanskim hercegovačkim stećcima nalazimo likove kola s jelenom kao kolovođom. I za ovu igru postoje mišljenja da je u vezi s kultom mrtvih, a motiv provlačenja mogao bi se tumačiti simboličnim obnavljanjem života. Postoje i paralelke ove igre, sa istom tehničkom strukturom, ali sa drugim tekstom pjesme, drugom melodijom, s drugim nazivom, npr. Pletikolo, Pleten-kolo, Ej, da pletemo, Jovanovo kolo, Pleter, Sitan tanac" (Dopuđa 1966:366-367).

Ovdje citirana etnokoreologinja iz Sarajeva Jelena Dopuđa predavala je 1969. god. na Ljetnoj školi folklora koja se održavala na otoku Badiji kod Korčule, a koju sam i ja pohađala. Školu je organizirao Prosvjetni sabor Hrvatske, a njen idejni začetnik i voditelj bio je Ivan Ivančan, etnokoreolog iz Zagreba. Škola je trajala četrnaest dana, a svrha je bila upoznati voditelje folklornih grupa s plesnim folklorom čitavog južnoslavenskog prostora. Jelena Dopuđa predavala je plesove tzv. dinarske zone. Između ostalih naučila nas je pjevati i plesati ljeljenovo kolo. Meni se to kolo veoma svidjelo i ja sam svoju folklornu grupu (učenike viših razreda Osnovne škole Kotoriba) naučila ljeljenovo kolo. Učenici su s veseljem prihvatili i uvježbavali ljeljenovo kolo. Naprosto su uživali u zapletanju i raspletanju kola. Vrlo su često nastupali pred brojnom oduševljenom publikom. Za Dan Republike (29.11.) bila je svečana akademija i moja folklorna grupa je nastupala na svečanosti. Kao što je to bio običaj poslije pročitanog referata o značenju Dana Republike, bio je upriličen kulturni program. Voditelj programa je najavio da će nastupiti folklorna grupa koja će izvesti ljeljenovo kolo, a voditeljica grupe je drugarica Marija Novak. Učenici su vrlo lijepo otpjevali i otplesali ljeljenovo kolo. Publika je oduševljeno pljeskala.

Poslije tog nastupa došla sam u posjet svojoj prijateljici Kati,

rođenoj Kotoripčanki. Još nisam ni sjela već me njena mama, Terezija Matotek r. 1919, sva ozarena upitala: "**Marija, de si se ti nafčila to božanjsko kolo**?" "Koje božanjsko kolo!? Kaj Vam je?" "Pak, božanjsko kolo, kaj ne, jeljenovo kolo, deca so na priredbi kolovodila jeljenovo kolo, kaj ne?" Stvarno me zbunila. Nisam ni slutila da bi za nju ljeljenovo kolo (ona je znala da je to jelenovo kolo, iako na priredbi nije bilo rečeno jelenovo već ljeljenovo kolo) bilo božansko kolo. Očito je *ljeljen* (jelen) u narodu bio smatran božanstvom. Žao mi je što se nisam upustiła u razgovor s tim u svezi, ali tada sam mislila da je to njezina mašta.

U Hrvatskoj je istovjetno *ljeljenovu kolu - pletikolo*.

O *pletikolu* je pisao naš poznati etnomuzikolog 19. stoljeća Franjo Š. Kuhač, a kojeg se (iako imamo i prije njega neke zapise plesova, npr. Stjepana Mlinarića, ili kratke zapise o kolu djevojaka u Slavoniji iz pera M. P. Katančića) smatra prvim hrvatskim etnokoreologom (v. Sremac 1984).

No, Kuhač je osim zapisa melodije i teksta pjesme uz kolo, zapisao i niz važnih elemenata, okolnosti oko kola, a koji nam objašnjavaju zanimljivo plesno događanje. Godine 1880. Franjo Kuhač objavio je o *pletikolu* svoj zapis iz Slavonije, ali donosi i Pavlinovićev zapis iz Zaslivlja u Dalmaciji. Pogledajmo ove zanimljive zapise!

"1021. Pleti-kolo.

Iz Slavonije.

Oj, pleten tanac,
Oj, da pletemo,
Oj, koga ćemo,
Oj, Maru djaku,
Oj, popu diku,
Oj, Leluja!

(Iz moje sbirke tekstova.)

Inačica.

(Iz Zaslivlja u Dalmaciji.)

Ej, pleti-kolo,
Ej, da pletemo!
Ej, sitno tanko,
Ej, mučnu igru,
Ej, i na noć!
Ej, djevojčice,
Ej da pletemo,
Ej, sitno tanko,
Ej, mučnu igru,
Ej, i na noć!
Ej, mlado momče,
Ej, da pletemo itd.
Ej, udovice,
Ej, da pletemo itd.
Ej, pušćenice,
Ej, da pletemo itd.
Ej, pleti kolo,
Ej, da pletemo!
Ej, tko je pleo,
Ej, nek raspliće,
Ej, i na noć!

(Tada se opet iz početka pjeva.)
(Iz Pavlinovićeve sbirke.)

Čim je izbor obavljen, što na samom sigralištu dugo ne traje, jer je već od prije dogovoreno, stavlja se prednjača na jednom kraju kolu na čelu te počne pjevati, a za njom sve djevojke, dočim mužkarci šute ili samo kadkada podciknu. Pletač vodi družtvo s drugoga kraja, šetajuć se pri tom, a ne plešuć, jer sigra nije ples - te izvodi s njim ne samo zviezdu, osmicu, kariku, zmiju, već i ine kadkada baš veleliepe likove (figure). Napokon spliće sigrače onako, da se djevojke, u pravom smislu rieči, ni s mjesta krenuti ne mogu, sve da bi i htjele. Sigračice medjutim sve jednako pjevaju. Tako spleteno stoji družtvo njeko vrieme, a gledaoci pleskaju. Tada ih počne

glavar (pletač) razpletati; a kada je i to svršeno, sklopi družtvo kolo, a prednjača i pletač stanu u srid kola, naklanjajuć se družtvu. Na to udare svi u živio, a sigra je svršena.

Ovu sam sigru često vidio u Slavoniji i to na raznih mjesta, pa kako mi pripovieda dični naš pisac gosp. Aug. Šenoa, sigra se ista sigra i po Hrvatskoj naročito u selu Mraclinu u Turovom polju. Sigru tu izvadjaju na Božić oko lomače na sniegu same ženske, bosonoge i razgaljene, bez peče i bez poculice i raspletenih kosa. **Ima dakle i u ovoj sigri nješto iz poganske dobe, na što pokazuje pripjev: 'Oj leluja!'** a čini se da je stari običaj najbolje sačuvan u Dalmaciji, to jest, da se sigra ova u noći sigrati ima, jer svaka kitica našega dalmatinskoga teksta svršuje sa: 'Ej, i na noć!'

Pleti-tanac (pleti-kolo) izvadja se skoro na isti način i po Bosnoj. Prečastni kanonik gosp. Pavlinović opisuje ovu sigru ovako.

'Najbolja pjevalja i najpametnija zapliće kolo, razredjujuć družinu, a sve jednako prva pjevajuć. U pletenju dok se splete ima vrlo različitih slika. Kad se sve splelo udari prava igra; koja se opet ne može pretrgnuti, bez da jedna raspliće jednakim redom, ko što se splićalo. Oko Travnika osobito i u Nesetiru našao sam najvještije igračice. U Zaslivlju mi kazivaše da zna usred zime zaigrati kolo u pukla ponoći na smrznutu sniegu pri mjesečini'" (Kuhač 1880:212-213, naglasila M. N.).

Bez sumnje, ovaj Kuhačev opis ne samo da je dragocjen podatak za razumijevanje *pletikola* već je i izvrstan prilog u određivanju kola kao starog kulturnog fenomena. Franjo Kuhač nam je jasno napisao da se *pletikolo*, paralela *ljeljenovu kolu*, ne pleše, već da se hoda, hoda šetajući.

Je li riječ o obrednom hodu, obrednoj šetnji?

Zahvaljujući hrvatskom filologu-mitologu Radoslavu Katičiću koji nam je na temelju jurjevskih pjesama (npr. "Kuda Jura odi, tud vam polje rodi") otkrio značenje Jurinog ophoda, ophoda plodnosti (v. Katičić 1989:46) možemo smatrati, odnosno sigurniji

smo u tumačenju *ljeljenovog* (jelenovog) hoda i hoda-šetnje u *ljeljenovu kolu* (*pleti-kolu*) kao **obrednog hoda i obredne šetnje, šetnje za plodnost.**

Nadalje, Kuhač nas upozorava da *pletikolo* ima nešto od "poganske dobi" na što ga podsjeća pripjev "Oj, leluja!", a koji je u tekstu pjesme tiskan velikim slovom "Oj, Leluja!", pa se može shvatiti da je to ime osobe.

Možemo se pitati zašto Kuhač misli da je *leluja* iz doba poganstva.

Znamo da je *leluja* biljka zvana još *ljeljuja, bogiša, aleluja, aljeljuja, sabljarka, sabljaš, lelin, perunika* i da je u hrvatskom narodu poznata kao sveta biljka.

I zašto bi ime biljke bilo pogansko nasljeđe?

Vjerojatno Kuhač misli na božansku osobu Leluju/Ljeljuju, moguću Perunovu ženu ili kćerku. Je li Kuhaču bila poznata boginja Leluja, ili je samo naslućivao njezinu prisutnost, teško je reći, ali bilo kako bilo, on ju je dobro smjestio - u poganstvo.

Veoma je znakovito i to što su nazivi kola *pletikolo, ljeljenovo kolo* (i u tekstovima se često spominje kolo), a ono se ne izvodi u zatvorenom kolu, kako bismo to očekivali, a koje prema etnokoreološkoj literaturi simbolizira Sunce, već se izvodi u otvorenom kolu koje simbolizira rijeku ili zmiju. Zanemarit ćemo noviji naziv J. Dopuđe *kolo lanac.*

Rijeka i zmija pripadaju "mokrom svijetu" koji u mitskom okviru pripada bogu Velesu o kojem smo već govorili.

Glavni motiv *pletikola* (*ljeljenova kola*) jest pletenje, odnosno zapletanje. O motivu zapletanja, kao što je to kod *ljeljenova kola,* Slobodan Zečević piše:

> "Ovaj je motiv veoma dobro poznat u teoriji i istoriji igre, koje su u njemu našle izrazito htonsko značenje. Prema rezultatima proučavanja istorije igre, ovaj motiv ima značenje obnavljanja života. U htonskom kultu, motiv provlačenja je veoma raširen u svetu, što je Saks dokumentovao brojnim primerima. Stoga ovaj motiv u Ljeljenovom kolu jasno ukazuje da je njegovo

poreklo u mrtvačkom kultu" (Zečević 1964:706).

Dakle, i po glavnom motivu "zapletanje" *ljeljenovo kolo* (*pletikolo*) ima kultno obilježje.

Kako se *ljeljenovo kolo* dugo održalo u Bosni i Hercegovini, nije čudo što jelena nalazimo na bosansko-hercegovačkim stećcima, nadgrobnim kamenim spomenicima iz 13. do 15. stoljeća. I to, ne treba se čuditi, kao kolovođu. Naime, prvi "plesač" na jednom stećku jaše na jelenu. Zečević i Dopuđa u svojim su radovima oprezno upozorili na prikaz upravo *ljeljenova kola* na tom stećku.

Simbolikom bosansko-hercegovačkih stećaka bavili su se mnogi znanstvenici: Ante Škobalj, Vinko Dionizije Lasić, Šefik Bešlagić, Marian Wenzel, Slobodan Zečević, Elsie Ivancich Dunin, Tvrtko Zebec i drugi. Proučavajući tekstove svojih prethodnika Tvrtko Zebec, u svezi s Bešlagićevim tumačenjem donosi sljedeći napis:

> "Međutim, on upozorava na još složenije tumačenje kola u kojima prvi 'plesač' jaše na jelenu. Svjestan je činjenice da je jelen 'kod mnogih naroda božanska životinja', ali i žrtvena životinja, simbol plodnosti, bogatstva i smrti. On odvodi duše umrlih na drugi svijet (Bešlagić 1971:52). Isti autor, štoviše, spominje i kršćansku simboliku u kojoj jelen označava dobre vjernike, odane Kristu. Navodi i da je Krist jelen među jelenima, da je sv. Petar spomenut na jelenu zlatorogu, a da prema Davidovu psalmu jelen simbolizira dušu koja traži Boga" (Zebec 2003:6).

Nadalje, značajan je stećak iz Ciste (sada u Splitu) na kojem je prikaz kola s prvim "plesačem" koji drži u ruci križ i na glavi ima kapu s rogovima zvanu *šuba*, a "plesači" su povezani rukama u kojima imaju cvjetove. To kolo Škobalj naziva *nebesko kolo*, i smatra da je to kolo vjernika i njihovih duša spašenih po križu i vodi krštenja. To mišljenje prihvaća i Zebec.

Međutim, kapa *šuba* s rogovima asocira nas na jelena i u njoj vidimo profinjenu simboliku, simboliku *ljeljena* (jelena), pa samim tim možemo pretpostaviti da je i tu riječ o *ljeljenovu kolu*.

Imajući na umu *ljeljena* (jelena) kao božansku osobu Ljelja, može se pretpostaviti da se i tu radi o "božanskom kolu", o kojem će biti još riječi.

Ukras na stećku u Gatima također je kolo, ali se na stećku nalaze znakovi Mjeseca i Danice. O njemu Škobalj piše:

> "Ipak se uz to kršćansko vjerovanje, neodoljivom snagom tradicije, na ovome stećku u Gatima nalaze i znakovi prastarih magijskih božanstva Mjeseca i Danice. Kako vidimo na ovim spomenicima, prijelaz se iz jednog vjerovanja u drugo ovdje odvijao vrlo sporo i vrlo kasno. Zato su nam ovi stećci od velike važnosti u proučavanju pokrštavanja i vjere starih Hrvata, a ova dva posebno kao dokaz o pravom značenju kola, koje se kao ukras u raznim oblicima najčešće pojavljuje na stećcima. Znanstveni istraživači o značenju kola na stećcima imaju različito mišljenje. Većina ih tvrdi, da se tu radi o obrednom kolu. Drugi tvrde, da to znači obično zemaljsko veselje" (Škobalj 1970:205; prikaz stećka na str. 218).

Kako smo danas, zahvaljujući ponajviše filologu-mitologu Radoslavu Katičiću, sigurni **da je *ljeljenovo kolo* (*pletikolo*) obredno kolo, kultno kolo za plodnost, mišljenja smo da je na spomenutim stećcima prikazano "božansko kolo" za koje se može reći da pripada pretkršćanstvu, ali i da je kolo na stećcima odraz nove vjere Hrvata - kršćanstva, i to uzevši u obzir upravo jelena (koji je zauzimao značajno mjesto u kulturi Hrvata prije pokrštavanja, a i kršćanstvo mu pridaje veliko značenje) i križ, pa je to ujedno i *nebesko kolo*, kako ga primjereno i prikladno naziva Škobalj.**

S obzirom na *ljeljenovu* (jelenovu) ulogu u pretkršćanstvu i kršćanstvu, nije čudo što je već krajem 4. stoljeća bilo zabranjeno maskiranje u životinje, a posebno u jelena, košutu i junicu (v. Lozica 2002:11).

I još nekoliko riječi u svezi s nazivom *nebesko kolo*. Taj je naziv zabilježen sredinom prošlog stoljeća u Hrvatskoj (Babina Greda) i u Bosni. Ivan Ivančan pretpostavlja da je naziv "nebesko" dobilo kolo

po svojim koreografskim značajkama jer se u kolu skače u zrak (u nebo) čime se željelo potaknuti prirodu na bolji urod (v. Ivančan 1964:76).

Prema Lasiću, piše Zebec, Maria Wenzel je proučavajući stećke uvjerljivo dokazala da je na nekim stećcima "prikazan starogrčki mit o braći Dioskurima, Kastoru i Poluksu, sinovima boga Zeusa i Lede, koji su kasnije štovani kao uzori bratske ljubavi i gostoljubivosti i zaštitnici na dugim putovanjima, te sprovodnici duše u drugi svijet" (Lasić prema Zebec 2003:6). S ovim tumačenjem Marie Wenzel slaže se i Slobodan Zečević koji smatra da je u slavenskom panteonu bilo sličnih božanstava i da bi slavenski Dioskuri mogli biti Ljeljo i Poljeljo čija se imena javljaju u obrednim pjesmama zajedno s Ladinim (v. Zečević 1964:705-706).

Lada i Lado u Hrvata

U svezi sa spomenutim božanstvima Ladom i Ljeljom, Zečević piše da su neki proučavatelji slavenske mitologije bili prema tim božanstvima skeptici jer se njihova imena ne nalaze među Vladimirovim idolima u Kijevu. Međutim, on kaže da postoje i drugi izvori koji govore o postojanju tih božanstava kod slavenskih naroda, a koje svakako treba uzeti u obzir.

Tako Zečević navodi:

> "U ruskim hronikama se ova božanstva pojavljuju na nekoliko mesta. U Gustinskom Letopisu, koji je na osnovu starijih izvora sastavljen polovinom XVII veka, o Ladi se kaže da je bila htonsko božanstvo. Pored toga, ona je bila božanstvo braka, utehe i zadovoljstva. Ladi su prinosili žrtve, kaže dalje Hronika, oni koji su nameravali da sklope brak, da bi njenom pomoći, brak bio dobar i plodan. Hroničar kaže da se i do njegovog vremena poštovanje Lade zadržalo u nekoliko oblasti prilikom krštenja ili svadbe (V. J. Mansikka, op. cit., 114-117)...

Prema vestima Kromerove Hronike, kult Lade sastojao se u igrama pri svadbenim veseljima. On kaže da su idolopoklonici poštovali neke bogove Ljelja i Poljelja, koji su bili Ladini sinovi (Mansikka, op. cit., 119).

U Hronici Stryjkowskog, koja je izašla 1572. godine, kaže se da su pagani slavili Kastora i Poluksa, rimska božanstva. Ta božanstva oni su nazivali Ljeljo i Poljeljo, na koje se uspomena, sve do izlaska Hronike, sačuvala kod Mazura i Poljaka. Slavili su i njihovu majku Ladu (Mansikka, 124)" (Zečević 1964:706).

I u hrvatskom narodu poznata je Lada, a poznat je i Lado. Što znače ta imena? Zašto ih narod spominje u pjesmama, i to kao *lajtmotiv*!?

U svezi s riječima lada/lado Vitomir Belaj piše:

"U pučkim pjesmama gotovo svih slavenskih naroda, posebice u onima koje pjevaju ophodnici u proljeće i ljeto ili se pjevaju na svadbi, može se naići na pripjeve u kojima se javljaju **nerazumljive riječi poput lado, lada** i sl. Te pjesme većinom pjevaju o ljubavi ili, uže, o sklapanju veze između mladića i djevojke. Ne treba stoga čuditi da su u tim riječima neki istraživači vidjeli skriveno ime poganskoga boga ljubavi" (Belaj 1998:246, istaknula M. N.).

Zaista, u mnogim hrvatskim ophodarskim pjesmama spominju se Lada ili Lado, i to u nekim su zapisima pisana velikim slovom kao da su vlastita imena, a u nekima malim slovom kao da su opće imenice.

Glagol *ladati* u hrvatskomu jeziku (kajkavsko narječje) znači *vladati*. Kod kajkavaca (starija generacija) može se i danas čuti: "On ne lada z decom!" (On ne vlada s djecom!). Imamo primjere i u starijim pučkim pjesmama. Evo jednog iz Žgančeve zbirke:

"... Ar se meni ti dopadaš
zbog jedine stalnosti,
ar ti z mojim **srcem ladaš**,
lep lilijum radosti..."
(Žganec 2003:14-15, naglasila M. N.)

S tim značenjem u smislu upravljanja teritorijem pa i ljudima Skok (1972:258) navodi: "Vladanje je obilno potvrđeno u historijskim spomenicima kao prevedenica od srlat. feudalnom dominium... za naziv teritorija."

Imenica *lada* bila je prisutna u hrvatskomu narodu i u svakodnevnom životu, a ne samo u pjesmama. O tome mi je nedavno pričala Marija Janaček iz Đurđevca:

> "Dok se čehalo perje, poslje dojdo i dečki, i onda se znalo reči **poslje pol noći bo došla lada, a to je značilo da bo veljko veselje, posebno raspoloženje i da bo društvo radosno.** Ja sem mislila kak bo došla vlada, a onda so se smijali i rekli: 'Ne vlada, nego lada, lada bo došla!' Tak znam točno da je lada! I ne samo dok se čehalo perje, nego i obično dok se skupila kakva grupa, kaj je onak bilo veselo onda so rekli **ve bo došla lada. A to je značilo da bo društvo posebno radosno**! Kak bi ti rekla radosno? Negda se ne reklo oni se vole, nego oni se imajo radi! Tak se reklo!"

Kao što vidimo, u Podravini je imenica *lada* označavala radost, posebnu radost; ona je označavala, prema ovom kazivanju, mogli bismo slobodno reći, ljubav.

Riječ ljubav starija generacija očito je manje rabila. Zanimljivo je da danas i srednja generacija umjesto riječi *voli* i *ljubav* koristi sintagmu "radi se imaju".[71] Dakle, stari način izražavanja prisutan je i danas.

Unatoč mojemu dugogodišnjem iskustvu folkloristkinje, kazivanje Marije Janaček posebno me impresioniralo i navelo na razmišljanje o nevjerojatnoj snazi narodnoga duha sačuvanog usmenom predajom tijekom stoljeća.

U Skokovu *Etimologijskom rječniku...* iz 1972. g. možemo pročitati:

[71] Nedavno sam pitala svoju kolegicu Ivanku Hošnjak iz Preloga, je li se Mirela (njezina kćerka) dobro udala. Odgovorila mi je: "Mislim da bo dobro. Imajo se radi!" Ovo, "imajo se radi" nisam godinama čula, jer je sintagma "vole se" u posljednjim desetljećima gotovo potisnula "imajo se radi".

"Lada se tumačila i kao praslavenska boginja ljubavi. Dovodi se u vezu sa češ. laska (ljubav)" (Skok 1972:258).

Dakle, naše značenje za *ladu* - ljubav u svezi je sa češkim značenjem, pa smo sigurniji u njegovu tumačenju.

I naš Ansambl narodnih pjesama i plesova "Lado" djeluje u stilu i značenju svog imena, jer ophodi diljem svijeta, pogotovo ophodi iseljene Hrvate i donosi im posebnu radost-ljubav i toplinu zavičaja.

Osobna imena *Lado* i *Lada* u našem narodu nisu česta, ali ih ima. Vjerojatno su oni koji su dali svojoj djeci takva imena imali na umu nešto lijepo ili su pak znali za njihovo radosno-ljubavno značenje. Tako je apstraktna imenica *ljubav* postala vlastito ime Lada.

Pridružujemo se istraživačima koji u riječima Lada i Lado vide poganskoga boga ljubavi i pogansku boginju ljubavi. U Hrvatskoj je, piše Vitomir Belaj, jedan od prvih zapisivača o praslavenskom bogu Ladu bio Pavao Ritter Vitezović (1652.-1713.), godine 1703. ili 1704. u svom djelu o roditeljima kralja Ladislava. Vitezović je pisao:

> "Popijevke koje po čitavoj Slavoniji i donjoj Hrvatskoj (koju zaprema dakako najvećma biskupija zagrebačka) u doba ljetnog solsticija običava pjevati zbor seljačkih djevojaka u plesu oko krijesova, u kojima se iza pojedinih stihova ponavlja uzvik lijepome Ladi; od tih se može ovaj jedan navesti: Lipi Ive rože trga / Aj Lade, Lade lipo Lade (Vitezović, s. a.:44 prema Belaj 1998:249).

Belaj navodi i jedan veoma važan podatak u svezi s blagdanom Lada. Kaže da se Vitezović "pozivajući na poznatu ispravu kaločkoga nadbiskupa Felicijana iz 1134. godine, kako je Rex Ladislavus... eliminatis gentilitatis erroribus, uklonivši poganske zablude, nadomjestio praznik Lada blagdanom sv. Ivana Krstitelja" (Belaj 1998:249).

Također jedan od prvih zapisivača o postojanju božanstva Lado u Hrvata potječe iz pera pavlina Josipa Bedekovića (1688.-1760.). On u svom djelu *Natale solum magni ecclesiae doctoris sancti*

Hieronymi... (Domovina velikoga crkvenoga učitelja sv. Jeronima... 1752.), između ostaloga, govori o Međimurcima koji pjevaju neku pjesmu kojom štuju boga Lada. Na stranici 247. naveo je početak te pjesme:

Lepi Ive terga Rofe,
Tebi Lado fzveti Bofe:
Lado fzluffai nafz Lado.
Pevke Lado pevamoti,
Szercza naffa v klanyamoti:
Lado fzluffai nafz Lado.

Ovu pjesmu Bedeković je preveo na latinski (v. Belaj 1998:246-247).

Popijevci je Bedeković dodao:

"Premda oni, koji praznovjerno slave ovu svečanost zvanu Lado, bijahu u istinsku vjeru uronjeni - pučki zbor djevojaka u kolu oko krijesa uobičajeno punim glasovima skladno pjevahu pjevanja ista..." (Belaj 1998:250).

Bez sumnje, ovaj nam zapis govori da je Lado bio duboko ukorijenjen kod hrvatskog naroda u Međimurju.

U starije zapise o božanstvima Lado/Lada ubrajamo i zapis franjevca Matije Petra Katančića, r. 1750. g. u Valpovu. Analizirajući Katančićeve zapise, Miroslava Hadžihusejnović-Valašek je napisala:

"Na listiću br. 12 (Skoči kolo, da pivamo Ladi) bio je zapisan napjev običajne ladarske pjesme posavskih djevojaka. Katančić smatra da se naziv Lado odnosi na bilo koje božanstvo, a javlja se 'u pučkim pjesmama za ljetnih radova stanovnika u Panoniji'" (Hadžihusejnović-Valašek 1999:94).

Mislimo da Katančić ima pravo kad smatra da se Lado može odnositi na bilo koje božanstvo. To ćemo kasnije i potvrditi.

U drugoj polovici 18. stoljeća, točnije 1786. god. profesor Zagrebačke akademije Martin Sabolović napisao je u pismu Karlu Gottliebu Antonu, uz ostalo:

"Ime Lado poznato je u Hrvata, Dalmatinaca i Slavonaca, a kako sam sam uočio, nitko još nije zapisao da djevice običavaju u doba blagdana sv. Ivana Krstitelja voditi zbor po svemu

tomu kraju od jednoga doma do drugoga, i među ostalim češće ponavljaju, pjevajući, ove riječi: Lado, Lado lepoje Lado, što znači: Lado Lado lijepo je Lado. Naš pjesnik Vitezović alias Ritter smatra Lada Sibilom odnosno proročicom" (prema Belaj 1998:250).

U 19. stoljeću, u Hrvatskoj, zapise o božanstvima Lada/Lado donose Franjo Ksaver Kuhač i Natko Nodilo, a u 20. stoljeću značajni su zapisi dvojice vrsnih folklorista Nikole Bonifačića Rožina i Zvonimira Lovrenčevića. Njima ćemo pridodati i etnomuzikologa Vinka Žganca.

Iz navedenih zapisa vidljivo je da zbor djevojaka oko krijesa uz kolo pjeva pjesme u kojima se spominje Lado, ali i da djevice običavaju ići od jednoga doma do drugoga i češće ponavljati "Lado, Lado lijepo je Lado".

Djevice (djevojčice) koje su običavale u Podravini ići na blagdan sv. Ivana, 24. lipnja, u ophod, tj. od kuće do kuće, i u dvorištu pjevale i vodile kolo, ljudi su prozvali ***ladarice***, piše Z. Lovrenčević. Očito su naziv *ladarice* dobile po pripjevu pjesme, a koji je obično glasio Lado. Proučavajući ophod *ladarica* Lovrenčević je između ostaloga priopćio:

"U pjesmama koje tom prigodom pjevaju one žele domaćima svako dobro, da ljeto bude tiho i rodno, itd. Prvi stih jedne takve pjesme glasi: 'Lado, lado bog pomagaj tome dvoru, tioj tioj ljeto dober bog'" (Lovrenčević 1964:711).

Lovrenčević nam je, kao što vidimo, objasnio glavnu ulogu *ladarica*. One žele domaćinima tihu i rodnu godinu. One su u biti *poželarice* (od "poželjeti"). Naravno, za to dobivaju darove od domaćina.

Hvalevrijedan opis *ladarica* napravio je i Nikola Bonifačić Rožin u Hrastovici (okolica Petrinje). Bonifačić je zapisao:

"Ladarice idu 24. lipnja, uoči Ivanjčice. Idu muški i ženske, curice, govedarice. U bjelini su obučeni, vjenčiće nose na glavi. Muškarci ne nose vjenčiće. Raspletu lasi. U ruci nose ivančice. Nose košarice, da spreme ko im što podari.

Naprid ide jedan muškarac sa zvončićem od krava ili

konja. On zvoni kada uđu u dvorište.

Kada dođu PJEKAVCI [pjevači], zapjevaju:

Dobar večer k ovom dvoru,
O Lado, o Lado, lepi Lad.
K ovom dvoru gospodaru,
O Lado, o Lado, lepi Lad.
Kad pođete žito sijat,
Susrela vas dobra sreća,
Ivanova i Petrova.
Podjelite nam kaj morete.
Ak vi nama niš ne date,
mi ćemo vam sinka krasti.
Sinka Ivu najmlađega.
Pa ćemo se š njim igrati,
š njim igrati i bacati,
čak u bašću pod narandžu.

Kad oni završe, dođe gazdarica i podijeli jaje, ko dinar. Oni pjevaju:

Fala, fala na vom daru,
na vom daru, gospodaru.
O Lado...

Kad dobiju dar onda onaj sa zvonom zvoni i viče:

Be, jarcu komad slanine,
ili koje jaje.

Kad obiđu selo, onda podijele darove. To su dječinski običaji. Ladakalo se do rata. Sada ne. Bude jedan dečko da curice nije stra, jer idu pred večer. Uvijek su u narodnoj nošnji" (Lozica 1996:182-183).[72]

Uz ivanjski krijes i kolo oko njega u kojem se spominje Lado, govori i sljedeća pjesma iz Đurđevca:

"Lep nam Ivo kres nalaže,
Ej lado, lado, ej Ivo, lado!

[72] Priređivač je koristio građu: Ladarice (Nikola Bonifačić Rožin. 1961. Folklorna građa Petrinje i okolice. IEF rkp 359:68-69) i zapis: N. Bonifačić Rožin, Hrastovica 26.9.1960., komu je kazivala Katica Vučićević, rod. Krpan, r. 1913.

Z desnom rukom kres nalaže,
z levom rukom šaltve igra;
njega majka doma zvala:
'Odi, Ivo, na večero!'
'Večerajte, ne čekajte,
(divojke su v kolo došle),
ja je moram nadigrati,
nadigrati, natplesati,
se junake, se divojke,
makar ne bom noćo spaval,
noćko spaval ni večeral.'
Se so dekle na kres došle,
samo nema lepe Jane.
Al govori mladi Ivo,
na ivanjsko navečerje:
'Si plešite, popevajte,
sega jogna preskakajte,
(šalite se, večerajte,
na me mladog ne čakajte.)
Za me nema tu veselja,
kad mi nema moje Jane!'" (Botica 1990:97).[73]

Prema zapisima vidimo da su božanstva Lado i Lada najčešće vezana uz ivanjske vatre (krjesove) i u ophodarskim pjesmama *ladarica* koje su se mjestimice, prema zapisu Bonifačića, zadržale čak do Drugoga svjetskog rata ili do sredine 20. stoljeća.

Moramo spomenuti znakovit detalj koji su zabiježili Lovrenčević i Bonifačić. To su cvjetni vjenčići koje su na glavama u ophodu nosile *ladarice*. Znamo da je u narodu cvjetni vjenčić simbol nevinosti, ali on može biti u ovom kontekstu i duhovni znak, znak vjere kojoj *ladarice* pripadaju, ili bolje reći, kojoj su u dalekoj prošlosti pripadale.

[73] Botica je preuzeo pjesmu od Vinka Žganca, 1956. br. 53. Tu pjesmu donosi i Gavazzi koji je preuzeo zapis (iz okolice Križevaca) od Ivana Kukuljevića Sakcinskog. Završetak njegove pjesme je kraći (v. Gavazzi 1988:90). I Franjo Ledić donosi ovu pjesmu, ali bez posljednjih deset stihova. Ledić piše da je pjesmu zapisao Juraj Židovec, a tiskana je u *Skladu* 1940. g. (v. Ledić 1969:169).

Prema ovim spoznajama, moglo bi se misliti da je blagdan sv. Ivana Krstitelja (Ivanje, 24. lipnja) zamijenio poganski blagdan Lado, kako piše Vitezović. Zanimljivo je da se Lado spominje i u uskrsnim pjesmama uz kolo u Podravini i jurjevskim ophodnim pjesmama u okolici Karlovca, Varaždina i u Slavoniji.

Donosimo obrednu pjesmu pod nazivom "iz vuzmenog kola" iz Podravine. Kod pjevanja prva se polovica stiha uvijek ponavlja, piše Žganec. Takvo ponavljanje zabilježio je i u Međimurju (Kotoriba) kod više šetanih kola s mitološkim sadržajem. U plesnom izrazu ta ponavljanja su vrlo znakovita jer se na njih izvode udarci nogama o tlo.

"Ladalo se mlado Lado
po tem polju širokome,
đe poljanke kolo vode,
med se zvale mlado Lado.
'Nemojte me, poljančice,
sinoć mi je glas dolazil,
da mi majka umirala!'
Ne budali, bjela Lado,
tvoja majka svilo prede
na preslici trešnjikovoj,
na vretence brušpanovo.
'Da bi znala i spoznala,
da mi majka svilo prede,
dala bi ji čižme šivat
na peticam i crlene.'
Ladalo se mlado Lado,
po tem polju širokome,
đe poljanke kolo vode,
med se zvale mlado Lado.
'Nemojte me, poljančice,
sinoć mi je glas dolazil,
da mi bratec vojsku pođe.'
Ne budali bjelo Lado,

tvoj ti bratec konja jaši.
'Da b' ja znala, spoznavala,
da mi bratec konja jaši,
ja bi njemu vinca splela
z ružmarina zelenoga'" (Žganec 1962:21-22).

Dragocjene podatke o Ladi ostavio nam je Natko Nodilo u 19. stoljeću. O jurjevskim ophodima u okolici Karlovca, Varaždina i Slavonije on piše:

"**Istog Juru, Ladina žednog ljubovnika**, izvodi i štokavska ženska pjesma, koja drugo nije do ista kajkavska himna u jednakom osmercu:

'Gjuragj kosi po pobrgju, Lado! Le! mile!
Konja penje po zalagju, Oj Lado, oj!
Gjurgju žegjca dodijala,
Gjuragj konju govorio:
Vrisni, konju, dobro moje,
ne bil' čula moja ljuba,
ne bi l' vode donijela,
tebe vode, mene vina.'

Pominje kralja, a ne Gjurgja, jedna pjesma iz Slavonije; ali ko je taj kralj, vidi se po 'polju, puno sada', i po zelenu lugu, punu hlada:

'Mi idemo, Ljeljo!
ravnim poljem **kralju, Ljeljo**!
i zelenim lugom.
Ravno polje, Ljeljo!
ravno puno sada,
zelen luže pun je hlada.
Lado! Le! mile! Ljeljo, oj Ljeljo!
Mi idemo, Ljeljo!
mi idemo kralju, Ljeljo!
sad pred bijele, Ljeljo!
sad pred bijele dvore, Ljeljo!
dobra gospodara.

Lado! Le! mile! Ljeljo oj!
I nosimo, Ljeljo!
i nosimo kralju, Ljeljo!
bijelom dvoru, Ljeljo!
bijelom dvoru, kralju, Ljeljo!
zdravlje i veselje.
Lado! Le! oj Ljeljo oj!'

Lado! Le! mile! pobožni je usklik lijepoj miloj Ladi i visokoj miloj Ljelji, carici nebesnoj. Ovaj usklik, što u više ženskih **davnih pjesama** dolazi, uhvaćeno kolo i sada pjevajući oteže, pa ga navodno ponavlja, kao zadnju uspomenu usrdne negdašnje pobožnosti prema velikim boginjama" (Nodilo 1981:151-152).

Dakle, **za Nodila postoje "davne pjesme"**, a onda **je logično da postoje i "ne davne pjesme"**. U navedenoj, kako Nodilo kaže, **"davnoj pjesmi" prisutan je Ljeljo, a prisutne su i boginje Lada i Ljelja**. Kako se u hrvatskim jurjevskim pjesmama često spominje Jura, mišljenja smo da **je Ljelja u "ne davnim pjesmama" naslijedio Jura, a Ljelju, koju Nodilo naziva caricom nebeskom, naslijedila je Mara**.

Riječ je o Juri i Mari, prema Katičićevoj mitskoj priči, božanskoj djeci, djeci boga Peruna, koja se simpatiziraju ne znajući da su braća.

Mišljenja smo da je Mara zadržala svoje izvorno ime Ljelja do danas, ali samo u duhovskom ophodu slavonskih djevojaka, i to na sceni, pod imenom kraljica Ljelja. U hrvatskom narodu, pretežito u Hrvatskom zagorju, boginja Ljelja, Perunova kćerka, živi u obliku starog vjerovanja: *Marijin pojas*, *Marijin trak* ili *Marijin tračec*. To vjerovanje može se, međutim, odnositi i na njezinu majku boginju, Perunovu ženu.

Iako nam Nodilo jasno kaže da je došlo do zamjene imena "pominje kralja, a ne Gjurgja", ipak smo razmišljali o toj zamjeni. Imamo li još koje potvrde? Imamo.

O zamjeni imena Ljeljo - Jura navodi nas ne samo njihov hod (i Ljeljo i Jura su stalno u hodu, Ljeljo se poistovjećuje s jelenom,

Jura s konjem), već i njihovi, utvrđeni, istovjetni karakteri. Naime, obojica imaju naglašeni erotski karakter.

Ljeljo u Gundulićevoj *Dubravci*

Spomenuli smo da je Ljeljo, prema Pilaru, staroslavensko božanstvo kojega su naši dalmatinski pisci iz doba renesanse uspoređivali s Amorom ili Kupidonom, bogovima ljubavi iz starorimske mitologije.

Znamo da su književna djela umjetnički proizvodi i da ih ne možemo koristiti u znanstvene svrhe, ali isto tako znamo da su pisci svih naroda i svih epoha (kao motive ili likove) za svoja djela, između ostaloga, koristili tradicijsku duhovnu kulturu naroda kojemu su pripadali. Josip Kekez nam o tome govori za doba baroka u sljedećem tekstu:

> "Gunduliću pripisujemo i njegova suvremenika, baroknoga dramatičara, Junija Palmotića, koji je prema svjedočanstvu Stijepe Gradića iz godine 1670. volio posjećivati mjesta na kojima se okupljao narod i gdje su se plesala kola: Palmotić bi se uhvatio u kolo, u kolu pjevao narodne pjesme, a i sam bi improvizirao npr. poskočice. Interes za narodni život i narodno stvaralaštvo očitovao se u Palmotića i tako što u svoje drame uvodi likove koji su tipični za bugaršćicu: skup gospode slovinske, ugarske i bosanske..." (Kekez 1978:56).

Spomenut ćemo iz tog razdoblja još neke pisce čija djela odišu narodnim duhom.

Marin Držić (1508.-1576.) sa svojom pastoralom *Tirena* u kojoj se spominje Kupido, i Ivan Gundulić (1589.-1638.), autor pastirske igre u tri čina *Dubravka*.

Književno djelo, Gundulićevu pastoralu *Dubravka* u kojoj dvoje ljubavnika, Miljenko i Dubravka, nakon raznih peripetija i zapreka, ostvaruju svoju sreću upletanjem božanstva Lera, teolog i

književni povjesničar Kerubin Šegvić [74] protumačio je sljedećim rečenicama:

"Skup: Igraj kolo, skočmo bolje
svak se kaži dobre volje
na pir, na pir hod' svak' hrlo,
spravi trbuh, čisti grlo,
da se ije, da se pije,
Hoja, Lero, Dolarije.

Pjesnik u šestinama pjeva po uzoru narodnih poskočica, koje se pjevaju u kolu. Svaka kitica svršava jednakim pripjevom: Hoja, Lero, Dolarije, invokacijom tih šumskih božanstva" (Šegvić 1915:100).

Sljedeće stihove Kerubin Šegvić tumači:

"Divljak: Kak moj slatki glas začina
kako slavic, ki se izvija,
na nj doteku iz planina
Hoja, Lero, Dolarija.

Hoja, Lero, Dolarijá, tri gorska božanstva. Ova tri bogovska imena su se sačuvala u narodnim ženskim pjesmama. Značenje im nije utvrđeno" (Šegvić 1915:43).

Po ovim rečenicama možemo zaključiti da Kerubin Šegvić poznaje narodne pjesme (to nas ne treba čuditi jer u doba njegova rođenja, u drugoj polovici 19. stoljeća, narodne su pjesme i kola bili živo prisutni u svakodnevnom životu) i prava je šteta što nije naveo i barem jednu kao primjer ženske narodne pjesme u kojoj se javljaju ta božanstva.

Kako je riječ o ženskim narodnim pjesmama i poskočicama u kolu u kojima se inače (imamo mnogo primjera iz srednje i sjeverne Hrvatske) pojavljuje Ljeljo/Jura, a za kojeg je utvrđeno da pripada svijetu božanstva, mišljenja smo da je možda Gundulić Ljelja zamijenio s Lerom ili je pak Ljelja tamošnji narod jednostavno zvao Lero.

[74] Kerubin Šegvić rođen je u Splitu (1867.), a umro u Zagrebu (1945.), dobro je poznavao narodnu tradiciju.

Ime Lero vjerojatno dolazi od riječi *lijer*, što je vrsta ljiljana koji ima sveze (pripada istoj skupini biljaka) s *ljeljijom*/perunikom i koja je u dubrovačkom kraju zvana *bogiša* - sveta biljka. Prema Šegviću, Lero je šumsko božanstvo. To nas navodi na božanstvo Ljeljo čije ime, već smo rekli, potječe od biljke *lijer/ljeljija*, što se pak povezuje i s *ljeljenom*/jelenom.

Kako su osobine Ljelja/Lera ljubavnog karaktera, Ivo Pilar ima pravo kad govori o renesansnim dalmatinskim piscima i Ljelju kao ljubavnom božanstvu.

Za razdoblje renesanse i baroka, u svezi s mitskim svijetom, Belaj piše:

> "Poglavlje za sebe predstavlja hrvatski mitski svijet u brojnim dramskim djelima hrvatske renesanse i baroka, posebice u komedijama i pastoralama, od Marina Držića (1508.-1567.) do Ivana Gundulića (1589.-1638.). Zbivanja su u njima smještena u mitsku Dubravu. Tu u Dubravi nastaje novi, slovinski (hrvatski) mitski svijet, jer su staroga već odavna zaboravili. Vile dobivaju svoja imena, izmišljaju se novi hrvatski bogovi (npr. Slovan, Davor, *Lero*), bogovi čija imena i danas pričinjavaju dobronamjernim, a nekritičkim 'mitolozima' podosta glavobolje" (Belaj 1998:39).

Što se tiče boga Lera, mišljenja smo da ne možemo govoriti o renesansnom mitologiziranju, nego o jednostavnom umijeću uporabe narodnih termina u literaturi. Prema svemu sudeći, Lero nije Gundulićeva izmišljotina, već je Lero/Ljeljo "narodni božanski lik" kojega je Gundulić, zahvaljujući svojemu književnom umijeću, uspješno uklopio u svoje književno djelo *Dubravka*.

Božanski nadimci

U svezi s Ljeljom nameće se jedna zanimljiva nelogičnost ili, za naše zemaljske prilike, neuobičajenost, nerazumljivost.

Vidjeli smo da je prema Natku Nodilu "Jura žedan Ladin ljubavnik!"

No, kako je Jura u mlađoj tradiciji zamijenio Ljelja, to znači da je Ljeljo bio žedan Ladin ljubavnik. Međutim, u literaturi (npr. Mansikka, finski slavist, i drugi, prema Belaju 1998) možemo pročitati da je Ljeljo bio sin boginje Lade.

I što sad? Je li Ljeljo Ladin ljubavnik ili sin? Tko ima pravo, Nodilo ili Mansikka? Pokušat ćemo razjasniti ovu neočekivanu zanimljivu situaciju.

Vitomir Belaj analizirajući rad ruskoga marksističkog arheologa B. A. Rybakova, piše:

> "Budući da Leto nastupa u paru s kćerkom Artemidom, onda valja i Ladi pronaći odgovarajući par. Ona se prema Rybakovljevu mišljenju, kod praslavena zvala Ljelja, Ljolja, Ljalja i slično" (Belaj 1998:253-254).

Dakle, Lada se u Rusiji kod praslavena zvala Ljelja.

Kod Hrvata, mišljenja smo da je Ljelja također bila poznata i kao Lada. Naime, pretpostavili smo da je boginja Ljelja kćerka boginje Perunove žene koja se možda zvala Ljeljija/Leluja, a nije isključeno da se i majka boginja mogla zvati i boginja Ljelja. Prema tome, moguće je da majka i kćerka imaju isto ime, u ovom slučaju Ljelja. Ako Ljelju zamijenimo s Ladom (kao što je to bilo kod Rusa), onda i Mansikka i Nodilo imaju pravo, jer proizlazi da je bog Ljeljo Ladin sin, a može biti i da je ljubavnik Ladine kćerke, odnosno svoje sestre.

Kako je boginja Ljeljija/Lelija/Lilija moguća žena boga Peruna, to znači da bi bog Ljeljo bio njihov sin kao što je boginja Ljelja njihova kći. Dakle, Ljeljo i Ljelja brat su i sestra. To su Perunova djeca. A Perunova djeca Jura i Mara, prema Katičiću, božanski su ljubavni par.

Ovoj igri sa zamjenom božanskih imena nije kraj!

U hrvatskim narodnim pjesmama često se javljaju, jedan uz drugi, pripjevi: lado/lada i Ljeljo/Ljelja (npr. "Lado! Le! mile!").

Odakle ta uska povezanost?

"Nerazumljive riječi lado/lada", kako piše Belaj, danas su nam, zahvaljujući usmenoj narodnoj predaji, razumljive. Rekli smo da

opća imenica lada/lado znači ljubav-radost. Ta opća apstraktna imenica javljala se u narodnim pjesmama i kao vlastita imenica Lada/Lado, i prema kontekstu u kojem se javljala označavala je muško ili žensko božanstvo.

Kako najčešće Lada/Lado i Ljeljo/Ljelja dolaze zajedno, npr. "Lado! Le!", mišljenja smo da je Lada **nadimak** boginje Ljelje koji je dobila zahvaljujući svom ljubavnom djelovanju.

Tako je najvjerojatnije i bog Perun dobio **nadimak** Lado.

Pisali smo u prvim poglavljima ove knjige da je kult boga Peruna prenesen na svetoga Iliju i na svetog Medarda. Kako se sv. Medardo (u Francuskoj) povezuje s cvijećem, odnosno s blagdanom ruža ("kad su čestitim djevojkama stavljali krune od ruža na glavu"), kod nas poznatog u južnoj Dalmaciji kao *Rusalje* (Duhovo), a "koji se izvodi od lat. rosalia, dies rosae, kako su se zvali dani podušja u svibnju i lipnju još u pretkršćansko doba..." (Gavazzi 1988:71), čini nam se da je Lado zamijenio Medarda jer je poznato da djevice (djevojčice) *ladarice* u svom ophodu nose na glavi cvjetne vjenčiće, a i Medardovo slavimo u dane podušja, 8. lipnja.

Pogledajmo pjesmu koju je u Međimurju zapisao Josip Bedeković Komorski i za koju se smatra da potječe iz pretkršćanskog doba jer se u njoj spominje Lado:

"Lepi Ive terga Rose
Tebi Lado sveti Bose
Lado szlussai nasz Lado.
Pevke Lado pevamoti
Szerza nasa vklanjamoti
Lado szlussai nasz Lado" (Zvonar 1994:56).[75]

U ovoj je pjesmi ime Lado očito uzdignuto na razinu božanstva. Ruže - znak ljubavi - beru se za boga. Ali kojega boga? U Bedekovićevo vrijeme (18. stoljeće) možda za Peruna/Medarda, ali

[75] Zvonar u fusnoti navodi: "Pjesmica je otisnuta na str. 238, u Glavi LIV. prvog dijela Bedekovićeve knjige, uz napomenu da su je '... Slaveni budući praznovjerni, na pučkom govoru sastavili, a pjeva se tako da se u svakoj kitici tri put ponavlja ime Lado' (citat je s latinskog preveo o. Zvonimir Šagi Bunić - Bono u Varaždinu)".

to i ne mora biti tako.

Kako nadimci mogu egzistirati i kao samostalna imena, a naši prethodnici, proučavatelji slavenske mitologije nisu imali na umu božanske nadimke, došlo je do niza nejasnoća u proučavanju božanstva Lada/Lado, jer nisu zabilježeni prije 15. stoljeća, a neki su pak smatrali da ta božanstva jednostavno u narodu postoje.

Tako Milovan Gavazzi piše da: "... treba odbiti u duhu onih vremena udešeno mitologiziranje o nekim božanstvima Koledi i Ladi (Ladonu zacijelo je tu i Vitezović mislio na kakvo božanstvo, kad riječi piše velikim slovom, kao toliki slavenski i neslavenski mitolozi iza njega i Valvazora pa se čak gornji pripjev poslije u 18. stolj. još i krivotvorio preudešavanjem u 'jasnije'. 'Tebi, Lado, sveti Bože' kako to nalazimo u pisaca Bedekovića i Katančića)" (Gavazzi 1988:88).

Zaista je začuđujuća ova teška Gavazzijeva optužba na račun pavlina Josipa Bedekovića da je "krivotvorio i preudešavao" stih Tebi Lado sveti Bože, kako bi Lado ispao božanstvo. Pitamo se zašto bi Bedeković to činio? Ako mu se kao zapisivaču narodnih običaja i dogodilo (a što se svakom zapisivaču događa) da nešto nadopuni ili izostavi (saznavši nove činjenice), to ne znači da krivotvori. Bedekoviću očito nije bilo do mitologiziranja jer je u popratnom tekstu te pjesme zapisao i sljedeće:

> "Premda oni, koji praznovjerno slave ovu svečanost zvanu Lado, bijahu u Istinsku vjeru uronjeni pučki zbor djevojaka u kolu oko krijesa uobičajeno punim glasom skladno pjevahu pjevanja ista..." (Bedeković prema Belaj 1998:250).

Dakle, iako su uronjeni u istinsku vjeru (ovdje se radi o katoličkoj vjeri jer su Međimurci katolici), oni ipak pjevaju i sudjeluju u "praznovjernoj" svečanosti Lada. To izgleda neobično, nelogično. Ili, možemo reći, nespojivo. Međutim, i to je moguće!

Kako se u Hrvatskoj gotovo čitavo 20. stoljeće mišljenje Milovana Gavazzija uzimalo kao najispravnije, nije čudo što možemo u *Rječniku stranih riječi* pročitati i sljedeće:

"Lada, 5. Lado po (znanstveno opovrgnutom) mišljenju

starijih folklorista 18. i 19. stolj. u slavenskoj mitologiji božica proljeća, mladosti i ljepote" (Klaić 1972:745).

Nije nas zbunilo ovo kritički neprihvaćeno "znanstveno opovrgnuto" objašnjenje Lade (iz 1972. g.) jer su u hrvatskom narodu Lada i Lado jednostavno nezaobilazne činjenice.

U najnovije vrijeme Bedekovićevim zapisom pjesme "Lepi Ive trga rože / Tebi Lado sveti Bože" pozabavio se Belaj. On piše:

> "Bez obzira na to je li Bedekovićev zapis međimurske ivanjske pjesme autentičan ili ga je on 'krivotvorio preudešavanjem', je li Lado bio praslavenski bog ili samo nerazumljiv pripjev, valja početi od filološke činjenice da se u napisanu tekstu te pjesme spominje sveti bog. To znači da treba vidjeti može li se ova pjesma objasniti dosad rekonstruiranim elementima praslavenske mitologije" (Belaj 1998:255).

Nadalje Vitomir Belaj, imajući na umu svetu svadbu Jure/Ive i Mare, tumači:

> "Ivanje je, dakle, na mitskoj razini usko povezano sa svetom svadbom u kojoj božanski mladoženja nosi (u recentnim folklornim tekstovima) ime Ivan. Ako se sada načas vratimo Bedekovićevu zapisu "Lepi Ive trga rože. / Tebi Lado sveti Bože: / Lado slušaj nas Lado", shvatit ćemo da je agens u njemu, zapravo, bog Ive" (Belaj 1998:256).

Ne možemo se složiti s mišljenjem Belaja da je u Bedekovićevoj pjesmi "agens u njemu, zapravo, bog Ive". Po našem mišljenju Ive je običan čovjek koji trga ruže za boga Lada. Tu je Lado neodređen bog. On može biti Perun/Medardo/Ljeljo/Jura. I u ovoj pjesmi Lado može biti Ivo, ali ne zato što je "agens u njemu", već kao čista zamjena za Lado. Pjesma bi izgledala ovako: "Lijepi Ive trga rože / Tebi Ivo sveti Bože".

Prema tome, koji je bog u svijesti Međimuraca u Bedekovićevo vrijeme bio prisutan pod imenom Lado teško je govoriti.

Prema Katičić - Belajevoj rekonstrukciji mitske priče o božanskoj braći Juri i Mari, a o kojima govore jurjevske pjesme, u nekim ivanjskim pjesmama Juru je zamijenio Ivo, pa se tako Ivo

pojavljuje kao bog.

Vrlo lijepi zapis u svezi s ladovskom problematikom, napravio je Zvonko Lovrenčević u Podravini sedamdesetih godina 20. stoljeća. Njegov zapis pjesme *Lepa Mara rože brala* Belaj je protumačio:

> "... I doista, u drugim ivanjskim pjesmama jasno se vidi da je taj junak hrvatskih (pa onda i slavenskih) ivanjskih pjesama bog. U Cepelovcu, u Bilogori, pjevala se pjesma veoma slična onoj koju je zapisao Bedeković, jedino što su uloge drugačije podijeljene. U njoj ne bere cvijeće Ive, nego to čini - što je nekako logičnije - Mara, a rože su namijenjene svevišemu Ivanu:
>
> Lepa Mara rože brala
> Na ivanjsko navečerje
> Oj, lado, lado, oj, Ivo, lado
> (iza svake kitice)
>
> I od roža venca pljela
> Za Ivana svevišega.
>
> Koji nosi žarko sonce
> Žarko sonce i meseca.
>
> Z desnom rokom ognja kuri
> A sa levom deklu grli.
>
> pri čemu Ivanu nikako ne pripada epitet svevišnji, osim ako ga ne shvatimo kao pogansko božanstvo iz nebeske sfere! A taj se epitet lijepo uklapa u sliku koju pružaju rekonstruirani ulomci praslavenskoga sakralnog pjesništva, u kojemu su Nebesnici gore visoko" (Belaj 1998:256-257).

Slažemo se s tumačenjem Belaja. Pjesma zaista jasno govori o tome da je Ivo u ulozi boga, no ostaje nam protumačiti zagonetni pripjev "Oj, lado, lado, oj, Ivo, lado!"

Poigrajmo se zamjenom riječi!

Zamijenimo li riječ *lado* s rječju koja označava *lado*, a to je ljubav, pripjev bi izgledao ovako:

Oj, ljubav, ljubav, oj, Ivo, ljubav!

Dobili smo jasnu Ivanovu osobinu. To je ljubav. Dakle, možemo reći, Ivo je bog ljubavi.

Ima više pjesama koje su se na Ivanje pjevale uz kolo oko krijesa, a u kojima je iza svakog stiha *lajtmotiv*: "Ej, lado, lado, ej Ivo, lado!" Podsjetimo se pjesme iz Đurđevca.

"Lep nam Ivo kres nalaže
Ej, lado, lado, ej Ivo, lado!..."

Mislimo da su se zahvaljujući svom ljubavnom značenju, riječi lada/lado ili Lada/Lado koristile u narodu bez obzira na primljenu katoličku vjeru, o čemu nas je izvijestio (što smo već rekli) pavlin Josip Bedeković.

Pogledajmo ophodarsku pjesmu iz Miholjanaca u Podravini:

"Lado, lado - Faljen bodi Jezuš Kristuš i Marija - lepa lado!
Bog pomagal tomu stanju,
Lado, lado - Jezuš Kristuš i Marija - lepa lado!..." (Gavazzi 1988:99).

Ako zamijenimo riječ *lado* s rječju *ljubav*, pjesma izgleda ovako:

"Ljubav, ljubav - Faljen bodi Jezuš Kristuš i Marija - lepa ljubav!
Bog pomagal tomu stanu - Jezuš Kristuš i Marija - lepa ljubav!..."

Bez sumnje, riječ *lado* izvrsno funkcionira kao riječ *ljubav*. Ako bismo riječ *ljubav* u toj pjesmi zamijenili s riječi *bog*, onda bi ispala - *lepa boginjo*! Dakle, bilo bi u pitanju žensko božanstvo.

Pogledajmo pjesmu (već smo je citirali) iz okolice Petrinje, a prema zapisu N. B. Rožina, koju su pjevale *ladarice*:

"Dober večer k ovom dvoru,
O Lado, o Lado, lepi Lad.
K ovom dvoru gospodaru,
O Lado, o Lado, lepi Lad..."

Zamijenimo li u ovoj pjesmi riječ *Lado* s riječi *ljubav*, ispalo bi - *lepi ljubav*. Nema smisla.

Očito se u toj pjesmi iza riječi *Lado* (*ljubav*) krije bog. Ljubav je uzdignuta na razinu božanstva. Stih bi izgledao ovako:

"O Bože, o Bože, lepi Bog."

Ali, koji bog? Je li u pitanju bog Ivo, Jura, Ljeljo, Perun?

Pođimo sada od našeg, koliko nam je poznato, najstarijega zapisa o božanstvu Lado, koji je napravio Pavao Ritter Vitezović (1652.-1713.). U svezi s njegovim zapisom, Petar Grgec, sredinom prošlog stoljeća, piše:

> "'... pjesme, koje po cieloj Slavoniji i donjoj Hrvatskoj (kuda se širi svakako najprostranija zagrebačka biskupija) za ljetne suncostaje običava pjevati pučki zbor djevojaka uz ples oko kresova.' Citira iz tih pjesama dva stiha: 'Lipi Jive rože trga, / oj Lade, Lade, lipo Lade!' nadovezujući na pripjev tumačenje, da je sv. Ladislav ukinuo slavljenje 'praznovjernoga Lade', koji da je starim Hrvatima značio isto, što je Grcima i Latinima značio Pean', te da je mjesto toga uveo kršćanski obred, 'na uspomenu sv. Ivana Krstitelja'" (Grgec 1944:119).

Dakle, prema Vitezoviću, Lado je starim Hrvatima značio isto što je Grcima i Latinima značio Pean.

Ovdje bismo mogli misliti da se radi o Panu u starogrčkoj mitologiji bogu šuma i pokrovitelju pastira. Međutim, Grgec piše Peanu, što nije isto kao Pan. Riječ "pean, -ana grč. (paian - poklik radosti; Paiana - liječnik bogova kod Homera, 1. pobjednička popijevka, zanosna pjesma zahvalnica; hvalospjev)" (Klaić 1962:1107).

S obzirom na mjesto (krjesovi) i vrijeme (ljeto) kad su djevojke kolovodile i pjevale o Ladi, skloni smo vjerovati da je starim Hrvatima Lado označavao poklik radosti.

Zapravo o tome kojega su boga stari Hrvati podrazumijevali pod imenom Lado možemo samo nagađati. No, kako je Perunova žena dobila nadimak Lada, nije isključeno da je i Perun, njen božanski par, dobio nadimak Lado. Nadimci su, znamo, često i

obiteljsko nasljeđe (tako to može biti i u mitskom svijetu), pa su tako i njihova (Perunova) djeca baštinila nadimke svojih roditelja. Ljelja je zamijenio Jura, a Juru Ivo i tako se iza riječi Lado krije jedan bog, ali u pojedinim vremenima i godišnjim svečanostima (Jurjevo, Ivanje) ne pod istim imenom.

Ove nam misli potvrđuje zapis iz Slatine (Slavonija) koji potječe iz 1846. g., a donosi ga Milana Černelić:

> "... Naši su praoci nazivali LADOM ili LELJOM boga od ljubavi, komu je mladež obojega spola svoje aldove (žèrtve) prikazivala. Ovo prikazivanje aldovah bogu ljubavi, bi zaderžano i posle, kada su primili pravu veru. Ali ne već kao aldovanje, već kao sigra i razveseljenje mladeži" (Černelić 1991:64).

Kojega su boga ljudi u Bedekovićevo i Katančićevo vrijeme (18. stoljeće) imali na umu, teško je govoriti. Prema svemu sudeći, Katančić ima pravo kad kaže da se Lado može odnositi na bilo koje božanstvo.

Zahvaljujući upravo svom ljubavnom značenju, riječi Lada/Lado zadržale su se u hrvatskom narodu u živoj upotrebi do sredine 20. stoljeća, a što nam potvrđuju brojne pučke pjesme u kojima se te riječi spominju, i to kao *lajtmotiv*. Dakle, ljubav je ta koja je održala Lado na "životu" do današnjih dana, u obliku osobnih imena (ženskih i muških), te u nazivu hrvatskoga profesionalnog Ansambla narodnih plesova i pjesama Lado.

Bezbroj smo puta u katoličkoj crkvi ili izvan nje čuli: "Isus Krist je ljubav!" I Sveto trojstvo (Otac, Sin i Duh Sveti) ljubav je, čuli smo u nadahnutoj propovijedi patra Tončija Trstenjaka, isusovca, na blagdan Duhovo (6. lipnja 2004. na 9. međimurskom prošćenju u Zagrebu). Očito se ljubav (univerzalna, božanska) zazivala u svim vremenima i na svim prostorima, ali ne pod istim imenom. Eto, Lado se može odnositi i na Krista, jer Lado je Ljubav. Bog je ljubav.

Ne samo da se riječ *ljubav* uzdizala na razinu božanstva, već se i riječ *radost* uzdizala na višu razinu nego je to obično značenje riječi te povezivala sa svetom biljkom čije ime nosi boginja Ljelja, Perunova kći.

Pogledajmo pjesmu koju je, jedna od ponajboljih pjevačica starog stila pjevanja hrvatskih pučkih popijevaka, Jela Pavčec, r. 1905. u Prelogu, pjevala 1961. g. Vinku Žgancu:

"Tebe lepo ja pozdravljam,
o ljubljeni cvetek moj,
tebe prosim ino molim,
želujuči da bum tvoj.

Ar sé meni ti dopadaš
zbog jedine stalnosti,
ar ti z mojim srcem ladaš,
lep lilijom radosti.

Samo jednu prošnju imam,
koju naj mi skratiti:
od jednoga vre znaš sama
koj te hoče zbluditi.

Ti pak njemu ne prevoli,
neg' mu reči: srečen put!
Nit se tebi naj ne mili,
naj mu bude zahman trud.

Či ńe onda, draga fkaniš,
žal mi bode do smrti,
ar ti moje srce zraniš,
gotov jesem vumreti"
(Žganec 2003:14-15, naglasila M. N.).

Ova sjajna metafora - *lep, lilijum radosti* - bez sumnje daje pjesmi, odnosno voljenoj osobi svečani ton. Ljubav je radost. I dragi za iskazivanje svoje ljubavi koristi *liliju*. Kao da želi svojoj voljenoj reći: "Ti si moja najveća ljubav! Ti si moje božanstvo!"

Pogledajmo sljedeću pučku popijevku iz crkvenog opusa:

"O Marija mati Božja, ti nebeska gospa zmožna.
Svetoga čisla kraljica, i molećim pomoćnica.

Ovo čislo za dar primi, koje smo ti mi zmolili,
I kaj po njemu mi prosimo, da od Boga zadobimo.

Lepog venca svetog čisla jesmo spleli, ovdi ki smo.
Z molitvami nanizali i skrovnosti pridavali.

Darujemo srce naše, **lilijume 'otecnaše'**
Takaj katruže čerlene, tve angelsko pozdravlenje.

Ar ovo je venec lepi, s kem se saka duša krepi,
Koja v redu ovo moli, tebi čini to po voli..."
(Žganec 1925:127-128, naglasila M. N.).

U ovoj je pjesmi narodni pjesnik cvijet-biljku *liliju/leliju* uzdigao na razinu molitve jer izričito povezuje *liliju* s molitvom *Očenaša*. Napominjemo da *lilija* može označavati i ljiljan koji pripadaju istoj vrsti biljaka.

Poznata pjesma *Aleluja* (hebr. "hvalite Boga" koja u prenesenom smislu znači *radost*) koja se pjeva u katoličkoj crkvi u okviru misnoga slavlja posebno je lijepa molitva. U svakom slučaju zanimljiva je jer je *aleluja/aljeljuja* narodni naziv u sjevernoj Hrvatskoj za biljku peruniku, *leliju, liliju,* sabljarku, sabljaku, *ljeljiju, bogišu, lelin*u i smatra se, kao što smo već rekli, svetom biljkom.

Jura se javlja pod imenom Ivo

Pretpostavljamo da su Perunovoj djeci Ljelju i njegovoj sestri Ljelji u kršćanskom razdoblju zamijenjena imena u Jura i Mara. U nekim pjesmama, već smo to rekli, Jura se javlja pod imenom Ivo. Ne znajući da su braća, oni se zagledaju jedno u drugo. Da su Ivo i Mara božanski par potvrđuje nam i ljubavna pjesma iz Hrvatskog zagorja

koju je Žganec zapisao po pjevanju Barice Bručić, r. 1883. g. u Bisagu:

"Siva maglo, ne padaj ti na me,
već ti padaj usred Bjelovara,
kud se šeću dva đunđera mlada,
đunđer Ivo, đunđerica Mara..." (Žganec 1979:29).

Obratimo pažnju na drugi stih: "već ti padaj usred Bjelovara". Prema kazivanju Cilike Vučenik,[76] taj stih bi trebao glasiti: "već ti padaj usred bijela grada". U tom slučaju "bijeli grad" ima šire mitsko značenje. Zašto? "Bijeli grad" mogući je grad na nebu, Perunov grad, jer nas na to navode daljnji stihovi "kud se šeću dva đunđera mlada / đunđer Ivo, đunđerica Mara."

Imenica *đunđ* mađarski *gyöngy* (-e, - öt, -ök) znači biser (Palich 1982:357). U nekim krajevima Hrvatske za žensku ogrlicu udomaćen je naziv *đunđi*, a u nekim *kraljuži*, zatim za svjetlucave kuglice kojima se kiti božićno drvce kaže se *đunđi*, a u svakodnevnom govoru riječ *đunđeno* se upotrebljava za nešto posebno lijepo. Spomenuli smo već da Gradišćanski Hrvati ***dugu*** (nebesnicu, šarenicu) nazivaju ***đunđa***. Dakle, *đunđa* je nebesnica, bogorodica. Zato stihovi "Kud se šeću dva đunđera mlada / đunđer Ivo, đunđerica Mara" dobivaju čudesno značenje, mitsko značenje i očito je riječ o mladom božanskom (nebeskom) paru.

Ljuljanje na grani

U starim pjesmama mitskoga sadržaja koje su se pjevale u kolu nalazimo boginju Ljelju/Maru i pod drugim imenima, primjerice Jela ili Jana. U sljedećoj pjesmi to je Katalena. Pjesmu je Žganec zabilježio u Novom Virju (Podravina), a pjevala se uz *vuzmeno* (uskrsno) kolo.

[76] Cilika Vučenik posjetila me baš kad sam za stolom čitala citiranu pjesmu. "Kaj delaš?" pitala me. Pročitala sam joj pjesmu, a ona se vratila u djetinjstvo: "To je pesmo Kraljev Valent popeval: siva maglo ne padaj ti na me / već ti padaj usred bijela grada. Ne znam kak ide dalje, alji to znam sigurno da je usred bijela grada. To je Valent popeval dok smo kuruzo trebilji." Kralj Valent je inače Cilikin susjed, vršnjak. Na žalost ne živi u D. Dubravi.

"**Nihala se Katalena,**
na grančici trošlikovoj,
nišeć prsten pogubila.
Iskala ga, ne ga našla,
žalosno je goru prešla,
žalosneša domom došla,
šaljala je jočka iskat.

Išel jočko, ne ga našel,
žalosno je goro prešel,
žalosneši domom došel:
- Nema prsten, ćera moja!

Šaljala je majko iskat,
išla majka, ne ga našla.
Žalosno je goro prešla,
žalosneša domom došla:
- Nema prsten, ćera moja!

Šaljala je braca iskat,
išel bratec, ne ga našel,
žalosno je goro prešel,
žalosneši domom došel:
- Nema prsten, sestra moja!

Šaljala je sestro iskat,
išla sestra, ne ga našla,
žalosna je goro prešla,
žalosneša domom došla:
- Nema prsten, sestra moja!

Šaljala je dragog iskat,
išel dragi, našel ga je,
veselo je goro prešel,
veseleši domom došel:
- Evo prsten, draga moja!

Bolši dragi nek je otec,
bolši dragi nek je majka,
bolši dragi nek je bratec,
bolši dragi nek je sestra!"
(Žganec 1962:20-21, naglasila M. N.).

Prvi stihovi pjesme govore da je boginja Ljelja/Mara (u ovoj pjesmi Katalena) izgubila prsten dok se njihala (ljuljala) na grani *trošlikovoj*.

Iz pjesme ne možemo saznati kad se to njihala (ljuljala) Ljelja/Mara na grančici *trošlikovoj*. No, kako se pjesma pjevala uz *vuzmeno kolo* može se pretpostaviti da je Ljelja/Mara izgubila prsten na Uskrs.

Iz etnološke literature saznajemo da je običaj ljuljanja veoma star običaj i da je poznat svim slavenskim i neslavenskim narodima. Taj veoma stari običaj, običaj ljuljanja (*nihanja*) mladeži, Hrvati su najviše održavali na *Fašenjk* (Poklade) i Jurjevo. No, ljuljati bi se običavalo i u danima korizme i na Uskrs.

Naša etnologinja Milana Černelić pišući o običajima u Srijemu, krajem prošlog stoljeća u Lovasu je zapisala sljedeće:

> "Na Čistu sridu sveže se cubanka (ljuljačka) pred kućom o jedan veći dud ili orah. Veže se ili od lanaca ili od debljeg konopca jedeka. Dolje se stavi daska ili vreća sa slamom i nato se sjedne. Ako netko nema dud pred kućom poveže si cubanku o gredu od šupe. Najčešće cubanke prave stariji za djecu i mlade. 'Cubaju' se pojedinačno ili **u parovima**, tako **da jedan sjedne drugome u krilo, ali tako da su okrenuti jedan nasuprot drugog**. Pri tome govore: 'Krušaka, jabuka, šljiva'. Ljuljaju se međusobno naizmjenično. To se radi zbog toga da im kudelja visoko naraste" (prema Čapo Žmegač 1997:62, naglasila M. N.).

Sredinom 19. stoljeća i Ilić Oriovčanin je o ljuljanju (*nihanju, cebanju*) u Slavoniji zapisao:

> "Obično je takodjer na Uskrs u cebati se. Ovo najviše u varoših i pozarištih biva. Kod te se zabave **obojeg spola mladež** kupi, i cebajuć se obično p(j)eva: **le, le lelo, le!** ili **le, lelo, leluja!**" (prema Čapo Žmegač 1997:61, naglasila M. N.).

O običaju ljuljanja, šezdesetih godina 20. stoljeća, Milica Ilijin, srpska etnomuzikologinja, piše da je u sastavu obrednog ljuljanja i obredna pjesma koju pjeva onaj koji zaljulja osobu na ljuljački i oni koji čekaju na red da se ljuljaju. Ona piše da su stare obredne pjesme vezane isključivo za ljuljanje u većini slučajeva ustupile mjesto pjesmama koje se pjevaju u svakoj drugoj prigodi. Nadalje piše:

> "U retkim slučajevima u kojima su se obredne pesme ipak zadržale njihov prigodni tekst zamenjen je ljubavnim uz **pripev koji je ostao kao jedini atribut obrednog karaktera**" (Ilijin 1963:277, naglasila M. N.)

Milica Ilijin donosi primjer pripjeva iz Srbije (Leskovac):

"Nišnula se tanka Ratka,
lado oj, lado
Nišnula se tanka Ratka,
jagnje mlado"
(Ilijin 1963:279, naglasila M. N.).

Također lijep primjer staroga pripjeva donosi iz Makedonije:

"Čija **lenka** na nišaljka, **ljeljo! Đorđo le, ljeljo**, i Smiljeva je mila snao, **ljeljo, Đorđo le, ljeljo**, itd."
(Ilijin 1963:281, naglasila M. N.)

Stare pripjeve u pjesmama uz ljuljanje na grani nalazimo:
u Hrvatskoj (Slavoniji)

le, lelo, le, le, lelo, leluja!

u Srbiji (Leskovac)

lado oj, lado!

u Makedoniji

ljeljo, đorđo, le, ljeljo!

Zbog rasprostranjenosti takvih motiva u pripjevima, Milica Ilijin smatra da pripjevi imaju atribut obrednog karaktera. Rasprostranjenost motiva je, svakako, jedan od pokazatelja stare slavenske baštine, ali u ovom slučaju **obredni karakter ljuljanju na grani daje značenje pripjeva**: lado, ljeljo, leluja.

Na prvi pogled ti stari pripjevi izgledaju besmisleno, no ako znamo njihovo značenje, vidimo da su duboko smisleni. Naime, riječ je o slavenskim božanstvima. Ljelja/Mara i Ljeljo/Jura božanski su par i to ljubavni, koji imaju nadimak Lado. U pripjevima su ta božanstva pisana malim slovima, jer u vrijeme tih zapisa ta božanstva nisu bila utvrđena. A kao što vidimo, njihova se imena izravno spominju u starim pripjevima pjesama uz običaj ljuljanja. Stoga, običaj ljuljanja na grani, bez sumnje, **ima mitsku pozadinu ljubavnog obilježja**.

Tome u prilog ide i jurjevska pjesma koju donosi Katičić:

"Kukuvačica zakukuvala - kirales! / Zelenom lugu na suhom drugu - kirales! / Aj, to ni bila kukuvačica, / To je bila mlada nevestica /..." (Katičić 1989:51).

Iz jedne druge hrvatske pjesme Katičić spoznaje da je *kukuvačica* mlada nevjestica, djevojka koja se zove Mara (v. Katičić 1989:51).

U istarskom selu Peroj, piše Tomo Vinšćak, objese ljuljačku na *košćelu* na trgu i dvá mladića ljuljaju (*cebaju*) djevojku zavezanih nogu na Jurjevo i pri tom pjevaju pjesmu:

"Leti tica lastavica
Ni široko ni visoko
Ne najbolja za junaka,
Da bi pobra sisice Marice,
Živi vjetar poj, poja, ćo!"
(Vinšćak 1986:132).

I ovo spominjanje Marice (Mare) sigurno nije slučajno.

Obratimo pažnju i na granu na kojoj se ljulja. U nekim je krajevima to dudova grana, u nekim hrastova, u nekim orahova, itd.

U našem je slučaju to *trošlikova* grana na kojoj se ljuljala Katalena/Mara dok je izgubila prsten. Ako je *trošlikova* grana suha grana ("suhi drug" prema Katičiću), a znamo da je zlato suho, onda je to zlatna grana, a na zlatnoj grani raste zlatna jabuka, a jabuka kad se *potoči* (pokotrlja) niz polje, polje postaje plodonosno. O tome govori i žetelačka pjesma iz Podravine:

"Potoči nam, gazda, jabuku
vu to naše polje široko,
da bi nam polje rodilo,
zlatnom pšenicom plodilo"
(Žganec 1962:44).

Dakle, s obzirom na granu na kojoj se običaj ljuljanja izvodio, može se pretpostaviti da je običaj kao što mu se i pripisivalo u posljednja dva stoljeća imao funkciju plodnosti. No, običaju se pripisivala i profilaktička i iscjeliteljska funkcija. Te funkcije u najnovije vrijeme smatraju se starijima. Tako Jasna Čapo Žmegač piše:

> "Ako se ponekad i navodi starija uloga običaja, potpuno je izgubila smisao. Običaj danas ima još samo zabavnu funkciju, te kao takav još ponegdje živi, primjerice među Hrvatima u Rekašu kod Temišvara u Rumunjskoj" (Čapo Žmegač 1997:62).

S obzirom na motiv pjesme - izgubljeni prsten te na sudionike ljuljanja (mladiće i djevojke) i na ljubavne pjesme uz ljuljanje u kojima se spominje zaljubljeni božanski par Jura i Mara, mislimo da je običaj ljuljanja imao prvotnu ljubavnu funkciju (funkciju zagledavanja mladih) s kojom se prepletala i funkcija plodnosti.

Jura svilen boj bije

Fragmenti mitske priče koji govore o odnosu Jure i Mare te o Jurinim ljubavnim nepodopštinama u svezi s prstenom (sunčanim prstenom kako ga naziva Nodilo) očituju se u pjesmama koje su se pjevale uz *šetana kola* u varaždinsko-međimurskom kraju.

Prilikom zadnjeg kola na ivanjsku večer pjevala se u Kotoribi sljedeća pjesma uz kolo:

"Se su se gore zazelenile, Pripjev: o jalo, jalo, drevce zeleno
Zazelenile, zarumenile: "
Samo je jeno jalovo stalo "
Pod njim mi **Đura svilen boj bije**, "
Svilen boj bije, majki naroča, "
Majki naroča đunđeni ropčec, "
Đunđeni ropčec, srebrni prsten. "
Podaj mi majka srebrni prsten, "
Srebrni prsten, đunđeni ropčec, "
Kaj si obrišem z obrašca znoja, "
Z obrašca znoja, s **konjička** potok... "
(Ivančan 1987:134, naglasila M. N.).

Napominjemo da se u nekim krajevima Jura naziva Đura.

Znakovito je da se ovo kolo pjeva na kraju proslave Ivanja. Čini nam se da je to ujedno i nagovještaj, početak Jurinog "pustolovnog" hoda, jer prije tog kola, koliko nam je poznato, odšetano je i otpjevano nekoliko kola i pjesama koja govore o njegovom i Marinom karakteru, pogotovo u svezi s prstenom. Stih "Pod njim mi Đura svilen boj bije" zaista pobuđuje znatiželju. S kim to Đuro "svilen boj bije"? Je li to *pozoj* (zmaj)? Moguće je.

> U donjomeđimurskom kraju poznata je sljedeća priča o *pozoju*: "Pozoj je spal v Pijajiškim jamama. Dok se zbudil i stal, unda je zvonil vo vidovski cirkvi, a z repom je mahal pri svetomo Mihaljo. Unda je bilo jako nevreme. Toča je curela. Ljudi so moljili Boga. Njegá je mogel savladati samo čovek koj je bil bez grehi i koj je v roki držal Bibljijo i moral mo je oko vrata nateknoti zlatnoga lanceka. Unda se pozoj smiril."[77]

Kao što vidimo, *pozoj* je lociran u Pijajiškim jamama, kod Pažuta. Te su jame blizu sela Donje Dubrave u kojima se zadržavala voda. Naziv su dobile po pijavicama. Jame su udaljene od donjovidovske crkve oko tri kilometra, a kilometar do dva udaljene su od crkve svetog Mihovila koja se nalazi na brijegu u Mađarskoj. Dakle, radi se o velikom *pozoju* (zmaju).

[77] Priču je autorici ovog teksta ispričao Goran Čižmešija. Njemu je pričala baka Sofija.

***Pozoj* se smiruje** ako mu se oko vrata natakne **zlatni lančić**. Taj zlatni lančić mogući je zlatni prsten koji želi za djevojku, ili je pak u samom zlatnom lančiću zakodirana djevojka.

Poznato je da su Hrvati već u doba prvih vladara Trpimirovića (9. stoljeće) osobito štovali svetoga Jurja. O tom svecu postoje i stare legende. Prema jednoj legendi: "Juraj uzjaši konja i zaštiti se znakom križa, te smiono navali na zmaja..." (Grgec 1944:141) i spašava kraljevu kćer.

Dakle, **Juraj** svladava zmaja, a **zaštita mu je križ**.

U našoj priči zmaja (*pozoja*) smiruje "čovek koj je bil bez grehi i koj je v roki držal Bibljijo". U tom "čoveku" prepoznajemo Juru/Đuru. Prema svim legendama o svetom Jurju, on ubija zmaja. Stoga je moguće, u prethodno citiranoj pjesmi, **da Jura/Đúra na konju "svilen boj bije" s *pozojem***.

U selima podno Dinare sačuvano je vjerovanje u ***aždajkinju*** ili **krilatu zmiju** (po nekim pričanjima je **zmaj**) koja se uvukla u jezero gdje su ljudi dovodili stoku na pojilo i gdje su se ptice gnijezdile, pa je ***aždajkinja* gutala i ljude i stoku**, piše Vesna Čulinović-Konstantinović. S tim u svezi Čulinović-Konstantinović donosi i jednu zanimljivu priču:

> "Zvala je vila Obilić Miloša da pogubi Aždajkinju guju, jer su joj žalbe dodijale od sokolova i tica. Miloš se bacio kopljem, ono se zabolo u Aždajkinju, ali ništa. Našao on **leljana širokih rogova i sve mu je poždrla samo rogove nije mogla**. Nije ga mogla progutati, ni ispljunuti, pa je Miloš dovuče do kraja i sabljom odrubi glavu. To je, kažu, bilo u Šari planini" (Čulinović-Konstantinović 1989:106-107, naglasila M. N.).

Dakle, ***leljan* (jelen)** sa svojim rogovima omogućuje svladati *aždajkinju*. Kako se **jelenovi rogovi** u kršćanskim tumačenjima dovode u svezu sa **simbolikom križa**, ova se priča može "poistovijetiti" s donjodubravskom, u kojoj *pozoja* svladava "čovek koj je bez grehi i koj ima v roki Bibljijo".

Ljeljen (jelen) koji je poprimio u nekom razdoblju osobine **božanske osobe Ljeljo** i tako u narodu živio, mislimo da je pojavom

sv. Jurja nastavio živjeti pod imenom **Juraj**.

Moglo bi se reći da je djelovanje sv. Jurja (ubijanje zmaja) u svezi s Ljeljom i da je ono samo nastavak djelovanja pretkršćanskog božanstva zvanog Ljeljo, a preko njega je onda i sv. Juraj, u narodu, došao na "božanski tron", jer se i svetom Juri pripisuju božanske osobine.

Da je sv. Juraj taj koji ubija *pozoja*, ne govore samo legende već i pjesme. Jednu pjesmu donosi i Radoslav Katičić:

> "Crna gora zeléni se / Svaka majka žalosti se / Za jedinu čerku svoju / koju mora dat pozoju. / Kad se pozoj van pokaže, / Sveti Juraj k njemu jaše, / Iz korica mač izvleče, / Pa pozoju glavu seče. / Kad pozoja umorio, / Sve djevojke otkupio. / Sve muzike zasvirale, / Sve djevojke zaplesale" (Katičić 1989:54).

Eto, tako nam o Jurinoj hrabrosti govore legende, ali i narodne pjesme.

Jura/Đura, dakle, svladava *pozoja*, njegov "svileni boj" je pobjednički. No, on od **majke naručuje "srebrni prsten i đunđeni ropčec"**, kaže citirana pjesma: *Se su se gore zazelenile.*

Prsten je dobio, međutim, **brzo ga izgubio**. O tome govori jedna pjesma koju su pjevale *ladarice* u varaždinskom kraju:

> "Sveti Jura kres naložil, - sveti Jura, - na Jurjevo večerju, na Jurjevu. - Dimo pošel, prsten zgubil, - dimo pošel. - Idi, luba, najdi mi ga, - idi, luba, - najdi mi ga, donesi ga, - idi, luba. - Jišla luba, je ga našla, - jišla luba, - je ga našla, donesla ga, - je ga našla" (Nodilo 1981:151).

Jura očito nema vremena tražiti svoj izgubljeni prsten pa "zapošljava" svoju *lubu*. ***Luba*** ga poslušala, išla, **pronašla prsten** i donijela ga Juri. Iako nepažljiv, Jura ponovo ima prsten.

O Jurinom/Đurinom izgledu i naravi govori nam sljedeća pjesma koja se pjevala uz kolo u Kotoribi i to kao prva na Uskrsni ponedjeljak. Prva pjesma s kojom se započinjalo na Uskrsni ponedjeljak kolo u Kotoribi bila je sljedeća:

> "S pomoč Božja i Marija,
> S pomoč.

Spravljale se divojčice,
Spravlja.
Sprek Dunaja na ružice,
Sprek Du.
Se **su ruže potonolje,**
Se so.
Samo jena dzaj ostala,
Samo.
Ona nejla dzaj ostala,
Ona.
Dej se nejla ogljedala,
Dej se.
Vu **junačke črne joči**
Vu ju.
Vu **junačke belje prsi,**
Vu ju.
Vu koju se mila trsi,
Vu ko."

I u nastavku:

"Ma rumena šipkajina,
Ma ru.
De si se tak zarosila?
De si?
Tamo doli pod borovjem,
Tamo.
Vrane konje zavračala,
Vrane.
Z drugom granom jurahanom,
Z drugom.
Grana se je rastrgala,
Grana.
Nesla ju je trem kovačom,
Nesla.
Oj, kovači, kovačići,
Oj, ko.

Prikovajte dragu granu,
Priko.
Kaj si otprem **kamen grada,**
Kaj si.
Kaj bom vidla kaj je v gradu,
Kaj bom.
V gradu mi je devet bracov,
V gradu.
Ta deseta sestra Mara,
Ta de.
Med sobom se braci mene,*
Med so.
Komu čemo Maru dati,
Komu.
Je li Soncu, el Mesecu,
Je li.
Bole Soncu neg Mesecu,
Bole.
Sonce sveti od dne do dne,
Sonce.
Mesec mrači o pol noči,
Mesec.
Sonce oče jasno biti,
Sonce.
Mesec oče potemniti,
Mesec."
*braci mene = braća razgovaraju
(Žganec 1990:185)

I u nastavku:

"Vodi, Maro, dogo kolo,
vodi.
Naj je vodi što je oče,
naj je.
Ja je nemrem od žalosti,
ja je.

Da moj dragi drugod hodi,
da moj.
Drugod hodi druge ljubi,
dru god.
Med drugemi mene kudi,
med dru.
K meni dojde o pol noči,
k meni.
Na me meče ljevo roko,
na me.
On se kuni da je desna,
on se.
A ja poznam da je ljeva,
a ja.
Meni daje slamen prsten.
meni.
On se kuni da je zlaten,
on se.
A ja poznam da je slamen,
a ja."[78]

Dakle, *divojčica* Mara zagledala se u "junačke črne joči" i "junačke bele prsi". Junak je Đuro/Juro.

Donosimo još jednu pjesmu iste tematike, a koju je tonski zabilježio Miroslav Dolenec Dravski u Podravini (Pitomača):[79]

[78] Pjesmu je zapisala autorica ovog teksta 1980. g. u Kotoribi. Kazivale, tj. pjevale i kolovodile su: Franciska Rodek, Jelena Kovačić i Marija Smrk. Napominjem da krnji stihovi u ovoj pjesmi nemaju tekstovno niti melodijsko značenje, ali imaju plesno-obredno značenje jer se na njih izvode udarci nogama o tlo. Na tu temu vidjeti: Novak 1994. Nažalost, u tom radu izostavljeni su greškom notni zapisi koje je učinio Jerko Bezić. Nekoliko godina kasnije pjesmu je zapisao i Franjo Sović iz Kotoribe, a njegov zapis objavio je Ivan Ivančan u knjizi *Narodni plesni običaji Međimurja* na str. 137. Njegov zapis nema posljednji stih i vrlo malo se jezično razlikuje.

[79] Pjesmu je tonski snimio Miroslav Dolenec Dravski za Radio-Zagreb. Pjevale su mu sestre Ana Pecimotika, r. Filjak i Keka Čupen, R. Filjak 1913. g. u Pitomači. S njegovim dopuštenjem objavila ju je Smiljka Janaček-Kučinić.

"Trun se truni...

Trun se truni z novog grada, trun se truni.
Z novog grada u dvor pada, z novog grada.
Meni vele da ga berem, meni vele.
A ja nemrem od žalosti, a ja nemrem.
Jer moj dragi drugu ljubi, jer moj dragi.
Drugu ljubi do pol noči, drugu ljubi.
K meni dojde u pol noči, k meni dojde.
Na me meče levu ruku, na me meče.
On se kune da je desna, on se kune.
Meni daje slamnat prsten, meni daje.
On se kune da je zlaten, on se kune
Meni daje platnen rubec, meni daje.
On se kune da je svilen, on se kune.
Haja-huja, dva goluba! Haja-huja!
Kad se ruža razleluja.
Nit' od vetra nit' od sunca, nit' od vetra.
Več od jada goropada, več od jada."
(Janaček-Kučinić 1985:108).

Iz pjesama je vidljivo da odnos između Jure i Mare nije idiličan. Mara ne može voditi kolo jer je žalosna zbog toga što njen dragi "drugod hodi, druge ljubi", a nju pred drugima "kudi" (omalovažava). K njoj dolazi u pola noći pa joj daje lijevu ruku, a kune se da je desna, daje joj slamnati prsten, kune se da je zlatan. Bez sumnje, Jura Maru zafrkava. No, iako omalovažava Maru, ipak joj se vraća. Očito je Jurina narav prevrtljiva.

Jura je stalno u hodu i pri tom se zabavlja. O tome nam govori sljedeća pjesma uz kolo koja se u Kotoribi izvodila odmah nakon kola *Vodi, Maro, dogo kolo*:

"Sunce shaja med dvemi gorami,
Sunce shaja.
Đuro leži med dvema ljubami,
Đuro leži.
Med snešicom i med divojčicom,
Med snešicom.

Snešica mu na rokaj zaspala,
Snešica mu.
Divojka mu tiho govorila,
Divojka mu.
'Zemi mene, Đuro, gospodine!
Zemi mene.'
'Borme nečem gizdavu divojku,
Borme nečem.
Da si imaš braca srditoga,
Da si imaš.'
'Memu bracu lehku vugoditi
Memu bracu.
Vugoditi čemer dati spiti,
Vugoditi.'
Friško tekla vu loge zelene,
Friško tekla.
Pribrala je listek i travicu,
Pribrala je.
Nutri našla kaču jadovaču,
Nutri našla.
Vudrila ju s trema šibicami,
Vudrila ju.
Pribola ju s trema iglicami,
Pribola ju.
'Puščaj, kača, jada i čemera,
Puščaj kača.
Kaj napojim braca srditoga,
Kaj napojim.'
Rano bratec truden z vojne došel,
Rano bratec.
On zaprosil malo hladne vode,
On zaprosil.
'Na ti bratec to črleno vince!
Na ti bratec.'

'Pi ti, sestra, malo postareša,
Pi ti sestra.'
'Pila, bratec, tebi ostavila,
Pila bratec.'
Kak se napil, mrtev doli opal,
Kak se napil.
To je treba bracu srditomu,
To je treba.
Što si svemu bracu načinila,
Što si svemu.
Ti bi meni brzo vugodila,
Ti bi meni" (Ivančan 1987:134).

Završetak ove pjesme prema drugom zapisu glasi:

"Kak se napil, mrtev dolji opal...
To je treba bracu srditomu.
'Zemi mene Đuro gospodine,
Ve si nemam braca srditoga.'
'Borme nečem, gizdava divojka.
Kak si svemu bracu vučinila,
Tak bi meni brzo nagodila'"
(Ivančan 1987:135).[80]

Jura/Đura se zabavlja "med snešicom i med divojčicom". "Snešica" mu je na rukama zaspala, a ***divojčica*** **mu se nudi**, međutim, Đuro **ne prihvaća ponudu** zbog njenog **srditog brata. Gizdava *divojka*** se odlučuje na strašan korak, **usmrćuje brata**, i ponovo se nudi Đuri, no Đuro joj odgovara: "Borme nečem, gizdava divojka. / Kak si svemu bracu vučinila, / Tak bi meni brzo nagodila."

Donosimo i pjesmu karaševskih Hrvata u kojoj se gizdava divojka (Mara) javlja pod imenom Anka, a mladić (Jura) pod imenom Vojno. U njoj mladić "savjetuje" djevojku kako će se riješiti svoga brata koji je prepreka za njihovo zajedništvo. Pogledajmo pjesmu:

[80] Žganec je zapisao inačice ove pjesme u Cirkovljanu, Prelogu, Cehovcu, Mačkovcu i Jurčevcu objavljene u knjizi *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja* 2002. Zapisao je inačice ove pjesme i u Hrvatskom zagorju (Žganec 1952:39-40) te u Podravini (Žganec 1962:129-130).

"Anka travi svoga brata
'Uzmi mene, uzmi, mlad fofleje, Vojno!'
'Ja bih tebe uzel, al' si braca imaš,
Pa mi on govori da bi da me umori!'
'Kako ja da činim braca da pogubim?'
'Idi, Anko, ide na devetu čoku,
Dokli ne naiđeš na polje zmijansko,
Pa ćeš tamo naći zmijku, jedovijku;
Na usta joj teče jedak i pelenak,
A na rep joj teče jedak i čemerak.
Ti da to prihvatiš u tvoju čašicu,
Pa doma da odeš, braca da nazdraviš,
Braca da nazdraviš pa da ga otraviš!'
Ošla Anka, ošla, devet čoke prošla,
Dokli je naišla na polje zmijansko
I u polju našla zmijku, jedovijku;
Na usta joj teče jedak i pelenak,
A na rep joj teče jedak i čemerak,
Anka se zamoli: 'Daj ti meni, zmijko,
Jedak i pelenak, jedak i čemerak,
Ja da si ga nosim kod mojega doma
I mojega braca žalno da nazdravim,
Žalno da nazdravim i da ga otravim!'
Zmija otrov dala, Anka otrov uzme,
Pa si doma vikne braca na večeru:
'Hajda, meni, brace, moj sustali brace,
Pa mi ti poglni ovu čašu vina!'
Kad bratac poglne, padne doli i umre,
Kad on čašu popi, oči na vek sklopi.
'Uzmi mene, Vojno, če si braca nemam!'
'Bih te Anko, uzel, al si braca nemaš;
Kad si ti tvojega braca izgubila,
A što ćeš ti mene, črnoga tuđina?
Ja bih tebe uzel da nesi to učinila;

Ja bih tebi zlatnu partu na glavu metal
I zlata bih venac na streju ukaljal!'
Kad Anka pogleda na onaj lep peftar,
Na onaj lep peftar što joj brat kupil,
A ona završila i ovako kaza:
'Ubi, Bože, ubi i tu žensku pamet!'"
(Birta 1993:235-236).

Kao što vidimo, Anka je prihvatila "savjet" željenog mladića, no, on je upravo zbog toga ne želi uzeti. Njegov "savjet" zapravo je iskušenje njezinog karaktera i njenog odnosa i poimanja *svojeg* i *tuđeg*. Odbacivši *svoje*, *tuđe* nije dobila. Opravdanje nalazi u pripadnosti svojem spolu: "Ubi, Bože, ubi i tu žensku pamet!"

Ivan Birta zabilježio je i pjesmu Anka travi svojih devet brata. Sadržajno je gotovo identična citiranoj pjesmi, samo što se mladić zove Jovan, a Anka ne truje jednog nego "devet brata". Na kraju, kad je Jovan ne želi uzeti, ona kaže:

"Zini, zemljo, zini, da u teb' živa turim!" (Birta 1993:238-239).

Ma kako bila Đurina (Vojnova ili Jovanova-Ivanova) narav prevrtljiva, ma kako bio velik ljubavnik, **on kategorički odbija gizdavu *divojku* zbog njenog groznog načela: doći do svog cilja pa makar i preko leševa, što je primijenila usmrtivši brata.**

Dakle, usprkos Đurinoj naglašenoj erotskoj naravi, on ipak ne prelazi "granice" ljudskosti.

Ljubavna igra božanskog para se nastavlja

Jedna zagorska pjesma govori da je Mara prsten pokotrljala, a onda kao i "podravska Katalena" zaposlila svoje roditelje i dragog. Pogledajmo tu pjesmu iz Bednje:

"Mara prsten potočila, zorja je;
Mara prsten potočila, zorja je.
'Idi, otec, pa ga najdi - zorja je;
je l' i josna mesečina - den dugi je!'
Išel otec, ne ga našel! - zorja je.

Mara prsten potočila - zorja je.
'Idi, mojka, pa ga najdi - zorja je,
je l' i josna mesečina - den dugi je!'
Išla mojka, ne ga našla - zorja je.

Mara prsten potočila - zorja je!
'Idi, dragi, pa ga najdi - zorja je.'
Išel dragi pa ga našel - zorja je.
Bolje ljubi neg svi drugi - zorja je"
(Žganec 1952:342).

Mara tuguje zbog Đurinog nevjernog ponašanja. Međutim, i ona **je nepažljiva**. Ona je našla Đurin/Jurin prsten, ali je svoj izgubila.

Pogledajmo jurjevsku pjesmu s motivom izgubljenog prstena, koju je u Donjem Vidovcu zabilježio Vinko Žganec:

"Na đurđevsko navečerje
se su rože povehnule.

Samo jedna dzaj zastala
koju majka ogledala.

Prsten zvenknul v novem gradu,
mati išla, ne ga našla.

Išel otec, ne ga našel,
išel bratec, ne ga našel.

Išel dragi, on ga našel,
išel dragi, on ga našel.

Sveti Đuro kolo vodi,
Sveti Marko za njim hodi"
(Žganec 1990:165).

Pogledajmo i sljedeću pjesmu koju je Žganec zabilježio u Kotoribi, a koja se pjevala uz *šetano kolo*:

"Prsten zvenknul v novem gradu,
mojemu sem veru dala,
prsten zvenknul v novem gradu,
mojemu sem veru dala.

Prsten zvenknul v novem gradu,
kak zazvenknul, tak poginul.

Idi mi, majka, najdi mi ga!
Išla je majka, ne ga je našla.
Idi mi, otec, najdi mi ga!
Išel je otec, ne ga je našel.
Idi mi, bratec, najdi mi ga!
Išel je bratec, ne ga je našel.
Idi mi, sestra, najdi mi ga!
Išla je sestra, ne ga je našla.

Idi mi, ljubi, najdi mi ga!
Išel je ljubi, on ga je našel.
Bolji je ljubi, neg su si drugi.
Hop, hop, hop..." (Žganec 1990:190).[81]

[81] Napominjemo da pripjev: "Mojemu sem veru dala" dolazi iza svakog stiha.

Kao što vidimo, i Mara "zapošljava" sve svoje najbliže, svi traže prsten, no pronalazi ga dragi/*ljubi*. Za pomoć, dakle, treba prvo moliti svoga dragog, pogotovo ako je zaručnik on postaje novi rod - uči nas sljedeća pjesma uz kolo iz Kotoribe:

"S prprom* gora obrodila,
Črne oči drage moje
Pomori majka prpreka brati!
Črne oči drage moje
Naj ti pomore dragši od mene.
Črne oči drage moje
Tko ti je dragši od moje majke?
Črne oči drage moje
Pomori oče prpreka brati!
Črne oči drage moje
Naj ti pomore dragši od mene.
Črne oči drage moje
Tko mi je dragši od moga oca?
Črne oči drage moje
Pomori mi sestra prpreka brati!
Črne oči drage moje
Naj ti pomore dragši od mene.
Črne oči drage moje
Tko mi je dragši od moje sestre?
Črne oči drage moje
Pomori mi bratec prpreka brati!
Črne oči drage moje
Naj ti pomore dragši od mene.
Črne oči drage moje
Tko mi je dragši od moga braca?
Črne oči drage moje
Tebi je dragši tvoj mili dragi!
Črne oči drage moje
*prprek = papar

Na istu melodiju se pjeva "Prsten zvenknul v novem gradu" (Žganec 1916).

Jura/Đura ima sreću, **pronalazi prsten i ponovo osvaja Marino srce**: "Bolji je ljubi, neg su si drugi."

Mara je pronašla Jurin prsten, a Jura Marin. Dakle, Jura i Mara su zaručnici koji se vole. Međutim, **zaručničku idilu remeti "sestrica draga"**. Ona Maru odgovara od Jure jer je *siromak*. Uspijeva poljuljati Marino mišljenje o Juri i Mara je u dvojbi pitajući se: "Čemu meni..."

O tome govori sljedeća pjesma uz kolo:

"Ta divojka ka junakom draga,
Ta divojka
Ta je druga ka ju razgovarja,
Ta je druga.
'Ne zemi ga, ma sestrica draga,
Ne zemi ga.
Dvore ima, neso ograđeni,
Dvore ima.
Grade ima, nesu pobeleni,
Grade ima.
Sljuge ima, nesu opravljeni,
Sljuge ima.

Čemu meni stupa raskalati,
Čemu meni?
Ho Đurove dvore ograđati,
Ho Đurove.
Čemu meni samo vapno žgati,
Čemu meni?
Ho Đurove dvore pobeljati,
Ho Đurove.
Čemu meni suknje reskrajati,
Čemu meni?
Ho Đurove sljuge opravljati,
Ho Đurove.
Čemu meni prsten reskalati,
Čemu meni?

Ho Đurove konje potkovati,
Ho Đurove" (Žganec 1990:184).

Iako se Mara dvoumila i pitala: "Čemu meni...", ipak se odlučila za Đuru. **Mara sluša svoje srce, a ne "sestricu dragu"**. Pogledajmo Marinu odluku:

"Al ji na to prva odgovarja,
Al ji na to.
Ja ti idem za toga junaka,
Ja ti idem.
Makar bodem stupe raskalala,
Makar bodem.
Čem mu bodem dvore ograđala,
Čem mu bodem.
Makar bodem sama vapno žgala,
Makar bodem.
Čem mu bodem grade pobeljala,
Čem mu bodem.
Makar bodem suknje raskrajala,
Makar bodem.
Čem mu bodem sljuge opravljala,
Čem mu bodem.
Makar bodem prsten rastapala
Makar bodem.
Čem mu bodem konja potkovala,
Čem mu bodem." [82]

Dakle, Mara je sigurna u sebe. Odlučuje se za Đuru iako je *siromak*. Međutim, postoji jedna tajna koja je prepreka njihovoj ljubavi a koju nitko ne zna osim male Julivode. Pogledajmo pjesmu:

"Pod narandžom lepo kolo igra,
Pod narandžom.
Vu nim koli do dva mila draga,
Vu nim koli.

[82] Stihove je zapisao Franjo Sović iz Kotoribe, a objavio ih je I. Ivančan (1987:124).

Ništo ne zna, kaj su si dva dragi,
Ništo ne zna.
Samo jena mala Julivoda,
Samo jena.
Julivoda majki povedala,
Julivoda.
'Ženi, majka, sina za jeseni,
Ženi majka.
Akó nečeš sina oženiti,
Ako nečeš.
Sneha hoče sama dimo dojti,
Sneha hoče'..." (Ivančan 1987:126).

Mala Julivoda ne otkriva **tajnu "kaj su si dva dragi"**, no upozorava majku da ženi sina, a time joj skreće pozornost na njegov izbor. "Dva dragi", zaručnici Jura i Mara su braća, i to je moguća tajna koju zna Julivoda.

Zaručnici imaju prednost u *pletikolu* (*ljeljenovu* kolu, jelenovu kolu), piše naš najveći zapisivač narodnih pjesama 19. stoljeća Franjo Ksaver Kuhač.

Pogledajmo Kuhačev zapis:

"Družtvo sigrača izabere najbolju pjevačicu i najvještijega sigrača da ravna sigrom. Takav izbor drži svaka djevojka i svaki momak za veliku čast, budući što svaka sigračica želi biti proglašena najboljom pjevačicom, a svaki sigrač najokretnijim i najpametnijim momkom. Sabiruć ja u narodu pjesme i pitajuć da li je ova ili ona djevojka dobra pjevačica, dobih često za odgovor: 'Ta ma kako ne, kad je bila prednjača (Vorsängerin, Anführerin) pleti-tanca.' Za ovu se čast čak i kortešuje, a družtvo se dogovori kadkada već mjesec dana prije, koga će izabrati za prednjaču i za pletača (glavara). **Međutim, izbor uviek ipak ne pada na najbolju i najljepšu pjevačicu ili najokretnijega momka, a to osobito tada ne, kad se dvoje između njih**

> **zaručilo, jer tada budu ovi izabrani bez obzira na njihovu ljepotu ili vještinu.** Po mom mnijenju pokazuje to na takvu nježnu ćud našega naroda, da se u tom pogledu mogu svi narodi svieta u nj ugledati. Ali vidio sam jošte i to, da je družtvo izabralo onu djevojku i onoga momka, koji bi se rado htjeli uzeti, nu kojim roditelji ne daju da se uzmu. Nu pošto kolo uživa kako ću kašnje još bolje iztaknuti najveću slobodu, i što ima tako zvanu odlučnu rieč, to roditelji obično dadu svoju privolu, kada čuju da kolo, t. j. mladež sela želi, da dotično dvoje budu par" (Kuhač 1880:213, naglasila M. N.).

U prošlosti, kao što vidimo, ne samo da su **zaručnici imali prednost u kolu** već su imali prednost i oni koji bi se htjeli uzeti, a roditelji im nisu dali. Očito se u društvu, u ovom slučaju u kolu, pridavala prednost ljubavi. I to nije slučajno. Stoga nam je kolo zanimljivo ne samo kao plesna forma već i kao stari kulturni fenomen.

S obzirom na vrijeme izvođenja kola, izvodilo se noću uz krijes, zatim na plodonosni hod-šetnju, formu kola (*otvoreno kolo*: rijeka, zmija) te glavni motiv kola "zaplitanje", rekli smo da je *pleti-kolo* (*ljeljenovo* kolo) ***kultno kolo***.

Kako su u tom kultnom kolu, *pletikolu* (*ljeljenovu* kolu, jelenovu kolu) **glavni izvođači (*pletari*) bili po nepisanom pravilu zaručnici, može se pretpostaviti da ti zaručnici u kolu simboliziraju božanske zaručnike Ljelja i Ljelju**. Toj pretpostavci ide u prilog i pripjev uz pjesmu *pletikolo*: "Oj, Leluja!", a koji je Kuhač zapisao u Slavoniji. Pjesmu koju smo već citirali uz *pletikolo* pogledajmo još jednom:

"Oj, pleti tanac,
Oj, da pletemo,
Oj, koga ćemo,
Oj, Maru djaku,
Oj, popu diku,
Oj, Leluja!"

Pripjev pjesme uz *pletikolo*, koju je zabilježio Pavlinović u Zaslivlju (Dalmacija) također već naveden prema Kuhaču (1880), daje nam naslutiti dramu:

"Ej, pletikolo,
Ej, da pletemo,
Ej, sitno tanko,
Ej, mučnu igru,
Ej, i na noć!"

Zbog stalnog ponavljanja "Ej, mučnu igru, / Ej, i na noć!" htjeli-ne htjeli, osjećamo težinu igre, to jest težinu samog događanja, ali ne u smislu teško izvedive igre. Osjećamo neizvjesnost. Tu neizvjesnost kao da produbljuju upravo zaručnici (*pletači-pletari*) jer bismo od njih očekivali veselu, a ne mučnu igru. Zato nam taj pripjev daje naslutiti tužan događaj. Normalno je da poslije božanskih zaruka dolazi božanska svadba.

Iako je Jura/Ivo prevrtljive naravi, iako je saznao da je njegova zaručnica njegova rođena sestra Mara (v. Katičić 1989:56), on se ipak odlučuje na ženidbu, o čemu govore dalje navedene pjesme.

Konje za odlazak po mladenku treba dobro nahraniti. U tome Juri/Ivi pomaže njegova nerođena sestra, moguća Marina pisana sestra.

Pogledajmo pjesmu uz kolo iz Kotoribe:

"Vu polju nam trava detelina,
Vu polju nam.
Njo mi ženje gizdava divojka,
Njo mi ženje.
Svetlim srpom z belemi rukami,
Svetlim srpom.
Kaj nažela to pred konje dela,
Kaj nažela.
Pijte, ječte mega braca konji,
Pijte, ječte.
Jel pojdete dalko po divojko,
Jel pojdete.

Po divojku po moju nevestu,
Po divojku.
Jel pojdete čez gore visoke,
Jel pojdete.
Jel pojdete čez **vode globoke**,
Jel pojdete.
Jel pojdete čez **moste kovane**,
Jel pojdete..." (Ivančan 1987:126).

Dan svadbe je došao. Jura/Ivo je sa svatovima išao po mladenku. O njihovu svadbenom putu govori sljedeća pjesma:

"Ivek sinek se je ženil za života majkinoga.
Takšu ljubu si je iskal, ka bi znala svilu presti.
Iskal ju je, našel ju je prek Dunaja globokoga.
Da su svati tamo išli, se su črešnje višnje cvele;
Da su svati dimo išli, se je črešnje višnje bralo.
Da su do Dunaja došli, Dunaj strašno je narasel.
Mladoženja pregovori: Gazi, gazi, starešina!
Starešina pregovori: Gazi, gazi, deverina!
Deverina pregovori: Gazi, gazi, podsnehalja!
Podsnehalja pregovori: Gazi, gazi, zastavniček!
Zastavniček pregovori: Gazi, gazi, mladoženja!
Mladoženja je zagazil, vu globoki Dunaj ftonul.
Zaručnica zaplakala i milo je zakričala:
'Nit sem kropec, nit vodica, niti mlada devojčica!'
Se je ropce razdelila, samo jenoga si stajla,
S kojim oči si svezala, i vu Dunaj je skočila"
(Žganec 1916:96)

Na prvi pogled mogli bismo pomisliti da je ova balada koja je zabilježena u Međimurju vezana uz neku ovozemaljsku osobu. No, pojedini stihovi upućuju nas u mitski svijet. Pogledajmo stih: "Iskal ju je, našel ju je **prek Dunaja globokoga**".

Da se ovdje ne misli isključivo na rijeku Dunav već na veliku vodu, more, govore nam inačice ove balade zabilježene u Hrvatskom

zagorju. U inačici *Sinek Ivek se je oženiu* iz Gornjeg Kučana (br. 507) spominje se:

"Iskal si je, našel si je
preko morja črlenoga" (Žganec 1952:283).

U inačici iz Jertovca *Lepa gora bušpanova* (br. 327) također se spominje môrā:

"**Sivo morje prek crleno**
al je bilo nesuđeno" (Žganec 1952:197).

Upravo je taj primjer zanimljiv jer se uz sivo *morje* i *crleno* spominje i *Dunaj*:

"Bila **voda redom bregom**
Junak gazi, **v Dunaj tonul**" (Žganec 1952:196).

Dakle, mladoženja Ivek utopio se u Dunaju, a mladenka:

"Crne joči zavezala
pa j' duknula v **sivo morje**" (Žganec 1952: 197).

U Belici je Sidonija Klaser zabilježila 1974. g. sedam stihova te balade koje su joj pjevale beličke žene. Pogledajmo ih:

"Ivek sinek bi se ženil za majkinoga življieja
Iskal si je takšu ženu koa bi znuala svilu presti
Kaj bi znala svilu presti tibet ruobec našivati.
Iskal ju je našel ju je preko **mora ledvenoga**.
Tibet ruobec za pol sedem, kie se vozi cieli tjeden.
Da su se po jua peljali višje črešje su im cvele,
Da su se i ž juam peljali, višje črešje su ji broali"
(Klaser 1987:263).

U svakom slučaju **pod pojmom *Dunaj* razumijeva se velika voda, more, sivo more, crveno more, *ledveno* more**, a što se uklapa u Katičićevu rekonstrukciju mitske priče o Juri i Mari.

Vrijeme održavanja svadbe izrečeno je u stihovima:

"Da su svati tamo išli, se su črešnje višnje cvele;
Da su svati dimo išli, se je črešnje višnje bralo."

U krajevima (Zagorje, Međimurje, Podravina) u kojima je Vinko Žganec zapisao baladu "Ivek sinek se je ženil..." višnje i trešnje cvatu

oko Uskrsa, a dozrijevaju oko blagdana Duhovo u narodu zvanog *Trojaki*, a koji se slavi pedeset dana poslije Uskrsa.

Na povratku svatovi nailaze na prepreku:

"Da su do Dunaja došli, Dunaj strašno je narasel."

Ovu **vodenu prepreku** mogao je postaviti samo **bog Perun**. On upravlja kišom i oblacima, a to znači vodama. Prema tome, bog Perun, otac Jure/Ive i Mare **ne dopušta rodoskvrnuće**, ne dopušta ženidbu svoje djece i zato postavlja **nepremostivu prepreku (vodu)**.

Mladoženja ipak ne odustaje od svadbe, nego progovara:

"Gazi, gazi, starešina..."

Starješina je zagazio i pozvao za sobom djevera, djever je zagazio i pozvao *podsnehalju*, *podsnehalja* je zagazila i pozvala zastavnika, zastavnik je zagazio i pozvao mladoženju,i

"Mladoženja je zagazil; vu globoki Dunaj ftonul."

Mladoženja ne poziva svoju zaručnicu u smrt, ali ona sama zavezuje oči rupcem i skače u Dunaj, jer očito ne želi živjeti bez svog voljenog zaručnika.

Eto, tako **božanska svadba Jure/Ive i Mare završava,** prema hrvatskim pučkim pjesmama, tragično, **u dubokoj vodi**.

Iako nam narodni pjesnik u citiranoj baladi "Ivek sinek se je ženil..." na neobičan način objašnjava vrijeme povratka svatova ("... se je črešnje višnje bralo") i ne određuje točni datum božanske svadbe, mišljenja smo da se radi o blagdanu Duhovo (*Trojaki*) i ne samo zato što zaista višnje i trešnje dozrijevaju za taj blagdan već i zato što su za *Trojake*, prema usmenoj predaji, "znalje ziti **trojačke vode** koje su bilje tak **veljke kak morje**".[83]

Trojačke vode velike kao more - mogući je narasli *Dunaj* koji je bio nepremostiv i u kojem su božanska djeca završila svoj život. Prema svemu sudeći, **svatovsko groblje nalazi se u vodi.**

Donosimo još jednu pjesmu s tematikom potonulih svatova koju je zapisao Franjo Židovec u Podravini (Đurđevac):

[83] Prema navedenom kazivanju Terezije Čižmešija.

Potopljeni svatovi

Ženil se je mladi junak
preko morja crlenoga.
Kad je išel k mile drage,
sve je morje suvo bilo.
Kad je išel z milom dragom,
sve je morje bregom teklo.
- A jaj mene, kaj sad bode?!
Što nam broda brodil bode?
- Naj ga brodi mladi zastavnik!
Prime veslo v roko desno,
kak zabrodil, tak se ftopil.

- A jaj mene, kaj sad bode?!
Što nam broda brodil bode?
- Naj ga brodi mladi dever!
Prime veslo v roko desno,
kak zabrodil, tak se ftopil.

- A jaj mene, kaj sad bode?!
Što nam broda brodil bode?
Naj ga brodi mladoženja!
Prime veslo v roko desno,
kak zabrodil, tak se ftopil.

Al zaplače negva mlada:
- A jaj mene, kaj sad bode?!
kuda jadna sada pojdem?
Ako dojdem k svoje majke,
eto čerke, zeta nema!
Ako dojdem k negve majke,
eto sneje, sina nema!

- A jaj mene, kaj sad bode?!
kuda jadna sada pojdem?
Sve sam svatom dare dala,
samo mi je jeden ostal,
crni rubec crne svile.
S njim si svežem tužne oči
pa za dragem v morje skočim.
(Židovec 1930:100).

Drama koju smo naslućivali kod *pletikola* dogodila se.

Da je mitska svadba, sveta svadba, božanska svadba, brata i sestre, Jure/Ive i Mare, a koja je tragično završila u dubokoj vodi (*čerleno morje*, sivo *morje*) održana na blagdan Duhovo, potvrđuje nam i **duhovski običaj zvan *Kraljice-Ljelje*, *Kraljičari* ili samo *Ljelje***. Analizirajući ophod *kraljica - ljelja* Marijana Gušić piše:

"*Pjesme za prelaz preko ceste*

Kada Ljelje stignu na kraj *sokaka* idući jednom stranom, prelaze tad cestu pjevajući pjesmu baladnog sadržaja o Mari koja se utopila:

'Mi idemo ljeljo
priko na dunavo
na crveno more (pa na crno more)
na moru je lađa
u lađi lađari
i među njima Mara
bili dar bilila
bileć potonila
toneć govorila
aoj moje platno
kom ćeš mi ostati
nit ocu nit majci
nit baji nit seki
prokletoj maćuvi
koja me je klela
danjom i večerom
i u svako doba.'

Sadašnje Ljelje izmijenile su stih koji glasi: 'na crveno more' i pjevaju ga: 'pa na crno more'. Ali najčešće skraćuju pjesmu na ove stihove:

Mi idemo ljeljo
mi idemo kralju ljeljo
priko na dunavo
pa na vodu ladnu" (Gušić 1967:20).

Marijana Gušić nadalje piše da citirana kraljička pjesma pri prijelasku druma/ceste: "Mi idemo ljeljo, priko na dunavu" pokazuje strukturu naselja u kojemu se u drevno doba izvodio obred Ljelja.

"To selo leži na vodi, na rijeci. Ime rijeke Dunav filolozi izvode iz gotske osnove, koja je i u imenima rijeka Don i Donec, a znači rijeku uopće, pa i u ovoj našoj pjesmi očito se ne radi o rijeci Dunavu, nego o nekoj rijeci uopće na kojoj leži ovakvo selo. Ljelje prelaze s jedne strane rijeke na drugu, one ulaze u drugi dio naselja s njegovim bračnim grupama. To se selo dakle dijelilo na desno i lijevo, onako kako to u položaju i u imenima imaju još mnoga sela u Pokuplju i Posavini (npr. Središko Lijevo i Desno; Železno Lijevo i Desno i dr.). Eto dakle slike naselja iz slavenskog starog zavičaja s društvenom organizacijom rodovskih grupa kao bračnih jedinica s obrednim udavanjem nevjeste u zadanu rodovsku grupu" (Gušić 1967:31).

Zapis Marina Radičeva iz 1944. g. glasi:

"Pri izvođenju 'Kraljica' sve su djevojke obučene u najljepšu narodnu nošnju, a 'Kraljica' ili kako je još zovu 'Mlada' imade i veo na glavi, kao kad ide sa vjenčanja" (v. Černelić 1991:64).

Tragove božanske svadbe brata i sestre (Jure i Mare) a koji su u svezi s vodom nalazimo u tradicijskoj svadbi u Slavoniji. Šaljivi svadbeni običaj zvan "Sava" koji prirede *kuvačice* (kuharice) zabilježio je osamdesetih godina 20. stoljeća Zvonimir Toldi:

"Zadubrovačke kuvačice 'Savu' pravu kad svatovi na ručak u dvor mlade dolaze. Sa vjenčanja iz Trnjana mlada se ekstra doveze i nje druge. Po pravu nju brat vozi. A, mladoženjini

svatovi se prvo kroz selo provožaje, pjevaje, kere se, pa na ručak dođu. Ako je mlada iz Malice, onda Mrtvački kraj, Prčivragoviće, Gornji kraj, Ferakovu i Dobru Vodu prođu, pa se od kraj sela do crkve vrnu i dođu u Malicu, pa još i u Torac. Tako je bilo dok se na kolija svatovi vožali, tako je i danas kad se na auti voze.

Mlada je u sobicu odlazila i ni se pokazivala, već je i sarma na trpezu išla, onda je bilo prikazivanje mlade. Sad se svadbe u šatrama trače i mlada ide odma za trpezu sjedat.

Kad se navožaje, evo i mladoženjini svatova prid mladinom kućom. Kad na kapije 'Sava' i ne more se prić, ako ne platiš. More Sava i kako se u kuće ulazilo bit, dosad trimovi bili, a sad je prid šatrom, il prid domom, ko u domu svadbu pravi.

Na Save su mladine kuvačice, isto su to mlade snaše iz komšiluka ko i kod mladoženje i kuvači, njiovi ljudi. Bar tri kuvačice rad pjesme moraju bit. **Sava je drveno korito i u njem voda**, a vesla mišalje kad se mast topi. Savu prvi kum prilazi. Kuvčice zametnu šalu:

'E kume, ne more se u kuću, mora se Sava prvo prić, mi privažamo, tud je skela, al mora se platit!'

Dok su gvozdeni novci šta vridili u vodu se bacali i Sava prišla, a papirnati se u kutiju kupe. Opet i nji kogod u vodu baci. Kad kum plati, ako je malo do, odma kuvačice kažu, da j' mogo i bolje ruku iskrenit i traže da još plati. Onda ga još spopadnu da imaje i jedno fališno dite, a ono sjeroto u bolnicu mora, pa i za njeg novce kupe. A to bude na koritu kaka lutka bez noge, il ruke. Kažu, da j' to mladino dite, a eto došlo je priko reda, pa mora se njeko za dite brinit.

Za kumom prilazi stari svat i on plati. Pa kumu, starom svatu, kuvačice pjevaje:

U kuma je jedna noga kraća,
Ona treća, niko se ne sjeća!
Stari svate na daru ti fala
Nisi isko, nisam ti ni dala!

Nude iz buklije piće, a i nji nude, ludiraje i pjevaje:

Imam flašu, ali nemam čepa,
Blago onom ko je se dočepa!

Kum ne smije u svatovima nepošteno odgovarat, mora fin bit. Al zato svirači na svaku doklope. Doka svatovi Savu prilaze, oni sa strane sviraje.

Kuvčica veslala po Savi,
Digla uši da se ne utuši!

Treći Savu mladoženja prilazi. On ne plaća, a i nikake druge globe u svadbe ne plati. Kad naiđu đeverovi, oće da korito privrnu, da sve po nogama kuvačicama pljusne. One se branu i mišaljama lupaje. Koje se sjete, zabiju kolčiće pod korito da se ne more izvrnit. Ima kad đeverovi i razlupaje korito, skoče u njeg i probiju ga. Onda čajo za korito globi. Ako kuvačice kom đeveru kapu s glave u korito stepu, zapjevaće:

Spade kapa, ode na pol Save,
Zbogom goso, dosta si me noso!

Već nema drveni korita, pa i pleana korita Sava budu. I nji đeverovi rastepu. Stanu na svaki ćošak po jedan, čajo procini koliko korito košta, plate globu i ode korito, skrvaje ga.

Savu med zadnjim svirači prilaze i ne plaćaje, al najzadnji Savu čajo priđe, jer cilo vrime reda pravi, kuvačice podbada, pazi da svi Savu plate. I on zna korito privrnit, ako dotad čitavo ostane.

Novce od Save kuvačice mladoj dadu, il šta kupe i prikažu, a pol sviračima plate, pa se kere. Ako ima dost stari kuvačica, onda mlade mogu duže ludesat, jer kuvačice i svirači svatove diče..." (Toldi 1994:120-121).

Nadalje, piše Toldi da preko "Save" prelaze svi svatovi i pri tome se zbijaju šale po kojima se svadbe pamte. Iako na prvi pogled šaljiv, taj običaj ima duboke korijene u božanskoj svadbi s obzirom na simboliku o bratu i sestri, Juri i Mari, čija svadba završava u vodi, a i detalj incestne svadbe nalazimo u rečenici: "Po pravu nju brat vozi."

Rekli smo da je prvotno ime Jure bilo **Ljeljo**, a Marino je

prvotno ime bilo **Ljelja**. Zanimljivo je da su se ta **prvotna pretkršćanska imena** zadržala u Slavoniji do današnjih dana, naravno u scenskim prikazima *kraljica*. Mislimo da je duhovski slavonski ophodarski običaj na blagdan Duhovo poznat pod imenom *Kraljice-Ljelje, Kraljičari* ili samo *Ljelje*, **oveći fragment božanske svadbe**.

Tragove božanske svadbe nalazimo i u svatovskim pjesmama i običajima. Svatovsku pjesmu koja se pjevala uz kolo *Sejalji smo bažuljka* Žganec je objavio 1924.:

"Sejali smo bažuljka 'koli 'kol'[84] divojke.
Kale[85] bele vence plele, to zeleno cvetje, pripjev
Prek Dunaja na bregu.
Na **toj gredi kamenoj**.
Hodmo dar ga mi dva glet,
Jel' je zišel, je l' precvel.
Zišel zišel i precvel.
Trgnimo si kite tri.
Kaj 'mo pleli vence tri.
Prvi bude Jezušov.
Drugi bude Marijin.
Tretji bude nama dvem,
Kaj 'mo nesli na oltar.
(Na oltar se nosi svadbeni vijenac.)
(U Nedelišću ima ova popijevka ovaj završetak:)
Hodmo mi dva **k Dunaju**,
Gdje nas ljudi ne znaju.
Oni budu mislili,
Da je **bratac z sestricom**.
Nije bratac z sestricom,
Neg je ljubič z ljubicom.
(Inačica iz okolice varaždinske:)[86]

---

[84] 'koli 'kol' = okolo, okolo

[85] kale = vrsta ruža

[86] Inačicu Žganec prenosi iz knjige *Narodne pripovijesti u Varaždinu i okolici*, sakupio Matija Kračmanov Valjevac, II. izdanje, Zagreb 1890., str. 305.

Sadila sem bažilek,
Na 'nom bregu prek morja,
Na 'nom kamcu mramorcu.
Hodimo ga mi dva glet,
Jel je zišel i precvel.
Trgajmo ga štroke tri:
Prvi bude Jezušu,
Drugi bude Mariji,
Tretji bude nam dvim:
Ž njim idemo vu gosti,
K našoj staroj materi.
Ne sedaj se kre mene,
Ar su ljudi šegavi,
Lehko bi nam zmislili,
Da smo si mi dragi dva;
Nesmo si mi dragi dva,
Neg smo si mi **brat z sestrom**.
Hod'mo id'mo k Dunaju,
Gde **nas ljudi ne znaju**,
Ljudi budu štimali,
Da smo si **mi brat s sestrom**
Nesmo si **mi brat s sestrom**,
Neg smo si mi dragi dva.
Kalinka devojka,
Kali veli viciper,
To zeleno cvetje"[87]
(Žganec 1924:46, naglasila M. N.).

Svatovsko kolo uz pjesmu *Sejalji smo bažuljka* zabilježila sam 1980. g. u Čakovcu. Evo tog zapisa:

Sejalji smo bažuljka
Sejalji smo, draga ljuba, bažuljka.
Prek Dunaja na bregu,
Prek Dunaja, draga ljuba, na bregu.

[87] Ove zadnje tri redice opetuju se za vsakom vrsticom (Valjevec).

Na toj gredi kamenoj,
Na toj gredi, draga ljuba, kamenoj.
Idemo ga mi dva gljet,
Idemo ga, draga ljuba, mi dva gljet.
Jel je zišel i precvel,
Jel je zišel, draga ljuba, i precvel.
Zišel, zišel i precvel,
Zišel, zišel, draga ljuba, i precvel.
Ftrgnimo si kite tri,
Ftrgnimo si, draga ljuba, kite tri.
Kaj mo pleli vence tri,
Kaj mo pleli, draga ljuba, vence tri.
Prvi bode Jezušu,
Prvi bode, draga ljuba, Jezušu.
Drugi bode Mariji,
Drugi bode, draga ljuba, Mariji.
Tretji bode nama dvem,
Tretji bode, draga ljuba, nama dvem.
Kaj mo nesli na oltar,
Kaj mo nesli, draga ljuba, na oltar.

Poslije večere svatovi bi stali u sredini sobe u krug. Muškarci bi primili žene straga za pasove, a žene su stavile ruke na muška ramena. Poredak u kolu nije bio strogo određen muško-žensko, već su mogle biti i dvije žene jedna do druge. U sredini kola jedna je žena na glavi imala pogaču. Kolo se uz pjesmu lagano kretalo (ljuljalo) u lijevu stranu. Na kraju kola su se svi ljubili.[88]

Druge inačice pjesme *Sejalji smo bažuljka* Žganec je zabilježio u Vratišincu, Svetoj Mariji i Štrigovi (v. Žganec 1916:35-36).

Žganec je sredinom 20. stoljeća zabilježio *Sejali smo bažuljka* i u Podravini.

"Sejali smo bažuljka
sejali smo, draga ljuba, bažuljka,*

[88] Ovo kolo zabilježila sam 1980. g. u Čakovcu. Kazivao mi je profesor Ladislav Baksa, r. 1913. g. u Belici. Baksa se dobro sjećao tog kola i pjesme jer je i sam sudjelovao kao mladić u njegovu izvođenju.

pod tom gorom visokom.
Idemo ga gledati,
je l' je znikel, je l' precvel?
Znikel, znikel i precvel,
trgamo ga kuče** tri,
prva kuča na zastav,
druga kuča na vjenac,
treča kuća na škriljak.***
Lepa ruža leluja,
još je lepša Marija.
Lepa ruža ružmarin,
još je lepši majkin sin.

Svatovska. Pjeva se prije nego mladu vode kući k mladencu. Ima dvije melodije: brzu i polaganiju. Prva se zove 'brzi bažuljek', a druga 'dugi bažuljek'. Najprije se pjeva 'dugi', a iza njega stariji ljudi redovito traže da se pjeva 'brzi'. Pjevači mi nigdje nisu znali protumačiti značenje riječi iz pripjeva brzog bažuljka. U Peniji pjevaju 'su zelenom svilom', a u Peterancu 'svu zelena svila' ili 'svu zelena trava'. Kad otpjevaju 'bažuljek', svatovi se međusobno ljube, tako da svaki poljubi onoga koji sjedi uz njega."

* pripjev

** kuča = rukovet

*** gdjegdje pjevaju taj stih: 'Treća kuča za njadra. ' (Žganec 1962:63).

Ne samo da su tragovi božanske svadbe očiti u pjesmi i kolu *Sejali smo bažulka* nego ih možemo prepoznati i u svadbenom plesnom običaju zvanom *sveča*. Taj sam običaj istraživala 1987. godine i o njemu napisala izvješće za kongres Saveza udruženja folklorista Jugoslavije koji se 1988. godine održao u Rožajama (Crna Gora). Tada je božanska svadba Perunove djece Jure i Mare meni još bila nepoznata. O njoj je kasnije pisao i Radoslav Katičić. U nastavku donosim izvješće u cijelosti.

Seksualna simbolika u međimurskom svadbenom ritualu: *ples svečami*

Prema pričanju današnjih starijih ljudi i prema etnološkoj literaturi (Gönczy 1985; Žganec 1921), svadbeni ceremonijal u Međimurju (sjeverozapadni dio Hrvatske) bio je veoma sadržajan, maštovit i svečan. Odvijao se po nepisanom tradicijskom predlošku. Predložak je bio elastičan, i samo unutar 20. stoljeća lako možemo uočiti njegovo skraćivanje ili obogaćivanje novim detaljima, te prilagođavanje gospodarskim prilikama obitelji iz kojih potječu mladenci. Tako se Cilika Vučenik sjeća pripovijedanja svoga oca Vinka Vučenika (1888.-1975.) da je svadba u Donjoj Dubravi trajala tri dana. Za Međimurje je krajem 19. stoljeća mađarski etnograf Gönczy zapisao: "Svatovi traju dva dana, a gdje su bogatiji tri dana" (Gönczy 1985:90).

Glavnu riječ ili pečat svadbi davao je *starešina* (starješina), vođa svatova. On je vodio svadbeni ceremonijal i o njegovoj sposobnosti i maštovitosti ovisila je čitava svečanost. U prošlosti su *starešine* usmeno prenosili znanje i iskustvo na mlade generacije, međutim, oni koji su znali pisati zapisali su najvažnije detalje prema njihovu mišljenju, tj. govore *starešine*. Iz nekoliko takvih rukopisnih knjižica-bilježnica V. Žganec izvadio je, kako kaže, najljepše govore i objavio ih 1921. pod nazivom 'Starešinstvo ili kapitanjstvo'. Po toj knjizi možemo razabrati da je svadba u Međimurju trajala dva dana. Zahvaljujući i nekim drugim rukopisnim zbirčicama ili objavljenim *spričavanjima*, tj. govorima *starešine*, možemo konstatirati i to da su osnovni fragmenti svadbe u Međimurju slični, ako ne i isti.

Ako se izuzmu neki predsvadbeni detalji, u D. Dubravi je već u prvoj polovici 20. stoljeća gotovo svaka svadba trajala samo jedan dan. To je neminovno za sobom povuklo zgušnjavanje i skraćivanje prijašnjeg tradicijskog predloška.

"Ples svečami", izvodio se u prvoj polovici 20. st. u D. Dubravi i okolnim selima u okviru svadbene svečanosti.

Katarina Bijač (r. 1908) iz D. Dubrave udavala se 1930. g. Ona

mi je 1987. g. pričala: "Mlada sneha je prvi pot pljesala svojim možom svečami. Dok nji zemejo, skupa plješejo, i dever i podsnehalja svečami. Mladi mož ima svojo svečo v roki, a mlada sneha svojo. I unda kojemo prvomo sveča vgasne, on prvi hmerje. Sveče drže v desni roki, a z ljevom se drže kaj plešejo. Pljesalji smo čardaša na fljetno. Dok smo svečami pljesalji hitalji su nam pred noge cepanice i kocenje. To smo preskakavalji. Moj čovek je ne dal kaj ja pljesala sakem svatom. On je rekel ovak: 'To je ne treba...'"

Franciska Kovač (r. 1908), također iz D. Dubrave, udavala se 1924. Pričala mi je kako je ona plesala prvi put kao mlada snaha: "Poslije pola noći *podsnehalja* Marija Vučenik odvela me je u drugu sobu, tamo skinula 'šlajer', počešljala i stavila rubac na glavu." Za to vrijeme je *dever* Vinko Vučenik dijelio svatovima darove koje mu je ona dala. Kad je bila preuređena u mladu snahu, *podsnehalja* joj je dala hljeb kruha na glavu i odvela je pred *starešinu*. Hljeb je stavila na stol i rekla: "Ovo vam je dar kojega vam je poslal Jezoš Kristoš." Tada je *dever* pitao *starešinu* smije li s *podsnehaljom* plesati. *Starešina* im je dozvolio i oni su plesali čardaš. Plesali su tako da je svaki u ruci imao zapaljenu voštanu svijeću. Prvo se svijeća ugasila *deveru*, a onda je *podsnehalja* brzo u svoju svijeću puhnula. Zajedno s drugim svatovima, Franciska mlada snaha i Andrija mladi muž, taj su ples promatrali. Franciska kaže da su dever i podsnehalja plesali sa svijećama zato da bi se znalo tko će od mladog bračnog para prvi umrijeti, a da je *podsnehalja* puhnula zato svoju svijeću kako Franciska ne bi bila dugo udovica ili "kaj bo vekša parada (zabava)". Poslije plesa sa svijećama Franciska je plesala najprije s *deverom*, a zatim sa svim svatovima, pojedinačno, koji su htjeli s njom plesati...

O plesu sa svijećama kazivale su mi i Marija Žiga, Katarina Matotek i Cecilija Dornik, sve iz D. Dubrave. Katarina priča da mladenac i mladenka plešu sa svijećama i to prije nego se ide mladenka *raspravljat*, tj. skinuti vjenčanicu i *šlajer*. Cecilija se opet dobro sjeća da sa svijećama plešu *dever* i *podsnehalja*.

Mijo Rebrek iz Donjeg Vidovca siguran je pak, da sa svijećama plešu mladenac i mladenka.

Agneza Buconjić, r. Repalust 1943. g. u Draškovcu nedavno je bila u ulozi *podsnehalje*. Nju su starije žene naučile kako se pleše, kako ona kaže, *sveča*. Ona je kao *podsnehalja* počela plesati sa zastavnikom, a mladi muž s mladom snahom. Plesali su čardaš. Malo su plesali, a zatim je glazba počela svirati polku i plesači su se pustili, te izveli **plesno križanje i izmijenili partnere - podsnehalja je sada plesala s mladim mužem, a zastavnik s mladom snahom.** Malo su plesali polku u parovima, a zatim je glazba zasvirala valcer. Plesači su se ponovo pustili, izveli plesno križanje i izmijenili partnere - *podsnehalja* je sada plesala s mladom snahom, a mladi muž sa zastavnikom. I to je bio kraj plesa *sveča*. Za vrijeme plesa nisu imali u rukama svijeće, ali pričaju da za vrijeme tog plesa moraju u kući gorjeti dvije ukrštene svijeće. Dok je Agneza plesala *svečo*, nisu gorjele svijeće. Netko je samo na trenutak ugasio svjetlo.

Kao što vidimo, jedni kazivači u D. Dubravi pričaju da sa svijećama plešu mladenac i mladenka, drugi da plešu *dever* i *podsnehalja*, a u svatovima Katarine Bijač plesala su sa svijećama dva para. U Draškovcu pak ples *svečo* plešu i danas, ali bez svijeće u rukama - podsnehalja, zastavnik, mladi muž i mlada snaha.

Zapisivači narodnih običaja u Međimurju nisu zaobišli ples *svečami*. U Cirkovljanu M. I. Blažeka (1939:202) je zapisala: "Mlada snaha sad pleše s zastavnikom, a mladi muž s podsnehaljom. Za vrijeme toga plesa gore na tramu pritisnute unakrst 2 svijeće, [jedna za mladog muža, a druga za mladu snahu, nap. M. N.] čija brže gori, taj će prije umrijeti."

Župnik Andrija Dolenčić ([s.a.] NZ 132:58) zapisao je u vezi s tim plesom slijedeće: "Kad je konačno dovršeno dijeljenje darova uvode mladu u gostinjsku sobu kao mladu snahu. Na glavi mora donijeti hljeb kruha... Nakon toga počinje službeni ples s mladom snahom (sada više nije mladenka). Najprije plešu mladi muž i žena. Zatim s mladom snahom pleše dever, a tada muž pleše s podsnehaljom. Uz tram u kući pričvrste dvije svijeće i zapale u ime mladog muža i žene. Čija prva dogori, taj će prije umrijeti (Prelog, Cirkovljan...)."

Etnokoreolog Ivančan (1987:89-90) objavio je kazivanja Međimuraca iz nekoliko sela o međimurskoj svadbi. Među njima nalazimo kazivanja i o plesu sa svijećama koja su manje-više slična citiranim zapisima ili kazivanju mojih kazivača.

I Donjodubrovčan D. Feletar (1970:151) donosi zapis o svadbi, ali ne spominje ples sa svijećama, najvjerojatnije zbog toga što je njegov zapis temeljen na samo jednom kazivanju.[89]

Ako pažljivije promotrimo iznijetu građu, vidimo da u nekim selima sudionici plesa nemaju svijeće u rukama, već su one unakrst pričvršćene gore, na tramu kuće, te da unutar i samo jednog sela (D. Dubrave) kod plesa sa svijećama postoje razlike u vezi sa sudionicima plesa i trenutkom izvedbe (prije ili poslije skidanja mladenkinoga oglavlja).

Zbog skraćivanja svadbe s tri dana na jedan neminovno je došlo i do zgušnjavanja dijelova svadbenih rituala. Mladenci samo simbolički nakratko napuštaju svatove, dok su u prošlosti odlazili u posebu prostoriju na spavanje. Da je prva bračna noć po tradicijskom predlošku bila u okviru svadbe potvrđuje nam i Žgančev (1921:36) zapis na temu "Na večer kada mladi idu spat", iz kojeg je očito da su mladenci odlazili na prvo bračno spavanje prvu večer poslije vjenčanja.

Podsnehalja i *dever* stalno su uz mladence. Oni vode brigu o njima, simbolički ih uvode u novi život. Zato uloge *devera* i *podsnehalje* mogu imati samó oženjeni, iskusni u bračnom životu. Mladenci stupanjem u brak dobivaju novi društveni status, nova prava i dužnosti. Oni su, dakle, u ulozi inicijanata.

Iz međimurske svadbe nam je poznato da su *dever* i *podsnehalja* izvodili *ples na zelje* u kojem je dominantna magijska funkcija za dobar prosperitet mlade bračne zajednice, te da je *podsnehalja* vodila *kolo mladih snaha z bidrami* na glavi u kojem se također magijska funkcija za egzistenciju i plodnost mladenaca nametnula kao primarna (Novak 1981, 1983). Budući da mladenci za čitavo vrijeme svadbe nisu

[89] Feletar napominje: Na pomoći oko sređivanja obimnog materijala donjodubravskih svatovskih spričavanja posebnu zahvalnost dugujem Ivanu Pačandiju iz D. Dubrave.

sudjelovali u plesu, osim kad su hodajući formirali kolo prilikom dobivanja mladenke te kad su se vratili s vjenčanja, možemo pretpostaviti da su prvotno *ples svečami* u D. Dubravi izvodili *dever* i *podsnehalja*, i to neposredno prije odlaska mladenaca na prvo bračno spavanje jer se sva kazivanja u vezi s plesom sa svijećama "vrte" neposredno prije ili poslije skidanja mladenkinog oglavlja.

Nameće se pitanje koja je bila prvobitna funkcija *plesa svečami*? Možemo li vjerovati da je u taj ples utkan motiv smrti? Želja za znanjem tko će od njih mladih prije umrijeti!?

Svijeća je u Međimurju gdje je stanovništvo katoličke vjere bila prisutna od rođenja čovjeka. Kad se dijete rodilo, zapalili su pored njega svijeću, kad se krstilo, kumovi su imali u rukama zapaljene svijeće, svijeće su imali prilikom Prve pričesti, imali su ih i kad su mladenku vodili od njezine kuće u mladoženjinu - svečanu povorku pratili su lučima-lampašima, kod vjenčanja u crkvi također je bila prisutna svijeća, plesali su sa svijećama i, napokon, kad je čovjek umirao zapalili su mu svijeću i stavili u ruke. Ovaj posljednji običaj poznat je i u drugim krajevima Hrvatske. Svijeće su trebale biti blagoslovljene, a blagoslivljale su se na blagdan Svjećnice u crkvi.

Kao što vidimo, kod inicijacijskih obreda palila se svijeća. I danas je to mjestimice i povremeno tako, iako znatno manje; prisutnost se svijeća osjeća, iako ima više dekorativnu svrhu, npr., zapaljena svijeća na vjenčanju kod matičara.

No, zavirimo li u vjerovanja ljudi, vidjet ćemo da je svijeća bila prisutna i u drugim životnim situacijama. Zahvaljujući Andriji Dolenčiću ([s.a.] NZ 132:77), saznajemo da su Međimurci upotrebljavali blagoslovljenu svijeću čak za liječenje od raznih bolesti, što znači da su vjerovali u njezinu veliku djelotvornu moć.

Prema mnogim vjerovanjima mladenka je bila naročito izložena zlim silama i duhovima pa su je na razne načine zaštićivali, a kako bi postigla ravnotežu ili prevlast u braku, prilikom oblačenja u mladenku, Dolenčić je zapisao: "Mora obaviti neke čine koji uvjetuju sreću u ženidbenom životu. Tako u času kada dolaze po nju da se pokaže mladoženji i njegovim gostima, mora stajati na dvije svijeće ili

cjepanice prekrite bijelom plahtom (Prelog, Cirkovljan, Goričan, Mala Subotica, Podturen). To čini zato da bi imala glavnu riječ u kući i da njezin muž ne bi bio ljubomoran. Negdje stoji i na vreći da bi mogla obuzdati neumjerene odnose u njihovom bračnom životu... U nekim slučajevima uz napomenute stvari stoji i na sjekiri da bi bila zdravija i sposobnija za spolne odnose u braku" (ibid.:45).

I M. I. Blažeka (1939:197) je zapisala da mladenka stoji na dvije svijeće ili cjepanice dok se oblači. Tog se običaja i danas dobro sjeća današnja starija generacija.

Prema Dolenčićevu izvještaju svijeća ima veze s ljubavlju "da ne bude muž ljubomoran". Dakle, svijeća je u Međimurju imala višestruko značenje.

Kod mnogih naroda poznata je od davnine prisutnost svijeće u pojedinim obrednim činovima. U *Rječniku simbola* Alain Gheerbrant (1987:762-763) piše: "Voštanica simbolizira svjetlost. Stijenj otapa vosak koji tako postaje sudionikom vatre: otud povezanost s duhom i materijom. Negda je djevica u svakoj ruci morala nositi upaljenu voštanicu. Običaj navodi srednjovjekovni rimski Pontifikale. Gullaume Durand (XIII st.) objašnjava ga govoreći da su djevice nosile voštanice kako bi pokazale da su poput mudrih djevica iz Evanđelja postale spremne primiti Zaručnika. (...) Obred je vjerojatno preuzet iz antičkog svadbenog ceremonijala koji nalazimo i u Grka i u Rimljana. Zaručnicu je od njezine kuće do kuće budućeg muža vodila svečana povorka uz svjetlost baklji. Luči su nosili i supružnici. Običaj se sačuvao u Grčkoj i u većini pravoslavnih zajednica."

Valja napomenuti da se običaj praćenja mladenke uz svjetlost "drvenih luči" zadržao i kod katoličkog stanovništva u Međimurju mjestimice do današnjih dana.

Rekli smo da u Đ. Dubravi izvođači *plesa svečami* u rukama imaju zapaljene svijeće-voštanice, a u nekim selima, kao npr. Draškovcu, za vrijeme plesa *sveča* izvođači izvode plesno križanje dok na tramu kuće gore dvije ukrštene svijeće.

Iz literature saznajemo da je "u svim predajama plamen simbol

duhovnog očišćenja, prosvjetljenja i ljubavi" (Chevalier i Gheerbrant 1987:509), a u Egiptu su pak žena i muškarac označeni slikama njihovih organa, a njihovo sjedinjenje *ukrštavanjem* (istaknula M. N.) dvaju hijeroglifa..." (ibid.:150).

Budući da u našem inicijacijskom obredu *plesu svečami* važnu ulogu igra i zaštita mladenaca-inicijanata, možemo analogno ukrštenim mačevima u obredima i u obrednim plesovima gdje se nazire apotropejska magija (Maletić 1986:226) pretpostaviti da su ukrštene goruće svijeće zaštita inicijanata. Ukrštene svijeće ujedno simboliziraju i sjedinjenje mladoga muža i žene, a plamenovi gorućih svijeća mogu se protumačiti kao tjeranje zlih sila (magični akt egzorcizma).

Uvođenjem zastavnika koji je neoženjen u plesanje *sveče* u Draškovcu, Cirkovljanu i nekim drugim mjestima ples *sveča* dobiva širu ljudsku, povijesnu dimenziju. Plesno križanje u braku neiskusnih - mlade snahe i mladog muža s iskusnom *podsnehaljom* i *deverom* zapravo je simboličko uvođenje neiskusnih u tajne bračnoga života. Nažalost, ovdje nemamo dovoljno prostora da to podrobnije tumačimo.

Krajem 19. stoljeća, piše Gönczy (1985:122), ples čardaš udomaćio se i u Međimurju. Najvjerojatnije je čardaš i u *plesu sveča* istisnuo neke nama nepoznate plesne ritualne pokrete.

Uz *ples na zelje* i *kolo mladih snaha z bidrami* na glavi koji su bili posvećeni mladencima, *dever* i *podsnehalja* izvode za mlade i *ples svečami* ili *ples svečo*.

Rekli smo da svijeća ima višestruko značenje, no valja reći i slijedeće. U stručnoj psihološkoj literaturi (Freud 1969:191-192 i Lievstrom 1976:128) svijeća ima seksualnu simboliku. Ona je muški seksualni simbol.

S obzirom na vrijeme izvođenja plesa sa svijećama upravo prije prvoga bračnog spavanja, te vjerovanja pri oblačenju mladenke (koja stoji na dvije svijeće), i napokon na iskusne sudionike (*dever* i *podsnehalja* moraju biti vjenčani) uz ritualno plesanje i "križanje", može se pretpostaviti da i svijeća u plesu sa svijećama ima faličko

značenje, te da je kao plesni rekvizit u službi inicijacije jer *podsnehalja* i *dever*, naravno, **simbolički, uvode mladi bračni par u tajne seksualnog života**.

Prisutni svatovi ometaju ih za vrijeme plesa, bacaju im pod noge cjepanice i kocenje (također prema psihološkoj literaturi) faličku simboliku, ali ih izvođači vješto preskakuju.

Zato, prema svemu sudeći, pretpostavljam da bi prvobitna funkcija *plesa svečami* bila magijska za dobre spolne odnose mladog bračnog para.

Za pretpostaviti je da je magijska funkcija s vremenom iščezavala ili je spolna simbolika bila duboko zavijena u "kaj se bo znalo koj prvi hmerje", pa je u najnovije vrijeme, tj. početkom 20. stoljeća bila prisutna kao zabavljačka funkcija: "Kaj bo vekša parada (zabava)!"

Valja spomenuti da je u plesu sa svijećama bila prisutna i estetska funkcija. Izvođači plesa uvijek su nastojali izvesti ples najbolje što su mogli i znali jer publika je (svatovi) često bila i kritički raspoložena. Očito je da su i u tom svadbenom detalju prisutni elementi folklornog teatra.

Vjerojatno su nakon plesa sa svijećama *dever* i *podsnehalja* u daljoj prošlosti (još dok je svadba trajala tri dana) ispratili mladence na prvo bračno spavanje sa svijećama, pa nam odatle potječe i svima dobro poznata folklorna sintagma: "Ja njim ne držim svečo!", koja i danas gotovo svakoga asocira isključivo na spolne odnose.

Možemo reći da je *ples svečami* ili *ples sveča* arhaični obred koji se zadržao do današnjih dana u obliku plesnog ritualnog "križanja" izvođača i u samom izrazu "sveča".

Opisani *ples sveča* kako se zadržao u selu Draškovec ima i znatno šire značenje. Naime, daljnja su istraživanja pokazala da je ulogu *podsnehalje*, u svim selima Međimurja po nepisanom pravilu mogla imati samo *mladencova* sestra koja je udana, a ako *mladenec* nije imao sestru, onda je *podsnehalja* mogla biti sestrična. I ta činjenica otvara nove vidike.

Tako je i Agneza Buconjić, r. Repalust 1943. g. u Draškovcu bila

podsnehalja svom bratu Josipu koji se ženio 1986. g. Rekli smo da *podsnehalja* uvodi simbolički (ritualnim plesnim križanjem u *plesu sveča*) u spolne odnose mladog muža, a sada uočavamo i simbolički incest brata i sestre (jer su *podsnehalja* i mladi muž rođena braća) pa se i u tom segmentu očituje trag božanske svadbe Jure i Mare, Perunove djece. Zato mislimo da običaj *plesa sveča* kakav se zadržao do današnjih dana u Draškovcu ima nedvojbeno mitsku pozadinu.

Tragove božanske svadbe (raznobojne pantleke, svatovsku zastavu i mačeve) nalazimo kod *bijelih* maškara u Putnikoviću na poluotoku Pelješcu. I sam naziv *bijele maškare* vodi nas u bijele dvore Perunove...

Bijele maškare na guvnu, Putniković, katalog *39. međunarodne smotre folklora*, foto: Vidoslav Bagur, 2005.

Starohrvatsko sakralno kolo

Hrvatski folklorni plesovi, poglavito kola, u prošlosti su, pa i danas, sastavni dio pučkih svečanosti i raznih proslava.

Često nam se dogodi da folklorne pojave čiji smo i sami sudionici ne razumijemo. To se češće događa kad su u pitanju plesni običaji. Pisanih dokumenata o plesnoj problematici imamo uistinu malo. No, zahvaljujući malobrojnim zapisivačima narodnih običaja koji su obratili pažnju i na plesnu umjetnost, pokušat ćemo rasvijetliti jednu folklornu pojavu koja u sebi nosi, tako se doima, neko tajnovito obilježje. To je kolo oko stola.

U hrvatskoj etnološkoj literaturi nalazimo nekoliko zapisa o kolu oko stola, ili kolu kojim se ide za stol, a koje se izvodi u sklopu svadbenoga ceremonijala.

Ovom prilikom valja predočiti postojeće zapise kojima raspolažemo.

Hrvati u Rumunjskoj koji, po tradiciji, sebe nazivaju Krohatima, nastanjeni u dolini rijeke Karaš na jugozapadu Rumunjske, prema knjizi *Karaševci* (Birta 1993), sačuvali su kolo oko stola zvano *Sblnča* (Sunce). O kolu *Sblnča*, autor knjige *Karaševci* Ivan Birta donosi sljedeći zapis:

> "Na 'steg' (*steg* = stijeg, zastava) dolaze stari svat, deveri i najbliži rođaci i komšije. Nakon večere, čauš i stari svat igraju sa zastavom oko stola. Posle igre izgovaraju se zdravice za sreću novome paru. Kasno u noć igra se najstarija mitološka igra zabeležena kod Karaševaca igra Suncu, zvana *Sb*lnča, i to na sledeći način: kad muzikanti zasviraju, gosti se uhvate u kolo, koje predvodi stari svat i počnu igrati oko stola, s desne na levu stranu. Tek što igrači naprave nekoliko koraka, muzika naglo prestane da svira i igrači posedaju oko stola. Za nekoliko trenutaka muzikanti ponovo počnu da sviraju, igrači ustanu i nastave igru, da bi posle kratkog vremena muzika ponovo prestala i igrači opet posedali oko stola. To se ponavlja tri puta, a zatim se počinje igrati 'portanje' (v. Muzički addendum). Na

isti se način igra Suncu izvodi kad mlada polazi kod mladoženje" (Birta 1993:379).

Ivan Ivančan (1987:98) u knjizi *Narodni plesni običaji Međimurja* preuzima zapis Aleksija Mikca iz 1873. godine koji je zapisao:

"Glavni kum kak i zaručnica. I vsi drugi se za roke primejo, pak v kolu na sred hiže i onak tri put idu vu krug. Otidu ondaj za stol na red kak vre koji mora sedeti."

I Vinko Žganec je već na samom početku svog melografskog rada zapazio kolo kojim se išlo za stol. Zapisao je:

"Kao neki ostatak kola bit će i ovaj svatovski običaj, što sam ga našao u Gornjem Međimurju. Kad naime zaručnikovi svatovi dođu po mladu, nakon raznih šaljivih pogađanja i zagonetki, dobe mladu, i svi uđu u glavnu sobu. Tu se prije zajutarka uhvate glavni svatovi u kolo i usred sobe laganim se korakom u obliku kola par put okrenu i onda nastave daljnje svatovske ceremonije. Kod toga nisam čuo ništa pjevati niti govoriti" (Žganec 1916:100).

Tridesetak godina poslije ovog zapisa akademik Žganec zamolio je svoju majku Mariju Žganec u Vratišincu da opiše svadbene običaje rodnoga sela. Njezin zapis donosimo u cijelosti radi lakšega razumijevanja ove, nadasve tajnovite, kulturne ostavštine:

"Starešina reče: 'A ve vas prosim za dve tri kapljice svete vode, šterum bumu se mogli obrnuti za ovu tablu - vu ime Oca i Sina i Duha Svetoga.'

Onda se svati postaviju *v kolo*. Idu na desnu roku tri pot okolo. V Murskom Središču si poglavari malo popleskavaju, i mladenci, a pri nas v Vratišincu ne.

Predi nego za tablu idu mladički, oni i si poglavari: starešina, dever, pocnehalja, svatevca i mladički se složiju vu kolu, primeju se za roke, i počneju koračati na desnu roku. Mužikaši igraju marša, koračnicu, a oni idu tri pot okolo. To je ozbilno kolo, prastaro i sveti običaj venčanja. Ali ipak dever zna poskočiti, pojdoči malo zahušnoti 'ihaj haj!' ali se to nikomo ne dopada, takši posel.

> Narod gledi u tim kolima nekšu veliku moč i sveti čin, ar ga mati mladenkina (to kolo), dok oni stupaju škropi svetom vodum. To vodu prosi starešina dok govori i dok prosi mladenku. On veli: 'Prosim lepo gospo hižnu mamicu dve tri kapljice svete vode, da blagosloviju naše mladence predi nego pejo za ovu Mojzešovu tablu i tripot se obrneju koli.' Unda starešina ide prvi, za njim mladoženja, unda zaručnica, unda svatovca, unda pocnehalja, unda dever, tak da starešina sedi na čelu stola, najnapre, tek onda mladenci, kak su vu koli po redu, tak idu i za tablu. Čelo stola je navek pre srednjem obloko. Starešina več predi nego kolo počne stupati, govor govori, prosi mladenku" (Žganec 1968:60).

Ovo je opisano kolo Marija Žganec na još jednom mjestu spomenula. Vrlo kratko, ali jako znakovito. Evo i tog dijela opisa:

> "Uoči svadbe kod mladenke... Tu se ide vu koli za tablu kak i pre mladencu... Tu je cela svita za tablum. A da idu za tablu, vek veli starešina: 'Obrnimo se za Mojzešovu tablu!' Tablu navek, da ju god spomene starešina, naziva 'Mojzešova tabla'" (Žganec 1968:58-59).

Poznato je da se svadbeni običaji od sela do sela malo razlikuju, da postoje nijanse u pojedinim detaljima i unutar jednog sela, pa je i razumljivo da se zapisi običaja ponekad ne podudaraju u svim pojedinostima makar su nastali u istom razdoblju. Treba spomenuti da i zapisivači ponekad, nehotice, propuste zabilježiti neki detalj koji može biti bitan za razumijevanje neke folklorne građe. Dogodi se da i kazivači zaborave ispričati neku pojedinost. Zato u literaturi nailazimo i na nepotpune zapise.

Donosim i vlastiti zapis (Novak 1994) koji sam napravila na temelju kazivanja sestara Roze i Mile Sabolić iz Donje Dubrave. One su opisale kolo koje se izvodilo na zarukama oko stola i na dan vjenčanja kad *starešina* dobije mladenku i vodi je u kolo pred stolom. Valja spomenuti da se gotovo isto kolo vodilo i u susjednim selima: Donji Vidovec, Kotoriba, Sveta Marija, Draškovec i drugima.

Kolo pred stolom ili *za stol* imala sam prilike više puta i sama

vidjeti u Donjoj Dubravi:

> "Kad dobije 'ružicu', tj. djevojku (mladenku), *starešina* održi kratki govor i na kraju veli: 'Prosim dve-tri kapljice svete vodice s kojom se bomo moglji obrnoti za ovu tablju (stol!)'. Djevojčina majka donese svetu vodu i da *starešini*, a može i ona sama proškropiti po kući i reći: 'Sveti križ prekriži, Bog blagoslovi!' *Starešina* veli: 'Primite se za roke!' Tada se za ruke uhvate *starešina*, mladoženja, mladenka, *dever* i *pocnehalja*. Oni formiraju kolo oko stola u sredini sobe. *Starešina* veli: 'Idemo u ime Oca' i kolo šutke krene u desnu stranu običnim korakom. Kad dođe *starešina* na ono mjesto gdje je rekao 'u ime Oca' kaže 'i Sina' i kolo se ponovo kreće u istom smjeru; kad dođe na ono mjesto gdje je rekao 'i Sina' veli 'i Duha Svetoga' i opet, dakle, treći put, kolo se kreće u istom smjeru. I kad opet dođe na to isto mjesto, kaže 'Amen' i puste se, tj. ne trebaju se držati za ruke, već samo mirno stoje oko stola.
>
> Ako pak u sredini nije bilo stola, onda ih je povezane rukama (prethodno je pustio *podsnehaljinu* ruku) *starešina* odveo za stol i tamo rekao 'Amen'" (Novak 1994b:40).

Nakon ovih opisa *kola oko stola* i *kola za stol*, možemo se s pravom upitati zašto ljudi i danas održavaju taj običaj. Da bismo mogli odgovoriti, potrebno je analizirati sve elemente kola, kao i vrijeme i mjesto održavanja tog svadbenog običaja.

Mjesto i vrijeme održavanja

Koliko nam je poznato, kolo oko stola svaki put se izvodi u kući ili, možemo reći, u zatvorenom prostoru. To potvrđuju svi navedeni zapisi.

Također uočavamo da je vrijeme izvedbe kola uvijek na samom početku određenog, značajnog događanja.

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj, koliko nam je zasada poznato, izvodi se triput *pri mladenki* i jedanput *pri mladencu*.

Pri mladenki se izvodi *kolo oko stola* na zarukama, zatim se

izvodi *kolo za stol* navečer uoči svadbe (vjenčanja) kad se postavila *majga* [okićeni bor],[90] u nekim selima *ropčenjak* ili *venčenjak*, i kad je *starešina* u ime mladenca dobio u ruke mladenku (na dan vjenčanja).

Na zarukama i uoči vjenčanja kolo se izvodilo noću, a na dan vjenčanja danju.

Pri mladencu se izvodilo samo jedanput, i to noću kad se pripremala svatovska zastava.

Prema zapisu koji donosi Ivan Birta, u Karaševu se kolo oko stola izvodilo samo jédanput u mladenca, u noći ("kad se čini steg") i jedanput kod mlàdenke kad odlazi u mladoženjin dom, po danu.

Naziv kola

Zanimljivo je da nitko među zapisivačima u Hrvatskoj nije zabilježio naziv kola. Nalazimo samo objašnjenje - kolo s kojim se ide za stol. Dobiva se dojam - ime kola izgubilo se, zaboravilo. Srećom, Hrvati u Karaševu sačuvali su stari naziv za kolo oko stola *Sblnča* (Sunce).

Najnovija istraživanja pokazuju da kolo i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj ima svoje ime. Tako je Julijana (Jula) Punčikar (r. 1941.) iz Donje Dubrave rekla:

> "Ja ne znam kak bi se to zvalo, to se zove OTECNAŠ! Tak si veljijo! Dok dobe mladu, unda starešina velji 'idemo u ime Oca i Sina i Duha svetoga' i unda se to v koli tri pot obrnejo i starešina je otpelja za stol. Dok se oni obračajo 'bandisti' (limena glazba) njim igrajo Otecnaša."

Dakle, kolo ipak ima naziv. Kazivačica Jula jasno je rekla: "... zove se *Otecnaš*." U daljnjem tekstu koristit ćemo naziv *Otecnaš*, koji je udomaćen, koliko nam je zasad poznato, u donjem dijelu Međimurja.

Zajednički elementi kola

U svim ovdje navedenim opisima uočljivi su zajednički elementi kola

[90] Majgu je vrlo lijepo opisala spomenuta Marija Žganec (1968). Vidjeti poglavlje o sestrenju sa svitom-pogačom.

- kolo vodi *stari svat* ili *starešina*, jednostavno *hodanje*, koračanje, *stupanje*, brojka *tri* (tri put se sjedne, tri put se okrene), kolo se vodi oko *stola* ili pred stolom, pa se vodi za stol.

Zapisi se ne podudaraju u svezi sa smjerom kretanja kola (Karaševci vode kolo u lijevu stranu, a Međimurci u desnu) i u svezi s glazbom. U zapisima A. Mikca, V. Žganeca i M. Novak ne nalazimo glazbenu pratnju.

Dakle, kolo je postojalo i bez glazbe.

Starešina (stari svat)

Prema tradicijskom obrascu u Međimurju, *starešina* nije trebao biti u krvnom srodstvu s mladencom. Mladenac je obično uzimao za *starešinu* krsnog kuma, ali je mogao birati u selu bilo kojega čovjeka za kojega je znao da ima govorne sposobnosti i koji se već okušao u ulozi *starešine*.

U svim ovdje navedenim zapisima, *starešina* je taj koji vodi kolo. To ipak nije slučajno!

Hodanje triput okolo

Svi spomenuti zapisivači, između ostaloga, zapisali su hodanje triput okolo. Tako u Birtinom zapisu nalazimo: "tek što *naprave nekoliko koraka, sjednu i tako tri puta*"; u zapisu V. Žganca čitamo: "uhvate se glavni svatovi u kolo i usred sobe *laganim se korakom* u obliku kola par puta okrenu". Aleksije Mikac kaže: "... pak v kolu na sred hiže i onak *tri put idu* vu krug". Marija Žganec zapisala je: "... počinju *koračati*... dok oni *stupaju... oni idu tri pot okolo*..." Današnji kazivači najčešće kažu: *"idejo tri pot okolo"*, ili *"hodijo tri pot okolo"* ili pak *"obrnejo se tri pot okolo"*.

Koji je smisao tog hodanja, koračanja, stupanja *tri pot okolo*!? Ljudi ne znaju odgovor na to pitanje, ali svi znaju da je to dobro i da upravo tako mora biti. Također, svima je to kolo vrlo lijepo. I danas ga izvode vrlo ozbiljno, ponosno i dostojanstveno.

Da bismo razjasnili smisao hodanja triput okolo, potrebno je zaviriti u vjerovanja.

> Na stranicama *Knjige o plesu* Ane Maletić možemo pročitati: "Rašireno je vjerovanje u narodu da na Ivanje sunce na nebu tri puta poskoči i tri puta zastane, dakle, da zapleše. Broj tri kao sakralni i magični broj ponavlja se u ritualima kako primitivnih tako i visokih kultura, pa se opetovno javlja i u našim obredima i običajima: tri puta se obilazi ili okreće oko nekoga ili nečega, tri puta se pokloni, lupne, zavrti, itd. Trokratni skok ili zastoj sunca na dan njegove prekretnice mogao bi biti odraz vjerovanja da toga dana i samo sunce učestvuje u svojoj proslavi..." (Maletić 1986:231).

Ova konstatacija Ane Maletić ne vodi nas na svadbu, pogotovo ne na običnu svadbu. Međutim, ona nas vodi na jednu drugu svečanost, svečanost u polju. Vodi nas na *kultna mjesta* poput Glavatišča (danas Gaborove gorice) na Gornjem polju između Donje Dubrave i Donjeg Vidovca (Međimurje).

Na Glavatišču su se do sredine 19. stoljeća, navečer, uoči Ivanja (24. lipnja) kolovodila kola oko vatre (krijesa). To su bila kola: *Mikor konje po polju zajahava, Oj, Jelo Jelice zaspala kraj jezera, Turki robe zelenu dubravu* i druga. Tekst pjesme *Turki robe zelenu dubravu* ne upućuje na neku starinu, ali nas na to upućuju koreografski elementi tog kola. U pitanju je kontaminacija (korak tekst). To su šetajuća, lagano drmajuća kola. Kretala su se isključivo u lijevu stranu, po Suncu ili naoposun. Kolo je vodila "prva pevačica". Kolovodilo se skoro cijelu noć. "Do jutra je bil prah, tak so pljesalji!" prisjetimo se kazivanja moje majke Margarete iz poglavlja o Glavatišču.

Takva su se kola kolovodila i u susjednom selu Kotoriba. Najduže su se zadržala (do sredine 20. stoljeća) u Dolnjem kraju (Zelengaj) na križanju kod spomenika sv. Ivanu Nepomuku. Prvo kolo koje je "prva pevačica" kolovodila bilo je obavezno *S pomoč Božja i Marija / Spravljale se divojčice*. Zatim su izvodili kola određenim redom: *Vodi Maro dogo kolo, Ljepo poje ftica vuga, Vu polju nam trava deteljina, Vu polju nam jarica pšenica, Sunce shaja med dvema gorami*, itd.

Kola su kolovodili bez instrumentalne pratnje, isključivo uz pratnju pjesme i isključivo u lijevu stranu. U tim kolima do izražaja su dolazili arhaični, možemo reći sakralni trokrati i trokrato opetovni jaki udarci nogama o tlo koji su imali funkciju pobuđivanje zemlje na plodnost (Novak 1991).

S obzirom na mjesto, vrijeme i način izvođenja tih kola, pretpostavljali smo da je riječ o obrednim kolima. U najnovije vrijeme tu pretpostavku učvršćuju i lingvisti, poglavito Radoslav Katičić (1989) svojom studijom "Hoditi - roditi" u kojoj i samo hodanje ističe kao poticanje na plodnost.

U kolu *Sb*lnče nema tri udarca nogama o tlo, ali ima triput "sjedanje". To "sjedanje" možemo protumačiti kao "zastoj Sunca". Ono najvjerojatnije, simbolički, i predstavlja "zastoj Sunca", jer "sunce na nebu tri puta poskoči i tri puta zastane, dakle, zapleše", piše Ana Maletić. Zato "sjedanje" kod kola*Sb*lnče nije svakodnevno sjedanje, već smisleno sjedanje, obredno sjedanje koje ima u tom kontekstu određeno značenje (zastoj Sunca).

Pri kolu *Otecnaš, starešina* prekida hodanje riječima katoličkog križanja: u ime Oca [hodanje] i Sina [hodanje] i Duha Svetoga [hodanje]. "Zastoj Sunca" je u kolu *Otecnaš* iskazan zaista na produhovljen način.

Prema svemu sudeći, čini se da *hodanje triput okolo sa zastojem* (sjedanje, u ime Oca i Sina i Duha Svetoga) nije obično hodanje, već *obredno hodanje* koje ima svoj duboki smisao, tj. u kojem se krije "ples Sunca".

Marija Žganec zapisala je i sljedeće:

> "To je *ozbilno kolo, prastaro* i *sveti običaj* venčanja... Narod gledi vu tim kolima *nekšo veliku moč* i *sveti čin*, ar ga mati mladenkina (to kolo) škropi svetom vodom..."

Dakle, ljudi su smatrali *Otecnaš* svetim kolom. Prisutnost blagoslovljene ("svete") vode, razumije se, znakovita je, ali objašnjenje za *"nekšo veliko moč"* nalazimo ipak u prastarim vjerovanjima.

Smjer kretanja kola *Otecnaš*

Prema postojećim zapisima o kolu *Otecnaš*, smjer je kretanja kola *u desnu stranu*. I danas mnogi kazivači kažu da se to kolo vodi udesno. Međutim, ima i onih koji su sigurni da *Otecnaš* treba voditi u lijevu stranu.

U lijevu stranu vodi *Otecnaš* Mijo Punčikar u Donjoj Dubravi. On je vrlo lijepo naučio svatovska *spričavanja* od svog starijeg sumještanina Jože Blážine. Mijo je bio već devet puta u ulozi *starešine*. Svaki put je *Otecnaš* vodio u *lijevu stranu*. Njegovo je tumačenje:

> "Meni stoji mladenec z desne strane. I dok ja njega peljem k mladenki, on je meni z desne strane. Mladenec je meni z desne strane i v hiži. Dok dobim mladenku, ona stane mladencu z desne strane i tak se primemo za roke i unda se dalje primejo za roke dever i pocnehalja. Tak naprajimo kolo. Ja rečem: 'u ime Oca' i mi krenemo na ljevo, unda rečem 'i Sina' i pak idemo na ljevo 'i Duha Svętoga' i pak na ljevo, i tak se tri pot obrnemo, a unda je peljam za stol. Tam rečem 'Amen'. Bandisti nam igrajo *Očenaša*. Hižna mamica nas poškrope svetom vodom."

Kao što vidimo, Punčikarov način vođenja *Otecnaša* ima isti smjer kretanja kao što ima i kolo *Sb*lnče.

Kod Punčikarova načina vođenja kola *Otecnaš* može biti riječ o stoljetnom kontinuitetu, a može biti takvo vođenje i odraz novijega vremena, kad je žena "prešla" mužu na desnu stranu, a to se moglo dogoditi u drugoj polovini 20. stoljeća.

Prema ovim pretpostavkama, mogli bismo pomisliti da su u nekim selima u Međimurju neki *starešine* vodili *Otecnaš* u desnu a neki u lijevu stranu. Najvjerojatnije su i unutar jednog sela u prošlosti bile razlike u svezi sa smjerom kretanja kola *Otecnaš*. Zašto?

Ako *starešina* vodi kolo u desnu stranu, to znači da mu je *mladenec* s lijeve strane, a zatim i mladenka mladencu dođe s lijeve strane, i naravno, onda tako sjede za stolom. Onda je poredak - žena sjedi s lijeve strane mužu. To je bio uobičajeni poredak početkom 19. stoljeća, a zadržao se djelomično do sredine 20. stoljeća.

U svakodnevnom životu žena je ulicom uvijek išla s lijeve strane mužu. Verona Rusak iz Donje Dubrave pričala je:

> "Dok smo išlji na zapisak, nikaj smo se ne držalji za roke. On je išel po desni kolomiji, ja po ljevi kolomiji i tak smo samo napri gljedelji."

Slična se kazivanja još i danas mogu čuti od starije generacije kazivača.

Moj otac Mijo objasnio mi je zašto u kolima koje izvodi Ogranak Seljačke sloge Donja Dubrava plesačica stoji s lijeve strane plesaču. Rekao mi je da je u starije doba žena muža poštivala, tj. govorila mu Vi, a i uvijek je ulicom išla mužu s lijeve strane, ili pak malo iza njega. Takav tradicijski odnos muško-žensko Mijo Novak zadržao je u kolima koje je postavljao na scenu. Ta kola i danas izvodi Ogranak Seljačke sloge Donja Dubrava.

Ovakvo očevo objašnjenje oko 1980-ih godina potvrdili su mi mnogi kazivači starije generacije. Već spomenuta Roza Lisjak rekla je da su mladenci išli s vjenčanja držeći se za male prste, "mezimice". I kasnije bi se znali tako držati.

Vrlo lijepo se odnos muško-žensko vidi na fotografiji (*mladenec* drži mladenku za prst, ona stoji s lijeve strane) u knjizi *Karaševci* (Birta 1993:17.). Ta je fotografija iz 1954. godine. Druga fotografija u istoj knjizi (Birta 1993:32.) datira iz 1979. godine. Na njoj se očituje drugi odnos muško-žensko. Mladenci su bliže jedan drugome, a mladenac drži cijelu mladenkinu ruku (šaku). Ona stoji kraj njega s desne strane. Očito su Hrvati u karaševskoj dolini imali isti odnos muško-žensko kao i Hrvati u sjeverozapadnoj Hrvatskoj.

Čini se, ipak, da je smjer kretanja kola *Otecnaš*, kako to lijepo kaže M. Žganec - "na desno roko", bio uobičajeniji tijekom duljega razdoblja.

Znajući sve to možemo se pitati: koji je smjer kretanja, - u desnu ili u lijevu stranu kola *Otecnaš*, stariji ili pak pravilniji?

Gotovo sva kola koja su se kolovodila na kultnim mjestima poput Glavatišča u Donjoj Dubravi pripadaju najstarijemu sloju hrvatske pučke plesne tradicije, a kretala su se isključivo u lijevu

stranu. I svatovska su se kola, npr. *Trgala sem ružu, Ljepa Kata kolo vodi,* kretala i kreću se u lijevu stranu. Dakle, kolo *Otecnaš* ima smjer kretanja obrnut (ako se vodi udesno) od uobičajenoga. Zašto?

Sarajevska etnokoreologinja Jelena Dopuđa piše o obrnutnom smjeru plesanja u kolima koja su ostatak pogrebnih običaja i smatra da "nije isključeno da su ova kola imala namjenu da udobrovolje duh umrle osobe, da ga zavaraju da se ne povrati" (Dopuđa 1953:167). Možda bismo mogli i u našem svadbenom "slučaju" prepoznati magijsku funkciju kola - da se zavaraju zle sile kako bi mladi bračni par imao što ljepši život!?

U Međimurju, u sklopu svadbenog ceremonijala, nalazimo još jedan takav primjer, primjer obrnutoga smjera plesanja. To je *Kolo mladih snaha "z bidrami" na glavi.* To su kolo, također noću, izvodile mlade snahe za plodnost mladog bračnog para (Novak 1981).

Zaključujemo da su u kolu *Otecnaš* neki *starešine* pridavale važnost zavaravanja zlih sila, a neki nisu. Zato imamo i kod *Otecnaš* i kod *Kola mladih snaha "z bidrami" na glavi* kazivače koji su sigurni da se kolo izvodi u lijevu stranu i kazivače koji su sigurni da se kolo izvodi u desnu stranu. Vjerojatno se tako običavalo stoljećima. No, moramo spomenuti da magijska funkcija (zavaravanja zlih sila) nije prisutna u svijesti ni u najstarije generacije kazivača.

Najvjerojatnije S*b*lnči nije pridano novo značenje zavaravanja zlih sila, pa ona ima uobičajen smjer kretanja ulijevo kao što imaju i Karaševcima poznata kola prvi danac, drugi danac itd.

Možemo zaključiti da je u kolu *Otecnaš* pravilan i jedan i drugi smjer kretanja.

Stol

Zašto kolo oko stola? Kakvu funkciju ima stol?

U sjeverozapadnoj Hrvatskoj starija se generacija još uvijek sjeća da je stol na kojemu se jelo uvijek trebao biti pokriven stolnjakom. Za blagdane se upotrebljavao najljepši stolnjak. Na

stolu se ništa nije smjelo raditi. Kruh, smatran Božjim darom, trebao je uvijek biti postavljen na stolu tako da je rezana strana "gledala" prema sredini stola. Oko stola se nije smjelo ružno govoriti, pogotovo ne psovati. *Pri stolu* se moli *Otecnaš*! Dok se jelo, nije se pričalo!

Vrlo jasnu informaciju o stolu dala je Katarina Matotek iz Donje Dubrave:

> "Naš starijapa so reklji: 'Stol je kak oltar!' Oni su nikaj ne dalji mami delati na stolo!"

Kao što vidimo, donedavna je odnos ljudi prema stolu bio kao prema svetinji, i to u svakodnevnom životu.

"Stol je kak oltar!" Oltar pak je žrtvenik, mjesto gdje se žrtvuje, obavlja bogoslužje!

U etnokoreološkoj literaturi nismo našli neko određeno kolo oko stola ili oltara. Poznato je da se nakon vjenčanja u crkvi obilazi oko oltara, ali se svatovi ne drže za ruke.

Kola su se izvodila u sklopu raznih svečanosti oko vatre ili oko drveta,[91] na kultnim mjestima.

Nažalost, imamo malobrojne i škrte zapise o proslavama na kultnim mjestima. Dragocjene podatke nalazimo u knjizi *Obredne gomile* Ante Škobalja. On piše:

> "... Kod pogana su te procesije bile još više u običaju. Oni su također uz obredne plesove obilazili oko svojih oltara i svetišta, te u svečanim povorkama obilazili gradom, noseći kipove svojih bogova i njihove znakove" (Škobalj 1970:441).

Škobalj dalje piše da su ta slavlja i gozbe na vrhuncima ostatak starih poganskih žrtava, za koje je papa Grgur Veliki naredio da se ne ukidaju, nego da se pretvore u religijske gozbe: "*religiosis*

[91] Kolo oko drveta još je uvijek u živom sjećanju ljudi na otoku Krku u Baškoj Dragi. Na "teraci", kod stepenica koje vode na brijeg do crkve i groblja bio je jedan debeli "brist" (brijest). Kraj brijesta bio je i izvor vode. Tragovi izvora još postoje.

Lurda Štefanić, r. 1915. godine, kazivala je: "Brist je bil tak debeli da ga nisu mogli dva rukama čapati. Za poklade bi vodili kolo oko brista. Tri put bi samo hodili oko brista, dva po dva, a onda smo tancali. Sopce smo imeli." O kolu oko brista i plesu na "teraci" pričali su mi: Marija Capić mežnjarka, Bare i Mario Derenčinović - svi iz Drage Baške. Prema njihovu pričanju, kolo oko brista izvodilo se skoro do 1960-ih godina. Brist je sam dotrajao, nisu ga posjekli.

conviviis solemnitatem celebrent" (Škobalj 1970:442).

Imajući na umu ove spoznaje, vjerujem da je stol kod kola *Sb*lnče ili *Otecnaš* imao zaista funkciju oltara - žrtvenika.

Mojzešova tablja

Marija Žganec zapisala je da *starešina* uvijek govori: "Obrnimo se za ovu *Mojzešovo tablu*!" *Mojzešova tablja* je termin koji upotrebljavaju sve *starešine*, u svim međimurskim selima. Ponegdje kažu (npr. Draškovec) *Mojsijeva tablja*!

U Starom zavjetu (*Biblija*) u svezi s prorokom Mojsijem nismo naišli na stol, pogotovo ne svadbeni kao što bismo mogli očekivati. No, pojava *Mojzešove tablje* na svadbi ipak nije bez temelja.

Zašto *Mojzešova tablja*?

> "Mojzešova tablja so deset zapovedi! Bog je na tablji napisal zapovedi. To starešina velji zato tak kaj bodo mladenci, i si drugi, znalji kak se treba pri te hiži ponašati. Ja to znam po starijapi! (*starijapa* je djed)" objasnila je Katarina Matotek iz Donje Dubrave.

Komentar nije potreban. *Starijapino* objašnjenje je dovoljno jasno i prihvatljivo.

Glazba

U zapisima A. Mikca i V. Žganca ne nalazimo podatak da se kolo s kojim se išlo za stol izvodilo uz instrumentalnu pratnju. Vinko Žganec čak piše:

> "Kod toga nisam čuo ništa govoriti niti pjevati."

Naša istraživanja pokazuju da se izvodilo samo uz riječi križanja - u ime Oca i Sina i Duha Svetoga, ali i da se izvodi uz instrumentalnu pratnju. Naime, donjodubravski *bandisti* uz ovo kolo već tridesetak godina sviraju *Očenaš*, temeljnu molitvu katoličke vjere. Time je kolo dobilo snažniju svečanu notu, a to je i u duhu tradicijskog odnosa prema stolu.

Marija Žganec zapisala je da se kolo izvodi uz glazbenu pratnju - koračnicu. Koračnica zaista u ovom obredu djeluje neobično. Međutim, ona je vrlo dobro izabrana, zapravo prikladna s obzirom na staru vjeru - obredno hodanje. U svakom slučaju, koračnica daje hodanju ozbiljnije i svečanije obilježje.

U zapisu koji donosi Ivan Birta *Sblnča* se izvodi samo uz instrumentalnu pratnju.

Budući da su se sva kola na kultnim mjestima izvodila isključivo uz pratnju pjesme, mišljenja sam da se ovo kolo prvotno izvodilo šutke, te da je instrumentalna pratnja dodana kolu u posljednjim stoljećima.

Prema nekim autorima, oblik je kola stilizirana putanja Sunca "i što se bolje ono vrti i što češće, to će prije doći proljeće" (Ivančan 1971:24). Dakle, kolo je, metaforički rečeno, Sunce.

Ovdje predočena građa govori upravo o kolu koje se zove *Sblnča* (Sunce). Radi se o kolu čiji su naziv *Sblnča* (Sunce) sačuvali Hrvati (Karaševci) u Rumunjskoj. U *Sb*lnči smo prepoznali kolo koje je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj (Međimurju) postojalo bez naziva (nemamo pisane dokaze). Našli smo samo pojašnjenje - kolo kojim se ide za stol ili kolo oko stola. Tek najnovija istraživanja pokazala su da kolo živi pod imenom *Otecnaš*.

Iz predočene građe vidljivo je da su Hrvati u sjeverozapadnoj Hrvatskoj produhovili kolo oko stola katoličkim motivima ("škropljenje" svetom vodom, riječima križanja - u ime Oca, i Sina i Duha Svetoga, a u najnovije vrijeme i instrumentalnom pratnjom svirajući *Očenaš*). U svakom slučaju, sva tri motiva nisu odjednom pridodali, već su ih postupno (u vremenskim razmacima) pridodavali. Teško je utvrditi kad su kolo obogatili novom dimenzijom. Vjerojatno se to dogodilo odmah po primitku Kristove vjere, a možda i mnogo kasnije.

Da su Hrvati u sjeverozapadnoj Hrvatskoj još u 19. stoljeću uz Kristovu vjeru štovali i Sunce, saznajemo iz pera Levi Kollayja koji piše:

> "... Otac povede i mene na sprovod, i tom prilikom vidio sam prvi i zadnji put Belovarija. I danas ga duhom gledam, kako po svršenom crkvenom obredu vadi iz džepa papir, razmata ga i nakašljava se, započinje spričavanje, tj. oproštaj moga djeda sa suncem, mjesecom i zvjezdicom; sa župnikom, sinovima, kćerima..." (prema Bartolić 1994).

Stjepan Belovari o kojem je ovdje riječ rođen je 1784. godine u Donjoj Dubravi (Međimurje). Umro je 1860. godine. Bio je kantor (crkveni orguljaš) u župi Donja Dubrava. Kao što je vidljivo, kantor Belovari se u ime mrtvog tijela opraštao sa Suncem, Mjesecom i zvjezdicom, ali i sa župnikom, dok Stjepan Brljak (1920.-1993.), kantor u istoj župi, nije ni u jednom svojem *spričavanju* spominjao Sunce, Mjesec i zvjezdicu, već je njegov početak bio najprije oproštaj sa župnikom.

Dakle, kantor Stjepan Belovari, mogli bismo reći, održavao je staru vjeru ("Sunce") i novu vjeru ("župnika").

Upravo takva prožimanja uočavamo pri kolu *Otecnaš*. Stari način izvedbe kola obogaćen je novim detaljima (katoličkim).

S obzirom na sam naziv kola *Sunce*, s obzirom na vrijeme izvedbe (izvodilo se noću), zatim s obzirom na stol kao oltar, na hodanje triput okolo sa simboličkim zastojem Sunca, s obzirom na na smjer kretanja kola ulijevo, tj. po Suncu, na vođu kola *starešinu* (stari svat) te na vrijeme izvedbe u svadbenom obredu (izvodilo se prije početka važnog događaja) - može se pretpostaviti da se kolo *Sunce* prvotno izvodilo na nekom kultnom mjestu.

To kultno mjesto izvedbe (u sklopu ivanjske ili jurjevske proslave) vjerojatno je bilo PRVO KOLO kojim se željelo pozdraviti Sunce, ili kojim se željelo pozvati Sunce da i ono sudjeluje u proslavi. Najvjerojatnije je kolo vodio vjerski vođa (žrec!) sa svojim pomoćnicima, da bi se zatim u proslavu mogli uključiti svi sudionici.

Iako u literaturi nismo naišli na opis proslave na kultnom mjestu, naslućujemo da je postojao standardni redoslijed koji se izvodio. Vjerojatno su Hrvati (Karaševci) u Rumunjskoj na nekom kultnom mjestu poslije Sblnče izvodili kola: *prvi danac, drugi danac, treći danac, četvrti danac, šetača* i *portanje*. Ta se kola također izvode u

lijevu stranu kao i *Sb*lnča. Nazivi kola ne upućuju na neko kultno mjesto. Oni navjerojatnije i nisu prvotni. Pretpostavljamo da su ta kola imala prvotne nazive prema prvom stihu pjesama koje su se pjevale uz kola, ali se pjesma zamijenila kasnije instrumentalnom pratnjom pa su, što je vrlo zanimljivo i znakovito, nazive kola zamijenili brojkama (v. Birta 1993:326-335).

Mogli bismo pomisliti da se kolo Sunce u Hrvatskoj izvodilo na već spomenutom kultnom mjestu Glavatišču kao prvo kolo u sklopu ivanjske proslave. No, vjerojatnije je da se izvodilo u sklopu jurjevske proslave. Na takvu pomisao navodi nas *majga* (okićeni bor) o kojoj piše M. Žganec, a koja se postavljala *pri mladenki* uoči svadbe, kad se i izvodilo kolo za stol ili Sunce.

Upravo takva *majga* (okićeno drvo) postavljala se na križanju navečer uoči Sv. Jurja, 23. travnja. To je bila tzv. *jurjevska majga* ili *đurđevska majga*.[92]

Prema Radoslavu Katičiću, ovaj nas detalj (okićeno drvo) vodi put "božanske svadbe" (v. Katičić 1991:7-14), pa u tom kontekstu, vjerojatno, ima svoje mjesto i kolo Sunce.

Samo obredno hodanje kojemu je cilj plodnost zemlje, već prema Katičiću, vodi nas u praslavenstvo. Dakle, u pitanju je duboka duhovna starina, praslavenska baština, a samim tim i višenacionalna svojina.

Kolo *Sunce/Otecnaš* vrlo je jasan primjer koji pokazuje kako se iz praslavenske baštine brusila i oblikovala hrvatska nacionalna kultura.

Hodanje u kolu tri pot okolo stola sa zastojem kola (sjedanje ili "u ime Oca i Sina i Duha Svetoga"), osim što može imati funkciju pobuđivanja zemlje na plodnost, ima još jednu funkciju - pozdrav Suncu, klanjanje Suncu ili poziv Suncu da i ono sudjeluje u proslavi.

---

[92] *Đurđevska majga* (*jurjevska majga*): O *đurđevskoj majgi* pričao je Mijo Rebrek iz Donjeg Vidovca: "Na večer pred Đurđevo so dečki poseklji jedno drevo debelo kak stop v šumi i doneslji na križanje. Unda so steblo oguljili, a svrži okinčilji s pantljeki, papernatemi, sakojački, i tak su unda zakopalji majgo kak stopa. Unda su se prijelji v kolu i okolo hodilji i govorilji: 'Sveti Đuro kolo vodi / Za njim sveti Marko hodi.' Nikaj drugo, samo to. Neso popevalji, samo so govorilji. Bilje so i žene i stareši ljudi. Oni so se spominjali. Ako je imel što hermuniko, unda se i pljesalo."

Ako ženu poistovijetimo sa zemljom, kao što je to uobičajeno (zemljica-majčica, majka-Hrvatska), onda je u svadbenom obredu takvo kolo logično jer je funkcija plodnosti usmjerena na mladu ženu koja treba rađati. U tradiciji se simbolika plodnosti obredno izražava istim postupcima prema svemu od čega zavisi život čovjeka, a to su zemlja, ljudi (žena) i blago (v. Čulinović-Konstantinović 1989:147-152).

U starohrvatskim obrednim kolima nalazimo trokrate udarce nogama o tlo i trokrato opetovne udarce nogama o tlo, kojima se također zaustavljalo kolo i koji su imali funkciju pobuđivanja zemlje na plodnost. Kako smo rekli, **ti arhaični koreografski elementi hrvatska su osobitost pučkih plesova** (kola). Hrvati su ih dobro sačuvali u Istri (*istarski balun*) i u Međimurju (mnogo kola starijega sloja i jedan dio novijega plesnog stvaralaštva). U tom kontekstu promatramo i kolo *Sunce*. Smatramo da je kolo *Sunce* dok je postojalo bez katoličkih motiva bilo *sakralno kolo* koje je proizašlo iz duha vjere Hrvata prije kršćanstva.

Tijekom prohujalih stoljeća kolo *Sunce* obogatilo se novim (katoličkim) motivima i ono i danas živi pod imenom *Otecnaš*. Iako se ne izvodi u crkvi, zaista **možemo reći da je *Otecnaš starohrvatsko sakralno kolo* koje sadrži u sebi (u koreografskom izrazu) i stara vjerovanja**.

Razmišljanja na kraju...

Kako mi je nakon recenzija izdavač predložio da napišem završnu riječ o knjizi, prihvatila sam prijedlog, i eto još nekoliko rečenica.

Razmišljajući o sadržaju koji objelodanjujem, moram napomenuti da ova knjiga jest i nije "gotova". Ona nije "gotova" - zaokružena cjelina jer je njen sadržaj crpljen iz nepresušnog vrela hrvatske tradicijske kulture. Zatim napominjem da ova knjiga nije rađena ni po kakvu predlošku. Dakle, ova knjiga nema uzora. I zato se razlikuje od postojeće etnološko-folklorističke literature.

Interdisciplinarni pristup u proučavanju povijesne vertikale folklorne građe te interdisciplinarni pristup u smislu povezivanja raznih tradicijskih folklornih elemenata pokazao se plodonosnim posebice u mitološkim sferama. Vjerujem da se nazire slika hrvatskoga panteona, no predstoji još mnogo mukotrpnoga posla kako bi se ta mitska slika izoštrila.

Iz literature je poznato da su na pretkršćanskim kultnim mjestima, posebice na vrhuncima, podignuti sakralni objekti. Valjalo bi, makar samo križem, obilježiti i ona kultna mjesta koja smo otkrili tek osamdesetih godina 20. stoljeća, kao primjerice u sjevernoj Hrvatskoj, Glavatišče kod Donje Dubrave.

Prema našim istraživanjima, Hrvati su u pretkršćanstvu imali vrlo osebujnu i profinjenu duhovnu kulturu. To potvrđuju brojna vjerovanja uz Kvatre, Duhovo, Medardovo... Sestrenje i bratimljenje sa simbolima božanstva (*svita*-pogača i mali drveni križ) primjeri su velike kreativnosti i visoke razine duhovnosti hrvatskoga čovjeka.

Uspjelo nam je ući u svijet vrhovnih slavenskih božanstava. Tako su nam se Lado i Lada, sa svojim ljubavnim značajkama, otkrili kao nadimci poganskih bogova i boginja koji u hrvatskoj mitologiji često samostalno funkcioniraju.

Perun - Gromovnik, kao vrhovni bog, nije upitan u slavenskoj mitologiji pa tako ni u hrvatskoj, ali ime i karakter njegove žene u hrvatskoj mitologiji nisu definirani. Mislimo da smo ušli u zapetljani trag boginje Perunove žene. Otkrila nam se i prepoznali smo je u

Pisanoj nedelji (Šarenoj nedjelji), *Matkanoj nedelji* (Majčinoj nedjelji). To je prva nedjelja poslije Uskrsa, a službeno katolički nazvana Bijela nedjelja. To je prema našim istraživanjima bila nedjelja odnosno dan kad se slavila majka boginja Perunova žena.

Otkrila nam se kao majka miroljubiva karaktera i kao zagovornica braka i obitelji. Nismo se odlučili za njezino ime. To smo ostavili filolozima kojima ovdje skrećemo pozornost na *dundaču/dondaču* (dugu u Podravini) i toponim *Dundo* koji se nalazi na otoku Rabu, a označava šumu u kojoj se nalazi veliki hrast, što nas simbolički podsjeća na Peruna.

Prema romansiranim knjigama slavenske (Ledić) i hrvatske mitologije (Sučić), ime Perunove žene je Perunika, ali prema našim istraživanjima pokazalo se da je Perunika moguća kćerka boga Peruna. Obratimo još jednom pozornost na narodno vjerovanje: "*'De vudri strela, tam rastu ljeljuje/ljeljije!*". Perun-Gromovnik udara, ali mu u tome pomaže i *Dundača/Dondača*, bit će to njegova žena, a gdje udara - tamo kao da se nešto rađa - rastu *ljeljuje*. Ako je riječ o rađanju *ljeljuja*, moglo bi biti pośrijedi rađanje Perunove kćerke, jer Perunovi su na djelu, oni grme. Kako se radi o božanskom paru Perunu i njegovoj ženi, onda je riječ o božanskom djetetu, pa bi prema tome personificirana *ljeljuja* bila boginja Ljelja. Biljka *ljeljuja* ujedno je i perunika. Prema tome, personificirana perunika vjerojatno je boginja Perunika. I mislimo da je to ta poveznica biljke perunike i kultnoga boga Peruna, koju su tražili mnogi mitolozi. Dakle, po našemu mišljenju boginja Ljelja/Perunika kćerka je boga Peruna. Tako nije slučajno da ljudi u okolici Dubrovnika peruniku zovu *bogiša*, a diljem Hrvatske mnogi je smatraju svetom biljkom.

U hrvatskom narodu postoji više naziva za biljku peruniku. Neki od njih na prvi nas pogled zbunjuju, poput naziva *koludrica* (opatica) na Silbi, no ako se malo bolje razmisli, onda taj naziv ima svoje opravdanje. Povežemo li *koludricu* sa Silbe i donjodubravsko kazivanje *"Ljeljuja je najčisteša ruža!"*, onda vidimo zajednički nazivnik - poantu - nevinost. Sve to, naravno, ima sveze s kršćanskim razmišljanjem pa odatle i vjerovanje *"De vudri strela, tam se pokaže*

Marija (Majka Božja)!" i vjerovanje "*De vudri strela, tam rastu ljeljuje*!" Očito je uska sveza, gotovo poistovjećivanje *ljeljuja*/perunika s Djevicom Marijom, a to bilježi i *Leksikon ikonografije* koji navodi da je perunika cvijet Majke Božje.

Mislimo da brojni nazivi za biljku peruniku koje nalazimo u narodu zapravo karakteriziraju boginju Ljelju/Peruniku. Prema *ljeljujama*/perunikama vjerojatno bi bilo da sve to ima neke sveze s nazivom ophodnica Ljelja-kraljica u Slavoniji, to više što one ophode na Duhovo kad se slavi i Dan Blažene Djevice Marije.

Kako je boginja Ljelja/Perunika dobila ime po biljci perunici/*ljeljuji*, tako je vjerojatno i Ljeljo dobio ime po vrsti ljiljana - *lijer*. *Ljeljuja* i *lijer* uistinu su u uskoj svezi. I to spominje *Leksikon ikonografije* u kojem se kaže da se "perunika natječe s ljiljanom" (Badurina 1990:456).

U narodu je poznato da se jednoj vrsti ljiljana kaže *ljeljuja*, ali ujedno i *ljiljan*, a zapravo je riječ o perunici. Dakle, jednom cvijetu jedanput se kaže *ljiljan*, a drugi put *ljeljuja*. Znači, ista osoba upotrebljava za isti cvijet dva roda (muški i ženski), odnosno nazive *ljeljuja* ili *ljiljan*. To znači da isti cvijet ima muško i žensko ime. U svakom slučaju to jest neuobičajeno, ali nije slučajno. Hrvati u Bosni i Hercegovini, i ne samo tamo, peruniku zovu *sablja*, a Hrvati u Dalmatinskoj zagori peruniku zovu *sabljaš*. I opet imamo za peruniku dva naziva i to ženski *sablja* i muški *sabljaš*. I to nije slučajno.

Rekli smo da je boginja Ljelja Perunova kći pa je tako moguće da je i Ljeljo Perunov sin. Dakle, Ljelja i Ljeljo su braća. Jesu li oni istodobno i rođeni, teško je razabrati iz vjerovanja *De vudri strela, tam rastu ljeljuje!*. S obzirom na *ljeljuju* koja može biti i *ljiljan*, nije teško zaključiti da je i Ljeljo dobio ime po biljci *ljeljuji/ljiljanu*, zvanoj i perunika. Prema tome, kako je boginja Ljelja/Perunika, tako može biti i Ljeljo/Perunko iako za to nismo našli potvrde. Čak bi se moglo pomisliti da su blizanci jer u navedenom vjerovanju drugi dio rečenice označava množinu "rastu *ljeljuje*". Imena Perunika i Perunko mogući su hipokoristici jer se radi o Perunovoj djeci.

Tragove božanstva Ljelje i Ljelja nalazimo u slavonskom

duhovskom ophodu djevojaka zvanom Kraljice-ljelje, Kraljevi, Kraljičari ili samo Ljelje. Zanimljivo je da u ophodu kraljeve "glume" djevojke, pa tako ista osoba - kralj kao da ima dva spola jer se djevojka koja "glumi" kralja ne odijeva u mušku odjeću. Prema tome, kralj Ljeljo u ophodu može biti ujedno i kraljica Ljelja, eto, kao *ljiljan* i *ljeljuja* ili *sablja* i *sabljaš*. Dakle, u pitanju je ista osoba s dva spola. Ovo je očito igra sa spolovima i mislimo da leži u volji Perunove žene, moguće *Dundače* (duge), koja prema hrvatskim vjerovanjima može promijeniti spol onome koji prođe ispod nje. Taj segmet duhovskog običaja zahtijeva dublja istraživanja i, naravno, promišljanja.

Došli smo do spoznaje da su poganska imena Perunove djece Ljeljo i Ljelja u kršćanskom razdoblju zamijenjena imenima Jura i Mara. Kod nekih slavenskih naroda, prema Katičiću i Belaju, Jura je naslijedio Jarila, međutim, u hrvatskoj tradiciji Jarilo se ne spominje.

Otkrili smo da su glavne značajke majke boginje Perunove žene i njezine kćerke Ljelje/Perunike/Mare raznobojni *pantleki* u spektru boja. Ostatke tragova štovanja majke boginje Perunove žene i štovanja nezine kćerke Ljelje/Perunike/Mare našli smo u nekim svadbenim običajima, zatim u omišaljskoj proslavi Velike Gospe, *stomorini* (15. kolovoza) i u duhovskom ophodu slavonskih djevojaka pod nazivima Kraljevi, Kraljičari, Kraljice ljelje ili samo Ljelje. Ti nam običaji potvrđuju veliku privrženost hrvatskoga naroda prema ženskim božanstvima i zato nije čudo da je kult slavenskih poganskih boginja prenesen na kult Majke Božje. I tako kult Majke Božje, osobito Bistričke, prema našemu mišljenju ima korijene u dubokoj prošlosti.

I danas je veoma omiljen kult Majke Božje. Hrvatski ju narod smatra svojom zagovornicom, kraljicom neba i kraljicom Hrvata. Prema našim spoznajama kult Majke Božje u Hrvata istaknutiji je nego kod drugih slavenskih naroda.

O Perunovoj djeci Juri i Mari kao zaručnicima koji ne znaju da su braća upoznao nas je akademik Katičić. Njegovu tezu učvrstili smo analizom tekstova pjesama brojnih šetanih kola, pučkih pjesama i običaja iz kojih se može lako iščitati karakter božanskih osoba o

kojima je riječ. Božanski zaručnici Ljeljo/Jura i Ljelja/Mara prolaze kroz mnoga iskušenja, odlučuju se za ženidbu, ali otac Perun ne dopušta incest, tj. ženidbu brata i sestre te božanska svadba (sveta svadba) završava, prema hrvatskim pučkim pjesmama, tragično, u dubokoj vodi.

Tragove svete svadbe nalazimo u zapisima svadbenih običaja, ali još i danas nalazimo živu prisutnost boginje Ljelje/Perunike u obliku *ropčenjaka* i svadbene pogače. To su zaista hrvatske svetinje koje treba respektirati. K tim svetinjama pridodat ćemo i Kraljice ljelje koje nisu ništa drugo nego inscenacija svete svadbe.

Na završetku svakog posla na oranici, i ne samo na oranici, Hrvati katolici običavaju se prekrižiti i reći: "Bože blagoslovi naše delo i težake!". U stilu te tradicije i ja zazivam Božji blagoslov na ovu knjigu svetinja i na sve one "težake" koji su na bilo koji način sudjelovali u njenom stvaranju.

Zahvala

za korisne savjete i moralnu potporu adakemiku Jerku Beziću, dr. sc. Vesni Čulinović-Konstantinović, akademiku Radoslavu Katičiću, prof. dr. sc. pateru Vladimiru Horvatu, dr. sc. Tvrtku Zebecu, dr. sc. Suzani Marjanić, dr. sc. Alojzu Jembrihu, mr. sc. Božici Pažur, mr. sc. Smiljki Janaček-Kučinić, doc. dr. sc. Anđeli Frančić, književniku Đuri Vidmaroviću prof., Dunji Knebl prof., Olgici Tomik prof., knjižničarki Anamariji Starčević-Štambuk, dr. sc. Ivanu Lozici.

Literatura

Anić, Vladimir. 1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.

Badurina, Anđelko (ur.). 1990. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Bajuk Pecotić, Lidija. 1999. *Kneja*. Zagreb: Mozaik knjiga.

Barlek, Josip. 1988. "Svadbeni običaji u okolici Zagreba". Mario Petrić i Marijan Sinković (ur.). *Etnografska baština okolice Zagreba*. Zagreb: Zadružna štampa, 291-324.

Bartolić, Zvonimir. 1994. "Stjepan Belovari (hrvatski pučki pjesnik iz Donje Dubrave)". *Dobravske novine* 2:5.

Belaj, Vitomir. 1998. *Hod kroz godinu*. Zagreb: Golden marketing.

Bešlagić, Šefik. 1971. *Stećci i njihova umjetnost*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.

Bijažić, Marko. 1999. *Istarski narodni običaji i zanati*. Pula: C. A. S. H. Histria - croatica.

Bijelić, Pavlina pl. Bogdan. 1918. "Koledar". *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 23:317-320.

Birta, Ivan. 1993. *Karaševci (Narodne umotvorine s etnološkim osvrtom)*. Bukurešt: Štamparsko poduzeće "Romcart".

Blackbirds, T. E. B. 2003. *U vrtu i vazi*. Zagreb: Mozaik knjiga.

Blažeka, Marija Ilona. 1939. "Cirkovljan u Međimurju". *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 32/1:194-202.

Bonifačić Rožin, Nikola. 1959. *Starešinstvo ili kapitanjstvo*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, IEF rkp 316.

Bošković-Stulli, Maja. 1967-1968. "Narodne pripovijetke i predaje Sinjske krajine". *Narodna umjetnost* 5-6:303-432.

Botica, Stipe. 1990. *Biserno uresje (Izbor iz usmene hrvatske poezije)*. Zagreb: Mladost.

Bratulić, Josip. 1994. "Knjiga čudesa Blažene Djevice Marije Ivanečke", Božo Rudež (ur.). *900 godina Ivanića, Zbornik*.

Kloštar Ivanić-Ivanić Grad-Križ: Odbor za obilježavanje 900. obljetnice Ivanića, 132-139.

Chevalier, Jean i Alain Gheerbrant. 1987. *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

Cvekan, fra. Paškal 1994. "Župna crkva Blažene Djevice u Ivaniću - proštenjska". Božo Rudež (ur.). *900 godina Ivanića, Zbornik*. Kloštar Ivanić-Ivanić Grad-Križ: Odbor za obilježavanje 900. obljetnice Ivanića, 119-131.

Čapo Žmegač, Jasna. 1997. *Hrvatski uskrsni običaji*. Zagreb: Golden marketing.

Černelić, Milana. 1991. *Proljetni običaji u Hrvata. Pisanica*. Zagreb: Otvoreno sveučilište.

Čubelić, Tvrtko. 1990. *Povijest i historija usmene narodne književnosti*. Drugo izdanje. Zagreb: Ante Pelivan i Danica Pelivan.

Čulinović-Konstantinović, Vesna. 1972. "Međimurska porodica nekada i sada". *Kaj - časopis za kulturu i prosvjetu* 5:73-75.

Čulinović-Konstantinović, Vesna. 1989. *Aždajkinja iz Manite Drage (Običaji, vjerovanja, magija, liječenje)*. Split: Logos.

Depolo, don Luka (ur.). 1997. *Sveci Katoličke crkve*. Zagreb: Glas koncila.

Dolenčić, Andrija. [s.a.] *Božićno-novogodišnji ciklus međimurskih narodnih običaja i vjerovanja*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, rkp. ONŽO-NZ 120.

Dolenčić, Andrija. [s.a.]. *Proljetno-ljetni ciklus međimurskih narodnih običaja i vjerovanja*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, rkp. ONŽO-NZ 132.

Dopuđa, Jelena. 1953. "Narodne igre kupreškog polja". *Bilten Instituta za proučavanje folklora* 2:161-200.

Dopuđa, Jelena. 1966. "Narodne igre u vezi sa smrti (Primjeri iz Bosne i Hercegovine)". U *Rad XI-tog kongresa Saveza folklorista Jugoslavije u Novom Vinodolskom*. Zagreb: Društvo folklorista Hrvatske, 361-369.

Durak, Gabrijel. 1991. *Mali molitvenik*. Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda.

Feletar, Dragutin. 1970. "Međimurska svatovska spričavanja (Na primjeru D. Dubrave)". Drago Feletar (ur.) *Kajkavski kolendar*. Čakovec: Zrinski, 137-152.

Filipović, S. Milenko. 1971. *Trački konjanik. Studije iz duhovne kulture*. Beograd: Prosveta.

Freud, Sigmund. 1969. *Odabrana dela S. F.: Tumačenje snova 1*. Novi Sad: Izdavačko poduzeće Matice srpske - Beograd: "Radiša Timotić".

Gavazzi, Milovan. 1975. *Pisanice u Jugoslaviji*. Zagreb: Arto.

Gavazzi, Milovan. 1978. *Vrela i sudbine narodnih tradicija*. Zagreb: Liber.

Gavazzi, Milovan. 1988. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.

Gönczy, Ferencz. 1995. *Međimurje: Ljudi. Vjerovanja. Običaji*. Čakovec: CHAK [Prvo izdanje: Budimpešta 1895.]

Grgec, Petar. 1944. *Razvoj hrvatskog narodnog pjesništva*. Zagreb: Izdanje Družtva hrvatskih srednjoškolskih profesora.

Gušić, Marijana. 1967. "Običaj ljelja kao historijski spomenik". Branimir Gušić (ur.). *Narodni običaj Ljelje - Kraljice (Gorjani - Đakovština) kao historijski spomenik*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 23-41.

Hadžihusejnović-Valašek, Miroslava. 1999. "O poeziji i glazbi u djelu Matije Petra Katančića". Naila Ceribašić i Grozdana Marošević (ur.). *Glazba, folklor i kultura: Svečani zbornik radova za Jerka Bezića*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku; Hrvatsko muzikološko društvo, 86-99.

Huzjak, Višnja. 1992. *Zeleni Juraj*. Velika Gorica: Glasnik Turopolja.

Ilijin, Milica. 1963. "Obredno ljuljanje u proljeće". *Rad 9. kongresa Saveza folklorista Jugoslavije*. Sarajevo: Društvo folklorista Bosne i Hercegovine, 273-286.

Ivančan, Ivan. 1964. *Narodni plesovi Hrvatske*. Zagreb: Savez muzičkih društava Hrvatske.

Ivančan, Ivan. 1971. *Folklor i scena*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.

Ivančan, Ivan. 1975. "Iz zapisa Andrije Ivančana". Dragutin Feletar i Franjo Horvatić (ur.). *Podravski zbornik*. Čakovec: Zrinski - Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 197-204.

Ivančan, Ivan. 1987. *Narodni plesni običaji Međimurja*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.

Ivančan, Ivan i Zvonimir Lovrenčević. 1969. *Narodni plesovi Hrvatske 3. Bilogora*. Zagreb: Prosvjetni sabor Hrvatske.

Janaček-Kučinić, Smiljka. 1985. *Zemlje podravske glas*. Đurđevac: SIZ za kulturu i informiranje općine Đurđevac i Skupštine općine Đurđevac.

Jembrih, Alojz. 1995. "Pogovor uz pretisak". Alojz Jembrih (ur.). Petar Berke: *Kinč osebujni slavnoga orsaga horvackoga. Graecii, tyois Haeredum Widmanstadii 1775*. Marija Bistrica: Nacionalno svetište Majke Božje Bistričke.

Kapun, Vladimir. 1971. "Po leti bo toplo, po zimi bo zima". Drago Feletar (ur.) *Kajkavski kolendar*. Čakovec: Zrinski.

Karaman, Ljubo. 1992. *Baština djedova*. Zagreb: Školska knjiga. [Pretisak izdanja iz 1944.]

Kaštelan, Jure i Bonaventura Duda (ur.). 1968. *Biblija. Stari i novi zavjet*. Zagreb: Stvarnost - HKD sv. Ćirila i Metoda.

Katančić, Matija Petar. 1984. *Knjiga o ilirskom pjesništvu izvedena po zakonima estetike*. Osijek: Izdavački centar "Revija".

Katičić, Radoslav. 1989. "Hoditi - roditi. Tragom tekstova jednoga praslavenskoǵ obreda plodnosti". *Studia ethnologica* 1:45-62.

Katičić, Radoslav. 1990. *Dalje o rekonstrukciji tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti*. Predavanje na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Katičić, Radoslav. 1991. "Dalje o rekonstrukciji tekstova jednoga praslavenskog obreda plodnosti (2)". *Studia ethnologica* 3:35-41.

Katičić, Radoslav. 1997. "Mitologija". U *Hrvatski leksikon* II, svezak L-Ž. Zagreb: Naklada leksikon d.o.o., 115-116.

Katičić, Radoslav. 1998. *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranog hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.

Katičić, Radoslav. 2006. "Perunovo svetište nad Mošćenicama u svjetlu toponimije i topografije". *Mošćenički zbornik*, 3/3, 41-51.

Kekez, Josip. 1978. *Bugaršćice. Starinske hrvatske narodne pjesme*. Split: Čakavski sabor.

Klaić, Bratoljub. 1962. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Zora.

Klaić, Bratoljub. 1972. *Veliki rječnik stranih riječi*. Željko Klaić (prir. i dopunio). Zagreb: Zora.

Klaser, Sidonija. 1987. "Ivekova mladenka s Baltika". *Gesta - časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 26-27-28/9:259-268.

Kolonić, Giorgina. 1971. "Kak so se puce sestrile". Drago Feletar (ur.) *Kajkavski kolendar 1971*. Čakovec: Kulturno-prosvjetno društvo "Zrinski" Čakovec, 172-175.

Kremenić, Damir. 2001. *Koledve na Krku*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Institut za etnologiju i folkloristiu, IEF rkp 1734.

Kuhač, Franjo Š. 1880. *Južno-slovjenske narodne popievke, 3. knjiga*. Zagreb: Tiskara i litografija C. Albrechta.

Kulušić, Špiro, Petar Ž. Petrović i Nikola Pantelić. 1978. *Srpski mitološki rečnik*. Beograd: Nolit.

Lechner, Zdenka. 1967. "Ljelje ili Kraljice - opis običaja". Branimir Gušić (ur.). *Narodni običaj Ljelje - Kraljice (Gorjani - Đakovština) kao historijski spomenik*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 11-21.

Ledić, Franjo. 1969. *Mitologija Slavena. Tragom kultova i vjerovanja starih Slavena. Knjiga 1*. Zagreb: vlastita naklada.

Loevstrom, Pieter. 1976. *Proricanje sudbine*. Zagreb: Zora.

Lovrenčević, Zvonko. 1964. "Ladarice". *Narodno stvaralaštvo - folklor* 9-10:711-713.

Lovretić, Josip. [1897] 1990. *Otok*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. [*Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*. Knjiga 2. Pretisak]

Lozica, Ivan. 1996. *Folklorno kazalište (zapisi i tekstovi)*. Zagreb: Matica hrvatska.

Lozica, Ivan. 2000. "Kraljice u akademiji". *Narodna umjetnost* 37/2:67-85.

Lozica, Ivan. 2002. *Poganska baština.* Zagreb: Golden marketing.

Lubina, Petar. 1995. *Marjanska Hrvatska.* Split: "Marija" - vjerski list za Marijine štovatelje.

Majstorović, Marijan. 1997: "Izgubljena Hrvatska: Bela Krajina - hrvatski povijesni teritorij". Mirjana Domini (ur.). *Hrvati u Sloveniji. Zbornik radova. Znanstveni skup, Zagreb 20.-21. lipnja 1996.* Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 95-107.

Maletić, Ana. 1986. *Knjiga o plesu.* Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.

Marjanić, Suzana. 2002. "(Dijadna) boginja i duoteizam u Nodilovoj staroj vjeri Srba i Hrvata". *Narodna umjetnost* 39/2:175-198.

Matković, Maja. 2005. "Prilog za kulturan suživot s biljkama i životinjama". *Večernji list,* 13. lipnja 2005.:27.

Medić, Mojo. 1909. "Četiri ljekaruše". *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 14/2:168-284.

Miklaušić, Vojko. 1994. *Plemeniti puti.* Donja Lomnica: Matica hrvatska - Ogranak Velika Gorica.

Milčetić, Ivan. 1917. "Koleda u južnih Slavena". *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 22:1-124.

Nodilo, Natko. 1981. *Stara vjera Srba i Hrvata. Gromovnik Perun i Oganj.* Split: Logoș.

Novak, Marija. 1979. "Svatovska znamenja u Donjem Međimurju krajem prošlog pa do sredine ovog stoljeća". *Kaj - časopis za kulturu i prosvjetu* 1:75-82.

Novak, Marija. 1981. "Ples 'z bidrami' u Međimurju". *Gesta - časopis za kulturu* 6-7:171-176.

Novak, Marija. 1983. "Međimurske pisanice". *Stoletni 'Kaj' kolendar* 3:76-84.

Novak, Marija. 1983a. "Ples na zelje". *Gesta - časopis za kulturu* 15-16:155-164.

Novak, Marija 1983b. "Kolo 'fašenjski sneha'". Janez Bogataj i Marko Terseglav (ur.). *Zbornik 1. kongresa jugoslovenskih etnologov in folkloristov, Rogaška Slatina, 30. kongres ZDFJ.* Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 782-790.

Novak, Marija. 1987. "'Glavatišče' - mjesto za ivanjski krijes i kolo". Miroslava Fulanović-Šošić (ur.). *Zbornik radova 34. kongresa SUFJ.* Tuzla: Udruženje folklorista Bosne i Hercegovine, 523-531.

Novak, Marija. 1988. "Seksualna simbolika u međimurskom svadbenom ritualu ('ples svečami')". Vuk Minić (ur.). *Zbornik radova 35. kongresa SUFJ, Rožaje, 26. - 29. septembra 1988.* Titograd: Udruženje folklorista Crne Gore, 475-481.

Novak, Marija. 1991. "Prožimanja dinarskih i panonskih plesnih elemenata u tradicijskom međimurskom kolu". Tomislav Đurić, Ivanka Ivkanec i Maja Kožić (ur.). *Zbornik radova 29. kongresa SUFJ, Hvar 1982.* Zagreb: Hrvatsko društvo folklorista, 205-208.

Novak, Marija. 1994. "Najstariji etnografski spomenici hrvatske pučke plesne umjetnosti". Boris Maruna (ur.). *Hrvatski iseljenički zbornik 1994. Godišnjak Hrvatske Matice iseljenika.* Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 250-262.

Novak, Marija. 1994a. "Starohrvatsko sakralno kolo". *Kaj - časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 4-5:111-126.

Novak, Marija. 1994b. "Etnografske veze Karaševa i Međimurja". *Kaj - časopis za kulturu i prosvjetu* 2-3:31-50.

Orel, Boris. 1936. "Mitos o mostu". *France Marolt. Slovenske narodoslovne študije. Sv. 2: Tri obredja iz Bele krajine.* Ljubljana, 74-91.

Palich, Emil. 1982. *Magyar-szerbharvát kéziszótár.* Budapest: Terra.

Perić-Polonijo, Tanja. 1985. "O tekstovima pjesama u zbirci 'Južnoslovjenske narodne popievke' Franje Š. Kuhača". *Anali Zavoda Jugoslavenske akademije = Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku* 4:35-82.

Petrović, Petar Ž. 1952. "O Perunovom kultu kod Južnih Slovena". *Glasnik etnografskog instituta Srpske akademije nauka* 1-2:373-380.

Pilar, Ivo. 1931. "O dualizmu u vjeri starih Slovjena i o njegovu podrijetlu i značenju". *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 28/1:1-86.

Rac, Stanko. 1964. *Kraj gotskih zidina*. Vlastitim kemičkim ciklotiskom izdaje pisac Stanko Rac, privatni nastavnik, ul. braće Vukelića 11, Kloštar Ivanić.

Rajković, Zorica. 1982. *Običaji otoka Zlarina. Povijest i tradicija otoka Zlarina*. Posebno izdanje. Zagreb: Zavod za istraživanje folklora.

Ramovš, Mirko. 1980. *Plesat me pelji*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Regula, Ljerka. 2002. "Perunika". *Večernji list* 10. 10. 2002.

Rupčić, fra Ljudevit. 1961. *Sveto pismo. Novi zavjet*. Sarajevo: Pastoralna biblioteka, 355.

Selaković, Milan, Ivo Vrančić i Šime Balen (ur.) 1967. *Priručni leksikon*. Zagreb: Nakladni zavod "Znanje".

Sijerković, Milan. 1996. *Pučko vremenoslovlje*. Zagreb: Otvoreno učilište.

Sijerković, Milan. 2004. "Klimatske osobitosti ljetnoga vremena i podneblja Hrvatskog zagorja". *Kaj - časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 4-5:133.

Skok, Petar. 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili sprskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Sremac, Stjepan. 1984. "Franjo Š. Kuhač zapisivač narodnih plesova". U *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 150. obljetnice rođenja Franje Ksavera Kuhača (1834-1911)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 201-215.

Sučić, Nikola. 1943. *Hrvatska narodna mitologija*. Zagreb: Tisak "Grafika" Zagreb.

Svirac, Manda. 1998. *Darivanje kruhom u običajima Hrvata*. Zagreb: "Družina"- čuvari tradicije hrvatskih obiteljskih zadruga.

Šegvić, Kerubin. 1915. *Dubravka*. Zagreb: Knjižare L. Hartmana (St. Kugli).

Šestić, fra Mirko. 2003. *Zapisi iz prve ruke: povijesne crtice, bilješke narodnog blaga i zapamćenja fra Martina Nedića i fra Grge Martića* [Tekstove sabrao, opremio i uvodnu studiju napisao fra Anto Zrakić]. Potočani: Izvori Podvučjaka, Župni ured Potočani/Odžak.

Šimunović, Dinko. *Duga. Alkar.* Zagreb: Školska knjiga.

Širola, Božidar. 1931. "Etnografski zapisi s otoka Raba." *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* 28:137.

Škalamera, Vinko. 2006. "Kratka povijest sela Potoki". *Mošćenički zbornik* 3/3, 141-157.

Škobalj, Ante. 1970. *Obredne gomile.* Sveti Križ na Čiovu: vlastita naklada.

Šmitek, Zmago. 2004. *Mitološko izročilo Slovencev.* Ljubljana: Študentska založba.

Špralja, Izak (ur.). 1983. *Hrvatska liturgijska pjesmarica.* Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda.

Théo, l'Encyclopédie catholique pour tous. 1992. Paris: Droquet-ardant - Fayard.

Toldi, Zvonimir. 1994. "Sava". *Nek se spominja i pamti: život i običaji seljačkog svita u Brockom Posavlju.* Slavonski Brod: Folklorni ansambl Broda, 120-122.

Toldi, Zvonimir. 1997. *Nek se spominja i pamti: život i običaji seljačkog svita u Brockom Posavlju,* Knjiga prva (drugo izdanje). Slavonski Brod: Folklorni ansambl Broda, Marketing Commerc.

Tolstoj, Svetlana M. i Ljubinko Radenković (ur.). 2001. *Slovenska mitologija. Enciklopedijski rečnik.* Beograd: Zepter Book World.

Vinšćak, Tomo. 1986. "Obredno ljuljanje". *Narodna umjetnost* 23:130-132.

Vinšćak, Tomo. 1991. "Gdje tražiti hrvatski olimp?". *Studia etnologica* 3:29.

Vinšćak, Tomo. 2002. *Vjerovanja o drveću u Hrvata.* Jastrebarsko: Naklada Slap.

Vitez, Zorica. 1996. *Mladenka u hrvatskim svadbenim tradicijama.* Zagreb: Etnografski muzej Zagreb - Institut za etnologiju i folkloristiku.

Vitez, Zorica. 2003. *Hrvatski svadbeni običaji.* Zagreb: Golden marketing.

Zebec, Tvrtko. 2003. *Stećci - zrcala kulture i vjere.* Predavanje održano u Bambergu. Sub-Study Group on Iconography, SG on Ethnochoreology ICTM, Rukopis IEF.

Zebec, Tvrtko. 2005. *Krčki tanci.* Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku - Rijeka: Adamić. (Biblioteka Nova etnografija)

Zečević, Slobodan. 1964. "Ljeljenovo kolo". *Narodno stvaralaštvo - folklor* 9-10:702-710.

Zorić, Snježana. 1991. *Obred i običaji.* Zagreb: Zavod za istraživanje folklora.

Zvonar, Ivo. 1994. *Tu u provinciji: Jezične, poetske i motivske osobitosti međimurskih usmenih popijevaka.* Čakovec: Matica hrvatska.

Zvonar, Ivo. 2005. "Topličke narodne pjesme kao dio kajkavskog usmenog stvaralaštva". *Kaj - časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 4-5:35-62.

Židovec, Franjo. 1930. "Podravske pjesme". *Sv. Cecilija.* Zagreb.

Žganec, Marija. 1968. "Život i narodni običaji međimurskog sela Vratišinec". *Kaj - časopis za kulturu i prosvjetu* 4-5:65-80.

Žganec, Vinko. 1916. *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja.* Prvi svezak. Zagreb: Hrvatska tiskara D. D.

Žganec, Vinko. 1921. *Starešinstvo ili kapitanjstvo.* Čakovec: Međimurska tiskara Čakovec.

Žganec, Vinko. 1924. *Zbornik jugoslavenskih pučkih popijevaka, 1. knjiga: Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Žganec, Vinko. 1925. *Zbornik jugoslavenskih pučkih popijevaka, 1. knjiga: Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja, 2. svezak (Crkvene).* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Žganec, Vinko. 1952. *Narodne popijevke Hrvatskog zagorja*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Žganec, Vinko. 1962. *Hrvatske narodne popijevke iz Koprivnice i okolice*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Žganec, Vinko. 1979. *Hrvatske pučke popijevke iz Zeline i okolice*. Zelina: Samoupravna interesna zajednica kulture i informiranja, Zelina - Tiskarsko-izdavački zavod Zrinski, Čakovec.

Žganec, Vinko. 1990. *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja, Knjiga 1*. Jerko Bezić (ur.). Zagreb: Zavod za istraživanje folklora.

Žganec, Vinko. 1992. *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja, Knjiga 2*. Jerko Bezić, Grozdana Marošević (ur.). Zagreb: Zavod za istraživanje folklora.

Žganec, Vinko. 2003. *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja, Knjiga 3*. Jerko Bezić, Irena Miholić, Mojca Piškor (ur.). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Some Afterthoughts... (Summary)

When I think of the contents of this book I must stress the fact that it is *finished* on one hand, but on the other hand it will never have a final ending. It can not be considered as a rounded off whole because its contents have been inspired by Croatian traditional culture a source that will never go dry. Furthermore, I would like to point out to the fact that this book has not been written on basis of any model and so it does not follow any particular pattern. It is, therefore, different in comparison to the existing ethnological-folkloristic literature.

The interdisciplinary approach in researching the folklore material historical vertical and the interdisciplinary approach in the sense of linking various traditional folklore elements proved to be fruitful, especially in the mythological sphere. I believe the image of the Croatian pantheon is emerging, but a great deal of hard work lies ahead in order to make this mythological image become clear.

On basis of literature it has been asserted that sacral objects were built on pre-Christianity cult spots, especially on elevated areas. The cult spots found as late as the 1980's should also be marked, at least by a cross, as for instance the north Croatian *Glavatišče* situated by Donja Dubrava.

According to this author's research results, the Croats already had a very distinctive and refined spiritual culture in the Pre-Christianity period. This is backed by numerous beliefs linked with Kvatre, *Duhovo, Medardovo* (equivalents to some Christian holidays). Sorority and fraternization followed by divinity symbols (for instance by *svita* - unleavened flat cake and small wooden cross) are examples of the Croats' creativity and high level of spirituality.

We have succeeded in entering the world of the ruling Slavic gods. Thus we have found *Lado* and *Lada* with their lovable characters to be nicknames for pagan gods and goddesses that often function independently in Croatian mythology.

Perun-Gromovnik, as the head god has not been a matter of dispute in Slavic mythology or in the Croatian one, but the name and character of his wife have not been defined yet in the Croatian mythology. We feel that we have found ourselves on the intricate trail of god Perun's wife. She has revealed herself and we have recognized

her in *Pisana nedjelja, Matkana nedjelja* (both terms equivalent to Whitsunday). It is the first Sunday following Easter having the official Catholic name of White Sunday. According to our research this had been a Sunday, i.e. the day for celebrating the goddess that was *Perun's* wife.

She turned out to be a mother of amicable character and the intercessor of marriage and family. We have not decided how to name her. This has been left to the philosophers and we would like to draw their attention to *Dundača/Dondača* (the word meaning rainbow in Podravina) and the toponym *Dundo* that may be found on the island of Rab marking a forest in which there is a big oak tree, and this reminds us of *Perun*.

According to romanced books on Slavic mythology (Ledić) and Croatian mythology (Sučić), the name of *Perun's* wife is *Perunika (perunika* also means *iris)*, but according to our research, *Perunika* might be god *Perun's* daughter. Let us focus once again on the people's belief: "*De vudri strela, tam rastu ljeljuje/ljeljije!*" (Where the arrow/lightning strikes - it is there that *irises* grow!). *Perun-Gromovnik* strikes but in doing so he also has the help of *Dundača/Dondača* (this is his wife), and the spot where he strikes something is born there - *ljeljuje* (pl.) grow. If *ljeljuje* are thus born, this may mean that it is in fact *Perun's* daughter who is born *the Peruns* are at work they are producing thunder. As we have here a god-like couple, *Perun* and his wife, then the child is a descendent of gods, and the possible conclusion is that the personified *ljeljuja* could be goddess *Ljelja*. At the same time the plant *ljeljuja* is an iris. According to this the personified *perunika* is the possible goddess *Perunika*. And we consider that this is the link between the plant *perunika* and the god *Perun* cult that many mythologists wished to find. Therefore, according to our standing, goddess *Ljelja/Perunika* is god *Perun's* daughter. Hence it is not by mere chance that people in the vicinity of Dubrovnik have the word *bogiša* (*bog* means god) for *perunika* flower, and throughout Croatia it is considered to be a sacred plant.

There are several names for the plant *perunika* among the Croatian people. At first some of the names prove to be puzzling, as for instance *koludrica* (nun) on the island of Silba, but if we think about this further, then the name may prove justified. If we link the word/name *koludrica* from Silba with the saying from Donja Dubrava: "*Ljeljuja je najčisteša ruža!*" (Ljeljuja is the purest of all flowers!), we can see the common denominator/point - innocence. Of course, all of this is connected with the Christian standing and hence the following belief: "*De vudri strela, tam se pokaže Marija (Majka*

Božja)!" (Where the lightning strikes - Marija [Mother of God] appears!), and the belief: "*De vudri strela, tam rastu ljeljuje!*" (Where lightning strikes, *ljeljuje* grow.) There is obviously a close connection, almost identifying *ljeljuja/perunika* with the Virgin Mary, and this is also evidenced by *Leksikon ikonografije* (Iconography Lexicon) where it is stated that *perunika* is the flower of Mother of God (Badurina 1990:456).

We feel that many folk names for the plant *perunika* are actually characterizing goddess *Ljelja/Perunika*. There is probability that *Ljeljuje* (pl.)/ *perunike* (pl.) are linked with the name of the procession participants - Ljelje-kraljice (Ljelja-Queens) in the Slavonija region, all the more so because their procession is on *Duhovo* when the Blessed Virgin Mary's Day (Whitsunday) is celebrated.

It may be possible that *Ljeljo* (male gender form of the word Ljelja) was named after a type of *ljiljan - lijer* (lily) in the same way goddess Ljelja/Perunika was named after the plant *perunika/ljelja*. *Ljeluja* and *lijer* are really closely connected. This is also mentioned in *Leksikon ikonografije* where it is stated that "*perunika se natječe s ljiljanom*" (*perunika* is competing with *ljiljan*) (Badurina 1990:456).

It is well-known among Croatian folks that both the word *ljeljuja* and the word *ljiljan* are used for a type of iris, and in fact both stand for *perunika*. Therefore, one and the same flower is once called *ljiljan*, and another time *ljeljuja*. This means that two genders are used for one and the same flower (the masculine and the feminine genders), i.e. the words: *ljeljuja* or *ljiljan*, meaning that one and the same flower has both a masculine and a feminine gender name. In any case this is unusual, but it is not by chance so. Croats in Bosnia and Herzegovina, and not only there have the word *sablja* for *perunika*, and Croats in the region of Dalmatinska zagora call *perunika* - *sabljaš*. Once again we have two names for *perunika*: the feminine gender word *sablja* and the masculine gender word *sabljaš*. And this is not by accident either.

We have stated that goddess *Ljelja* was *Perun's* daughter and it is possible that *Ljeljo* was *Perun's* son. Therefore, Ljelja and Ljeljo are siblings. It is difficult to gather from the saying "*De vudri strela, tam rastu ljeljuje!*", whether they had been born at the same time. Bearing in mind that *ljeljuja* can also be *ljiljan*, it is possible to conclude that *Ljeljo* was named after the plant ljeljuja/ljiljan, also called perunika. So if goddess *Ljelja* can also be *Perunika*, there can be a parallel between *Ljeljo* and *Perunčić*. One could even think that they might be twins because in the second part of the sentence in the quoted saying there is plural: "*rastu ljeljuje*" (*ljeljujas* [pl.] grow). The names *Perunika*

and *Perunčić* are possible hypocoristic because the word here is about *Perun's* children.

Traces of divinities called *Ljelja* and *Ljeljo* are found in the Slavonian region procession of girls called *Kraljice-ljelje* (Queens-*Ljelje* [pl.]), *Kraljevi* (Kings), *Kraljičari* (derived from the word *kralj*/king) or just *Ljelje* (*Ljeljas*). It is interesting that in this procession girls act the roles of kings, thus one person - the king seems to have two sexes because the girl "acting" the role of a king does not wear men's clothes. Therefore, at the same time king *Ljeljo* in the procession may also be queen *Ljelja*, in the same way as there are *ljiljan* and *ljeljuja* and *sablja* and *sabljaš* (feminine/masculine gender pairs). So this is a case of a person being bisexual. This is obviously a game with sexes and we feel that it was willed so by *Perun's* wife, the possible *Dundača* (rainbow), that can, according to beliefs in Croatia, change the sex of those who pass under the rainbow. This segment of a spiritual custom requires more serious investigation, and of course, further consideration.

We have learned that the names *Ljeljo* and *Ljelja* (*Perun's* children) were replaced in the Christianity period with the names *Jura* and *Mara*, and this was elaborated by Katičić and Belaj. According to Katičić and Belaj, *Jura* was the name that replaced *Jarilo* in the culture of some Slavic peoples, but *Jarilo* is not mentioned in the Croatian tradition.

We have discovered that the basic attributes of mother goddess (*Perun's* wife) and her daughter *Ljelja/perunika/Mara* were different colored *pantleki* (ribbons) in a whole specter of colors. We have found traces of honoring mother goddess/*Perun's* wife and her daughter *Ljelja/Perunika/Mara* in some wedding customs, in the town of Omišalj's Assumption celebration, *stomorina* (August 15) and the Whit Monday procession of Slavonijan girls called *Kraljevi, Kraljičari, Kraljice ljelje* or just *Ljelje*. These customs confirm the great attachment of Croatian folks to female divinities, and it is of no wonder that the cult of Slavic pagan goddesses was transferred to the cult of Mother of God. Therefore, according to our opinion, the cult of Mother of God, especially the one present in the Marija Bistrica settlement has roots in the archaic past.

Even today the Mother of God cult is very popular. The Croatian people consider Mother of God to be their pleader, the Queen of the Skies and the Queen of Croats. According to our knowledge, the Mother of God cult is stronger among the Croats than among other Slavic people.

We have learned from the academician Katičić about *Jura* and *Mara* being the engaged couple that is not aware of their being siblings. We have found further support for this by analyzing lyrics of numerous circle dances, folk songs and customs on basis of which one can easily make conclusions about the character of the divinities in question. The divine engaged couple *Ljeljo/Jura* and *Ljelja/Mara* goes through many temptations. They decide to get married, but father *Perun* does not allow the incest, i.e. the marriage of a brother and sister, and according to Croatian folk songs the divine wedding (holy wedding) has a tragic ending - in deep waters.

We find the traces of the holy wedding in notes on wedding customs, but even today we find the live presence of goddess *Ljelja/Perunika* in the form of *ropčenjak* (wedding custom requisite pole with different colored paper ribbons), and the wedding *pogača* (round unleavened flat cake). These are Croatian sacred objects that should be respected. We might add *Kraljice Ljelje* to this list and that is nothing less than the staging of the holy wedding.

When finishing any work on the plough-land or elsewhere Croats Catholics have the custom of crossing themselves and saying: "God, bless our work and our laborers!" In the style of this tradition I would also ask for God's blessings in respect to this book of sacred objects and customs and all those laborers who have taken part in its creation in any way whatsoever.

translation: Dunja Knebl

Rječnik manje poznatih riječi i izraza

(izradila Marija Novak, uredila dr. sc. Anđela Frančić)

ambrela ž (*tal.*) kišobran
angel *m* (G *mn* angelov) anđeo
ar *vezn.* ali
avlija ž (*tur.*) dvorište
bandist *m* (*engl.*) član sastava limene glazbe (N *mn* bandisti *limena glazba*)
baniti *nesvrš.* stajati
Bela nedela (A *jd* Belo nedelo) Bijela nedjelja, prva nedjelja poslije Uskrsa
beli / bili *prid.* bijel
beljina ž bijela odjeća
beljiti *nesvrš.* (*gl. prid. rad.* ž beljilje) bijeliti
bežati / bižati *nesvrš.* trčati
bili *v.* beli
biškupski *prid.* biskupski
biti *svrš.* i *nesvrš* (*prez.* 1. *l jd* bom, 2. *l jd* boš, 3. *l jd* bo, 1. *l mn* bomo; *gl. prid. rad. m jd* bijo / bil, *m mn* bilji) biti
bižati *v.* bežati
Bofe *čit.* Bože
bogorodica ž duga
bojati se *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m mn* bojalji) bojati se, plašiti se
bole *pril.* (*komp. od* dobro) bolje
bom / boš / bo / bomo *v.* biti
Božji bič grom
bratac *m* (G *jd* bratca) *dem./hip. od* brat
brinit se *nesvrš.* brinuti se
brušpanov *prid.* (*njem.*) šimširov
bujad ž *zb.* bilje
buklija ž bukara, drvena posuda za piće
buštabirati *svrš.* i *nesvrš.* (bud šta birati) imati što birati
cili *prid.* cijel
cirkva ž crkva
copernica ž (*njem.*) vještica
crkavati *nesvrš.* krepavati
cug *m* (*njem.*) vlak
cureti *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m jd* curel) padati

cvertje *sr* pečena jaja
cvetje *sr zb.* cvijeće
č(l)ovek / čovik *m* čovjek
č(r)ez *prij.* kroz
ča *zam.* što
čajo *m* svat koji pravi u svatovima red
čakati *nesvrš.* (3. *l mn* čakajo; *gl. prid. rad. ž mn* čakale) čekati
če *vezn.* ako
čeber *m* bačva
čem *zam.* (D) čemu
čem *zam.* (I) čim
čemer *m* otrov
čerka ž kćerka
čerl(j)eni *prid.* crven
česa *zam.* (G) čega
čini *m mn* obajane stvari na koje je čovjek nagazio
čislo *sr* krunica
črni *prid.* crn
čuti *svrš.* (*gl. prid. rad. ž mn* čulje) čuti
čvapnoti *svrš.* kapnuti
ćera ž kći
da j' mogo da je mogao
dalječ *pril.* izdaleka
dar *m* (A *mn* dare) dar
dati *svrš.* (*imp.* 2. *l jd* dej, 2. *l mn* dejte) dati
deca ž *zb.* djeca
dej / dejte *v.* dati
dej kad bi
dekla ž djevojka
dekle *sr* (N *mn* dekleta) djevojka
deklica ž djevojčica
delati *nesvrš.* raditi
den *m* (A *mn* dneve) dan
deti *svrš.* (*gl. prid. rad. ž jd* dela, ž *mn* delje, *m mn* delji) staviti
devati *nesvrš.* (*prez.* 3. *l mn* devajo) stavljati
devica ž djevica
devka ž djevojka
dežd *m* kiša

dičiti se *nesvrš.* veseliti se
dimo *pril.* doma, kući
dite *sr* dijete
diti *svrš.* (*prez.* 1. *l mn* didemo) otići
divojačtvo *sr* djevojaštvo
divojka ž djevojka
dojti *svrš.* (*prez.* 3. *l jd* dojde, 3. *l mn* dojdo; *gl. prid. rad. m jd* došel / došo) doći
doklopiti *svrš.* dobaciti
dole *pril.* dolje
domaj *pril.* doma, kod kuće
dovica ž udovica
drevce *sr* drvce
drevo *sr* drvo
drugojačiji *prid.* drukčiji
družtvo čit. društvo
držati *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m jd* držal, *prez.* 3. *l mn* držiju) držati
duh *m* (N *mn* duhi) duh
dukši *prid.* (*komp.*) dulji
dundača ž duga
dvanajst *br.* dvanaest
dvema *br.* (D, L, I) dvjema
dvih ur dva sata
dvor *m* dvorište
dzaj / zaj *pril.* iza, otraga
daval *m* đavao
đed *m* djed
đeteljina ž djetelina
đeverov *prid.* djeverov
đunđa ž (*mađ.*) duga
ekstra *pril.* (*lat.*) posebno
elj *vezn.* ili
f prij. u
fajn *pril.* (*njem.*) dosta
fala ž hvala
falično *prid.* (*njem.*) manjkavo
fantič *m* (*tal.*) dječak
farnik *m* (*njem.*) pripadnik župe (*fare*), župljanin

fela ž (*mađ.*) (G *mn* felje) vrsta
ferminjska kuma krizmana kuma
ferminjski *prid.* (*tal.* < *lat.*) krizmani
fkaniti *svrš.* prevariti
fkradnuti *svrš.* ukrasti
fkrasti *svrš.* (*gl. prid. rad. m mn* fkrali) ukrasti
fljetno *pril.* (*njem.*) brzo
fofli *m* momak pred ženidbu
ftonuti svrš. (*gl. prid. rad. m jd* ftonul) potonuti, utonuti
ftrči *svrš.* (*imp.* 1. *l mn* ftrgnimo; *gl. prid. rad. ž jd* frtgla) otkinuti
fzluffai *čit.* slušaj
fzveti čit. sveti
gda *pril.* kada
Gjuragj *čit.* Đurađ (ime)
glavatica ž mladica kupusa
globa ž kazna
gluv *prid.* gluh
gljedeti *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m mn* gljedelji) gledati
gor *pril.* gore
goso *m* gospodin
govoriti *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m jd* govoril) govoriti
graba ž jama (s vodom ili bez nje)
građa ž ograda
greh *m* grijeh
gresti *nesvrš.* (*prez.* 3. *l mn* gredu) ići
grmeti *nesvrš.* grmjeti
grunt *m* (*njem.*) dvorište
gustuvanje *sr* svadbovanje, svadba
hiža ž (A *jd* hižo) kuća
hmrti *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* hmrl) umrijeti
hoditi *nesvrš.* (*imp.* 2. *l mn* hote) ići; doći
hruška ž kruška
hudo *pril.* loše
ilji *vezn.* ili
imeti *nesvrš.* (*gl. prid. rad. ž mn* imelje, *m mn* imelji) imati
iskati *nesvrš.* tražiti
išče *pril.* još

itak *pril.* ipak
iti *nesvrš.* (*prez.* 3. *l mn* ido; *imp.* 2. *l mn* ite; *gl. prid. rad. m jd* išel , *m mn* išlji, *žmn* išlje) ići
izmoliti *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* izmolil) izmoliti
japa *m* (*mađ.*) otac
jedak *m* gnjev, srdžba; otrov
jempot *pril.* jedanput
jen *br.* (N, A *jd sr* jeno, A *jd* ž jeno) jedan
jen *br.* jedan
jenkrat *pril.* jedanput
jesti *nesvrš.* (*imp.* 2. *l mn* ječte / jejte) jesti
ji *zam.* (G, A) ih
jočeš *v.* šteti
jogenj *m* (G *jd* jogna) vatra
josen *prid.* (*jd* ž josna) jasan
ka *zam.* kaj
ka *zam.* koja
kača ž zmija
kadi *pril.* gdje
kak *pril.* kao
kak zazvenknul, tak poginul kako zazvonio, tako se izgubio
kamik *m* kamen(je)
kano *pril.* kao
kaprol *m* (*tal.*) (N *mn* kaprolji) kaplar, zvanje mlađeg zapovjednog kadra u nekim vojskama
karati *nesvrš.* ljutiti; grditi
katan *m* (*mađ.*) vojnik, konjanik
ke *zam.* koje
keriti se *nesvrš.* smijati se, šaliti se
Kevečišče *sr* ime polja
ki *zam.* koji
kipec *m* sveta sličica
koj *zam.* koji
kojnci *m mn* konji
koli *prij. / pril.* okolo
kolija *sr* (D, L, I) kolima
komšiluk *m* (*tur.*) susjedstvo
kor m zbor

košula ž košulja
koturati *nesvrš.* kotrljati
krajši *prid.* (*komp.*) kraći
kralovna ž kraljevna, kraljica
kre *prij.* pored
kres *m* krijes
krog *m* (N *mn* krogi) krug
krstine *m* vuk
ku *zam.* koju
kuditi *nesvrš.* ogovarati, grditi
kuljko *pril.* koliko
kuražen *prid.* (*fr.*) siguran
kuruza ž (A. *jd* kuruzo) kukuruz
kušnuti *svrš.* (*njem.*) (*gl. prid. rad.* ž *mn* kušuvalje) poljubiti
kuvač *m* kuhar
ladati *nesvrš.* vladati
lagev *m* (*njem.*) (*mn* lagvi) bačva
las *m* (*mn* lasi *kosa*) vlas
lehku *pril.* lako
lep(i) / lipi / ljepi *prid.* lijep
lepo se nesi lijepo se drži
leto *sr* (G *mn let*) godina
liferuvati *nesvrš.* (*njem.*) slati
lipi v. lepi
listje *n zb.* lišće
locenj *m* velika drška na košari
Luciper *m* Lucifer
ljeljen *m* jelen
ljeljuja ž (I *mn* ljeljujama) perunika
ljepi v. lepi
ljesa ž (A *jd* ljeso) ulična vrata za kola
ljevi *prid.* lijevi
lježati *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m jd* lježal) ležati
ljucki *prid.* strani čovjek
ljug *m* lužina
mahnoti *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* mahnol) mahnuti
mahrama ž (*tur.*) marama, rubac

majga / najga ž u šumi posječen bor (jela) kojemu se odrežu grane i skine kora, a samo vrh se okiti te se uoči svadbe zakopa pred mladenkinom kućom
mam *pril.* odmah
marha ž stoka
maškur *m* maskirana osoba, maškara
matka ž majka (o pisanici)
med drugemi među drugima
med *prij.* među
megla ž magla
mej *zam.* (D, L) meni
mejše / menje *pril.* (*komp.*) manje
mesec *m* mjesec
mesto *sr* mjesto
meša ž misa
mešati *nesvrš.* miješati
mešter *m* (*mađ.*) majstor
misljiti *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m mn* mislili) misliti
mlajšina ž mladež
mo *zam.* (D) mu
moči *svrš.* i *nesvrš.* (*prez.* 3. *l jd* more) moći
mogoče *pril.* moguće
moljiti *nesvrš.* moliti
morati *nesvrš.* (*gl. prid. rad. ž mn* moralje) morati
more *v.* moći
morti *pril.* možda
mosiknuti se *svrš.* bljesnuti
mostek *m* mostić
mrtev *prid.* mrtav; mrtvac
must *m* most
muški *m* muškarac
mužkarci *čit.* muškarci
na krajo naposljetku
nafčiti *svrš.* naučiti
nafučini *m mn* stvari na koje je čovjek nagazio
nafz *čit.* nas
najempot *pril.* odjedanput, odjednom
najga *v.* majga

najgorši *prid.* (*superl.*) najgori
največ *pril.* (*superl.*) najviše
najvekši *prid.* (*superl.*) najveći
nameriti *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* nameril) naumiti
namerkati *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* namerkal) naumiti
naprajti *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* naprajil) napraviti
napre *pril.* naprijed
narivavati *nesvrš.* naguravati
naročati *nesvrš.* naručivati
nasproti *pril.* nasuprot
nate *imp.* (2. *l mn*) izvolite
nate *prez.* (3. *l mn*) nećete, ne budete
naučitelj *m* učitelj
navek(e) *pril.* uvijek
nazaj *pril.* natrag
ne(je) *prez.* (3. *l jd*) nije
neči *imp.* (2. *l jd*) nemoj htjeti
Nedardo *m* Medardo (ime)
nedem *prez.* (1. *l jd*) ne idem
negda *pril.* nekada, jednom
negda *pril.* nekada, prije
nejla ne bi bila
nek *vezn.* neka
nekam *pril.* nekamo
nekov *prid.* (*sr* nekvo) nekakav
nem(o)re *v.* moći
nepristavša *pril.* neprestano
nesem *prez.* (1. *l jd*) nisam
nesmi *prez.* (3. *l jd*) ne smije
neso *prez.* (3. *l mn*) nisu
nesti *nesvrš.* nositi
nevesta ž nevjesta
nevolja ž (L *mn* nevoljaj) neprilika
nigdi *pril.* nigdje
nikaj *pril.* ništa
nišaljka ž njihaljka, ljuljačka
nišnuti *svrš.* njihnuti
norc *m* (*njem.*) budala

nositi *nesvrš.* (*gl. prid, rad. m jd* noso) nositi
notri *pril.* unutra
nucati *nesvrš.* (njem.) upotrebljavati
nuter *pril.* unutra
nje druge njezine drugarice
njegvem *zam.* (L, I *jd*) njegovim
njeko *zam.* netko
njem *zam.* njima
njenji *zam.* njezin (ž njenja)
njo *zamj.* (A *jd*) nju
oblaček *m* oblačić
obleči (se) *svrš.* (*prez.* 3. *l mn* obleku; *imp.* 2. *l. mn* oblečite se; *gl. prid. rad.* ž *mn* oblječene) obući (se)
oblok *m* (*mađ.*) prozor
obrašec *m* (G *jd* obrašca) obraz, lice
obrnoti *svrš.* okrenuti
oče / očeš *v.* šteti
oče *m* otac
odati *nesvrš.* hodati
oditi *svrš.* otići
odpojeta *svrš.* (*prez.* 3. *l mn*) otpjevaju
ogledati se *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* ogledal se) okrenuti se
okinčiti *nesvrš.* (mađ.) (*prez.* 3. *l jd* okinči, 3. *l mn* okinčiju) okititi
ostati *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* ostal, *m mn* ostalji) ostati
otpreti svrš. (*prez.* 1. *l mn* otpremo) otvoriti
otraviti *svrš.* otrovati
ozgar *pril.* odozgo
pajdašica ž (*mađ.*) prijateljica
pantlek *m* (*njem.*) vrpca, traka
paper *m* papir
paradižum *m* (*mađ.* < *lat.*) raj
parta ž u karaševskih Hrvata ukrašena marama koja se poslije vjenčanja stavljala mladoj na glavu
pasati *svrš.* (*prez.* 3. *l mn* pasaju) obići
paziti nesvrš. (*gl. prid. rad. m mn* pazilji) paziti
peča ž (*tur.*) starinsko žensko oglavlje
peftar *m* ženska kožna bundica
pekel *m* (G *jd* pekla) pakao

pepel *m* pepeo
Periščica ž ime bare
pevamoti pjevamo ti
pevec *m* pijetao
pevka ž pjesma
pisani *prid.* šaren
pjevaje *prez.* (3. *l mn*) pjevaju
plafta ž (*njem.*) plahta
plajti *nesvrš.* (sup. *plajit*) isplahnjivati *(o rublju)*
plandovati *nesvrš.* ljenčariti
plean *prid.* (*njem.*) limen
pljesati *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m mn* pljesalji) plesati
po časo *pril.* nakon kratkog vremena
po pravo po običaju
pobrgju po brijegu
poculica ž starinsko žensko oglavlje
početi *svrš.* (*gl. prid. rad. ž mn* počelje) početi
pogača ž veliki okrugli dizani kolač
poglnuti *svrš.* progutati
pojti *svrš.* (*prez.* 3. *l jd* pojde) poći
polek *prij.* pored, uz
polne *sr* podne
poljanka ž seljanka
poljivavati *nesvrš.* (*gl. prid. rad. ž mn* poljivavalje) polijevati
pon *prid.* pun
ponođati *nesvrš.* nuditi, nuđati
ponuditi *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* ponudil) ponuditi
popevati *nesvrš.* pjevati
posal *m* posao
poseči *svrš.* (*prez.* 3. *l mn* posečeju) posjeći
posluhnuti *svrš.* (*imp.* 2. *l mn* posluhnite) poslušati
poslje *pril.* poslije
posoda ž posuda
postajti *svrš.* postaviti
posvaditi *svrš.* posvađati
pot *m* put
potem *pril.* zatim
potl(j)am *pril.* poslije

potl(j)i *pril.* poslije
potočiti *svrš.* pokotrljati
povehnuti se *svrš.* uvenuti
praf *pril.* baš
praznovereni *prid.* praznovjeran
prebivati *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m jd* prebival) živjeti
predi / prej *pril.* prije
pređa ž (A *jd* pređo) pređa, konopljine ili lanene niti
prej *v.* predi
preljevanec *m* svjetlucavac (o rupcu)
preskakati *nesvrš.* (*prez.* 2. *l mn* preskakajte) preskakati
prešencija ž procesija
preštimani *prid.* (*njem.*) vrlo lijep, ponosan
prevagnoti *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* prevagnol) prevagnuti
prevožati *nesvrš.* voziti
približavati *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m jd* približaval) približavati
prić *svrš.* (*gl. prid. rad. ž jd* prišla) prijeći
prid *prij.* pred
priko *prij.* preko
prilaz *m* prijelaz
pripovedati *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m mn* pripovedalji) pričati
privažati *nesvrš.* prevoziti
privrnuti *svrš.* prevrnuti
prodati *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* prodal) prodati
prositi *nesvrš.* moliti
puca ž djevojka
pucka ž djevojčica
pustiti *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* pustil) pustiti
puščati *nesvrš.* puštati
pušljek *m* svežnjić
raduvati se *nesvrš.* (*gl. prid. rad. ž mn* raduvalje se) radovati se
rajši *pril.* (*komp.*) radije
raka ž lijes
raskoljiti *svrš.* raskoliti, po dužini rasjeći u dva dijela
razgovarjati *nesvrš.* odgovarati
razlupati *svrš.* (*prez.* 3. *l mn* razlupaje) razbiti
reči *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* rekel, *m mn* reklji) reći, kazati
respravljat *nesvrš.* raspremati

rikverc *pril.* (*njem.*) natrag
rodarodica ž duga
rofe čit. rože
roka ž (A *jd* roko, I *jd* rokom, L *mn* rokaj) ruka
roža ž ruža
ruška ž kruška
sad *m* voće
sadje *sr zb.* voćke
saki *zam.* (G *jd ž* sake, A *jd ž* saku, D *jd m* sakomo) svaki
salauka ž solika, sitna tuča
se se sve se
sedeti *nesvrš.* sjediti
sega *zam.* svega
seki *zam.* svaki (ž seka)
sekira ž sjekira
selo *sr* (L *jd* selji) selo
sem *nesvrš.* (1. *l jd*) sam
sema *zamj.* (D, L, I) svima
seno *sr* sijeno
shitati *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* shital) razbacati; izbaciti
sigdar *pril.* svagda
sigra ž igra
siromak *m* (N *mn* siromaki) siromah
sjerot *prid.* sirot
skazati se *svrš.* ukazati se
skrvati *nesvrš.* (*prez.* 3. *l mn* skrvaje) strgati
skuznuvati *nesvrš.* budno bdjeti
sljeme *sr* kućna greda u sredini sobe postavljena u križ
sljuga *m* sluga
smert ž smrt
smeti *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m jd* smel) smjeti
smeti *nesvrš.* smjeti
so (*prez.* 3. *l mn*) su
sobo *zam.* (I) sobom
sobota ž subota
soseda ž susjeda
soza ž suza
splesati *svrš.* otplesati

spod *prij.* ispod
spraviti *svrš.* (*gl. prid. trp. ž jd* spravlena) spremiti
spravljati *nesvrš.* spremati
spričati *svrš.* oprostiti
spričavati *nesvrš.* držati govor (na sprovodu, na svadbi)
sreda ž srijeda
stanje *sr* kućne zgrade
staramama ž baka
stareši *prid.* (*komp.*) stariji
starijapa *m* djed
stati *nesvrš* (*gl. prid. rad. ž mn* stalje) stajati
stati se svrš. (*prez.* 3. *l mn* stanu se) ustati
steblo *sr* (D, L *jd* stebli) stablo
stran ž strana
stranjski *prid.* strani
straoviti *prid.* strašan
strela / strila ž strijela
stroganjka ž (A *jd* stroganjko) drvena posuda
stvoriti *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* stvoril) stvoriti
sukna ž suknja
svet *m* svijet
svetek *m* blagdan
svetilnica ž posuda sa svetom vodom kraj ulaznih vrata crkve
svetiti *nesvrš.* blagoslivljati
svrži ž *pl.* grane
š *prij.* s
šajeta ž (*tal.*) strijela
šaltve ž *pl. tantum* gajde, mješnice
šaljala je jočka tražila je oca
šamija ž (*tur.*) rubac
šatra ž (*tur.*) šator
škedenj *m* (*njem.*) (G *jd* škednja) štagalj
šloprok *m* (*njem.*) klaonica
špinec *m* (njem.) šiljak
šteri *zam.* koji
šterkati *nesvrš.* (*njem.*) škrobiti, štirkati
šteti *nesvrš.* htjeti (*prez.* 2. *l jd* očeš, jočeš; 3. *l jd* oče; *gl. prid. rad. ž jd* štela, *m mn* šteli / štelji)

štiri *br.* četiri
štirinajst *br.* četrnaest
štrepiti (se) *nesvrš.* tresti (se)
tabla ž njiva
tači *nesvrš.* kotrljati
tak *pril.* tako
takajše *pril.* također
takof *zam.* takav
tanec *m* (*njem.*) ples
te *zam.* taj
teca ž tetka
ter *vezn.* pa
tergati *nesvrš.* trgati
tia *prid.* ž (D L *jd* tioj) tiha
tica ž ptica
tijam *pril.* čak
tkane *sr* tkanje
tračiti *nesvrš.* održavati
traviti *nesvrš.* trovati
trček *m* (D L I *mn* trčkima) panj; balvan, klada
trden *prid.* tvrd
trebati *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m jd* trebal) trebati
trebiti *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m mn* trebilji) odvajati komušinu od klipa kukuruza, komušati
trepati *nesvrš.* tapkati; tapšati
tresnuti *svrš.* udariti
trinajst *br.* trinaest
trpeti *nesvrš.* trpjeti, podnositi
trti *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m jd* trl) puno govoriti, blebetati
truden *prid.* umoran
tuljiti *nesvrš.* gledati u zemlju
turiti *svrš.* ući
unda *pril.* onda
upuditi *svrš.* baciti
uveriti *svrš.* uvjeriti
v kraj u stranu

v(u) *prij.* u
vaga ž (A *jd* vago) vaga
vagati *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m jd* vagal) vagati
ve *pril.* sada
većkrat *pril.* više puta
veljeti *svrš.* (*prez.* 1. *l jd.* veljim, 2. *l jd* velji, 3. *l mn* veljijo) kazati, reći
veljki *prid.* velik
venac na streju ukaljati *fig.* staviti djevojci vijenac na glavu, sklopiti brak
venčati *svrš.* i *nesvrš.* vjenčati
veren *prid.* (ž verna) vjeran
verestuvati *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m mn* verestuvalji) bdjeti uz Mrtvaca
verovati *nesvrš.* (*prez.* 1. *l jd* verjem) vjerovati
veseliti se *nesvrš.* (*imp.* 2. *l mn* veselte se) veseliti se
veter *m* vjetar
Vezem / Vuzem *m* Uskrs
vičira ž večera
videti *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* videl, *m mn* vidlji, ž *mn* vidle / vidlje) vidjeti
Vidovčica ž žena iz Donjeg Vidovca
vinac *m* (*mn* vinci) vijenac
visok *pril.* visoko
vit *nesvrš.* savijati
voditi *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m jd* vodil) voditi
voj *zamj.* (D, L *jd*) ovoj
vožati *nesvrš.* voziti
vračiti *nesvrš.* liječiti
vreme *sr* vrijeme
vrnuti /vrnoti *svrš.* (*gl. prid. rad.* ž *mn* vrnolje) vratiti
vroči *prid.* vruć
vsa *zam.* (ž *jd*) sva
vučiti *nesvrš.* učiti

vudriti *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* vudril) udariti
vujna ž ujna
vumreti *svrš.* umrijeti
vun *pril.* van
vupati *svrš.* (*gl. prid. rad. ž mn* vupalje) usuditi se
vuprti *prid.* poduprt
vura ž (G *mn* vur) sat
Vuzem v. Vezem
zabiti *svrš.* zaboraviti
zabuhavati se *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m jd* zabuhaval se) zaletavati se, zalijetati se
zaguljiti *svrš.* (*prez.* 3. *l mn* zaguljijo) zafrknuti
zahman *pril.* uzalud
zaj v. dzaj
zakričati *svrš.* zavikati
zakrivati *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m jd* zakrival) sakrivati
zametnuti *svrš.* započeti
zapodne *pril.* poslije podne
zapopevati *svrš.* zapjevati
zapoved ž zapovijed
zaprositi *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* zaprosil) zamoliti
zaželeti *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* zaželel) zaželjeti
zbesiti *svrš.* (*gl. prid. rad. m mn* zbesilji) prestrašili
zdalječ *pril.* izdaleka
zdavnja *pril.* odavna
zdiči *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* zdigel) podići
zdignuti *svrš.* podignuti
zdržati *svrš.* (prez. 3. *l mn* ždržijo) izdržati
zelje sr kupus
zeljeni *prid.* (A ž *jd* zeljeno) zelen
zeti *svrš.* (*imp.* 2. *l jd* zemi, 2. *l mn* zemte, *gl. prid. rad.* ž *jd* zela) uzeti
zgaziti *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* zgazil) pregaziti
ziti se *svrš.* sastati se
ziti *svrš.* (*prez.* 3. *l jd* zije; *gl. prid. rad. m mn* zišlji) izići

zlamenje *sr zb.* znakovlje, znamenje
zmešani *prid.* isprepleten
zmisljiti se *svrš.* sjetiti se
zmožen *prid.* (ž zmožna) svemoguć
znati *nesvrš.* (*gl. prid. rad. m mn* znalji, *ž mn* znalje) znati
zobi *m pl. tantum* usta
zročati *nesvrš.* izručivati
zvenknuti *svrš.* (*gl. prid. rad. m jd* zvenknul) zazvoniti
zverje *sr zb.* zvijeri
ž njimi s njima
žalen *prid.* tužan
žegjca *čit.* žeđca (*dem. od* žeđ)
žejden *prid.* žedan
žena ž (G *mn* žen) žena
žepni *prid.* džepni
žeti *nesvrš.* (*prez.*, 3. *l jd* ženje) žeti
žoti *prid.* žut

Tumač kratica u *Rječniku manje poznatih riječi i izraza*
A - akuzativ
br. - broj
čit. - čitaj
D - dativ
dem. - deminutiv
engl. - engleski
fr. - francuski
G - genitiv
gl. prid. rad. - glagolski pridjev radni
hip. - hipokoristik
I - instrumental
imp. - imperativ
jd - jednina
komp. - komparativ
l - glagolsko lice

L - lokativ
lat. - latinski
m - muški rod
mađ. - mađarski
mn - množina
N - nominativ
nesvrš. - nesvršeni glagol
njem. - njemački
pl. tantum - pluralia tantum
prez. - prezent
prid. - pridjev
prij. - prijedlog
pril. - prilog
sup. - supin
superl. - superlativ
svrš. - svršeni glagol
tal. - talijanski
tur. - turski
v. - vidi
vezn. - veznik
zam. - zamjenica
zb. - zbirna imenica
ž - ženski rod

Svim kazivačima i kazivačicama koji su mi nesebično pomagali u ostvarenju ove knjige najtoplije zahvaljujem.

Popis kazivača

Nedjeljko Anić, r. 1943. g., Smilčić pokraj Zadra
Marija Antić, r. 1943. g. Žune, Ljubija, Bosna i Hercegovina
Vidoslav Bagur, r. 1938., Metković
Lidija Bajuk, r. 1965. g., Čakovec
Ladislav Baksa, r. 1913.-1996. g., Belica-Čakovec
Agneza Banić r. Grabovac, 1961. g., Proložac pokraj Imotskog
Margareta Benko, 1922.-2005., Donja Dubrava
Katarina Bijač, 1908.-2001., Donja Dubrava
Jelena Bister, r. 1961. g., Novakovec
Vera Brala, r. 1966. g., Posedarje
Stjepan Brljak, 1920.-1993., Donja Dubrava
Agneza Buconjić, r. Repalust 1943. g., Draškovec
Branka Burek, r. 1957. g., Mihovljan
Marija Capić, 1901.-1990., mežnjarka, Baška Draga
Goran Čižmešija, r. 1979., Donja Dubrava
Ljudevit Čižmešija, r. 1929. g., Donja Dubrava
Terezija Čižmešija, r. 1934. g., Donja Dubrava
Ivo Dankić, r. 1965. g., Bijelo Brdo, Bosna i Hercegovina
Bare Derenčinović, r. 1909., Baška Draga
Mario Derenčinović, r. 1952, Baška Draga
Franciska Dominić, 1906.-1986., Donja Dubrava
Cecilija Dornik, r. 1943., Donja Dubrava
Ana (Jana) Duhović, r. 1924. g., Donja Dubrava
Anđelka Fabić, r. 1940. g., Donja Dubrava
Marija Fabić, r. 1945. g., Donja Dubrava
Đurđa Fundak, r. 1942. g., Kotoriba
Senka Gospić, r. 1959. g., Posedarje
Marija Grozdanović, r. 1945. g., Donji Lipovac, Slavonija
Anđelka Haramija r. Horvat, 1941., Donja Dubrava
Đuro Haramija, r. 1940. g., Donja Dubrava
Elizabeta Horvat, r. 1925. g. u Donja Dubrava
Ivanka Hošnjak r. Sinković, 1945. g., Prelog

Terezija Hraščanec, r. 1948. g., Donja Dubrava
Marija Janaček r. Car, 1919.-2006., Đurđevac
Ružica Jukić, r. 1942. g., Mala Subotica
Ana Karloci, r. 1957. g., Donja Dubrava
Marko Karloci, r. 1950. g., Donja Dubrava
Katica Klarić, r. 1949. g., Donja Dubrava
Franciska Kovač, Filipićeva, 1908.-1995., Donja Dubrava
Jelena Kovačić, 1906.-1987., Kotoriba
Marija Kožić, r. 1940., Marija Bistrica
Nevenka Kranjec, r. Kostelac 1929., Otočac.
Ana Križan, r. 1936. g., Cerna pokraj Vinkovaca
Đurđa Kuzmić, r. 1930. g., Donja Dubrava
Katarina Kvakan, r. 1923. g., Sveta Marija
Marica Kvakan, r. 1954. g., Čukovec
Andrija Lisjak, r. 1939. g., Donja Dubrava
Kornelija Lisjak, r. 1929. g, Donja Dubrava
Rozalija Lisjak r. Sabolić, 1906.-1983., Donja Dubrava
Terezija Lisjak, 1899.-1986., Donja Dubrava
Katarina Matotek, 1937.-2003., Donja Dubrava
Terezija Matotek, r. 1919. g., Kotoriba
Đuro Međimurec, r. 1919. g., Donja Dubrava
Marijana Mikac, r. 1950. g., Čađavica, Slavonija
Julijana Mikulan, r. 1936. g., Donja Dubrava
Katarina Mikulan, r. 1920. g., Donja Dubrava
Paula Mikulan, r. 1929. g., Donja Dubrava
Franciska Mor, r. 1920. g., Donja Dubrava
Anka Novak, r. 1954. g., Gospić
Ivan Novak, r. 1952. g., Donja Dubrava
Katica Novak, r. 1937. u Beogradu. Odrasla u Donjoj Dubravi
Margareta Novak, 1912.-1989., Donja Dubrava
Marija Novak, r. 1926. g., Željezna Gora, Štrigova, Međimurje
Mijo Novak, 1909.-1973., Donja Dubrava
Jelica Orehovec, r. 1934. g., Prelog
Stjepan Orehovec, r. 1908. g., Marija na Muri
Zvonko Pahek, r. 1947. g., Goričan
Božica Pažur, r. 1957. g., Butkovec kod Brezničkog Huma
Marija Peka, r. 1973. g., Slankamen, Vojvodina, Srbija
Marija (Marica) Pešo r. Haramija 1947., Donja Dubrava

Albert Pintarić, r. 1904., Bogdanovec, Gornji Mihaljevec
Drago Pintarić, r. 1930.g., Donja Dubrava
Milka Prevendar, 1926. - 2005., Piljevice, Moslavina
Julijana Punčikar, r. 1940. g., Donja Dubrava
Mijo Punčikar, r. 1941. g., Donja Dubrava
Mijo Rebrek, 1911.-1988., Donji Vidovec
Ksenija Repalust, r. Vadas 1963. g., Draškovec
Franciska Rodek, 1903.-1989. g., Kotoriba
Katica Rupić (Seka), r. 1951. g, Zagreb
Franjo Rusak, 1910.-1989., Donja Dubrava
Terezija Rusak, r. 1938. g., Donja Dubrava
Verona Rusak, 1915.-1973. g., Donja Dubrava
Marija Smrk, r. 1911. g., Kotoriba
Zvonko Šantl, r. 1944. g., Đelekovec
Marica Šestić, r. 1951. g., Baranjsko Petrovo Selo.
Milja Šera, r. 1955. g., Lupak, Karaševo, Rumunjska
Jela Štajduhar, r. 1948. g., Donji Viduševec, Glina
Milan Štajduhar, r. 1947. g., Joševica, Glina
Lurda Štefanić, r. 1915. g., Baška Draga
Nikola Todor, r. 1974. g., Rečica, živi u Nermiđu Karaševo, Rumunjska
Franciska Ujlaki, r. 1922. g., Donja Dubrava
Cecilija Vadlja, r. Barić 1936. g., Hodošan
Franca Varga (r. 1909.-1993.), Donja Dubrava
Roza Varga, Saboljekova, 1924.-2005., Donja Dubrava
Marija Vlahek, r. 1934. g., Hodošan
Cilika Vučenik, r. 1932.g., Donja Dubrava
Marije Vučenik, r. Livak 1928. g., Livaki kod Pazina
Sofija Vugrač, r. 1929. g., Donja Dubrava
Katarina Vuk, r. 1934. g., Hodošan
Ružica Vuk, r. Dornik 1944. g., Donja Dubrava
Mara Žiga, r. 1909. g., Donja Dubrava
Drago Žinić, r. 1920.g., Donja Dubrava

O autorici

Marija Novak, krsnog imena Marica, rođena je 1945. godine u Donjoj Dubravi (Međimurje). Osnovnu školu pohađala je u rodnomu selu i Kotoribi, a Gimnaziju i Pedagošku akademiju (grupa: hrvatski jezik razredna nastava) završila je u Čakovcu. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu izvanredno je studirala (1976/1977) hrvatski jezik. Osam puta, u razdoblju od 1967.-1983., sudjelovala je na seminarima Ljetne i zimske škole folklora (Pula, Badija, Zagreb). Od 1967. godine do 1983. predavala je hrvatski jezik u Osnovnoj školi Kotoriba, a od 1983. do 2001. radila je u razrednoj nastavi Osnovne škole dr. Vinko Žganec u Zagrebu. Danas je u mirovini i živi u Zagrebu i povremeno u Donjoj Dubravi. Vanjska je suradnica Instituta za etnologiju i folkloristiku od 1976. godine.

U pedagoškom radu postizala je brojne uspjehe. Njezini su učenici svojim literarnim radovima sudjelovali na brojnim općinskim i republičkim natjecanjima, a ona se svojim radovima javljala u pedagoškim glasilima *Roditelji i škola* te *Umjetnosti i dijete*.

Marija Novak pošla je stopama svojeg oca Mije Novaka (1909.-1973.), međimurskog koreografa i od 1947. obnovitelja Ogranka Seljačke sloge Donja Dubrava te njenog dugogodišnjeg predsjednika i umjetničkog voditelja. Zahvaljujući njemu upoznala je akademika Vinka Žganca, etnomuzikologa i druge stručnjake koji su se bavili proučavanjem narodnog stvaralaštva pa se i ona aktivno uključila u istraživanja. Na nagovor Vinka Žganca bavi se proučavanjem narodnih plesova. Istražuje u Međimurju, sudjeluje na kongresima folklorista i objavljuje radove. Od 1968. je bila članica Hrvatskog društva folklorista (prije Društvo folklorista Hrvatske) u Zagrebu, a od 1984. do 1992. u tom je Društvu obavljala dužnost blagajnice.

Dugogodišnja je članica *Kajkavskog spravišča* izdavača časopisa *Kaj za književnost, umjetnost i kulturu* u Zagrebu, a od 1985. do 1993. bila je članica Izdavačkog savjeta.

Marija Novak bila je 1971. umjetnička voditeljica folklorne skupine u kojoj je bilo tridesetak studenata čakovečke Pedagoške akademije, a djelovala je u sklopu Kulturno-prosvjetnog društva "Zrinski" u Čakovcu. Njena skupina nastupila je nažalost samo jednom, uspješno u Narodnom kazalištu "August Cesarec" (Hrvatsko narodno kazalište) u Varaždinu. Kako je 1972. *Kajkavski kolendar* koji je izdalo KPD "Zrinski" Čakovec bio zabranjen zbog pjesme Željka Sabola "Kad izgovorim tvoje ime: Hrvatska", samim tim i daljnji rad Društva pa i folklorne skupine, bio je onemogućen.

Godine 1976. napisala je scenarij pod nazivom "Medvena pogača" (kolaž međimurskih pjesama, anegdota, plesova) i uvježbala s Ogrankom Seljačke sloge, Donja Dubrava. Program je tonski snimio Stjepan Sremac i pohranio u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Godine 1977. napisala je scenarij i također uvježbala program "Jesen pri škednju" s Ogrankom Seljačke sloge Donja Dubrava. S tim programom Ogranak je

nastupio na 10. balkanskom festivalu narodnih plesova u Ohridu 1977. gdje ga je snimila TV Skoplje (Makedonija).

Kao scenaristica surađuje s Hrvatskom televizijom. Organizirala je i tonsko snimanje po međimurskim selima. Akademik Bezić, etnomuzikolog, snimio je u seoskim prostorima tridesetak pjesama, a zahvaljujući njegovom naporu, snimke su sjajno odavale autentično raspoloženje trenutačné duše pjevača-izvođača. Zajedno su odabrali dvadesetak međimurskih pjesama izdavši gramofonsku ploču "Z cvetnjaka Horvatske" za koju je dizajnirala i izradila omotnicu (Jugoton, Zagreb, 1981).

Piše pjesme i pripovijetke za djecu. Dobitnica je 3. nagrade publike na Festivalu kajkavskih pjesama u Samoboru 1971. za pjesmu *Čestitke*, nagrade Radio Zagreba 1975. za pripovijetku *Tuđe je voće slađe*, te Zlatne plakete Dobrovoljnog vatrogasnog društva Donja Dubrava. Tekstove objavljuje u tjednicima *Međimurje* i *Hrvatsko slovo*, časopisima *Kaj* i *Gesta*, te *Hrvatskom iseljeničkom zborniku*.

Aktivno je sudjelovala na znanstvenim skupovima udruženja folklorista (1978. Berovo i 1984. Radoviš, Makedonija; 1979. Kragujevac, Srbija; 1980. Banja Vrućica-Teslić i 1987. Tuzla, Bosna i Hercegovina; 1981. Sutomore i 1988. Rožaje, Crna Gora; 1982. Hvar, Hrvatska; 1983. Rogaška Slatina, Slovenija; 1985. Sombor, Vojvodina; 1986. Priština, Kosovo; Okrugli stol o starim sportovima, s temom "Međimursko labdanje", Brođanci 1982.; Okrugli stol o Josipu Slavenskom, Čakovec 1983., Međunarodni znanstveni skup uz stogodišnjicu rođenja Vinka Žganca (1890.-1976.), Čakovec 1990.; te 1. seminar Hrvatskog društva folklorista u Varaždinu 1992.

Objavljeni radovi Marije Novak

1972 *Čestitke i križi. Zbirka pjesama.* Čakovec: Zrinski.

1976 "Tuđe je voće slađe" (pripovijetka), *Modra lasta* 1/1; Radio Zagreb 1976.

1978 "Posijane krafne" (pripovijetka), Stjepan Draganić (ur.). *Starija kajkavska književnost i suvremena kajkavska proza. Kaj - časopis za kulturu i prosvjetu* 6-8: 109-118.

1978 *Devet desetljeća vatrogasnog društva u Donjoj Dubravi.* Čakovec: Zrinski; DVD Donja Dubrava (brošura, 32 str.)

1978 "Berba: folklorni zapis svečane vatrogasne zabave u Donjoj Dubravi". Stjepan Draganić (ur.). *Kaj - časopis za kulturu i prosvjetu* 1: 42-46.

1978 "Domaćica o akademiku (Jela Pavčec o dr. Vinku Žgancu)". Stjepan Draganić (ur.). *Kaj - časopis za kulturu i prosvjetu* 1: 57-60.

1979 "Svatovska znamenja u Donjem Međimurju krajem prošlog do sredine ovog stoljeća". Stjepan Draganić (ur.). *Kaj - časopis za kulturu i prosvjetu* 1:75-82.

1980 "Narodne sportske igre u Donjem Međimurju". Lazo Karovski i Goce Stefanovski (ur.) *Zbornik od 25. kongres na Sojuzot na združenijata na folkloriste na Jugoslavija, Berovo* 1978: 503-509.

1981 "Ples 'z bidrami' u Međimurju". *Gesta - časopis za kulturu* 6-7:171-176.

1981 "Dječje rugalice u Međimurju", *Umjetnost i dijete - dvomjesečnik za estetski odgoj, dječje stvaralaštvo i društvene probleme mladih* 73, Danica Nola (ur.), Zareb: Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SR Hrvatske, 7-19.

1982 "Narodni koreografi u Međimurju", Munib Maglajić (ur.) *Zbornik radova 27. kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Banja Vrućica-Teslić 1980.* Sarajevo: Udruženje folklorista Bosne i Hercegovine, 510-518.

1983 "Međimurske pisanice". *Stoletni 'Kaj' kolendar* 3:76-84.

1983 "Ples na zelje". *Gesta - časopis za kulturu* 15-16:155-164.

1983 "Uspjela umjetnička stilizacija kola 'Tu za repu, tu za ljen' u scenskoj postavi Slavenskog". Međimurje 4: 71-78. (Tekst izlaganja s okruglog stola o Josipu Slavenskom, Čakovec, 11. 5. 1983.).

1983 "Kolo 'fašenjski sneha'". Janez Bogataj i Marko Terseglav (ur.). *Zbornik 1. kongresa jugoslovenskih etnologov in folkloristov, Rogaška Slatina, 30. kongres ZDFJ.* Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 782-790.

1985 "O postanku pjesme 'Šume, šume' i partizansko kolo u Međimurju", Ivo Kalinski (ur.). *Kaj - časopis za kulturu i prosvjetu* 1: 67-78.

1985 "Donjodubravski pastiri u prvoj polovici 20. stoljeća". Ivo Kalinski (ur.). *Usmene kajkavske bajke - Donja Dubrava - Međimurje. Kaj - časopis za kulturu i prosvjetu* 5-6: 19-39.

1985 "O partizanskom kolu u Međimurju", Magdalena Velelinović Šulc (ur.) *Zbornik radova 32. kongresa SUFJ, Sombor 1985.* Novi Sad: UF Vojvodine, 567-571.

1986 "Tradicijski pozdrav na sceni". Cvetanka Organdžieva i Tanas Vražinovski (ur.) *Zbornik od 31. kongres SUFJ, Radoviš, 1984.* Skopje: UF Makedonije, 581-584.

1987 "'Glavatišče' - mjesto za ivanjski krijes i kolo". Miroslava Fulanović-Šošić (ur.). *Zbornik radova 34. kongresa SUFJ.* Tuzla: Udruženje folklorista Bosne i Hercegovine, 523-531.

1988 "Seksualna simbolika u međimurskom svadbenom ritualu ('ples svečami')". Vuk Minić (ur.). *Zbornik radova 35. kongresa SUFJ, Rožaje, 26. - 29. septembra 1988.* Titograd: Udruženje folklorista Crne Gore, 475-481.

1991 "Uloga Vinka Žganca u poslijeratnom razvoju narodnih plesova u Međimurju". Jerko Bezić (ur.) *Rasprave i prilozi uz stogodišnjicu rođenja Vinka Žganca. Narodna umjetnost, Posebno izdanje* 3: 133-142.

1991 "Proslava 100. obljetnice rođenja akademika Vinka Žganca". Ernest Fišer (ur.) *Kaj - časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 1: 82-86.

1991 "Prožimanja dinarskih i panonskih plesnih elemenata u tradicijskom međimurskom kolu". Tomislav Đurić, Ivanka Ivkanec i Maja Kožić (ur.). *Zbornik radova 29. kongresa SUFJ, Hvar 1982.* Zagreb: Hrvatsko društvo folklorista, 205-208.

1993 "Posljedice usmenih zabrana na prezentaciju pučkog stvaralaštva u doba komunističke, vladavine s osvrtom na sjeverozapadni dio Hrvatske (Međimurje) - preporukama oskrnavljena tradicija". Tomislav Đurić (ur.) *Radovi Hrvatskog društva folklorista*, vol. 1, Zagreb: Hrvatsko društvo folklorista, 95-103.
Objavljeno i 1995/96: Aleksander Ravlić (ur.) *Hrvatski iseljenički zbornik*, 400-408.

1994 "Najstariji etnografski spomenici hrvatske pučke plesne umjetnosti". Boris Maruna (ur.). *Hrvatski iseljenički zbornik 1994. Godišnjak Hrvatske matice iseljenika.* Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, 250-262.

1994 "Starohrvatsko sakralno kolo". *Kaj - časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 4-5:111-126.

1994 "Etnografske veze Karaševa i Međimurja". *Kaj - časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 2-3:31-50.

1996 "Predgovor". Šera, Milja. *Pogleni, Bože na naše slze.* Marija Novak i P. Vladimir Horvat (priredili). Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. (Zbirka pjesama karaševskog Hrvata).

Scenariji za HTV:

1977 "Za pjesmom u Međimurje", Obrazovni program RTV Zagreb, urednica Dora Brajević;

1984 "Običaji vezani za plodnost zemlje", Narodni program RTV Zagreb, urednik Božo Potočnik, popratni tekst u emisiji;

2000 "Emisija o Vinku Žgancu", zajedno s redateljicom Ljiljanom Šišmanović, urednik Aleksej Gotthardi Pavlovsky)

Iz recenzija

Poznato je da se kršćanstvo širilo najprije po gradovima, pa su stara vjerovanja i običaji bili dugo čuvani po selima. Prema latinskom nazivu za selo *pagus*, ti su se relikti počeli nazivati poganstvo, i krivo dobivati negativnu konotaciju. Marija Novak, otkrivajući te relikte u hrvatskoj folkloristici, otkriva njihovo bogatstvo i raznolikost, i pokazuje njihovu kompatibilnost s kršćanstvom. Na temelju građe koju su sačuvali zapisivači, mnogi su znanstvenici samo na temelju toga već dali svoje analize i svoje sudove. Marija Novak ima veliku prednost u tome što se rodila i odrasla u sredini u kojoj su se národni običaji održali do danas (Donja Dubrava u Međimurju). Na temelju svoga bogatog životnog iskustva, ona je i u drugim sredinama mogla usmjeravati istraživačke razgovore prema već spoznatim istinama i tako pomoći svojim sugovornicima da se prisjete običaja koji pomalo nestaju. Time je uspješno obogatila svoja istraživanja... Autorica istražuje prastaru religioznost majčinskog tipa s kultom ženskog božanstva. Taj kult bio je nekoć lociran na tipičnim, znakovitim mjestima, kao što su sveti izvori i uzvisine, uočljive izdaleka. Na tim starim nekadašnjim kultnim mjestima danas se nalaze Marijine crkve, od kojih su neke poznata hodočasnička mjesta s naglašenim marijanskim kultom. Prema autorici, to je relikt tj. ostatak ili nastavak naglašene pobožnosti starih Hrvata prema majčinskom liku božanstva, s brojnim svetištima. TRAGOVI HRVATSKE MITOLOGIJE imaju svoju veliku vrijednost zbog dubljeg i šireg otkrivanja istina o tragovima stare vjere koji su se sačuvali u suživotu s kršćanskom vjerskom praksom.

Prof. dr. sc. P. Vladimir Horvat

Marija Novak se u svojim istraživanjima posebno zanima za kultnu pozadinu folklorne tradicije, bilo da su teme vezane uz životne običaje ili usmenu, odnosno plesnu tradiciju ili pjesme. Ova njezina knjiga je rezultat mnogih godina istraživačkog rada. U Predgovoru ove knjige autorica kazuje da ju je taj interes doveo do potrebe da analizom raznih sfera narodnog folklornog izraza pokuša odgonetnuti ono što nije mogla otkriti u dosada poznatim radovima etnologa i folklorista o tim temama. Ona odgonetava arhaične ostatke iz kulture "koja tinja u pojedinim segmentima suvremenog života". U ovome radu ona ulazi u srž velikog dijapazona folklorne tradicije, običaja, pjesama, plesa, legendi, vjerovanja i dr. Izvanredno analizira pojedine elemente obreda i pjesama koje su njihov sastavni dio. Poneki

njezini zaključci, npr. o spajanju simbola-božanstva, čine se na prvi pogled previše hrabrima, ali ih autorica potkrepljuje dokazima koji ih čine vjerodostojnima. Tečno prelazi od jednog elementa i motiva na sljedeći i u tome objašnjava njihova značenja. Svaki od naslova i podnaslova (ukupno 57) vodi nas u pojašnjenje novog elementa koji je autorica uočila u običajima, a ima vezu s prethodno obrađenim. I sama piše "Analiza pojedinih folklornih detalja odvela me u svijet božanstava". Na prvi mah se čini da su citati dosta dugi. Međutim upravo kroz te tekstove autorica otkriva mitske sadržaje skrivene u elementima plesa, u tekstovima pjesama i u samim obredima. U detaljima raznih sadržaja uočava tragove hrvatske mitologije kao i postojanje istih kod susjednih i ostalih slavenskih naroda.

Jednostavnim lako razumljivim stilom priča i sadržaje svojih intervjua s kazivačima raznog spola i dobi, ali donosi i slučajne, nevezane razgovore u kojima otkriva da njezine sugovrnice prepoznaju stare skrivene sadržaje. Tako je na primjer znakovit razgovor u Kotoribi s majkom njezine prijateljice, koja kolo prikazano na školskoj priredbi (od autoričinih đaka), prepoznaje kao "božansko". Svaki takav doživljaj navodi autoricu na daljnja proučavanja. Koristeći se znanstvenim aparatom, etnološkom, folklorističkom i srodnom literaturom, uspoređuje zaključke drugih stručnjaka s podacima građe koju je sama sve šire obuhvaćala. Kod toga nije potpala pod utjecaj "autoriteta", već je logičkim razmišljanjem otkrivala moguća značenja, povezujući istovrsne sadržaje u cjelinu. Pokušala je, i po svemu uspjela je dati rješenje nekih nepoznanica, koje su u znanstvenoj literaturi do sada ostale nerazjašnjene. Ponavljanja koja zamjećujemo u tekstu autorice, u skladu su s narodnim stilom izražavanja, čime i ona ovdje utvrđuje zaključke koje izvodi iz analize primjera. Citati u dijalektu i originalu drugih jezika, uz književni jezik su dijalektološka građa i dokument lokalnog izraza.

Dr. sc. Vesna Čulinović-Konstantinović

To je široko zacrtana sinteza, zasnovana na temeljitom folklorističkom istraživanju, koje se znatnim dijelom zasniva na terenskom radu same autorice, a drugim dijelom na njezinu obuhvatnom poznavanju relevantne folklorističke literature. Ta je studija, dakle, plod dugogodišnjega rada i trajnog interesa usmjerenoga na tragove pretkršćanskih obreda i vjerovanja u hrvatskim narodnim običajima.

Studija polazi od takvih tragova. Dokumentirano opisuje relevantne običaje,

temeljito ih analizira, utvrđuje tragove pretkršćanskog nasljeđa u njima i od tih elemenata postupno gradi cjelovito zdanje mitske slike svijeta, shematičan obris jednoga njezina ulomka dakako, jer više od toga i nije moguće postići, pogotovu nije bez primjene metode rekonstrukcije tekstova, koja po naravi stvari ostaje izvan vidokruga ove autorice. Ona to svoje razlaganje vodi suvislo, dosljedno i vrlo smisleno, pa je slika koju je zacrtala u glavnim svojim potezima uvjerljiva, a folkloristički materijal koji je pri tome prikupljen, raspoređen i analiziran predstavlja valjano pripravljena vrela i dobro polazište za daljnja istraživanja i rekonstrukcijske zahvate...

To je vrijedan i vrlo ozbiljan prinos mukotrpnom istraživanju pretkršćanske vjere naših predaka, a baca i novo svjetlo na pojave hrvatske predajne kulture kakva je došla do naših dana te je još pristupačna terenskomu istraživanju. Po svem tome rukopis koji se ovdje razmatra predstavlja vrlo solidan folkloristički prinos, koji daleko prelazi okvir samoga opisivanja i uspoređivanja narodnih vjerovanja i običaja. Sav je usmjeren na mitske predodžbe i sadržaje što se u njima razaznaju. Ta je folklorna predaja hrvatska, pa autorica sasvim opravdano govori o hrvatskoj mitologiji. Njoj je, dakako, također jasno da su te pretkršćanske mitske predodžbe slavenske, upravo praslavenske, te da ih treba gledati u tom okviru...

Najvrjedniji prinos knjige bogatstvo je folklorističkih detalja i oštroumno provedena poredba među njima... Nema pak dvojbe da je ovo djelo Marije Novak važan prinos istraživanju slavenskoga poganstva i po tome prvotne vjere Hrvata na temelju folklorne građe, da donosi relevantne rezultate i da priprema i potiče daljnja istraživanja.

Akademik Radoslav Katičić

Preko 200 vrsta perunika raste diljem svijeta. Zbog raznolikosti boja i osebujnih oblika cvjetova nazivaju se i orhidejama sjevera. Brojne vrste, neke i endemične, rastu u Hrvatskoj samoniklo, ali se i uzgajaju u vrtovima od davnina. Dr. Andrija Željko Lovrić s Instituta Ruđer Bošković predložio je da nacionalni cvijet bude perunika, kao skup vrsta upotrebljivih u širokom rasponu uzgoja: u vrtovima, parkovima, cvjetnim lijehama, zapravo posvuda.

U Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, 16. svibnja 2000. godine donesen je prijedlog da se perunika promovira kao nacionalni cvijet na izložbi Japan Flora 2000. Na japanskom otoku Awajiju, na svjetskoj izložbi s motom "Cvijet u svakom kutku svijeta, cvijet shvaćen kao simbol mira među narodima", 19. lipnja 2000. godine, perunika je proglašena nacionalnim cvijetom Hrvatske.

Dragutin Kiš

Iz kataloga izložbe Perunika

Hrvatski nacionalni cvijet: pogled kroz znanost, kulturu i umjetnost

(srpanj 2006.)

Marija Novak
Tragovi hrvatske mitologije

Izdavač
Institut za etnologiju i folkloristiku
Zagreb, Šubićeva 42
tel. 01 4596 700
fax. 01 4596 709
e-mail: institut@ief.hr, www.ief.hr

Za izdavača
Ivan Lozica

Urednici
Ines Prica
Antonija Zaradija-Kiš
Tvrtko Zebec (urednik knjige)

Izvršna urednica i računalni upis
Olgica Tomik

Lektura i korektura
Smiljka Janaček-Kučinić

Prijevod
Dunja Knebl

Prijelom
Marijan Lastavec

Tisak i uvez
Štampa, Strahoninec